

STUDIA LATINA ET GRAECA

Letnik XV, številka 1, Ljubljana 2013

KERIA

KERIA. Studia Latina et Graeca

ISSN 1580-0261

Glavna in odgovorna urednika / Editors-in-Chief
Jerneja Kavčič in / and Marko Marinčič

Uredniški odbor / Editorial Board
Nada Grošelj, Valentin Kalan, Stanko Kokole, Aleš Maver, Marjeta Šašel Kos, Janja Žmavc

Uredniški svet / Editorial Council
Rajko Bratož, Alenka Cedilnik, Varja Cvetko Orešnik, Kajetan Gantar, Matej Hriberšek, Gorazd Kocijančič, Brane Senegačnik, Vladimir Simič, Primož Simoniti, Svetlana Slapšak, Maja Sunčič, Agata Šega, Barbara Šega Čeh, Miran Špelič, Boris Vezjak, Tadej Vidmar, Sonja Weiss, Franci Zore, Igor Ž. Žagar

Jezikovni pregled / Language Advisor
Nada Grošelj (angleščina / English)

Koncept naslovnice / Frontpage Design
Ana Movrin

Izdajatelj / Issued by
Društvo za antične in humanistične študije Slovenije
The Slovenian Society for Ancient and Humanist Studies, Ljubljana
Naslov / Address
Društvo za antične in humanistične študije Slovenije (Keria)
Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
Tel. / Phone (+386-1-)241-1416; *faks / fax* (+386-1-)241-1421
E-pošta / E-mail keria@dahs.si
Spletna stran / Web site www.dahs.si

Založnik / Publisher Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Spletna stran / Web site <http://www.ff.uni-lj.si/fakulteta/zalozbainknjigarna/zalozbainknjigarna.html>
Odgovorna oseba založnika / For the Publisher: Branka Kalenič Ramšak, dekanja / Dean of Faculty

Naročanje / Ordering
Knjigarna Filozofske fakultete UL, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
Tel. / Phone (+386-1-)241-1119
E-pošta / email knjigarna@ff.uni-lj.si

Cena posamezne številke / Single Issue Price: 10 €
Letna naročnina / Annual Subscription: 18 € (za študente Filozofske fakultete UL 10 €)

© Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani & Društvo za antične in humanistične študije Slovenije

Tisk / Printing
Birografika Bori d.o.o., Ljubljana

Naklada / Circulation: 250

Revija izhaja s podporo Javne agencije za knjigo Republike Slovenije. / The journal is published with the support of Slovenian Book Agency.

Na naslovnici:
Krilata konja iz svetišča »Ara della regina«. Terakota. Tarkvinija, 4. stol. pr. Kr.

STUDIA LATINA ET GRAECA

Letnik XV, številka 1, Ljubljana 2013

KERIA

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE
SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

Vsebina

RAZPRAVE

Živali v antiki

(Prispevki s tretjega Grošljevega simpozija, Ljubljana, 13. in 16. oktobra 2012)

Iztok Vrenčur: <i>Upodobitve živali na ceremonialnih predmetih iz gomilne grobnice v Črnlici pri Šentjurju pod Rifnikom</i>	7
Andrej Preložnik: <i>Lovski motivi v situlski umetnosti</i>	19
Borut Toškan: <i>Domače govedo v romaniziranem jugovzhodnoalpskem prostoru: arheozoološki pogled</i>	35
Ignacija J. Fridl: <i>Vloga konja v antični filozofiji</i>	73
Alenka Cedilnik: <i>Ksenofont in konji</i>	87
Gregor Pobežin: <i>Dihotomija človeškega in živalskega: Salustij in (nekateri) njegovi zgledi</i>	105
Klemen Grabnar: <i>Je ne menge point de porcq: zgodnja parodična maša Orlanda di Lassa</i>	119
Branislava Vičar: <i>Primerjava zagovora živali v Plutarhovi razpravi O uživanju mesa in v Shelleyjevem Zagovoru naravne prehrane</i>	133

PREVODI

Einhard: <i>Življenje Karla Velikega</i> . Prevedel Blaž Strmole	151
--	-----

Contents

ARTICLES

Animals in Antiquity

(Contributions to the Third Milan Grošelj Symposium, Ljubljana,
October 13 and 16, 2012)

Iztok Vrenčur: <i>Animal Representations on Ceremonial Objects Found in the Tumulus at Črnomlja pri Šentjurju at the Foot of Rifnik</i>	7
Andrej Preložnik: <i>Hunting Motifs in Situla Art</i>	19
Borut Toškan: <i>Domestic Cattle in the Romanised Southeast of the Alps: An Archeozoological View</i>	35
Ignacija J. Fridl: <i>The Role of the Horse in Ancient Philosophy</i>	73
Alenka Cedilnik: <i>Xenophon on Horses</i>	87
Gregor Pobežin: <i>A Dichotomy of the Human and the Bestial: Sallust and (Some of) His Models</i>	105
Klemen Grabnar: <i>Je ne m'en point de porc: Orlando di Lasso's Early Parody Mass</i>	119
Branislava Vičar: <i>Comparison of Plutarch's Defence of Animals in the Treatise On the Eating of Flesh and Shelley's A Vindication of Natural Diet</i>	133

TRANSLATIONS

Einhard: <i>The Life of Charlemagne Življenje</i> . Translated by Blaž Strmole ...	151
--	-----

Razprave

ŽIVALI V ANTIKI

(Prispevki s tretjega Grošljevega simpozija, Ljubljana, 13. in 16. oktobra 2012)

Iztok Vrenčur

Upodobitve živali na ceremonialnih predmetih iz gomilne grobnice v Črnllici pri Šentjurju pod Rifnikom

VELIKA GOMILA V ČRNOLICI

V letih 1985-1986 je arheološka ekipa tedanjega Zavoda za zaščito spomenikov v Celju izvedla reševalna izkopavanja železnodobne gomile v vasi Črnllica pri Šentjurju.¹ Vas leži severovzhodno od hriba Rifnik, katerega vrh in pobočje sta znana kot območje ene najobsežnejših naselbin iz časa pozne bronaste ter železne dobe v Sloveniji.² Gomila v Črnllici je bila v začetku osemdesetih let ob gradnji dveh hiš in cestnega dovoza močno poškodovana. Pri zemeljskih delih so graditelji našli dve bronasti antropomorfno oblikovani nogi ter več drugih predmetov iz istega materiala. Ponudili so jih v odkup Pokrajinskemu muzeju v Celju, kar je bil tudi povod za reševalna izkopavanja. V izkopnem polju so bili odkriti ostanki kamnite grobnice spektakularnih dimenzij in obilo fragmentarno ohranjenih artefaktov; posledica vsesplošnega uničenja. Analiza je pokazala, da je originalni grobni inventar obsegal številčen sestav keramičnega posodja fine izdelave, večje število bronastih posod, vsaj dve stekleni skodeli, fibulo in konjsko opremo. Mnogo fragmentov je bilo pre slabo ohranjenih, da bi jih bilo mogoče rekonstruirati, oziroma identificirati. Izjemnost razkošnega inventarja ter monumentalne dimenzije kamnite grobne kamre navajajo na sklep, da je bil v veliki črnoliški gomili najverjetneje pokopan vodja železnodobne skupnosti na Rifniku. Na podlagi stilske analize grobnih pridatkov je njegov pokop datiran v zgodnjo železno dobo, v stopnjo Ha C2, oz. v drugo polovico 7. st. pr. n. št.³ Grobnico v Črnllici lahko primer-

¹ Vogrin, »Črnllica pri Rifniku«, 68.

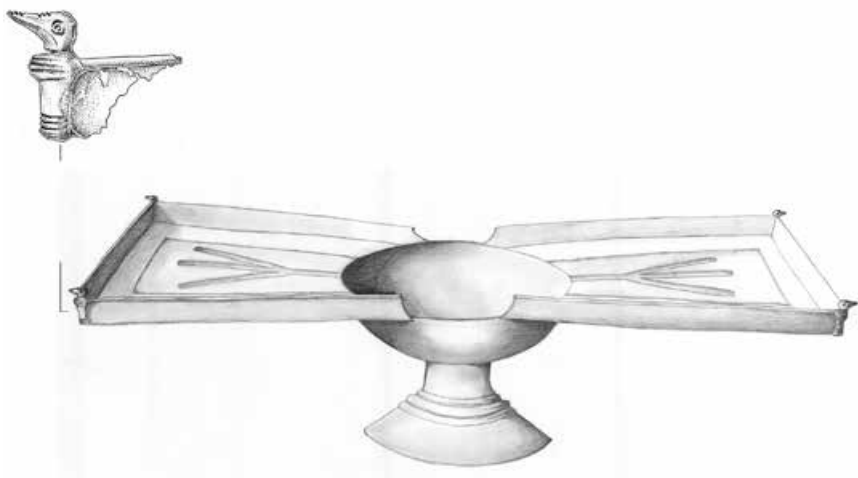
² Teržan, *Starejša železna doba*, 366.

³ Vrenčur, *Črnllica pod Rifnikom*, 122ss.

jamo predvsem s tako imenovanimi halštatskimi »knežjimi grobovi« v gomilah Klein Kleina in Strettwega na avstrijskem Štajerskem.⁴ Da gre resnično za ekskluziven grobni inventar, kaže več luksuznih bronastih posod, ki so bile na Rifnik prinesene iz antične Etrurije. Med njimi nase še zlasti obračajo pozornost predmeti, ki nosijo zoomorfne upodobitve. Gre za plastično upodobljene glave oz. protome treh različnih živali: ptice, konja in ovna. Pričujoči članek v nadaljevanju o teh živalskih upodobitev razmišlja z vidika njihovega kulturnega konteksta, namembnosti predmeta in stila izdelave.

PROTOMI VODNIH PTIC NA PRESENTATOIU

Več fragmentov bronaste pločevine s ptičjimi upodobitvami (Pokrajinski muzej Celje, Inv. št. 4902, 2-6), omogoča risarsko rekonstrukcijo originalnega predmeta. Gre za posebno vrsto bronaste posode velikih dimenzij, ki je v arheološki literaturi poznana pod imenom »presentatio« (Sl. 1.1). Osrednji recipient je opremljen s trapezoidnimi krili z zavihanim robom in je postavljen na nogo konične oblike. Na ogliščih kril so s tehniko ulivanja pritrjeni protomi vodne ptice.

Presentatio iz gomile v Črnllici je doslej znotraj halštatskega kulturnega kroga edinstvena najdba. Dve skupini primerljivih predmetov namreč izvira iz Italije. To sta skupini presentatioev in vozičkov tipa *porta vivande*.⁵ Tudi

4 Egg, »Das hallstattzeitliche Fürstengrab«, 248.

5 Za datacijo in najdiščne kontekste vozičkov tipa *porta vivande* ali *Beckenwagen* glej: Müller-Karpe, »Das Grab 871 von Veji«; Woytowitsch, »Die Wagen«; Egg, »Ein neuer Kesselwagen«, in še zlasti Naso, »Carelli culturali«. Presentatioem se je posvečalo manj pozornosti, prim. Bedini, »La tomba 70 dell' Acqua Acetosa«; za katalog poznanih presentatioev z obstoječo literaturo glej, Vrenčur, Črnllica pod Rifnikom, 73ss.

slednji so sestavljeni iz osrednjega kotla, na katerega so pripeta pravokotna ali trapezoidno oblikovana krila, od presentatoiev pa se razlikujejo v tem, da je celotna platforma postavljena na šasijo s štirimi kolesi in ne na konično nogo. Oba tipa predmetov izvirata izključno iz bogato opremljenih grobov železno-dobne aristokracije Etrurije, starega Lacija in Bologne, torej etruščanskega vplivnega območja. Najstarejši primerki datirajo v zadnjo tretjino 8. st. pr. n. št. in so ornamentirani v tako imenovanem geometričnem stilu. Njihova površina je v tehniki tolklanja okrašena z linijami, s pravokotniki, s krogi in s pikami, na robovih kril pa so navadno v vrsti razvrščene majhne, plastično oblikovane vodne ptice. Mlajši primerki, ki segajo v čas prve polovice 7. st. pr. n. št., se od starejših po okrasu površine popolnoma razlikujejo. Okrašeni so z motivi levjega boja, bikov ali s stiliziranimi rastlinskimi motivi, sestavnimi deli orientalizirajočega stila. Namesto vodnih ptic imajo na robu razvrščene stilizirane palmete. Presentatoio iz Črnolice lahko označimo za primerek poznega villanovskega stila, ki je geometrični stil srednje Italije in hkrati predstavnik zgodnje etruščanske umetnosti. Najverjetneje je bil izdelan v prvi polovici 7. st. pr. n. št. v enem izmed večjih urbanih centrov Etrurije.

Presentatoiem in vozičkom *porta vivande* se pripisuje ceremonialna oz. ritualna funkcija, ki pa natančneje ni poznana. Najverjetneje so jih uporabljali kot oltar za pitne daritve božanstvom (*libatio*).⁶ Izlivanje tekočin nanje je lahko služilo tudi prerokovanju ali kakšni izmed drugih mantičnih praks. V površino kril črnoliškega presentatoia je vtisnjen razcepljen kanal, ki vodi v osrednji recipient; vsekakor element, ki govori v prid hipotezi, da je posoda funkcionirala kot premičen žrtvenik za libacije.

Ptičje upodobitve na presentatoiu iz Črnolice segajo nekaj čez 5 cm. So močno stilizirane, kljun in prsi so okrašeni s snopi vrezov, oči predstavlja kolobar z vdolbino na sredini. Mojstrova roka je ptičje protome namenoma umestila tako, da zavihani robovi pladnja izhajajo iz ptičjih ramen. Če opazovalec celotno kompozicijo opazuje s pravega zornega kota, lahko s pomočjo malo domišljije dobi vtis ptice z razprtimi krili, oziroma ptice v letu.

Vodna ptica je verjetno najbolj pogosto upodabljan motiv pozne evropske prazgodovine. Pričujoči članek ne more sodelovati v diskusiji o njegovi natančni časovni in prostorski distribuciji.⁷ Zadošča ugotovitev, da je vodna ptica upodobljena na vrsti pozno bronastodobnih predmetov predvsem iz miljeja kulture žarnih grobišč v severni in srednji Evropi ter s področja villanovske kulture v Italiji, uporaba motiva pa se je nadaljevala še v železni dobi.⁸ Nemška šola prazgodovinske arheologije je za vodni ptici v antitetični drži, ki sta inherentni tudi črnoliškemu presentatoiu, iznašla vrsto izrazov, kot so

6 Torelli, »Sesceputa, praefericulum«, 586.

7 Za uvod v zapleteno in nerazrešeno tematiko začetkov upodabljanja vodne ptice v prazgodovini glej: Matthäus, »KYKNOI ΔΕ ΗΞΑΝ ΤΟ ΑΡΜΑ«; Schauer, »Der vierrädrige Wagen in Guba«; Szeverényi, »Bronze Age Bird Representations«.

8 Kossack, *Religiöses Denken*, 63.

Vogelschiff, *Vogelbarke*, *Vogelsonnenbarke*.⁹ Ta imena temeljijo na domnevi, da je motiv ptičjega para v prazgodovini simboliziral vozilo, s katerim se sonce premika na dnevni poti med horizontoma. Šlo je za poskus razlage upodobitev na številnih, pretežno srednjeevropskih, prazgodovinskih najdbah s pomočjo grškega mita o Apolonu, ki se vsako leto iz Hiperboreje pripelje na kočiji, ki jo vlečeta dva laboda.¹⁰ V tradiciji arheološke¹¹ in posledično tudi umetnostnozgodovinske stroke¹² je povezava upodobitev vodnih ptic z divinizacijo sonca in sončevim kultom splošno sprejeta, čeprav morda ne najbolje utemeljena. Bodisi da so upodobitve vodnih ptic res povezane s čaščenjem sonca, bodisi da niso, njihova skorajda arhetipska prisotnost na prazgodovinskih ceremonialnih predmetih brez dvoma kaže, da je motiv moral imeti sidrišče v mitoloških predstavah ljudi v bronasti in železni dobi. Vodna ptica je morda označevala atribut, manj verjetneje pa epifanijo danes nepoznanega božanstva ali božanskega principa. V odsotnosti vsakega drugega vira, ki bi nam lahko pomagal odpreti podobo mitološkega izročila in kozmologije, povezane z upodobitvami vodnih ptic, jih lahko razumemo kot znak, ki je v pozni prazgodovini označeval enega izmed aspektov svetega oziroma numinoznega.¹³

KONJSKI PROTOMI NA NOGAH TRINOŽNIKA

Dve bronasti antropomorfni nogi, s konjskima protomoma (Pokrajinski muzej Celje, Inv.št. 4902/1-2), sta del trinožnika (Sl. 1.2), ki ga lahko uvrstimo med tako imenovane konjske trinožnike. Ti so še en značilen izdelek italškega geometričnega stila in se skoraj brez izjeme najdejo v grobovih aristokracije poznega villanovskega obdobja v Etruriji. Grobni konteksti so datirani v drugo polovico 8. st., posamezni grobovi segajo tudi še v začetek 7. st. pr. n. št. Najnovejša študija predvideva dva glavna produkcijska centra konjskih trinožnikov, in sicer mesti Veio in Vetulonia v antični Etruriji.¹⁴ Morda so se uporabljali za ceremonialno žganje kadila; hipoteza ki ni bila nikoli podkrepljena s kemičnimi analizami vsebine recipientov.

Črnoliškemu primerku so lastne izvirne oblikovne rešitve, po katerih se razlikuje od ostalih poznanih konjskih trinožnikov; v to skupino ga kljub temu uvrščajo majhne dimenzije ter združevanje konjske in antropomorfne ikonografije.¹⁵ Noge italških konjskih trinožnikov se največkrat zaključijo

9 Merhart, *Hallstat und Italien*, 349ss; Kossack, *Religiöses Denken*, 23; Pare, *Wagons and Wagon-Graves*, 179.

10 Venedikov, *Treasure from Vulchitran*, 55.

11 Müller-Karpe, *Geschichte der Gottesverehrung*, 43, 56.

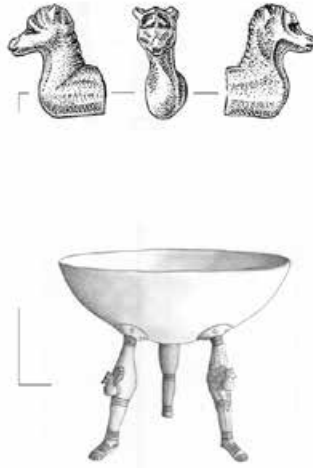
12 Klingender, *Animals in art and thought*, 120; Megaw, *Art of the European Iron Age*, 23.

13 Vrenčur, »Ritual Sign Identity«.

14 Hencken, »Horse Tripods«, 1ss; Nachbaur, »Bronzene Pferdedreifüsse aus Mittelitalien«, 198, Abb.1, 206ss.

15 Teržan, Starejša železna doba, 100; Nachbaur, »Bronzene Pferdedreifüsse aus Mittelitalien«, 200.

jo v obliki človeškega stopala, od zgoraj pa je na njih privarjena miniatura skulptura stiliziranega konja ali jezdeca. Nogi trinožnika iz Črnolice sta v nasprotju z ostalimi italjskimi sorodniki v celoti oblikovani kot človeške noge. Po površini sta ornamentirani s snopi linearnih, krožnih in prostih vrezov; na peti je vrezano stilizirano oko. Tik pod kolenom je z zatičem pritrjen konjski protom. Griva in ušesa so pozorno izdelana, toda proporci glave so popačeni oz. abstrahirani do tolikšne mere, da je splošen vtis konja neprepoznaven in se v njem prav tako zlahka prepozna kakšno drugo žival. Zgolj na podlagi vsesplošne prisotnosti konja v ikonografiji italjskega geometričnega stila¹⁶ ter primerjav z drugimi trinožniki lahko vemo, da gre v resnici za konjsko upodobitev. Način, na katerega sta na črnoliškem trinožniku združeni človeška in konjska motivika, je abstrakten *par excellence* in brez znanega precedensa. V nasprotju z ostalimi konjskimi trinožniki, za katere lahko rečemo, da so tipičen izdelek poznovillanovskega kulturnega kroga, se črnoliški trinožnik odmika od togo normiranih geometričnih skulptur. Smelo mešanje antropomorfnih in zoomorfnih elementov že spominja na fantastične ter pogosto bizarne pošasti, ki jih upodablja orientalizirajoči stil. Predmeti s prvimi obeh stilov v prvi polovici 7. st. v Italiji nikakor niso neobičajni.¹⁷

Pomen človeške in konjske motivike na konjskih trinožnikih ostaja neznan. Ker sta njihova oblika in ikonografija razmeroma strogo normirani in ker so domnevno opravljali ceremonialno funkcijo, gre morda za materializacijo in upodobitev katere izmed mitoloških vsebin. Za antropomorfno ikonografijo, ki se znotraj italjskega geometričnega sloga začne pojavljati šele v njegovi pozni fazi, velja, da nikoli nima zgolj dekorativne vloge in vedno po-

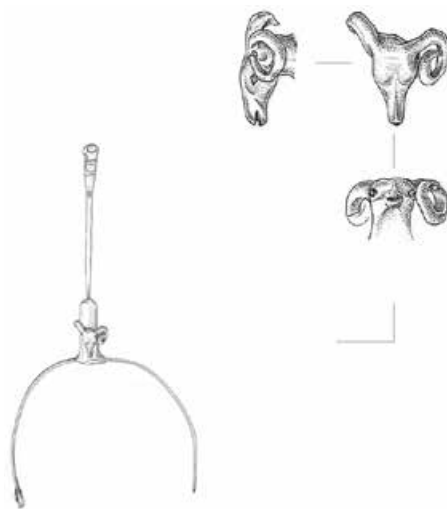
¹⁶ von Hase, »Die Tensen de Früheisenzeit in Italien«, 10ss.

¹⁷ Brendel, *Etruscan Art*, 72.

nazarja nekaj specifičnega, kot kipci božanstev ali dozdevno votivni predmeti.¹⁸ Mnogo izdelkov geometričnega stila, na katerih so upodobljeni ljudi ali živali, in morda še zlasti bronaste plastike, daje vtis, da se nanašajo na mitološko izročilo, ki pa v odsotnosti vsakršnih pisnih virov ostaja nepoznano.¹⁹ Dejstvo da konjski trinožnik iz Črnolice oblikovno odstopa od ostalih italjskih primerkov, si lahko razlagamo v luči procesa, v katerem je izvirna mitološka predloga počasi izgubljala na pomembnosti; morda se je zato izdelovalec samo ohlapno držal normativne ikonografije.

OVNOV PROTOM NA SESTAVU KOVINSKIH PALIC

Težak bronast predmet viličaste oblike (Pokrajinski muzej Celje, Inv.št. 4906) sodi v skupino najdb iz grobnice v Črnolici, ki jih zaradi prevelike fragmentacije ni bilo mogoče rekonstruirati v celoto. Sestavljen je iz dveh masivnih, različno upognjenih bronastih palic, ki sta povezani z zalivko, iz katere je oblikovan ovnov protom (Sl. 1.3). Artefakt je odlomljen na vseh treh koncih, zato je očitno, da gre zgolj za ostanek nekega mnogo večjega predmeta. Verjetno gre za del nosilnega podnožja velikega trinožnika, še enega izmed uvoženih etruščanskih izdelkov, ki bi mu lahko pripadal velik bronast recipient, prav tako odkrit v črnoliški gomili.²⁰

Ovnova čelo in gobec sta pazljivo fasetirana; rogova nista simetrična, temveč namerno nasukana vsak pod malce drugačnim kotom, kar je sicer značilno za nekatere žive živali. Usta in oči so poudarjena z vrezi. V naspro-

¹⁸ Brendel, *Etruscan Art*, 38.

¹⁹ de Grummond, *Etruscan Myth*, 2.

²⁰ Vrenčur, Črnolica pod Rifnikom, 101, T.11.

tju z že obravnavanima vodno ptico in konjem, ki sta stilizirana in izdelana v napol abstraktnem geometričnem stilu, je ovnova glava upodobljena zelo naturalistično. Mojster očitno ni stremel k stilizaciji, temveč je ovna skušal upodobiti čim bolj realistično.

Upodabljanje ovna ne spada v izrazni jezik geometričnega sloga. Dokazano je, da prisotnost in popularnost tega motiva v Italiji, pa tudi na področju halštatske kulture, pravzaprav sovпада s širjenjem orientalizirajočih vplivov in stila.²¹ Povezano je s kompleksnimi, in še ne povsem razumljenimi, kulturnimi spremembami v srednji Italiji, v času zadnje tretjine 8. st. pr. n. št., za kar se uporablja tudi izraz orientalizirajoča revolucija – spremembe se namreč razlagajo predvsem kot posledica vplivov iz vzhodnega Sredozemlja.²² V tem obdobju je iz Grčije in Bližnjega vzhoda v Italijo, poleg novih tehnologij in novosti v materialni kulturi, prišla tudi motivika, ki jo predhodni geometrični stil ni poznal, oziroma jo upodabljal. Med takšne motive denimo sodijo lev, panter, oven, predvsem pa krilate fantastične pošasti, kot sta grifon in sfinga. Vzводи, ki so privedli do tega, da je novi umetnostni izraz povsem izpodrinil geometrični stil (slednji je bil v funkciji upodabljanja mitoloških oz. sakralnih vsebin), niso povsem jasni. Orientalizirajoča ikonografija je v razmeroma kratkem času med železnodobnimi elitami postala zelo priljubljena. Figuralna umetnost se je začela uporabljati z drugačno pomenskostjo in namembnostjo. Znano je, da orientalizirajoče upodobitve, na mnogih v Italiji izdelanih luksuznih predmetih, nimajo nekega posebnega pomena. Ne referirajo se več na mitološko predlogo, temveč so generične, zgolj ponavljajo ali improvizirajo na ornament, ki je bil v modi, njihova funkcija pa je večinoma dekorativna.²³

SKLEP

Bronasti etruščanski predmeti iz Črnolice pripadajo dvema, historično sukcesivnima italskima slogoma. Poznemu villanovskemu ali geometričnemu stilu pripada presentatio, ki je najverjetneje imel funkcijo prenosnega žrtvenika za izvajanje pitne daritve ali libacije. Upodobitve vodnih ptic na njegovih štirih vogalih lahko razumemo kot znak, ki se nanaša na enega izmed prazgodovinskih aspektov svetega ali numinoznega. Dejstvo, da so ptice stilizirane, ne pomeni nujno, da umetnik ni bil sposoben ustvariti bolj naturalističnega izraza, temveč je odraz njihove semantične funkcije. Ptica tu ne nastopa zgolj kot ptica, veliko pomembnejši je njen pomen v kozmoloških predstavah prazgodovinskih prebivalcev in njihovih razlagah sveta. Ko govorimo o praksi upodabljanja živali skozi čas, na nekem prostoru, je tu vselej

²¹ Egg, »Gläseren Wiederkopfperlen«, 538.

²² Prayon, »Aspekte zum Thema Kunst«, 107.

²³ Brendel, *Etruscan Art*, 60; Klingender, *Animals in art and thought*, 120.

prisoten specifičen ontološki preskok; med časom namreč, ko so upodobitve živali imele izključno magične ali mitološke konotacije, in med kasnejšo fazo, ko žival začne nastopati že tudi samo kot okras in dekorativno sredstvo.²⁴ Postopen prehod iz geometričnega v orientalizirajoči slog (ob koncu 8. st. pr. n. št. v Italiji in približno stoletje kasneje v predalpskem prostoru) med drugim zaznamuje prav ta sprememba.

Konjski trinožnik iz Črnolice vsebuje elemente obeh stilov. Z italjskimi sorodniki si deli ikonografijo geometričnega sloga, vendar pa odstopa od njihove strogo normirane oblike. Konjska glava, ki raste iz kolena antropomorfne noge, že spominja na fantastično drzne kombinacije etruščanskega orientalizirajočega stila. Če res drži, da so italjski konjski trinožniki materializirali neki nam danes neznani mit, tega za črnoliški primer ne moremo več trditi, saj ne upošteva oblikovnih razmerij ostalih predstavnikov lastne vrste in konjsko ter antropomorfno ikonografijo niza povsem arbitrarno.

Orientalizirajočemu stilu lahko pripišemo tudi viličast fragment z ovnovim protomom, ki je bil morda sestavni del velikega trinožnika etruščanske provenience. Oven je oblikovan zelo naturalistično, umetnik se je želel čim bolj približati živali, kakršna ta v resnici je, kar namiguje na razmišljanje o tem, da je ovnov protom imel prvenstveno ornamentalno funkcijo in omejen spekter prenesenih pomenov.

Predmeti iz črnoliške grobnice pričajo o živih kontaktih predalpskih železnodobnih skupnosti z etruščanskim kulturnim krogom. Najverjetneje niso bili vsi izdelani v istem času in na istem kraju, niti niso bili hkrati prinešeni iz Etrurije, temveč so ločeno dospeli na Rifnik, kjer so bili v drugi polovici 7. st. pr. n. št. skupaj položeni v grob tamkajšnjega velikaša. Etruščanske najdbe iz grobne gomile v Črnolice so pomenljive tudi s stališča slovenske umetnostne zgodovine. Kronološko namreč markirajo obdobje tik pred pojavom najzgodnejših primerkov slavne situlske umetnosti na naših tleh, ki je hkrati prva pripovedna figuralna umetnost v Evropi. Nastanek situlske umetnosti je namreč pogojen ravno z orientalizirajočimi impulzi iz Etrurije.²⁵

BIBLIOGRAFIJA

- Bedini, Aldo. »La tomba 70 dell' Acqua Acetosa Laurentina«. V: Andrea Carandini in Rossanna Capelli, ur., *Roma, Romolo, Remo e la fondazione della città*, Catalogo della mostra, 355-57. Milano: Electa, 2000.
- Bonfante, Larissa. *Out of Etruria: Etruscan Influence North and South*. BAR International Series 103. London: British Archeological Reports, 1981.

²⁴ Klingender, *Animals in art and thought*, 83.

²⁵ Bonfante, *Out of Etruria*, 82, s spiskom literature o orientalizirajočih vplivih na nastanek situlske umetnosti. Za umetnostno zgodovinsko perspektivo glej Brendel, *Etruscan Art*, 54.

- Brendel, Otto. *Etruscan Art*. Pelican History of Art. New York: Penguin Books, 1978.
- Danto, Arthur Coleman. *After the End of Art: Contemporary Art and the Pale of History*. Princeton: Princeton University Press: 1997.
- de Grummond, Nancy Thomson. *Etruscan Myth, Sacred History, and Legend*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2006.
- Egg, Marcus. »Ein neuer Kesselwagen aus Etrurien«. *Jahrbuch des RGZM* 38, št. 1 (1991): 191–222.
- . »Gläseren Wiederkopferperlen aus der Eisenzeit«. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 40, Heft 4 (2010): 525–43.
- . *Das hallstattzeitliche Fürstengrab von Strettweg bei Judenburg in der Obersteiermark*. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 1996.
- Guba, Szilvia, in Vajk Szeverényi. »Bronze Age Bird Representations from the Carpathian Basin«. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 53 (2007): 75–110.
- von Hase, Friedrich-Wilhelm. *Die Tensen de Früheisenzeit in Italien*. München: C. H. Beck, 1969.
- Hencken, Hugh. »Horse Tripods of Etruria«. *American Journal of Archaeology* 62 (1957): 1–10.
- Klingender, Francis. *Animals in art and thought: to the end of the Middle Ages*. London: Routledge & Kegan Paul, 1971.
- Kossack, Georg. *Religiöses Denken in dinglicher und bildlicher Überlieferung Alteuropas aus der Spätbronze- und frühen Eisenzeit (9.-6. Jahrhundert v. Chr. Geb.)*. München: Bayerische Akademie der Wissenschaften, 1999.
- Matthäus, Hartmut. »KYKNOI ΔΕ ΗΞΑΝ ΤΟ ΑΡΜΑ – Spätmykenische und urnenfelderzeitliche Vogelplastik«. V: H. Lorenz, ur., *Studien zur Bronzezeit, Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn*, 277–99. Mainz: von Zabern, 1981.
- Megaw, John. *Art of the European Iron Age. A Study of the Elusive Image*. Somerset: Adams & Dart, Bath, 1970.
- von Merhart, Gero. *Hallstatt und Italien*. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 1969.
- Müller-Karpe, Hermann. »Das Grab 871 von Vejji, Grotta Gramiccia«. V: Hermann Müller-Karpe, ur., *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Römisch-Germanische Forschungen*, Band 22 (1974): 81–97.
- . *Geschichte der Gottesverehrung von der Altsteinzeit bis zur Gegenwart*. Paderborn: Bonifatius, 2005.
- Nachbaur, Elke. »Bronzene Pferdedreifüße aus Mittelitalien«. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 41 (2011): 197–212.
- Naso, Alessandro. »Carelli culturali metallici nell'Italia preromana«. V: Luigi Pietropaulo, ur., *Sfornate immagini di bronzo, Il Carrello di Lucera tra VIII e VII secolo a.C.*, 87–158. Rim: Museo civico di Lucera, 2002.
- Pare, Christopher. *Wagons and Wagon-Graves of the Early Iron Age in Central Europe*. Oxford: Oxford University Committee for Archaeology, 1992.
- Prayon, Friedhelm. »Aspekte zum Thema Kunst und Handwerk«. V: Friedhelm Prayon in Wolfram Röllig, ur., *Akten des Kolloquiums zum Thema »Der Orient und Etrurien«, Zum Phänomen des »Orientalisierens« im westlichen Mittelmeerraum (10.-6. Jh.v.Chr.)*: Tübingen, 12-13. Juni 1997, 107–12. Pisa: Istituti editoriali e poligrafici internazinali, 2000.
- Schauer, Peter. »Der vierrädrige Wagen in Zeremonialgeschehen und Bestattungsbrauch der orientalisch-ägyptischen Hochkulturen und ihrer Randgebiete«. V: F. E. Barth,

- ur., *Vierrädrige Wagen der Hallstattzeit: Untersuchungen zu Geschicthe und Technik*, 1–24. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseum, 1987.
- Teržan, Biba. *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem*. Katalogi in monografije 25. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1990.
- Torelli, Mario. »Sesceputa, praefericulum. Archeologia di due strumenti sacrificali romani«. V: M. Pallottino, ur., *Etrusca et italica. Scritti in ricordo di Massimo Pallottino* 2, 575–98. Pisa: Istituti editoriali e poligrafici internazionali, 1997.
- Vendikov, Ivan. *The Vulchitrun Treasure*. Sofia: Svyat, 1987.
- Vogrin, Alenka. »Črnlolica pri Rifniku. Gomila iz starejše železne dobe«. *Arheološki pregleđ* 27 (1986): 68.
- Vrenčur, Iztok. Črnlolica pod Rifnikom, bronastodobno grobišče in železnodobna gomila. Diplomsko delo. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2011.
- . »Ritual, Sign, Identity. The case of ceremonial instrument from Črnlolica tumulus«. V: Raimund Karl in Jutta Leskovar, ur., *Interpretierte Eisenzeiten, Tagungsbeiträge der 5. Linzer Gespräche zur interpretativen Eisenzeitarchäologie, Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich*, Folge 32, v tisku. Linz, 2013.
- Woytowitsch, Eugen. *Die Wagen der Bronze- und frühen Eisenzeit in Italien*. München: C. H. Beck, 1978.

ANIMAL REPRESENTATIONS ON CEREMONIAL OBJECTS FOUND IN THE TUMULUS AT ČRNOLICA PRI ŠENTJURJU AT THE FOOT OF RIFNIK

Summary

The years 1985 and 1986 saw a rescue excavation by archaeologists from the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Celje Regional Office, performed on the severely damaged Iron Age tumulus in the village of Črnlolica pri Šentjurju. The village lies in the close vicinity of the Rifnik hill, the site of one of the largest known hilltop settlements in Slovenia dating from the Late Bronze and Iron Ages. The excavation in Črnlolica yielded a stone grave chamber of monumental dimensions, together with fragmented and de-contextualised grave goods. These included a large set of quality ceramic vessels, a considerable number of bronze vessels, glass cups, fibulae, and a horse harness. Of special importance are three bronze items fabricated in Etruria, which carry the protomas of an aquatic bird, horses, and a ram. The burial dates to the Hallstatt C2 period or the second half of the 7th century BC.

Aquatic birds are positioned on all four vertexes of the *presentatoio*, a special type of vessel presumably used for libation rituals. Comparable items have come to light in the richest graves of the Iron Age aristocracy of Etruria, Latium Vetus and Bologna, and date to the end of the 8th and the beginning of the 7th centuries BC. The aquatic bird sculptures on the *presentatoio* are stylised, displaying features of the Late Italic Geometric style. This motif marks various Late Bronze and Iron Age items associated with ritual activities in the greater part of Europe, connecting them with prehistoric religious beliefs. While the assumption that they refer to the sun divinisation cult is not proven, they must have signified some prehistoric aspect of the holy or numinous.

The two anthropomorphic legs with an attached horse protoma found in the Črnlolica tumulus were reconstructed as a part of a tripod of small dimensions, which can be classified as a member of the so-called horse tripod family, fine products of the Italic Geometric style. However, the Črnlolica specimen differs from the normative form of other horse tripods, offering its own stylistic solutions. Its abstract blend of iconographical features resembles the fantastic and often bizarre monsters of the Orientalising style iconography. If we presume that the equine and anthropomorphic iconography of the Italic horse tripods alludes to a mythological story unknown today, then the tripod from Črnlolica deliberately excludes such allusions. Objects with both Geometric and Orientalising style elements are common in the Etruria of the early 7th century BC.

The branched fragment which carries the ram's head, tending towards naturalism, presumably belonged to a big tripod of Etruscan provenience.

The ram is a motif typical of the Italic Orientalising style, which developed under eastern Mediterranean influences. The popular Orientalising iconography was thus copied by local Italic craftsmen, with the result that the figural representation – probably for the first time in the prehistory of this and the neighbouring territories – did not allude to a mythological story but had a purely decorative value.

The Etruscan objects found in the Črnomica tumulus belong to two successive Italic art styles. They were probably not brought to Rifnik at the same time but had gradually accumulated in the settlement by the second half of the 7th century BC, when they were deposited in the richly furnished grave of a local aristocrat. With their zoomorphic iconography, the imports of the Črnomica mound are representatives of the increasing Orientalising impulses from Etruria, which resulted in the formation of the celebrated situla art.

Andrej Preložnik

Lovski motivi v situlski umetnosti

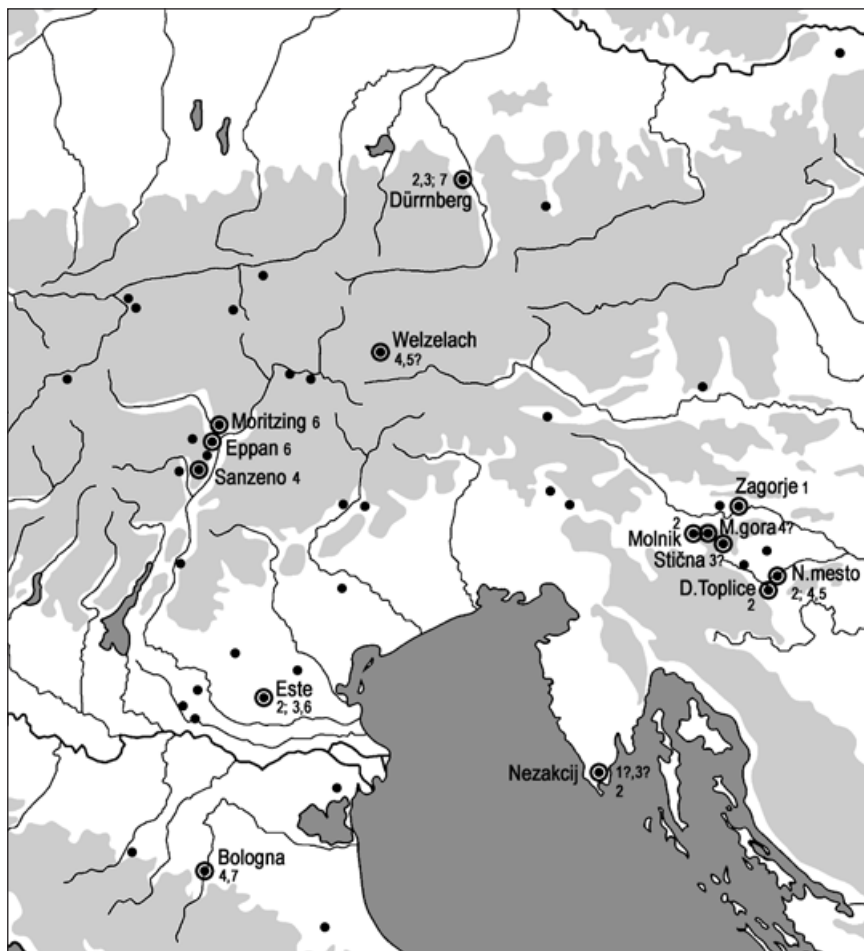
Situlska umetnost se je razvila kot odmev torevtičnega sloga, ki se je z Bližnjega vzhoda s posredništvom Feničanov, Grkov in Etruščanov razširil do Venetov, Retijcev, Histrov ter njihovih vzhodnih sosedov na območju Dolenjske. Značilna je za čas od pribl. 600 do 300 pr. n. š. in predstavlja najpomembnejšo in najzanimivejšo obliko likovnega izražanja starejše železne dobe na območju, ki sega od vznožja Apeninov na jugu do Adiže na zahodu ter Drave in Save na vzhodu, posamezni kosi pa so si preko alpskih prelazov utrli pot proti severu vse do Donave.

Za situlsko umetnost je značilno upodabljanje motivov s pomočjo vrezovanja, punciranja in tolčenja bronaste pločevine. Na ta način se krasijo posode ter osebni predmeti prestižne vrednosti, denimo čelade, pasovi, nožnice, uhani. V treh stoletjih obstoja je situlska umetnost šla skozi več faz in prepoznavnih slogov, ki so v precejšnji meji pogojeni s prostorom. Figure so prikazane dinamično, čeprav so precej stilizirane in postavljene v določene poze. V motivnem pogledu gre za umetnost, v kateri izbruhne figuralno upodabljanje življenja v vsej njegovi pestrosti: prikazani so običaji posvetnega in kultnega značaja, delo, boj, zabava, rojevanje in umiranje.¹

V situlskem svetu in v situlski umetnosti imajo veliko vlogo tudi živali. Zanimivo je, da so živalski frizi prevladujoča tema tako na vrsti najzgodnejših kot na najmlajših izdelkih situlskega sloga. Na izdelkih klasičnega situlskega stila, ki v obdobju med koncem 6. in prvo polovico 5. st. pr. n. št. predstavlja vrh situlske umetnosti, živali nastopajo v številnih prikazih človeških dejavnosti – kot pasivne udeleženke (npr. v sprevodih, vprežene) ali kot aktivni element situlske pripovedi. Najznačilnejši primer takšne vloge so prav prizori lova.

¹ Temeljna študija z obširnim katalogom: Lucke in Frey, *Situla in Providence*. Novejši pregledi z navedenimi starejšimi objavami: Turk, *Podobe*; Križ, *Odsevi Prazgodovine*; Frey, »Situlenkunst«; Kern et al., *Situlen*.

Lovski prizori sodijo med sploh najpogostejše motive. Danes poznamo že najmanj štiri predmete, ki so okrašeni izključno z lovsko tematiko,² ter vrsto situl in drugih večjih posod, na katerih se lovski prizori deli sestavljenih pripovedi. Vse to kaže na priljubljenost, s katero se ne more pohvaliti noben drug žanr. Poznamo jih s tako rekoč celotnega območja situlske umetnosti, posebej pogosti pa so na Dolenjskem – kar bi bilo sicer lahko tudi posledica večjega števila tam najdenih situlskih spomenikov.

Slika 1: Lovski motivi v situlski umetnosti: 1 pregon na konju s kopjem, 2 zalezovanje z lokom, 3 lov na merjasca, 4 lov na zajca, 5 ribolov z mrežo, 6 lov s sekiro in sulico, 7 vrnitev z lova (karta situlskih spomenikov dopolnjena po: Križ, *Odsevi*, 54).

2 Nožnica bodala iz Est, skledica iz Dürrenberga na Solnograškem in sponi z Molnika in iz Zagorja. Še vsaj tri pasne sponke – z Magdalenske gore, iz Stične in iz Est – imajo morda lovske motive, vendar so ti na žalost le delno oz. preslabo ohranjeni. Predmeti so natančno predstavljeni v nadaljevanju.

Seveda so bili lovski prizori zaradi svojega pomena tako v specialnih študijah kot znotraj celostnih pregledov pogosto deležni pozornosti avtorjev, ki se ukvarjajo s situlsko umetnostjo.³ Sam želim na tem mestu predstaviti na situlah upodobljene lovske tehnike, ponuditi novo branje nekaterih upodobitev in opozoriti na primerjave, ki osvetljujejo njihove sorodnosti, a tudi različnosti s podobnimi prikazi iz antičnega sveta.

POGON NA JELENA S KOPJEM, KONJEM IN PSOM

Ta lovska tehnika je prikazana na že dolgo poznani in večkrat objavljeni sporni iz Zagorja.⁴ Na njej vidimo lovskega psa,⁵ ki se je zagrizel v hrbet jelena, in lovca na konju, ki zasleduje košuto, njej pa vrat že prebada kopje. Sodeč po koncu kopjišča pod jelenovim gobcem, ki je do sedaj ostajal spregledan, je lovec v roki vihtel še eno kopje. Zato predlagam novo verzijo z nekoliko drugačno pozo lovca, ki bolje ustreza situlskemu načinu prikazovanja giba v tipičnem položaju.⁶ Zanj obstajata tudi dve prepričljivi situlski paraleli: v taki drži je prikazan eden od dvobojevalcev s slovite vaške sponse, očitno pa tudi delno ohranjeni jezdec s fragmenta situle, ki je bil najden v grobnici I-12 v Nezakciji.⁷ Glede na to, da je sosednji lik istega friza merjasec, je možno, da je bil tudi na situli iz Nezakcija prikazan lov s kopjem in na konju. Primerjave v Grčiji in Etruriji, pa tudi prazgodovinski severni Italiji (Val Camonica) kažejo na enako tehniko in celo na enako orožje: kopje z navitim trakom za pospešitev rotacije in povečanje dometa (*aigane lankyle*).⁸ Med primerjavami velja posebej izpostaviti prizor z bojotskega *kantharosa* s sredine 6. st. pr. n. št.⁹

3 Camporeale, »La scena di caccia«; Puš, »Lovski prizor«; Zeller, *Bronzeschale mit Jagdfries*; Zeller, »Auf zum fröhlichen Jagen«; Eibner, »Eberjagd«; Idem, »Bedeutung der Jagd«; Koch, »Notizen«, 67–70; Gleirscher, »Ente, Entenmann und Heros«, 430–34; Turk, *Podobe*, 31–33; Kern et al., *Situlen*, 20–26.

4 Turk, *Podobe*, 57, s starejšimi objavami.

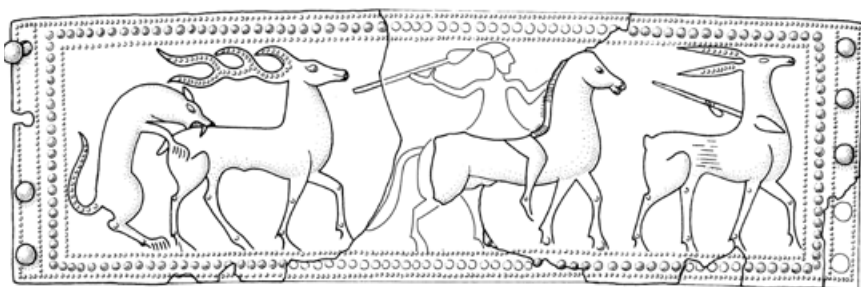
5 Čeprav nekateri avtorji v živali, ki napada jelena, vidijo zver, je iz konteksta in iz paralel jasno, da gre za lovskega psa. Zver: Eibner, »Bedeutung der Jagd«, 625; Lucke in Frey, *Situla in Providence*, 80; pes: Puš, »Lovski prizor«; Turk, *Podobe*, 57. Podoben prizor psa/zveri, ki sledi kopitarju, je prikazovala tudi spona iz groba Este-Benvenuti 92. Žal sta obe živali preslabo ohranjeni, da bi ju bilo mogoče natančneje določiti (Capuis in Chieco Bianchi, *Este II*, Tav. 80: 24).

6 Spona je bila sicer že dvakrat risarsko rekonstruirana: Dular, »Živina, poljedelstvo, lov«, 124; Turk, *Podobe*, 32, sl. 43.

7 Spona z Vač: Turk, *Podobe*, 39, sl. 58:1, 62–63. Situla iz Nezakcija: Mihovilić, *Nezakcij*, 99, Tab. 14:1. Ohranjen je le zadnji del konja, hrbet jezdec, rob dvignjene roke in kopjišče do zapestja.

8 Buchholz et al., *Jagd und Fischfang*, 75–96, s katalogom upodobitev; Fossati, »Valcamonica«, 32–38, Fig. 47, 57, in slika na naslovni strani.

9 Cambridge, Harvard University Art Museums, 1960.390, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Harvard+1960.390&object=Vase>.

Slika 2: Rekonstrukcija prizora lova na jelenjad na konju s kopjem in psom s pasne spona iz Zagorja (predelano po: Turk, *Podobe*, Sl. 43).

Slika 3: Prizor lova na jelenjad na konju s kopjem in psom na bojijskem črnofiguralnem *kantharosu* (predelano po fotografiji na: www.perseus.tufts.edu).

ZALEZOVANJE JELENA Z LOKOM IN PSOM

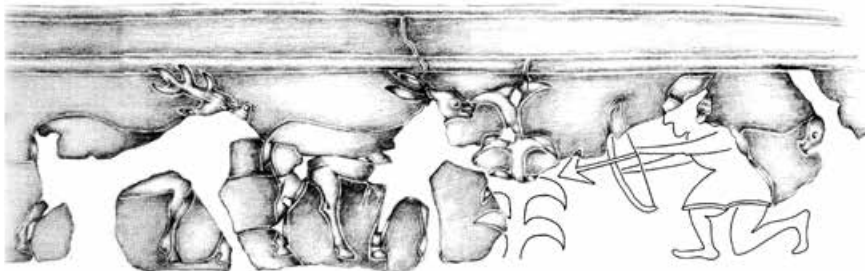
To je najbolj priljubljena lovska tehnika, izpričana na situlski umetnosti. Zaslodela je po zaslugi spona z Molnika, pojavi pa se še na situlah iz Dolenjskih toplic, Novega mesta, verjetno Nezakcija in na skodelici iz Dürrenberga.¹⁰ Gre za tipičen žanrski prizor, v katerem za rastjem skrit lovec stoji ali kleče meri na par pasočih se živali, ki očitno ponazarjata čredo. Le na molniški sponi je upodobljena – verjetno zaradi omejenega prostora – ena sama žival. Za lovцем sedi pes. V rekonstrukcijo motiva skodele iz Dürrenberga se je vtihotapil

¹⁰ Egg in Eibner, »Anmerkungen«; Mihovilič, *Nalaz grobnice*, 19, sl. 18, Pril. 3; Križ, *Novo mesto IV*, Pril. 3; Zeller, *Eine Bronzeschale*. Sinteza z ostalimi objavami: Eibner, »Bedeutung der Jagd«, 624, 635.

še zajček,¹¹ ki pa v motivu ni niti smiselni niti upravičen. Bolj verjetna kot razlaga, da je trikotno oblikovani zaključek pogrešanega elementa vrh zajčjega ušesa, je ta, da gre le za skrajni konec zalusti dvokrilne puščice. Da so te lahko bile velike oz. da so se lahko prikazovale večje, kot so bile v realnosti, vidimo denimo tudi v prizoru pomorske bitke iz Nezakcija in na nekaterih sočasnih antičnih prikazih.¹²

Lov z lokom in puščico (in psom) je prikazan tudi na drugih situlskih in sorodnih etruščanskih oz. rimskih spomenikih, na primer na situli Arnaldi, na traku v Estah, na koščenih ploščicah iz grobnice Comeana-Montefortini, pa tudi na kamnitem prestolu Corsini (kjer gre sicer za lov na merjasca).¹³

Lovec (s psom) na preži je zelo priljubljen motiv v različnih kulturah. Peter Turk je opozoril na nekaj zanimivih primerov,¹⁴ sam želim opozoriti še na dva, ki sta kompozicijsko in časovno zelo blizu molniškemu prizoru. V zbirki *Campana* (Louvre, Pariz) vidimo lovca vrezanega na etruščanskem *bucchero* loncu na nogi. Oborožen je sicer s sekiro, a prav tako kleči za drevesom v spremstvu psa. Na freski iz Paestuma je s kopjem oboroženi lovec planil za jelenom, ki ga že preganja pes;¹⁵ na sredini prizora je tudi tu drevo. Gre torej za poenostavljen prizor lova na jelenjad v gozdu, s tehniko zalezovanja ali preže in s pomočjo dresiranega psa. Vsakič so prikazani lovec, plen, pes in drevo, medtem ko se spreminja pri lovu uporabljeno orožje: lahko gre za lok, sekiro ali kopje.

Slika 4: Rekonstrukcija prizora lova na jelenjad z lokom in psom, s skodele iz Dürrnberga (dopolnjeno po: Zeller, *Bronzeschale*, Abb. 2).

11 Eibner »Bedeutung der Jagd«, 623, op. 10, 635. Zeller, »Auf zum fröhlichen Jagen«.

12 Mihovilić, *Nalaz grobnice*, 19, sl. 18, Pril. 3.

13 Lucke in Frey, *Situla in Providence*, 59, kat. št. 3, Taf. 63; *Principi etruschi*, 246, 248, kat. št. 292; *Etrusker* 106–107, 154, kat. št. 235.

14 Turk, *Podobe*, 31–33.

15 *Principi etruschi*, 228; Pontrandolfo, »Necropoli«, 123–25, Sl. 133.

Slika 5: Prizor lova na jelena s sekiro in s psom, z etruščanskega *bucchero* lonca (Lovvre, zbirka Campana).

V zvezi z lovom na jelena je treba omeniti še eno domnevo. Na situli iz groba III/12 s Kapiteljske njive v Novem mestu je prikazan jelen. Eibnerjeva ga tolmači kot privezano mlado žival, ki naj bi tako služila za živo vabo v času ruka.¹⁶ Temu pa žal ni tako, saj je s fotografije v novi objavi jasno razvidno, da gre za klasično (čeprav nevesče izvedeno) visečo palmeto, ki se v podobni obliki ponovi na drugi strani prizora, med lovcem in psom; pa tudi za jelena se zdi, da bi mu lahko rogovje podaljšali za še en paroček.¹⁷ Seveda to ne izključuje možnosti tovrstnega lova – na situlah imamo nenazadnje jasne prikaze udomačenega (ali vsaj ukročenega) jelena na povodcu; vendar pa slednje lahko tolmačimo tudi drugače in ne le v kontekstu omenjene lovske tehnike, ki je zanesljivo dokumentirana šele v rimski dobi.¹⁸

Slika 6: Rekonstrukcija prizora lova na jelenjad z lokom in psom, s situle iz Novega mesta (dopolnjeno po: Križ, *Novo mesto IV*, pril. 3).

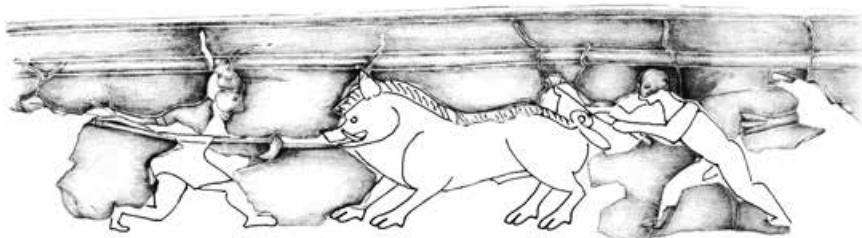
¹⁶ Križ, *Novo mesto IV*, pril. 3; Eibner, »Bedeutung der Jagd«, 627.

¹⁷ Križ, *Odsevi prazgodovine*, 59, 112.

¹⁸ Eibner, »Bedeutung der Jagd«, 627–29.

LOV NA VEPRA S SULICO IN SEKIRO

Na skodelici iz Dürrnberga je prikazan lov na vepra, ki ga lovec spredaj napada s sulico in zadaj s sekiro.¹⁹ Lov s sulico na vepra je značilen herojski lov antičnega sveta; poznajo ga Grki, pa tudi Etruščani in Kelti.²⁰

Slika 7: Rekonstrukcija prizora lova na merjasca s sulico in sekiro, s skodele iz Dürrnberga (dopolnjeno po: Zeller, *Bronzeschale*, Abb. 2).

V situlski umetnosti je veper kot lovna žival prikazan tudi na nožnici iz Est,²¹ morda na slabo ohranjeni sponi iz Stične (grob 48/104 – vidna sta pes in veper)²² in na fragmentu situle iz Nezakcija (vidna je glava živali).²³ Manjšo divjo ali domačo svinjo vleče za noge služabnik na situli iz Certose, velik merjasec pa je skupaj z jelenom prikazan na sponi iz groba Este-Alfonsi 1.²⁴ Da je divji veper cenjena lovna žival, pričajo tudi veliki čekani, ki so bili najdeni v grobovih veljakov na prostoru od Padske do Panonske nižine in segajo v isti čas; najverjetneje jih smemo razlagati kot lovsko trofejo.

Še na dveh spomenikih situlske umetnosti – na cisti iz Eppana in situli iz Sanzena – je prikazano ubijanje živali s sekiro in s kopjem/bodalom.²⁵ Mnenja o tem, kaj prizor predstavlja, so deljena. Nekateri predvsem zaradi v prizoru uporabljene sekire zagovarjajo stališče, da gre za obredno žrtvovanje, medtem ko drugi trdijo, da so prizori lovski.²⁶ Glede na številne paralele, v katerih se uporablja sekira kot lovno orožje – včasih celo v kombinaciji s su-

19 Žival je bila najprej identificirana kot zver (Zeller, *Bronzeschale*, Abb. 2; Zeller, »Auf, auf zum fröhlichen Jagen«; Koch, »Notizen« 70, Abb. 4), nato pa vendarle zaradi značilnega ščetinastega hrbta prepoznana kot veper (Eibner, »Eberjagd«, 237; Idem, »Bedeutung der Jagd«, 625, 635).

20 Izčrpano o tem: Eibner, »Eberjagd«; Cerchiai, »L'iconografia della caccia«, 57, fig 6.

21 Drexler-Woldrich, »Verzierte Bronzearbeiten aus Este«, 12–13, T. 1–2; Koch, »Notizen«, Abb. 5.

22 Turk, *Podobe*, 71–72, Sl. 108. Ohranjen je le osrednji del motiva, skrajna konca, kjer bi pričakovali lovca, sta uničena.

23 Mihovilić, *Nezakcij*, 99, Tab.14: 1.

24 Lucke in Frey, *Situla in Providence*, 59, kat. št. 4, Taf. 19, 64; Chieco Bianchi in Calzavara Capuis, *Este I*, Tav. 252: 8.

25 Lucke in Frey, *Situla in Providence*, 58, kat. št. 2, Taf. 62; 69–70, kat. št. 15, Taf. 67.

26 Žrtvovanje: Krause, *Hochdorf*, 305–306; Eibner, »Bedeutung der Jagd«, 631; Teržan, »Heros«, 655, Anm. 13; Lücke, »Lappenbeil«, 599. Lov: Lucke in Frey, *Situla in Providence*, 58, 70; Koch, »Notizen«, 70.

lico ali kopjem – se druga razlaga zdi verjetnejša.²⁷ S sulico se žival napade spredaj, in pri tem se ji preprečuje stik z lovcem, medtem ko se s sekiro skuša žival ohromiti z udarcem zadaj. Medtem ko iz mitologije vemo, da je sekira lahko imela vlogo privilegiranega orožja, upodobitve po drugi strani kažejo, da gre pogosto za orožje pomočnikov.²⁸ Nenazadnje velja upoštevati, da so sekire na prostorih situlske umetnosti običajen sestavni del oborožitve in posledično orožje, ki so ga lastniki gotovo večje in radi uporabljali.²⁹

Slika 8: Prizor lova s sulico/kopjem, sekiro in psom, z etruščanskega cipusa (po: Koch, »Notizen«, Abb. 5).

LOV NA ZAJCA S KIJEM IN MREŽO

Na situlah iz Bologne-Certose, Welzelacha in Sanzena ter na pasu iz Novega mesta-Kapiteljske njive je prikazan lov na zajca s pomočjo mreže in metalnih kijev.³⁰ Lov na zajce je bil priljubljena vrsta lova v antični Grčiji in v Etruriji. Tam je šlo pogosto za »družabni« šport, pri katerem so pomembno vlogo igrali psi, sodelovali pa so tudi gonjači, mrežarji in drugi pomočniki. Popoln prikaz grškega ali etruščanskega lova na zajce torej vključuje lovca, ki meče krepelce oz. etruščanski *lagobólon*, pse, ki lovijo zajca, in pomočnika za mrežo; to lahko vidimo na »pontski« *oinohoe* iz poznega 6. st.³¹ V situlski umetnosti vselej naletimo na le enega lovca, ki preganja zajce v smeri proti mreži in pri tem vihti kij pravilne oblike z ojačano glavo (Bologna, Welzelach, Sanzeno?) oz. čepi za mrežo, v katero je pritekel zajec (Novo mesto). Gre

27 Etruščani: Koch, »Notizen«, 70, Abb. 6 (London, British Museum, začetek 5. stoletja); *Etrusker*, 422, 471, kat. št. 560. Tračani: npr. Theodossiev, »Ancient Thrace«, 25–26, Fig. 9–10.

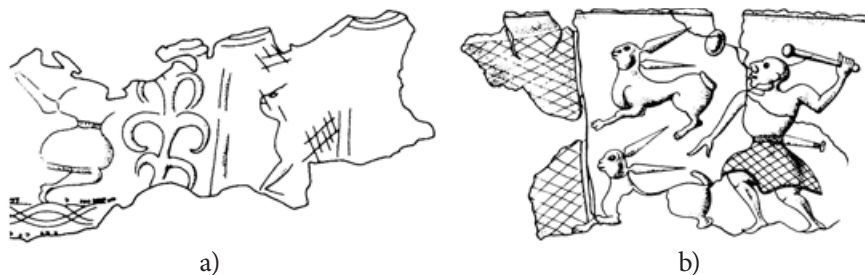
28 Eibner, »Eberjagd«, 248.

29 Lücke, »Lappenbeil«.

30 Lucke in Frey, *Situla in Providence*, 59, kat. št. 4, Taf. 20, 64; 69 kat. št. 15, Taf. 20, 67; 81, 84, kat. št. 44, Taf. 61, 76; Križ, *Novo mesto IV*, pril. 4. Sinteza z ostalimi objavami: Eibner, »Bedeutung der Jagd«, 623, 635; Turk, *Podobe*, 55.

31 Buchholz et al., *Jagd und Fischfang*, 96–98. Paralele iz Etrurije: Koch, »Notizen«, Abb. 70, op. 13. Seattle Art Museum 59.82.

na situlskih prizorih dejansko za drugačno tehniko lova (ki ne vključuje psa) ali zgolj za krčenje prizora na osnovne elemente (lovec–zajec–mreža)? Vsekakor je videti, da se je lovski »rekvizit« dejansko spremenil.

Slika 9: a: Prizor lova na pasu iz Novega mesta (po: Križ, *Novo mesto IV*, pril. 4); b: Prizor lova na zajce s kijem in mrežo, s situle iz Welzelacha (po: Frey, »Beziehungen« Abb.3:1).

Slika 10: Rekonstrukcija prizora lova na zajce s psi, *lagobóloni*, s pomočnikom in z mrežo, z etruščanske *oinochóe* (predelano po: Anderson, *Hunting*, sl. 17a,b,c).

V zvezi z lovom na zajce velja omeniti še spono iz knežjega groba V/29 z Laščika na Magdalenski gori.³² Na njej sta morda prikazana dva lovška psa na lovu za dvema zajcema. Leva stran, na kateri bi v primeru, da je prizor lovski, pričakovali lovca, na žalost ni ohranjena; ohranjen pa je desni zaključek, zato je jasno, da prizor ne vključuje mreže. Če gre res za prizor lova na zajce, imamo torej opraviti z drugačno tehniko. Morda ni naključje, da se tudi po tehnološki in stilski plati ta spona nekoliko razlikuje od ostalih situlskih izdelkov.

RIBOLOV Z MREŽO

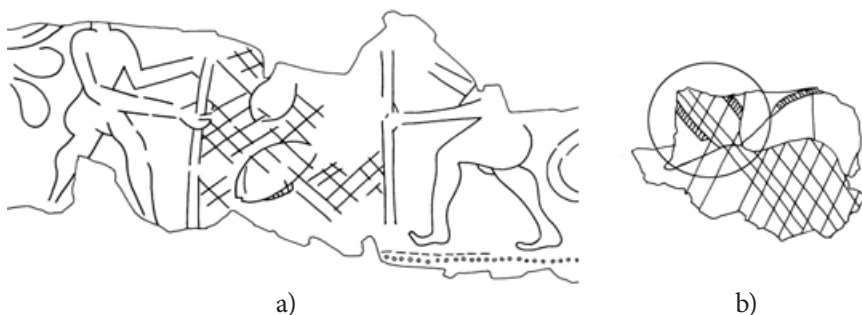
Na bronastem pasu iz Novega mesta, ki trenutno med situlsko okrašenimi predmeti predstavlja oblikovni unikum, je med različnimi upodobitvami jasno viden tudi prizor ribolova z mrežo. Mrežo držita dve goli figuri, vanjo pa sta se ujeli dve ribi.³³ Gre torej za lov, pri katerem se skuša s plašenjem usmeri-

³² Turk, *Podobe*, 75, sl. 119.

³³ Turk, *Podobe*, 55; Križ, *Odsevi prazgodovine*, 114–15

ti ribe proti mreži ali jih zajeti s pomikanjem po strugi. Ta ribolovna tehnika je primerna za potoke in manjše reke, denimo za Krko. Primerljivih upodobitev pri Grkih in Etruščanih ne poznam; nasprotno, pri slednjih so bistveno pogostejši prizori individualnega ribarjenja na trnek – tehnike torej, ki je po zaslugi najdenih trnkov izpričana tudi v srednji Evropi.³⁴

Podoba lovske mreže je znana tudi s situle iz Welzelacha, kjer fragmentiranost posode sicer onemogoča, da bi se plašč natančno rekonstruiral. Zaradi ujemanja lomov in motiva se zdi smiselna domneva, da sta bila dva fragmenta vključena v prizor lova na zajce.³⁵ Pri natančnem ogledu risbe tretjega fragmenta – ta vključuje mrežo – pa lahko zaznamo tudi obris, ki je na moč podoben ribama z novomeškega pasu. Presenetljivo je, da sta tudi v Novem mestu na istem predmetu prikazana tako ribolov kot lov na zajce.

Slika 11: a) Prizor ribolova na pasu iz Novega mesta (po: Križ, *Novo mesto IV*, pril. 4); b) Prikaz ribe (?) na fragmentu situle iz Welzelacha (predelano po: Lucke in Frey, *Situla in Providence*, Taf. 76).

OSTALE LOVNE ŽIVALI

Divje živali predstavljajo približno 5% mesne prehrane železnodobnega človeka.³⁶ To pomeni, da so lov sicer redno prakticirali, a da hkrati ni bil življenjsko pomembna dejavnost. Izkopavanja na gradišču Cvinger pri Stični, ki je takrat sodilo med vodilne naselbine, so skozi kostne ostanke omogočila dober vpogled v spekter lovnih živali. Daleč najpogostejši plen je bila jelenjad, ki je zastopana z več kot polovičnim deležem, nekoliko redkejša sta divji prašič (1/5) in srnjad (7%). Z odstotkom ali dvema so med kostnim gradivom zastopani še volk, medved, lisica, srna, kozorog, tur, zajec, ptice.³⁷ Ti podatki se lepo skladajo z upodobitvami na situlah, kjer se med lovljenimi in ujetimi ži-

³⁴ Pri nas v Metliki: Dular, »Živina, poljedelstvo, lov«, 123.

³⁵ Frey, »Beziehungen«, Abb. 3:1.

³⁶ Dular in Tecco Hvala, *Jugovzhodna Slovenija*, 211–13.

³⁷ Ibid., Sl. 122.

valmi najpogostejše pojavljata prav jelen in merjasec.³⁸ Stanje dobro povzema prizor na nožnici iz Est. Upodobljen je namreč s sekiro in sulico/kopjem obo-rožen lovec, ki ga obkrožajo različne lovne živali: prepoznamo jelena, košu-to z mladičem, kozoroga, dva merjasca in ptico. Težje razpoznavni sta samo živali pred lovcom: običajno se identificirata kot divja zver oz. lev ter še ena košuta z nazaj obrnjeno glavo.³⁹ Vseeno se zdi, da gre pri »zveri« v resnici za lovskega psa, saj situlske analogije kažejo, da je v lov na jelena tako rekoč ve-dno vključen pes, medtem ko se lov na zver ne upodablja nikoli. Morda je to-revt z živalmi v zgornji vrsti (ki v bistvu zapolnjuje razširitev nožnice, ta pa je posledica oblike bodala) želel predstaviti pestrost lovnega sveta. Če je temu res tako, bi bila žival nad psom lahko tudi zajec: upodobljena je namreč v drž-i in v proporcijah, ki so značilni za zajce z estenskih pasnih spon in sorodnih iz-delkov.⁴⁰

Slika 12: Prizor lovca s psom in divjadjo na nožnici bodala iz Est (po: Koch, »Noti-zen«, Abb. 5).

Kot rečeno, ne poznamo upodobitve, kjer bi bila lovna žival zver. Gre morda razlog iskati v tem, da se je lov na zveri manj praktical, ker je bil ne-varen ali ker je bilo meso neprimerno za prehrano? So morda zveri lovili zgolj zaradi krzna ali zato, da bi obranili lastno živino? Ali pa razlog morda tiči v dejstvu, da so zveri »lovci« tudi same?

Očitno je, da niti drugi prežvekovalci niso bili sprejeti v kanon klasičnih situlskih lovskih zgodb. Kljub temu lahko nekatere izmed njih prepoznamo tudi na situlskih spomenikih, zlasti v dekorativnih živalskih frizih. Na naj-nižjem frizu situle iz Providence pestro živalsko povorko vodita dva jelena, ki jima sledi par košut, za njima pa še dva kozoroga, gams in dve živali, običaj-no opredeljeni za »antilopi«.⁴¹ Gamsa verjetno vidimo tudi na fragmentu iz Sanzena, kozoroga pa na nožnici iz Est, na cisti iz Eppana ter v frizih situl iz Welzelacha, z Vač in z Magdalenske gore. Celotura bi lahko prepoznali v ka-terem od prikazov goveda (denimo na cistah iz Eppana in Sanzena) – čeprav

38 Razen že obravnavanih motivov je treba omeniti še povratek z lova, ki je prikazan na situlah iz Bologne-Certose in iz Dürrenberga in na katerem lovci oz. služabniki nosijo uplenjenega jelena oz. košuto.

39 Drexler-Woldrich, »Verzierte Bronzearbeiten aus Este«, 12–13, T. 1–2; Koch, »Notizen«, 70; Eibner, »Bedeutung«, 626.

40 Npr. Capuis in Chieco Bianchi, *Este II*, Tav. 60:3, 83: 6, 128: 35...; Turk, *Podobe*, 24, sl. 24, 25.

41 Lucke in Frey, *Situla in Providence*, 38, Taf. 5, 10. Borut Križ govori o »rogatih živalih« (Križ, *Od-sevi*), Biba Teržan o »gazelam oz. antilopam podobnih samicah« (Teržan, »Heros«, 556).

je treba upoštevati, da bi lahko šlo v tem ter v primeru »kozorogov« tudi za udomačene vrste koz in goveda.

Posebej pogoste so upodobitve »antilop«. Vidimo jih na situli iz Providence, pa tudi na cisti iz Appiana/ Eppana, na situlah iz Novega mesta, z Magdalenske gore in z Vač, na cistah iz Moritzinga in Sanzena, na pokrovu iz Waisenberga ter na sponi z Magdalenske gore.⁴² Ker je motiv pogost, se zdi malo verjetno, da bi šlo zgolj za prevzemanje daljnih predlog in posledično za tako rekoč fantazijsko žival, tudi če je izvorni motiv res motiv antilope oz. gazele. Paul Gleirscher sodi, da gre za enoletnega jelena,⁴³ bolj smiselna pa se zdi razlaga, da so s takšnim rogovjem situlski torevti upodabljali srnjake: nenavadna, dekorativna uvitost nas pri tem ne sme zmotiti, saj na situlah naletimo na podobno nenaravno stiliziranost tudi v primeru jelenjega rogovja.

ZA KONEC

Kaj pomenijo upodobitve lova? Nekateri raziskovalci jih razlagajo kot žanrske prizore iz vsakdanjega življenja, drugi kot simbolna dejanja, ki dajejo legitimnost vladajočemu sloju, tretji kot mitološke podobe, četrti iščejo v njih simboliko življenja in smrti, v katerih ima lastnik/nosilec hkrati vlogo lovca in plena smrti.⁴⁴ Vseeno se zdi, da je situlski lov v osnovi predvsem strast in razvedrilo, ki kratkočasi železnodobnega svobodnjaka. Ob tem se lov povezuje z močjo, s spretnostjo in s hrabrostjo – torej z lastnostmi, ki se pričakujejo od sposobnega vladarja in se seveda pripisujejo tudi mitološkim junakom. Jasno je tudi, da je bil zaradi svoje primarnosti lov še posebej primerna metafora za podajanje temeljnih sporočil, kakršno je ideja o cikličnosti življenja in smrti. V situlskih upodobitvah so zato že njihovi naročniki, ustvarjalci in gledalci lahko razbirali različna sporočila – ali preplet le-teh. Verjetno nismo v zmoti, če tudi dandanes nanje gledamo na enak način.

BIBLIOGRAFIJA

- Anderson, John Kinloch. *Hunting in the Ancient World*. Berkeley, Los Angeles. London: University of California Press, 1985.
- Buchholz, Hans-Günter, Gerhard Jöhrens in Irmgard Maull. *Jagd und Fischfang*. *Archaeologia Homerica*, Band I, Kapitel J. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1973.
- Camporeale, Giovannangelo. »La scena di caccia nell'arte delle situle«. *Studi di Antichità in onore di Guglielmo Maetzke*. *Archaeologica* 49, št. 1 (1984): 165–81.
- Capuis, Loredana. »L'arte delle situle quarant'anni dopo«. *Arheološki vestnik* 52 (2001): 199–205.

42 Lucke in Frey, *Situla in Providence*, 38.

43 Gleirscher »Ente, Entenmann und Heros«, 414.

44 Teržan »Heros«, 667–69; Gleirscher, »Ente, Entenmann und Heros«, 432–34.

- Capuis, Loredana, in Anna Maria Chieco Bianchi. *Este II: La necropoli di Villa Benvenuti*. MAL VII (LXIV serie generale). Rim: Bretschneider, 2006.
- Cerchiai, Luca. »L' iconografia della caccia nella pittura tombale di VI e V sec. a.C.«. V: Isabella Colpo, Irene Favaretto in Francesca Ghedini, ur., *Iconografia 2001: Studi sull'immagine*, Antenor-quaderni 1, 71–78. Bologna: Quasar, 2002.
- Chieco Bianchi, Anna Maria, in Loredana Calzavara Capuis. *Este I: Le necropoli Casa di Ricovero, Casa Muletti Prosdocimi, Casa Alfonsi*. MAL II (LI serie generale). Rim: Bretschneider, 1985.
- Drexler-Woldrich, Waltraud. »Verzierte Bronzearbeiten aus Este«. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 110 (1980): 12–20.
- Dular, Janez. »Živina, poljedelstvo, lov«. V: Dragan Božič in Janez Dular, ur., *Zakladi tisočletij: Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, 123–25. Ljubljana: Modrijan, 1999.
- Dular, Janez, in Sneža Tecco Hvala. *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi*. Opera Instituti archaeologici Sloveniae 12. Ljubljana: Založba ZRC, 2007.
- Egg, Marcus, in Alexandrine Eibner. »Einige Anmerkungen zur figural verzierten Bronzesitula aus Dolenjske Toplice in Slowenien«. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 35 (2005): 191–204.
- Eibner, Alexandrine. »Die Eberjagd als Ausdruck eines Heroentums? Zum Wandel des Bildinhalts in der Situlenkunst am Beginn der Latènezeit«. V: B. Gediga, A. Mierzewski in W. Piotowski, ur., *Die Kunst der Bronzezeit und der frühen Eisenzeit in Mitteleuropa*, Biskupiner Archäologische Arbeiten 2, Polnische Akademie der Wissenschaften – Abteilung Wrocław, Arbeiten der Archäologischen Kommission 14, 231–78. Wrocław: Polska Akademia Nauk, 2001.
- . »Die Bedeutung der Jagd im Leben der eisenzeitlichen Gesellschaft – dargestellt anhand der Bildüberlieferungen«. V: H. Heftner in K. Tomaschitz, ur., *Ad Fontes! Festschrift für Gerhard Dobesch zum 65. Geburtstag am 15. September 2004*, 621–44. Dunaj, 2004.
- Die Etrusker und Europa*. Razstavni katalog. Milano: Fabbri, 1993.
- Fossati, Angelo. »L'età del Ferro nelle incisioni rupestri della Valcamonica«. V: Rina la Guardia, ur., *Immagini di una aristocrazia dell'età del Ferro nell'arte rupestre Camuna*, 11–71. Milano: Comune di Milano, 1991.
- Frey, Otto Herman. *Die Entstehung der Situlenkunst. Studien zur Figürlich verzierten Toreutik von Este*. Röm.-Germ. Forsch. 31. Berlin: De Gruyter, 1969.
- . »Beziehungen der Situlenkunst zum Kunstschaffen Etruriens«. V: Luciana Aigner-Foresti, ur., *Etrusker nördlich von Etrurien. Etruskische Präsenz in Norditalien und nördlich der Alpen sowie ihre Einflüsse auf die einheimischen Kulturen*, 93–101. Dunaj: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1992.
- . »Situlenkunst«. *RGA* 38, 527–35. Berlin in New York, 2005.
- Glörscher, Paul. »Ente, Entenmann und Heros in der Situlenkunst«. *Germania* 87, št. 2 (2009): 411–36.
- Kern, Anton, Vincent Guichard, Rosemarie Cordie in Wolfgang David, ur. *Situlen – Bilderwelten zwischen Etruskern und Kelten auf antikem Weingeschir. Schr. kelten römer mus. Manching 2 = Schriften des Archäologieparks Belgium* 8. Dunaj: Naturhistorisches Museum, 2009.
- Koch, Leonie Carola. »Notizen zu zwei Bildern der Situlenkunst«. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 32, št. 1 (2002): 67–79.

- Krausse, Dirk. *Hochdorf III.: Das Trink- und Speiseservice aus dem späthallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdingen-Hochdorf (Kr. Ludwigsburg)*. Stuttgart: Theiss 1996.
- Križ, Borut. *Novo mesto 4: Kapiteljska njiva, Gomila II in gomila III*. Carniola archaeologica 4. Novo mesto: Dolenjski muzej, 1997.
- . *Odsevi prazgodovine v bronu. Situlska umetnost Novega mesta / Reflections of Prehistory in Bronze. Žthe Situla Art of Novo mesto*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 2012.
- Lucke, Wolfgang, in Otto Herman Frey. *Die Situla in Providence (Rhode Island). Ein Beitrag zur Situlenkunst des Osthallstattkreises*. Röm.-Germ. Forsch. 26. Berlin: De Gruyter, 1962.
- Lücke, Judith. »Das Lappenbeil im mittleren Alpenraum als Motiv in bildlichen und plastischen Darstellungen«. V: Martina Blečić idr., ur., *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan*, Situla 44, 597–612. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2007.
- Mihovilić, Kristina. *Nezakcij: Nalaz grobnice 1981. godine. / Nesactium: The Discovery of a Grave Vault in 1981*. Monografije i katalozi 6. Pula: Arheološki muzej Istre, 1996.
- . *Nezakcij: Prapovijesni nalazi 1900. - 1953. / Nesactium: Prehistoric finds 1900 - 1953*. Monografije i katalozi 11. Pula: Arheološki muzej Istre, 2001.
- Pontrandolfo, Angela. »Le necropoli dalla fondazione della città al tramonto dell'egemonia Lucana«. V: Marina Cipriani, ur., *Da Poseidonia a Paestum*, 95–141. Paestum: Ingegneria per la Cultura, s.d.
- Principi etruschi tra Mediterraneo ed Europa*. Razstavni katalog. Bologna: Marsilio, 2000.
- Puš, Ivan. »Lovski prizor iz 5. stoletja pred našim štetjem«. *Lovec* 72, št. 4 (1989): 105–106.
- Teržan, Biba. »Heros der Hallstattzeit: Beobachtungen zum Status an Gräbern um das Caput Adriae«. V: *Xronos: Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa: Festschrift für Bernhard Hänsel*, Internationale Archäologie 1, 653–69. Espelkamp: Marie Leidorf, 1997.
- Theodossiev, Nikola. »Ancient Thrace during the First Millennium BC«. V: Gocha R. Tsetskhladze, ur., *The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in the First Millennium BC*, Colloquia antiqua 1, 1–60. Leuven, Pariz, Walpole (Ma): Peeters, 2011.
- Turk, Peter. *Podobe življenja in mita*. Razstavni katalog. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005.
- Zeller, Kurt W. *Eine Bronzeschale mit Jagdfries vom Dürrnberg bei Hallein*. Das Kunstwerk des Monats 8/83. Salzburg: Salzburger Museum C.A., 1995.
- . »'Auf, auf zum fröhlichen Jagen.' Eine Bronzeschale mit Jagdfries vom Dürrnberg bei Hallein«. *Antike Welt* 29 (1998): 403–07.

HUNTING MOTIFS IN SITULA ART

Summary

Situla art developed as an echo of the toreutic style which had spread from the Near East through the Phoenicians, Greeks and Etruscans as far as the Veneti, Raeti, Histri, and their eastern neighbours in the region of Dolenjska (Lower Carniola). An Early Iron Age phenomenon (c. 600–300 BC), it represents the major and most arresting form of the contemporary visual arts in an area stretching from the foot of the Apennines in the south to the Drava and Sava rivers in the east. Indeed, individual pieces have found their way across the Alpine passes and all the way north to the Danube.

In the world and art of the *situlae*, a prominent role is accorded to animals. They are displayed in numerous representations of human activities on artefacts crafted in the classic *situla* style – that is, between the late 6th and early 5th centuries BC – as passive participants (e.g. in pageants or in harness) or as an active element of the *situla* narrative. The most typical example of the latter is the hunting scene. Today we know at least four objects decorated exclusively with hunting themes, and a number of *situlae* and other larger vessels where hunting scenes are embedded in composite narratives. All this suggests a popularity unparalleled by any other genre. Clearly recognisable are various hunting techniques and weapons, each associated with a particular type of game (Fig. 1).

The chase of a stag with javelin, horse and hound is depicted on the long-familiar and repeatedly published fibula of Zagorje (Fig. 2). It displays a hound mauling the stag's back and a hunter on horseback pursuing a hind, her neck already pierced by the javelin. To judge by the (so far unnoticed) shaft end under the stag's muzzle, the hunter would have been brandishing a second javelin as well, like the warrior of the Vače fibula or the rider of the Nesactium *situla*, presumably himself a hunter. Many parallels to his motif are known from Greece, Etruria, and prehistory (Fig. 3).

The most popular hunting technique is stag-stalking with bow and hound. Made famous by the Molnik fibula and represented on several *situlae*, it is a typical genre scene: the hunter, standing or kneeling behind a tree with his hound, is aiming his bow at a couple of grazing animals, evidently symbols of the herd. In the context of stag-stalking scenes, two probable misinterpretations should be pointed out: rather than the tip of a rabbit's ear, the triangular finish of the missing element from the Dürrenberg cup may be the extreme end of either the barb of a bilobate arrow (Fig. 4). And, secondly, the *situla* from the Kapiteljska njiva at Novo Mesto displays no tethered young stag but an adult animal next to a roughly crafted palmette (Fig. 6). The hunter (with hound) lying in wait is a highly popular motif in different cultures: these scenes evince strong similarities in terms of date and composition (Fig. 5).

The Dürrenberg cup portrays the hunting of a wild boar, faced by a hunter with a spear and attacked from behind by another with an axe (Fig. 7). The boar recurs on several more specimens of situla art as well as in other ancient cultures. The frequent use of the spear and axe in hunting allows us to identify as hunting scenes still other situla representations of such animal killings (Figs. 8, 12).

The situla rabbit-hunt with the club and net differs from the Greek and Etruscan renditions by the absence of dogs and the different shape of weapons (Figs. 9, 10). A net is likewise used by the two fisherman figures adorning a belt from Novo Mesto. The scene is unique – that is, unless a fish is presented on the Welzelach situla fragment as well. In this case, the two objects would display both rabbit-hunting and net-fishing (Figs. 11a, b).

The types of game most commonly portrayed are the red deer, the wild boar, and the rabbit. This state of affairs, encapsulated by the sheath from Este (Fig. 12), corresponds with the osteological remains yielded by excavations. Other types of wild animal are shown more rarely and not in hunting scenes. Animal pageants thus include the chamois, ibex, perhaps the aurochs, and particularly the ‘antelope’, which may be interpreted as a conventional portrayal of the roebuck. No certain depiction of a wild beast hunt has come to light yet.

First and foremost, the hunting scenes seem to express delight with hunting as a pastime. Beside that, it is associated with strength, agility, and courage – the assets expected in a capable ruler and attributed to mythological heroes. Its primal quality makes hunting a particularly suitable metaphor for conveying some fundamental messages, including the cyclic nature of life and death.

To conclude: the situla representations would have enabled their commissioners, authors and viewers to read into them different messages. There seems to be no harm if we read them in the same manner, too.

Borut Toškan

Domače govedo v romaniziranem jugovzhodnoalpskem prostoru: arheozoološki pogled

Zanimanje za živalske ostanke iz preteklosti ima na Slovenskem razmeroma dolgo tradicijo. Posamezna poročila o najdbah fosilnih kosti so znana že s konca 18. in iz začetka 19. stoletja.¹ Zgolj nekaj desetletij kasneje, ko so bila organizirana prva prava arheološka izkopavanja na naših tleh, je ob tem pridobljena favna že postajala predmet ambicioznejših znanstvenih raziskav.² Gre za v marsičem pionirska dela iz časa, ko se je v luči prvih pravih arheozooloških objav³ zavedanje o kulturno-historičnem pomenu kosti z arheoloških najdišč pravzaprav šele začinjalo prebujati.

V obdobju po drugi svetovni vojni se je število sondiranj in izkopavanj znatno povečalo, to pa se je odražalo tudi v vse številčnejših študijah živalskih ostankov. V ospredju so bili predvsem paleolitski⁴ in mezolitski⁵ konteksti, od mlajših pa skoraj izključno tisti bakrenodobne starosti.⁶ Zato ne preseneča, da je večina objav iz tega časa paleontološko ali kvečjemu arheozoološko obarvanih. Pristne zooarheološke⁷ obravnave mlajšeholocenskega gradiva so se v nekoliko večjem obsegu začenjale pojavljati šele v drugi polo-

1 S. Brodar, »Paleolitski sledovi«, 249; Pohar, *Poznoglacialna sesalska favna*, 1; Božič, »O okostju jamskega medveda«, 268.

2 Glej npr. Pohar, *Poznoglacialna sesalska favna*, 7; Drobne, »Favna koliščarskih naselbin«, 217.

3 Forchhammer, Steenstrup in Worsaae, *Undersøgelser geologisk-antiquarisk Retning*; Rüttimeyer, *Die Fauna der Pfahlbauten*; Davis, *The archaeology of animals*, 20–21.

4 Glej npr. Rakovec, »Razvoj sesalske kvartarne favne« in tam citirana literatura; Pohar, »Late glacial mammal macrofauna« in tam citirana literatura.

5 Glej npr. Pohar, »Sesalska makrofavna« in tam citirana literatura.

6 Drobne, »Favna koliščarskih naselbin«; Pohar, »Holocenska favna iz Lukenjske jame«; Pohar, »Živalski kostni ostanki kot pridatki«.

7 Za razliko med arheozoologijo in zooarheologijo glej Bartosiewicz, »Archaeozoology or zooarchaeology?«.

vici osemdesetih let,⁸ od tedaj pa se njihovo število naglo povečuje.⁹ Pri tem v ospredje vse pogosteje prihajajo do nedavnega večinoma zanemarjani ostan-ki malih sesalcev, ptic, rib, plazilcev in mehkužcev.¹⁰ Tudi iz tega razloga je slovenski arheozoologiji uspelo bistveno zmanjšati zaostanek za v tem po-gledu vodilnimi evropskimi državami, čeprav v nekaterih segmentih razlika ostaja (neupravičeno) velika.

Eno šibkejših točk predstavlja osredotočenost raziskovalcev na objavlja-nje gradiv s posameznih najdišč, medtem ko ambicij po nadgradnji v smeri priprave obsežnejših sintetičnih študij ni. Tudi kar tovrstnih poskusov obstaja, ti večinoma obravnavajo ledenodobno favno in tako v svojem bistvu prav-zaprav posegajo na področje paleontologije.¹¹ Ob tem je treba priznati, da je za nekatera od mlajših obdobj (npr. mlajša kamena doba, bronasta doba, zgo-dnji srednji vek) število kvalitetnih preddel, ki bi izčrpeje obravnavala vlogo živali v življenju naših prednikov, dejansko (pre)skromno. Kot pa želi poka-zati v nadaljevanju predstavljena raziskava, v mnogih drugih primerih temu vendarle ni več tako. Nabor ostankov domačega goveda iz rimskodobnih naj-dišč na Slovenskem, ki je bil obdelan v okviru tukaj predstavljene raziskave, tako denimo brez dvoma predstavljajo reprezentativno in s prakso iz naše sosesčine¹² v celoti skladno izhodišče za izvedbo tovrstnih študij. Posledično lahko ugotovimo, da so dobljeni rezultati ne le evropsko primerljivi, pač pa tudi evropsko pomembni. Nudijo namreč poglobljen vpogled v doslej soraz-merno slabo raziskano vlogo enega najpomembnejših domestikatov v ekono-miji romaniziranega srednjeevropskega prostora.

I. GRADIVO

Študija je zajela 8.579 ostankov domačega goveda (*Bos taurus* Linnaeus, 1758) iz časa od sredine 1. stoletja pr. n. št. do 6. stoletja n. št. (tab. 1). V želji po obli-kovanju kar najbogatejšega ter prostorsko heterogenega vstopnega nabora po-datkov je bil izbor taksona in časovnega obdobja opravljen na podlagi kritič-

8 Bartosiewicz, »Recent developments in archaeozoological research« in tam citirana literatura.

9 Glej npr. Turk, »Živalski pridatki iz žganih keltsko-rimskih grobov«; isti, »Favna«; Bökönyi, »Analiza živalskih kosti«; Bartosiewicz, »Dogs from Ig pile dwellings«; isti, »Animal bones from medieval settlement«; Mlekuž, »Early herders of Eastern Adriatic«; Toškan in Dirjec, »Ostanki sesalske favne na Resnikovem prekopu«; Ista, »Ekonomska specializacija in socialna diferenciacija«; Ista, »Sesalska makrofavna«.

10 Glej npr. Kryštufek, »Mali sesalci«; Toškan in Kryštufek, »Noteworthy rodent records«; Toškan, »Mali sesalci kot orodje«; Janžekovič, Malez in Velušček, »Najdbe ptičjih kosti s koliščarskih naselbin«; Boschin, »Short considerations on bird remains.«; Govedič, »Ribe na arheološkem najdišču Hočevarica«; Paunović, »Ostanki ektotermnih vretenčarjev«; Paunović, Culiberg in Turk, »Analysis of content of hearths«; Slapnik, »Holocenski kopenski in sladkovodni polži«.

11 Rakovec, »Razvoj sesalske kvartarne favne«; Pohar, »Late glacial mammal macrofauna«; Fuat Gatnik, Pohar in Bulog, »Cervidna favna iz paleolitskih najdišč«; za izjemo glej npr. Drobne, »Favna koliščarskih naselbin«.

12 Glej npr. Riedel, »Archaeozoological investigations in North-eastern Italy«; King, »Diet in the Roman world«; MacKinnon, *Production and consumption of animals*.

ne analize stanja arheo(zoo)loških raziskav na Slovenskem. Odločitvi za domače govedo je tako botrovala številčnost ostankov te živalske vrste v okviru večine arheozooloških vzorcev post-neolitske starosti v tem delu Evrope. Čas med sredino 1. stoletja pr. n. št. in 6. stoletjem n. št. pa je bil izbran zato, ker so med vsemi poznanimi arheološkimi najdišči pri nas pač najštevilčnejša ravno tista z ostalinami iz rimskega časa.¹³

Tab. 1: Seznam v analizo vključenih vzorcev živalskih ostankov z najmanj 100 taksonomsko opredeljenimi ostanki velikih sesalcev. Za geografsko lego posameznih najdišč glej sliko 1. Opredelitev simbolov: obdobje 1 – okvirno sredina 1. stol. pr. n. št. do sredine 1. stol. n. št.; obdobje 2 – okvirno 1. do 4. stol. n. št.; obdobje 3 – okvirno 4. do 6. stol. n. št.; tip najdišča A – podeželski dvorec; tip najdišča B – manjše oz. srednje veliko naselje; tip najdišča C – mesto; NISP – število določenih primerkov. Seznam virov je v prilogi.

Vzorec Sample	Kraj Place	Obdobje Period	Tip najdišča Type of site	N	NISP	<i>B. taurus</i> (% NISP)
Vrhnika [a]	Vrhnika/ <i>Nauportus</i>	1	B	791	182	57,7
NUK II [a]	Ljubljana/ <i>Emona</i>	1	C	884	297	19,5
Tribuna	Ljubljana/ <i>Emona</i>	1	Drugo / Other	1.275	878	47,4
Školarice	Školarice	2	A	2.143	807	35,1
Vipava	Vipava	2	B	403	107	69,2
Col	Col	2	B	1.051	425	68,9
Most na Soči	Most na Soči	2	B	668	484	48,4
Mošnje	Mošnje	2	A	6.096	2.888	33,8
Vrhnika [b]	Vrhnika/ <i>Nauportus</i>	2	B	2.892	1.209	55,7
SNG Opera	Ljubljana/ <i>Emona</i>	2	C	3.521	605	88,1
Tobačna mesto	Ljubljana/ <i>Emona</i>	2	C	735	175	65,7
NUK II [b]	Ljubljana/ <i>Emona</i>	2	C	1.200	543	31,7
Draga	Draga	2	B	694	142	48,6
Gorenje Skopice	Gorenje Skopice	2	A	625	157	54,1
Ribnica	Ribnica/ <i>Romula</i>	2	B	24.999	5.876	46,3
Stari trg	Stari trg/ <i>Colatio</i>	2	B	561	130	51,5
Tonovcov grad [PA 1]	Tonovcov grad	3	B	3.189	1.576	41,0
Tonovcov grad [PA 2]	Tonovcov grad	3	B	7.368	2.997	22,9
Ajdovščina	Ajdovščina/ <i>Castra</i>	3	B	455	199	32,2
Kranj	Kranj/ <i>Carnium</i>	3	C	3.519	903	19,4
Mengeš	Mengeš	3	B	>214	128	27,3
Ivančna Gorica	Ivančna Gorica	3	B	777	204	48,5

Žal je med omenjenimi najdišči delež takšnih z (ustrezno) pobranimi in obdelanimi živalskimi ostanki skromen. In vendar: ko od deležev preidemo k absolutnim številkam kaj hitro ugotovimo, da objavljenih in (resnici na lju-

13 Glej npr. Petru, »Prispevek k zgodovini arheološke karte«, 17; Prešeren, *Zemlja pod vašimi nogami*.

bo sicer predvsem) neobjavljenih študij favnističnega gradiva iz rimskodobnih najdišč s Slovenskega niti ni tako malo. Res je, da te le izjemoma obravnavajo resnično bogate vzorce z več tisoč taksonomsko opredeljenimi ostanki, a njihovo skupno število je povsem primerljivo s stanjem marsikje drugje po Evropi – če seveda podatke preračunamo na površinsko enoto ozemlja.¹⁴ Ob upoštevanju povsem enakih vključitvenih kriterijev¹⁵ je bilo tako denimo pri oblikovanju nabora vstopnih podatkov za tu predstavljeno raziskavo možno upoštevati kar 22 najdišč oziroma kronološko opredeljenih kontekstov znotraj njih (*tab. 1*), medtem ko jih je sorodna študija za območje celotne Italije iz leta 2004 uspela zajeti »le« 97.¹⁶ Pri tem je pomembno, da je omenjenih 22 najdišč/vzorcev dokaj enakomerno razporejenih v prostoru, tako da ostaja pomanjkljivo zastopan zgolj skrajni severovzhodni del države (*sl. 1*).

Sl. 1: Geografska lega najdišč, od koder izvirajo vzorci iz *tabele 1*.

Če smo povsem natančni, je bil omenjeni nabor vzorcev v posameznih segmentih raziskave dodatno razširjen s še sedmimi takšnimi, ki vključujejo le po nekaj deset najdb in ki tako zgolj na podlagi njihove velikosti med vstopne vzorce niti ne bi bili uvrščeni (*tab. 2*). Zaradi posledično okrnjene reprezentativnosti teh vzorcev ni bilo možno uporabiti kot izhodišče za oblikovanje avtonomnih, tj. zgolj iz njih samih izpeljanih sklepov. So se pa ti za zelo koristne izkazali v vlogi neodvisne referenčne točke pri testiranju

¹⁴ King, »Diet in the Roman world«.

¹⁵ Tj. najmanj 100 taksonomsko določenih ostankov na vzorec (glej poglavje Metode).

¹⁶ MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 77.

hipotez, ki so bile sicer postavljene na podlagi rezultatov analize »velikih« vzorcev.¹⁷

II. METODE

Metodološki pristop k analizi gradiva je bil prilagojen tistemu, ki ga je v nedavno objavljeni raziskavi o vlogi živali v življenju antičnega človeka na območju današnje Italije objavil MacKinnon.¹⁸ Gre namreč za eno najambicioznejše zastavljenih sintetičnih študij živalskih ostankov iz rimskega obdobja nasploh, ki obenem zajema številna najdišča iz naše neposredne sosesčine. Poleg tega je pretežni del jugovzhodnoalpskega prostora v tedanjem času tudi upravno pripadal Italiji,¹⁹ zaradi česar je težnja po primerljivosti rezultatov tukaj predstavljene raziskave z rezultati zgoraj omenjene MacKinnonove študije še toliko bolj smiselna.

Pri oblikovanju nabora vstopnih podatkov je bila kot osrednji vključitveni kriterij upoštevana njihova velikost, izražena kot število določenih primerkov (*Number Of Identified Specimens*; NISP).²⁰ Spodnja meja za to, da je bil nek vzorec še upoštevan kot dovolj velik, je bila postavljena na najmanj sto taksonomsko opredeljenih ostankov.²¹ Takšen kriterij predstavlja ustrezen kompromis med težnjo po dovolj velikem naboru analiziranih vzorcev na eni strani ter njihovo reprezentativnostjo na drugi. Dejstvo namreč je, da lahko iz manjših vzorcev (tj. npr. NISP $\approx$ 10) sklepamo kvečjemu na nabor osrednjih živalskih vrst, ki jih je neka skupnost izkoriščala. V nasprotju s tem naj bi gradivo z nad 100 ostanki že omogočalo tudi verodostojno oceno razmerij, v katerih so bile te živali izkoriščane.²²

Za podrobnejši vpogled v demografijo neke živalske populacije ter za analizo razlik v prostoru in času mora biti seveda taksonomsko opredeljenih najdb še več (tj. >1000). Med 22 vzorci iz *tabele 1* je takšnih pet. Nadaljnji štirje vključujejo med 500 in 999 določenih živalskih najdb, medtem ko je vzorcev z do 500 ostanki dvanajst. Ob takšnem naboru vstopnih podatkov je bilo seveda težko priti do zanesljivejših sklepov o spolni strukturi, patologijah ali denimo vzorcih razkosavanja zaklanih živali, je pa bilo mogoče povsem suvereno iskati odgovore na vprašanja o kvantitativni vlogi govedoreje v rimskodobni živinoreji, konstituciji živali, starostni strukturi tedanjih po-

17 Razmerje v deležu zastopanosti različnih živalskih vrst v vzorcu z zgolj nekaj posameznimi najdbami kosti in zob nima večje pomenske vrednosti, če pa v tem smislu podobno sliko kaže večje število primerljivo majhnih vzorcev pa to že lahko razumemo kot indic za obstoj neke zakonitosti. Toliko bolj takrat, ko do enakih sklepov pridemo tudi ob analizi »velikih« vzorcev.

18 MacKinnon, *Production and consumption of animals*.

19 Šašel Kos, »The boundary stone«, 381. Za podrobnejši oris širitve rimske države na območje današnje Slovenije glej Horvat, »Roman provincial archaeology« ter Horvat in Bavdek, *Okra*, 132–50.

20 Grayson, *Quantitative zooarchaeology*, 17–26.

21 Prim. MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 77.

22 Davis, *The archaeology of animals*, 46.

pulacij ter vzorcu razpršenosti skeletnih elementov iz različnih anatomskih regij trupa v (mikro)prostoru. Pri tem je bila starost goved ob zakolu/poginu ocenjena na podlagi stopnje obrabe žvekalne površine spodnjih kočnikov²³ ter na podlagi podatkov o deležu ostankov posameznih skeletnih elementov s še nezrašenima epi- in daifizo.²⁴ Ugotovitve o konstituciji živali so bile izpeljane iz ocen o plečni višini²⁵ ter iz standardiziranih metričnih podatkov nedolžinskih dimenzij dolgih kosti okončin.²⁶ Razmerje med spoloma je bilo ocenjeno na podlagi morfologije²⁷ razpoložljivih odlomkov oboda kolčne ponvice (*acetabulum*) ter metrike dlančnic in stopalnic.²⁸ Študija porazdeljenosti najdb posameznih skeletnih elementov v prostoru je bila usmerjena v analizo podatkov o frekvenci pojavljanja ostankov iz bolj ali manj mesnatih delov trupa na različnih območjih znotraj posameznih najdišč. Pri tem so bili skeletni elementi iz najbolj mesnatih anatomskih regij vključeni v t.i. kategorijo A, tisti iz srednje mesnatih v kategorijo B, oni iz najmanj mesnatih delov pa v kategorijo C.²⁹

Pomemben segment raziskave je posvečen ugotavljanju obstoja diahronih sprememb v opazovanih demografskih značilnostih proučevanih populacij domačega goveda ter v vlogi, ki jo je vrsta imela v tedanji živinoreji. V ta namen je bilo 22 analiziranih vzorcev porazdeljenih v tri kronološko opredeljene skupine, od katerih prva vključuje gradivo iz časa do okvirno sredine 1. stoletja n. št., druga najdbe iz časa od okvirno sredine 1. stoletja do 4. stoletja, tretja pa najdbe iz okvirno 4. do 6. stoletja (*tab. 1*). Na podoben način smo skušali proučiti tudi eventualne razlike med gradivom z različnih tipov najdišč. Vzorci so bili v tem primeru razdeljeni na tiste iz mest, one iz manjših naselij ter tiste iz podeželskih dvorcev. Poseben primer v tem smislu predstavlja edinole gradivo s Tribune, ki večinoma sodi v kontekst tamkajšnjega vojaškega tabora³⁰ (*tab. 1*).

III. PROBLEMATIKA MEDSEBOJNE PRIMERLJIVOSTI ANALIZIRANIH VZORCEV

Pomemben dejavnik, ki vpliva na verodostojnost rezultatov vsake arheozoološke sintetične študije, je medsebojna primerljivost analiziranih vzorcev v smislu načina zajemanja najdb (npr. sejanje nasproti zgolj ročnemu pobiranju), pristopa k njihovi determinaciji ter glede samih metod in tehnik arhe-

23 Grant, »The use of tooth wear«.

24 Silver, »The ageing of domestic animals«.

25 Matolcsi, »Historische Erforschung der Körpergrösse«.

26 Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna«, 304–305. Kot referenčni vzorec za izvedbo standardizacije je služilo gradivo iz rimskega mesta Tác/*Gorsium* z Madžarskega: Bökönyi, *Animal husbandry and hunting*.

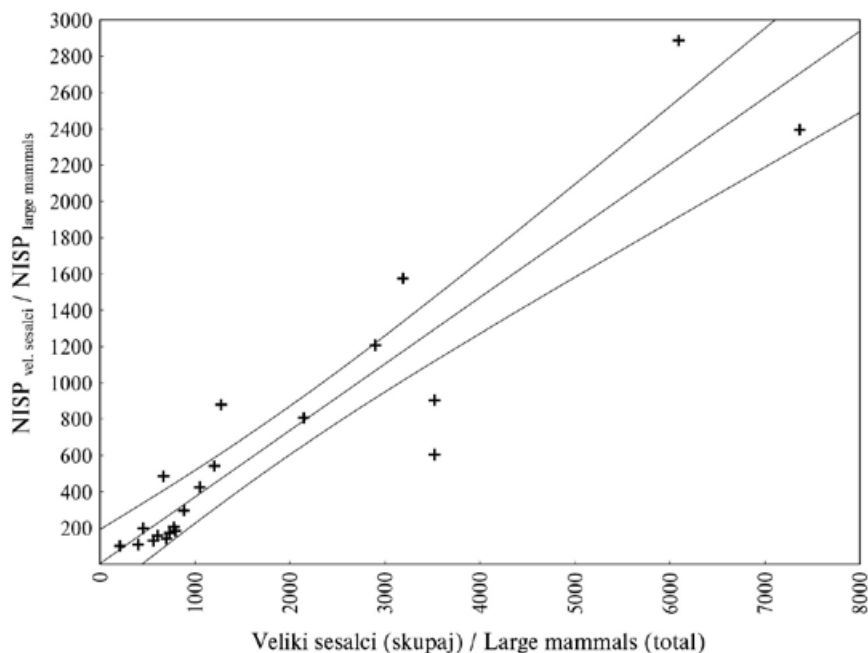
27 Greenfield, »Sexing fragmentary ungulate acetabulae«.

28 MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 81–82 in tam citirana literatura.

29 Uerpmann, »Animal bone finds«.

30 Hvalec et al., *Doživetja arheološkega vsakdana*, 3.

oloških izkopavanj. V primeru pričujoče študije je veliko večino vzorcev arheozoološko obdelala ista ekipa strokovnjakov, kar obseg napake zaradi subjektivnosti pri taksonomskem opredeljevanju najdb seveda močno omejuje. Ker je bil pretežni del analiziranega gradiva pridobljen v zadnjih 15 letih, bistvenih mednajdiščnih razlik ne gre pričakovati niti na nivoju metodologije arheoloških izkopavanj. Isto velja za način vzorčenja živalskih ostankov, ki so bili (žal) večinoma pobirani ročno. Odprto tako ostaja predvsem vprašanje primerljivosti posameznih vzorcev v smislu obsega tafonomskih izgub in stopnje fragmentiranosti kosti in zob, kar lahko seveda prav tako pomembno vpliva na interpretacijo dobljenih rezultatov.³¹ Na podlagi razmerja med številom taksonomsko opredeljenih ostankov in številom vseh izkopanih ostankov velikih sesalcev po posameznih vzorcih se sicer zdi, da so bile v večini primerov skromne tudi tovrstne razlike (sl. 2).

Sl. 2: Razmerje med podatkom o številu vseh izkopanih ostankov velikih sesalcev v posameznem vzorcu in številom zgolj tistih, ki se jih je dalo ožje taksonomsko opredeliti. Podana je tudi regresijska premica s 95% intervalom zaupanja. Vzorec iz Ribnice ($N = 24.999$; $NISP = 5.876$) na grafu ni prikazan.

V kontekstu medsebojne primerljivosti analiziranih vzorcev je treba nekaj besed nameniti tudi problematiki spremljevalne arheološke dokumenta-

31 MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 42–56.

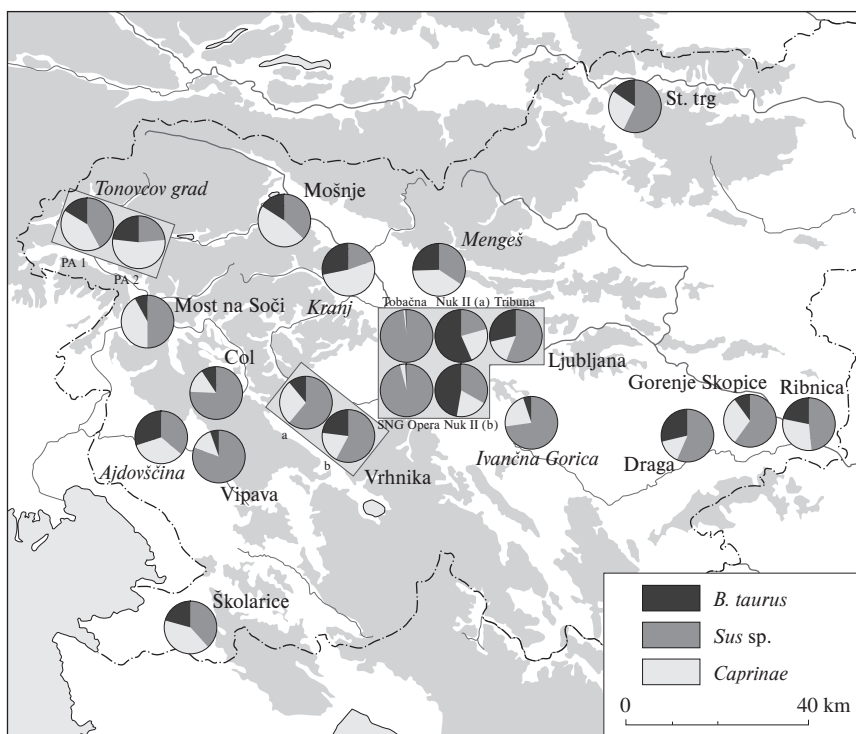
cije. Obseg le-te je namreč od najdišča do najdišča zelo različen, kar posredno vpliva tudi na pristop k obravnavi živalskih ostankov. Tako je denimo analiza obsežnega favnističnega gradiva s Tonovcovega gradu (NISP = 4.573) potekala vzporedno s sklepnim delom arheoloških raziskav istega najdišča, zato je bilo mogoče pri interpretaciji rezultatov upoštevati kopico detajlnih podatkov o kronologiji, topografiji najdišča, namembnosti posameznih struktur ipd. Po drugi strani tovrstni podatki med analiziranjem številnih drugih, tudi primerljivo bogatih³² vzorcev žal (še) niso bili na razpolago oziroma jih je bilo precej manj, kar je posledično omejilo tudi povednost analiziranih arheozooloških vzorcev. Zaradi vsega navedenega je treba nekatere od v nadaljevanju predstavljenih rezultatov obravnavati kot zgolj preliminarne.

IV. GOVEDO KOT OBJEKT REJE

Pregled podatkov o deležu zastopanosti posameznih sesalskih vrst po vzorcih je pokazal, da pretežni del taksonomsko opredeljenih ostankov pripada domačemu govedu, drobnici (*Caprinae*) in prašiču (*Sus* sp.). V povprečju je bilo navedenim trem taksonom pripisanih kar 89,5 odstotka najdb (razpon: 66,6–99,2; mediana: 91,1). To druge domače živali in divjad – vsaj v kvantitativnem smislu – postavlja na ekonomsko obrobje. Na podlagi navedenih ugotovitev sem zaradi nazornejšega podajanja rezultatov vlogo govedoreje v nadaljevanju ocenjeval zgolj v primerjavi s pomenom reje drobnice in prašiča.

Podatki o razmerju med številom ostankov vsakega od navedenih treh taksonov po posameznih vzorcih so podani na *sliki* 3. V večini primerov ($N = 15$) je bila najbolje zastopana vrsta prav domače govedo, pri dvanajstih vzorcih celo z več kot polovičnim deležem vseh opredeljenih najdb. Izjemo predstavljajo eden od treh analiziranih vzorcev zgodnjerejske starosti (tj. NUK II [a]), trije od 13 vzorcev iz časa od okvirno sredine 1. stoletja do 4. stoletja (tj. Mošnje, Školarice in NUK II [b]) ter štirje od šestih vzorcev poznoantične starosti (tj. Tonovcov grad [PA 2], Kranj, Mengeš). Pri tem je pomenljivo, da v primeru enega od ostalih dveh poznoantičnih vzorcev (tj. Tonovcov grad [PA 1]) delež goveda presega delež drugo uvrščene drobnice za zgolj pol odstotka.

32 Npr. Mošnje (NISP = 2.888); Ribnica (NISP = 5.876); Tribuna (NISP = 878).

Sl. 3: Razmerje med deleži zastopanosti domačega goveda (*B. taurus*), prašiča (*Sus* sp.) in drobnice (*Caprinae*) v okviru posameznih vzorcev iz tabele 1.

Na podlagi navedenih podatkov je tako mogoče nedvoumno zaključiti, da je bila najmanj od sredine prvega stoletja pr. n. št. dalje osrednja živinorejska panoga na območju jugovzhodnih Alp prav govedoreja, upoštevajoč sicer skromne podatke za mlajšo železno dobo pa je temu vsaj v osrednjeslovenskem prostoru utegnilo biti tako že tudi prej.³³ Skromno je resnici na ljubo tudi število razpoložljivih »velikih« vzorcev iz zgodnjerskega obdobja ($N = 3$), vendar pa v tem primeru prevlado govejih ostankov potrjujejo tudi vsi trije manjši vzorci z najdbami iz tega časa (tab. 2). Med konteksti s preloma 1. stoletja pr. n. št. v 1. stoletje n. št. tako zaradi večinske zastopanosti prašiča posebno mesto zaseda zgolj vzorec NUK II [a], v čemer pa bi utegnile odsevati predvsem specifične prehrambne navade vojaškega moštva z bližnjega vojaškega tabora na Tribuni. Vojska je namreč odigrala ključno vlogo pri gradnji Emone (*urbs quadrata*), še pred tem pa je na lokaciji NUK II postavila tudi vadbeni tabor.³⁴ Prevlada ostankov goveda (in ne prašiča) v vzorcu s Tribune sicer takšne interpretacije ne podkrepljuje (glej sl. 3), a je hkrati

³³ Bökönyi, »Analiza živalskih kosti«, tab. 1; Toškan in Dirjec, *Živalski ostanki z območja Jelenovega klanca*, tab. 1.

³⁴ Andrič et al., »Arheološki in okoljski zapis«.

– kot bo to nekoliko podrobneje prikazano v nadaljevanju – vsaj za sedaj niti ne izključuje.

Tab. 2: Seznam v analizo vključenih vzorcev živalskih ostankov z manj kot 100 taksonomsko opredeljenimi ostanki velikih sesalcev.* Za opredelitev posameznih obdobj glej pripis k tabeli 1.

Takson Taxon	Obdobje 1 Period 1			Obdobje 2 Period 2		Obdobje 3 Period 3	
	Sermin (a)	Preval	Mandrga	Sermin (b)	Ivan. Gorica	SNG Opera	Gor. Skopice
<i>Bos taurus</i>	7	22	7	20	14	15	9
<i>Sus cf. domesticus</i>	3	12	2	12	-	1	1
Caprinae	1	5	1	21	1	4	9
Drugo / Other	-	2	2	8	1	7	1
SKUPAJ / TOTAL	11	41	12	61	16	27	20

* Viri: Toškan in Dirjec, Sesalska makrofavna s Sermina; Toškan in Dirjec, Veliki sesalci iz najdišč Mandrga in Preval; Toškan in Dirjec, »Živalski ostanki«; Dirjec et al., »Zaščitna arheološka izkopavanja na lokaciji SNG Opera«; Toškan in Dirjec, Gorenje Skopice.

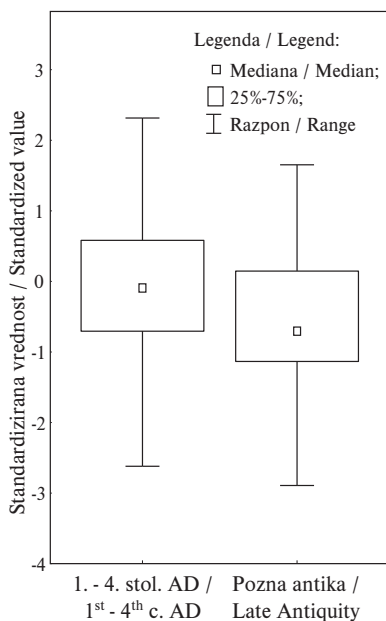
V zvezi z zgoraj omenjeno prevlado prašičjih ostankov v vzorcu NUK II [a] je treba omeniti, da podobno sliko v tem smislu kaže tudi vzorec NUK II [b], ki vključuje najdbe iz časa med okvirno sredino 1. stoletja in 4. stoletjem n. št. (sl. 3). Takšno stanje bi utegnilo biti povezano s poreklom prvih naseljencev v mestu,³⁵ v kasnejših fazah pa predvsem s statusom tega dela Emone.³⁶ Sicer pa od skupno 13 vzorcev iz navedenega obdobja odklon od splošnega pravila o prevladi govejih ostankov izkazujeta zgolj še dva. V obeh primerih gre za gradivo s podeželskih dvorcev (tj. Školarice in Mošnje; sl. 3), kjer največji delež ostankov pripada drobnici. Ker oba odlikuje sorazmerno veliko število ostankov (NISP = 807 oz. 2.888), ugotovljeno razmerje med posameznimi taksoni najbrž ni naključno. To do neke mere potrjuje tudi pogled na še preostale tri analizirane vzorce z območij podeželskih dvorcev: »velikega« iz Gorenjih Skopic (sl. 3) in oba manjša s Sermina (tj. Sermin [a] in [b]; tab. 2). Enega od njih (tj. Sermin [b]) namreč ravno tako označuje prevlada ostankov drobnice. Žal nobeno od izkopavanj navedenih štirih najdišč še ni doživelo poglobljene arheološke objave, tako da se do nakazane povezave med nekoliko nižjim deležem govejih najdb in podeželskimi dvorci še ni mogoče dokončno opredeliti. Si pa ta možnost vsekakor zasluži ustrezno pozornost.

Veliko jasnejša je slika, ki jo glede številčnosti ostankov posameznih živalskih vrst kaže gradivo poznoantične starosti. Med šestimi »velikimi« in

³⁵ Andrič et al., »Arheološki in okoljski zapis«, 413.

³⁶ Dirjec et al., »Zaščitna arheološka izkopavanja na lokaciji SNG Opera«, 38.

dvema manjšima vzorcema iz tega časa namreč le dva kažeta na še zmeraj večinsko zastopanost goveda: tisti iz Ivančne Gorice (sl. 3) in oni iz Ljubljane (lokacija SNG Opera; tab. 2). V primeru najdb iz Gorenjih Skopic (NISP = 20; tab. 2) in iz poznoantične faze 1 s Tonovcovega gradu³⁷ je delež goveda še primerljiv z deležem drobnice, v drugih vzorcih pa za njim že očitno zaostaja. To slednje je bilo ugotovljeno tudi pri poznoantičnem gradivu z Ajdovskega gradca nad Vranjem³⁸ ter tistem poznoantično-zgodnjesevneške starosti s Tinj nad Loko pri Žusmu;³⁹ v obeh primerih se sicer kot najbolj zastopana vrsta pojavlja prašič. Očitno je torej, da se je z nastopom pozne antike obseg govedoreje močno in sorazmerno hitro zmanjšal, na pomenu pa so pridobili reja drobnice, prašiča in tudi perutnine.⁴⁰

Sl. 4: Porazdelitev standardiziranih metričnih podatkov nedolžinskih mer dolgih kosti okončin domačega goveda (*B. taurus*) po časovnih obdobjih.

Do sprememb pa v tem času ni prišlo zgolj na ravni deleža zastopanosti posameznih taksonov, pač pa tudi kar zadeva konstitucijo živali. Kost iz vzorcev poznoantične starosti namreč v svoji velikosti zaostajajo za tistimi iz časa do 4. stoletja n. št., pri čemer razlika presega mejo statistične značilnosti (sl. 4).⁴¹ Ugotovitev izhaja iz analize nedolžinskih mer dolgih kosti okon-

37 Glej Tonovcov grad [PA 1] v tabeli 1.

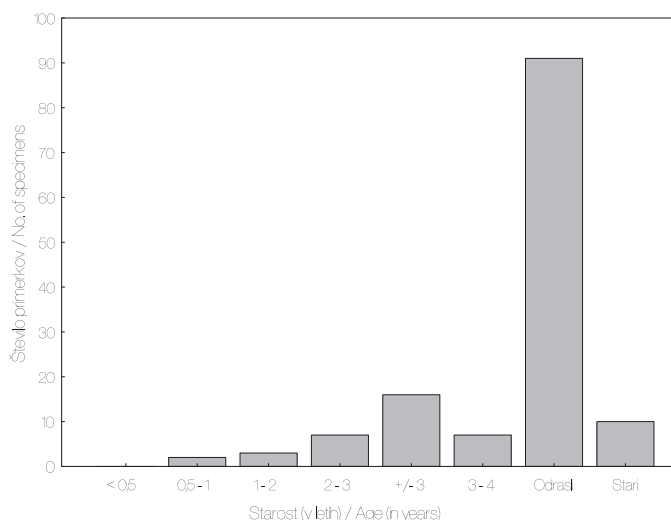
38 Bartosiewicz, »Recent developments in archaeozoological research«, 315.

39 Turk, »Favna«.

40 Bartosiewicz, »Recent developments in archaeozoological research«, 315.

41 Kruskal-Wallisov test: KW-H (1; 688) = 26,64; p = 0,000.

čin, ki so se pri kopitarjih v preteklosti že izkazale za korekten kazalec velikosti živali.⁴² Pri tem so bili posamezni metrični podatki standardizirani, kar je omogočilo hkratno obravnavo različnih skeletnih elementov.⁴³ Povprečna plečna višina rimskodobnega goveda z območja jugovzhodnih Alp, ocenjena na podlagi podatkov o največji dolžini dlančnic in stopalnic⁴⁴ iz vseh 22 analiziranih vzorcev, je sicer znašala 123,1 cm (standardna deviacija: 6,5; razpon vrednosti: 108,8–140,7 cm; N = 101). Gre za vrednost, ki je primerljiva s stanjem v sosesčini.⁴⁵

Sl. 5: Starostna struktura za domače govedo (*B. taurus*), pridobljena na podlagi podatkov o stopnji obrabe žvekalne površine spodnjih kočnikov.*

* Metodologija povzeta po Grant, »The use of tooth wear«.

Iz dimenzij v celoti ohranjenih skeletnih elementov spodnjih okončin – v veliki večini je šlo za dlančnice in stopalnice⁴⁶ – je bilo mogoče oceniti tudi razmerje med spoloma. Na podlagi razpoložljivih podatkov se zdi, da je bil delež samic in samcev (znotraj teh domnevno seveda predvsem volov) primerljiv, čeprav ločenih ocen za posamezna najdišča ni bilo mogoče podati. Več kot deset nepoškodovanih dlančnic/stopalnic je namreč vključevalo zgolj gradivo iz

42 Scott, »Postcranial dimensions of ungulates«.

43 Albarella, »Size matters«.

44 Nepoškodovane dlančnice in stopalnice povečini izvirajo iz vzorcev, datiranih v čas med sredino 1. stoletja in 4. stoletjem n. št. Zaradi navedenega ocene o plečni višini za analizo diahronih razlik v velikosti govedaniso bile uporabne.

45 Bökönyi, *Animal husbandry and hunting*, tab. 6; Riedel, »Tierknochen aus der römischen Villa rustuca«, 465–73; MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 84–85.

46 Pri teh je merodajno razmerje med največjo dolžino kosti in bodisi najmanjšo širino diafize bodisi širino distalne epifize.

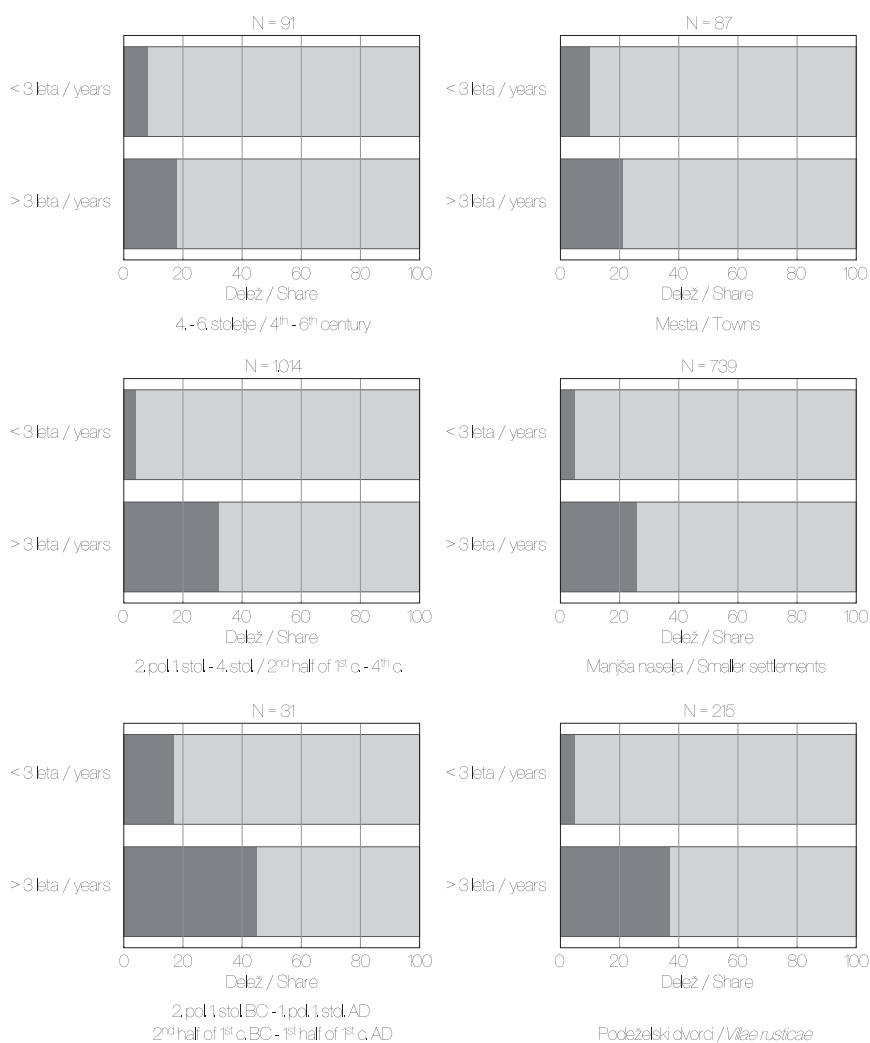
Ribnice (N = 34), v devetih vzorcih pa takšnih primerkov sploh ni bilo. Na primerljivo zastopanost krav in volov/bikov kaže tudi resnici na ljubo pičlo število najdenih odlomkov medenic z ohranjenim obodom kolčne ponvice.

Tab. 3: Število kosti domačega goveda (*B. taurus*) z nezraščena epi- in diafizo po starostnih skupinah.* Posamezno skupino sestavljajo skeletni elementi, ki popolnoma osificirajo pri isti ontogenetski starosti (tj. v prvem, drugem, tretjem ali po tretjem letu življenja).

Starost Age	Epifiza / Epiphysis	
	Zraščena Fused	Nezraščena Unfused
0-1	-	31
1-2	8	575
2-3	49	358
3-	75	163
Σ	132	1.127

* Podatke o časovnem poteku zraščanja epi- in diafiz podaja Silver, »The ageing of domestic animals«.

Bistveno manj problematična z vidika reprezentativnosti rezultatov je bila analiza starostne strukture. Ta je bila namreč opravljena na podlagi 133 ocen stopnje obrabe žvekalne površine spodnjih kočnikov (*sl. 5*), ob tem pa še na nekajkrat bogatejšem – čeprav povedno bolj ohlapnem – naboru podatkov o deležu kosti z nezraščena epi- in diafizo (*tab. 3*). Iz obojega nedvoumno izhaja, da je bila preferenčna starost goveda ob zakolu sorazmerno visoka, tj. višja od treh let in pol. Pri tem je bilo spremembam v času oziroma med različnimi tipi najdišč žal mogoče slediti zgolj na podlagi ugotovitev o doseženi fazi osifikacije ostankov, saj so podatki o stopnji obrabe žvekalne površine zob med posamezne vzorce porazdeljeni zelo neenakomerno (*sl. 6*). Kot so pokazali rezultati, so mednajdiščne razlike v deležu kosti s še nezraščeno epifizo najizrazitejše znotraj skupine ostankov tistih delov posameznih skeletnih elementov, katerih osifikacija se zaključi po dopolnitvi tretjega leta življenja. Takšnih najdb je namreč med zgodnjerimskim gradivom značilno več kot med ostanki poznoantične starosti, mejo statistične značilnosti pa presegajo tudi ugotovljene razlike med mesti in podeželskimi dvorci (χ^2 test: $p = 0,02$; *sl. 6*). Analiza trenda diahronih spremembe v preferenčni starosti ob zakolu je tako pokazala, da se je ta v poznoantičnem času dvignila, kar bi lahko bilo povezano s težnjo po maksimiranju iztržka tedaj že številčno sorazmerno skromnih govejih čred. Po drugi strani je višji delež ostankov nad tri leta starih goved znotraj mest (tj. potrošniških središč) v primerjavi s stanjem na podeželskih dvorcih (tj. proizvodnih središčih) nekoliko težje razložiti, saj bi v kontekstu trgovanja z govejim mesom kot hrano prej pričakovali obratno sliko.⁴⁷

Sl. 6: Delež kosti domačega goveda (*B. taurus*) z nezraščanima epi- in diafizo med ostanki skeletnih elementov (oz. njihovih delov), ki v celoti osificirajo pri pod oziroma nad tri leta starih živalih.* Podatki so grupirani bodisi na podlagi časovne opredelitve posameznih vzorcev (levo) bodisi glede na tip najdišča, iz katerega ti vzorci izvirajo (desno).

* Podatke o časovnem poteku zraščanja epi- in diafiz podaja Silver, »The ageing of domestic animals«.

V. GOVEDO KOT VIR HRANE

Rimska prehrana je temeljila na mediteranski triadi – tj. žitu, olivnem olju in vinu – pomembno vlogo pa je vendarle imelo tudi meso.⁴⁸ Kot je mogoče trditi na podlagi podatkov o deležu zastopanosti posameznih taksonov velikih sesalcev (*tab. 2*), je pri tem na območju jugovzhodnih Alp vodilna vloga očitno pripadla govedini. Dejstvo, da masa goveda nekajkrat presega maso prašiča in drobnice,⁴⁹ takšno trditev le še podkrepljuje. Seveda pa to ne pomeni, da je bila govedoreja primarno usmerjena prav v maksimiranje iztržka mesa. Ravno nasprotno! Zgoraj predstavljeni demografski podatki prej kažejo na to, da je politika reje dajala prednost izkoriščanju moči teh živali ter eventualno tudi prireji mleka. Sicer pa je bila panoga ekonomsko zanimiva tudi zaradi dobave kože, gnoja, kosti kot surovine za izdelavo raznih predmetov idr.

A vrnimo se k problematiki goveda kot vira hrane (konkretno predvsem mesa in maščob). S tem v zvezi je treba poudariti, da govedina v preučevanem okolju ni veljala za prestižno jed, teletina pa domnevno komaj kaj bolj.⁵⁰ Odpira se torej možnost, da bi iz deleža zastopanosti posameznih vrst živali načeloma lahko sklepali na diferenciacijo prebivalstva. Pri tem bi lahko pozornost usmerili tudi k razlikam v pogostnosti pojavljanja ostankov iz bolj ali manj cenjenih⁵¹ delov trupa v različnih kontekstih. Dejstvo namreč je, da združevanje vzorcev iz funkcionalno/statusno/etnično (...) različnih kontekstov praviloma privede do neželenega povprečenja podatkov ter s tem do zabrisa eventualnih razlik med njimi. V primeru vzpostavitve primerjav na ravni posameznih arheološko dobro opredeljenih (mikro)kontekstov pa rezultati dejansko lahko pokažejo na domnevno statusno pogojene razlike v prehrabnih navadah tedanjega prebivalstva⁵² (primerjaj tudi sestavo posameznih vzorcev z območja Ljubljane; *tab. 1; sl. 3*).

VI. GOVEDO V DUHOVNEM SVETU ANTIČNEGA ČLOVEKA

Odnos antičnega človeka do živali ni bil omejen zgolj na ekonomsko izkoriščanje primarnih in posameznih sekundarnih proizvodov reje. Pomembna

48 MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 189–239 in tam citirana literatura.

49 MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 189.

50 MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 217.

51 Kot približek za vrednost posamezne anatomske regije običajno uporabljamo njeno mesnatost, čeprav gre pri tem seveda za poenostavljanje (glej npr. Grant, »Food, status and social hierarchy«, 21; de France, »Zooarchaeology in complex societies«, 123).

52 Bartosiewicz, »Recent developments in archaeozoological research«, 315; MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 225; Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna«, 325–33; Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna z območja rimskodobne poselitve«, 146–48.

je bila tudi vloga, ki so jo te lahko imele kot statusni simbol,⁵³ domači ljubljeneč⁵⁴ ali kot objekt žrtvovanja, darovanja ipd.⁵⁵ Čeprav si lastništva goveda v rimskem obdobju seveda ni mogel privoščiti vsakdo⁵⁶ in je torej lahko posest te živali do neke mere simbolizirala določen status, pa se bom na tem mestu posvetil predvsem oceni njegove vloge v okviru žrtvovanj in darovanj, vključno s prehrabnim darovanjem v grobove pokojnikom. Pri tem se je treba zavedati, da je poročil o živalskih ostankih iz rimskodobnih obrednih kontekstov s Slovenskega še vedno le za vzorec, zato je treba rezultate razumeti kot preliminarne.

Na vlogo goveda v duhovnem svetu antičnega človeka z območja jugovzhodnih Alp lahko zaenkrat sklepamo predvsem na podlagi najdb živalskih ostankov v grobovih (*tab. 4*). Ti dejansko nakazujejo obstoj določenih medregionalnih razlik, ki pa se nanašajo predvsem na dihotomijo drobnica – prašič in se pravzaprav lepo ujemajo s siceršnjo številčnostjo enih in drugih v različnih ekosistemskih enotah preučevanega prostora (*sl. 2*).⁵⁷ V povezavi z najdbami goveda se zdi tako na tem mestu pomembno izpostaviti predvsem njihovo pičlost, saj v primerjavi s številčnostjo ostankov drugih vrst prednjačijo le v sicer najbogatejšem vzorcu z emonskega severnega grobišča. Pri tem je zanimivo, da kaže gradivo iz z grobovi funkcionalno povezanih kontekstov povsem drugačno sliko. Tako v primeru grobnih parcel z lokacij Križišče pri Školaricah, Laurinova ulica v Vipavi in Stari trg, kot tudi pri domnevni ustriini z najdišča Tobačna mesto v Ljubljani namreč kot najbolje zastopan takson izstopa prav govedo.

Vsaj na prvi pogled je torej videti, da pogrebne pojedine niso bistveneje odstopale od splošnih prehrabnih navad posameznih skupnosti, medtem ko za daritve mesa v grobove pokojnikov tega ni mogoče trditi. Na podlagi vrste in lege posameznih kosti *in situ* gre sklepati, da so bile v grobove pogosto pridane cele noge z ligamenti ali celo še večji deli trupa. Vendar pa to velja predvsem za manjše živali,⁵⁸ medtem ko je govedo praviloma zastopano zgolj s posameznimi kostmi ali njihovimi odlomki. Vsaj na načelni ravni je tako treba upoštevati tudi možnost, da je bilo v primeru govedine v grob pridano zgolj od kosti že ločeno meso.⁵⁹ To pa bi seveda utegnilo imeti pomembne implikacije tudi za interpretacijo nizkega deleža zastopanosti govejih ostankov v grobovih.

53 Glej npr. Bökönyi, *History of domestic mammals*, 263; Bartosiewicz, »Camels in antiquity«, 453.

54 Glej npr. Bökönyi, *Animal husbandry and hunting*, 104–105.

55 Glej npr. Lauwerier, »A meal for the dead«; Wilkens, »Roman suovitaurilia«.

56 MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 96.

57 Glej tudi Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna«, 362–63.

58 Glej npr. Lauwerier, »A meal for the dead«, 185–86; Turk, »Živalski pridatki iz žganih keltsko-rimskih grobov«, 103.

59 Lauwerier, »A meal for the dead«, 69.

Tab. 4: Število grobov z ostanki goveda (*B. taurus*), prašiča (*Sus sp.*), drobnice (*Caprinae*), konja/osla (*Equus sp.*) in ptic (*Aves*) ter število vseh grobov s taksonomsko opredeljenimi živalskimi ostanki (N; glej stolpec »Kontekst«) v okviru sedmih grobišč rimskodobne starosti z območja jugovzhodnih Alp.* Kjer obstajajo, so navedeni tudi podatki o številu ostankov teh istih taksonov na območju pripadajočih grobnih parcel oziroma ustrin.

Najdišče Site	Kontekst Context	<i>B. taurus</i>	<i>Sus sp.</i>	<i>Caprinae</i>	<i>Equus sp.</i>	<i>Aves</i>
Križišče pri Školaricah	Grobovi / Graves (N = 37)	1	-	3	2	-
	Gr. parcele/Burial plots	16	-	1	8	-
Vipava (Laurinova ulica)	Grobovi/Graves (N = 8)	-	4	4	1	1
	Gr. parcele/Burial plots	1	-	-	-	-
Volarije	Grobovi/Graves (N = 4)	2	1	3	-	-
Ljubljana/ <i>Emona</i> ¹	Grobovi/Graves (N = 37)	16	13	5	3	10
	Ustrina/Ustrinum	11	1	2	-	-
Stari trg/ <i>Colatio</i>	Grobovi/Graves (N = 2)	-	-	-	2	-
	Gr. parcele/Burial plots	32	8	6	7	-
Novo mesto	Grobovi / Graves (N = 16)	2	14	1	-	2
Ribnica/ <i>Romula</i>	Grobovi/ Graves (N = 1)	-	1	-	-	-

1 – del severnega grobišča.

* Viri: Toškan, *Sesalska favna z najdišča Križišče*; Bavdek, »Rimsko žarno grobišče Volarije«; Toškan in Dirjec, »Živalski ostanki iz rimskodobne Kolacione«; Turk, »Živalski pridatki iz žganih keltsko-rimskih grobov«; Toškan in Dirjec, *Veliki sesalci iz antične Romule*. V primeru grobišč iz Vipave in Emone so bili uporabljeni lastni neobjavljeni podatki. Za časovno umestitev posameznih grobov iz Novega mesta glej Knez, *Novo mesto II*, in Božič, *Late La Tène-Roman cemetery*.

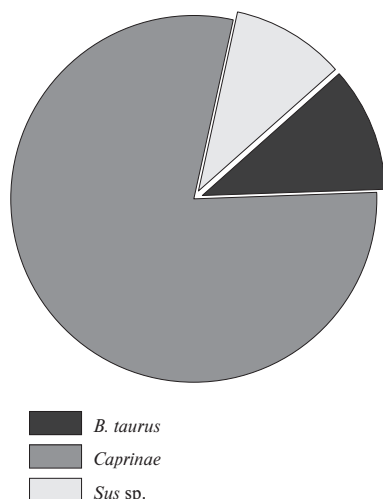
Dodaten vpogled v vlogo goveda kot objekta žrtvovanja/darovanja bi bilo mogoče pridobiti z analizo ostankov iz svetišč. Žal so tovrstni podatki z območja Slovenije poznani le z Gradiča nad Kobaridom (*sl.* 7), kjer pa zaradi številnih kasnejših posegov ni bilo mogoče priti do jasnega vpogleda v stratigrafsko situacijo.⁶⁰ Ker je bilo svetišče v uporabi tako v antiki kot v železni dobi, tudi zanesljivo razlikovanje med živalskimi ostanki iz obeh navedenih faz večinoma ni bilo mogoče. Zaradi navedenega je vsakršen poskus interpretacije podatkov o zastopanosti posameznih taksonov velikih sesalcev v sicer bogatem vzorcu z navedene lokacije močno otežen. Toliko bolj zato, ker so bili mnogi kulti vezani na točno določeno živalsko žrtev,⁶¹ v primeru Gradiča pa ime tam čaščenega božanstva še ne poznamo.⁶² Porajajočih se vprašanj je torej veliko. Bi sorazmerno nizek delež goveda glede na stanje v vzorcih iz *tabele 2* lahko razumeli kot potrditev razmišljanj o nekoliko skromnejši vlo- gi te vrste v duhovnem svetu romaniziranega prebivalstva jugovzhodnih Alp

60 Osmuk, »Kobarid od prazgodovine do antike«, 11–16; Štular, »The use of lidar-derived relief models«, 409–11.

61 Scheid, »Sacrifices for gods«, 264.

62 Osmuk, »Kobarid od prazgodovine do antike«, 12.

(ali pač vsaj udeležencev obredij na Gradiču) v primerjavi z njegovim siceršnjim pomenom v tedanji ekonomiji? Bi (tudi?) v rezultatih s *slike 7* utegnile odsevati predvsem posledice eventualnih razlik v pristopu k procesiranju trupov manjših in večjih živali,⁶³ pri čemer naj bi v primeru goveda do ločevanja mesa od kosti prihajalo izven raziskanega dela svetišča oziroma bi bile te tam vsaj deponirane? Morda pa pretežni del živalskih ostankov z navedene lokacije sploh ni iz rimskega časa in tako bolj kot morebitne razlike med vlogo posameznih vrst v stvarnem in duhovnem svetu lokalnega romaniziranega prebivalstva izraža razlike v prehrabnih navadah teh ljudi v primerjavi s tistimi iz mlajše železne dobe?⁶⁴

Sl. 7: Razmerje med deleži zastopanosti domačega goveda (*B. taurus*), prašiča (*Sus sp.*) in drobnice (*Caprinae*) v celotnem naboru živalskih ostankov z Gradiča nad Kobaridom.*

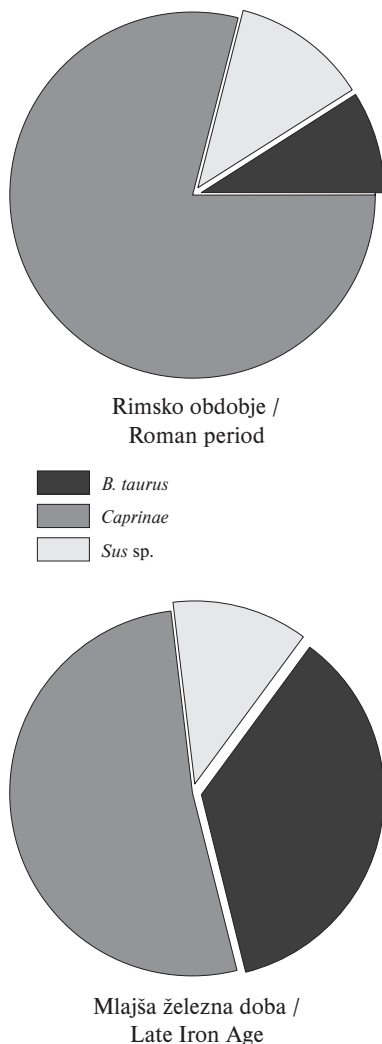
* Viri: Turk, Kobarid, Gradič 1982; Dirjec, Gradič 1993–1997; Dirjec, Gradič 1993–1997.

Pri iskanju odgovora na vsaj prvo in zadnje od navedenih vprašanj si kaže nekoliko podrobneje ogledati tistih nekaj sto taksonomsko opredeljenih živalskih ostankov z obravnavanega svetišča, ki se jih je domnevno dalo tudi ožje časovno postaviti v bodisi mlajšeželeznodobni bodisi v rimski čas (*sl. 8*). Govora je sicer o zgolj polčetrtem odstotku vseh razpoložljivih živalskih kosti in zob, kar utegne vzbujati dvome v reprezentativnost dobljenih rezultatov, a podatki o zastopanosti goveda, prašiča in drobnice se zdijo vseeno vre-

63 Glej npr. Scheid, »Sacrifices for gods«, 266–69.

64 Tako bi bilo mogoče soditi na podlagi manj kot četrtninskega deleža zastopanosti domačega goveda med gradivom z edinega arheozoološko obdelanega mlajšeželeznodobnega najdišča v Posočju, tj. Golega brda – Sv. Marije na jezeru (lasten neobjavljen podatek; za arheološki oris najdišča glej Bratina, »Golo brdo«).

dni komentarja. Rimskodobno gradivo namreč označuje štirikrat nižji delež govejih ostankov kot najdbe mlajšeželeznodobne starosti, medtem ko je delež drobnice ustrezno višji. V kolikor na raziskanem delu svetišča niso manipulirali z od kosti že ločeno govedino, lahko torej navedene rezultate razumemo kot podkrepitev razmišljanj o nekoliko skromnejši vlogi domačega goveda v okviru tedanjih darovalnih oziroma žrtvovalnih obredov ... vsaj kar zadeva dogajanje na svetišču Gradiča nad Kobaridom.

Sl. 8: Razmerje med deleži zastopanosti domačega goveda (*B. taurus*), prašiča (*Sus sp.*) in drobnice (*Caprinae*) v naboru zgolj tistih živalskih ostankov z Gradiča nad Kobaridom, ki se jih je dalo ožje kronološko opredeliti.*

* Vir: Turk, Kobarid, *Gradič* 1982.

VII. RAZPRAVA

Udomačene živali so bile za človeškega gospodarja sprva zgolj nov, priročnejši in do neke mere predvidljivejši vir mesa in maščob. Ščasoma so na pome-nu začeli pridobivati tudi sekundarni proizvodi reje (npr. mleko, runo, moč), ki so postopoma lahko postali celo bolj cenjeni od samega mesa. V pričujoči študiji vloge domačega goveda v romaniziranem jugovzhodnoalpskem pro-storu se je pokazalo prav slednje.

A začnimo na začetku in se najprej ustavimo pri oceni ekonomskega po-mena govedoreje nasploh, medtem ko problematiko usmerjenosti v izkorišča-nje mesa ali pač katerega od sekundarnih proizvodov reje zaenkrat pustimo ob strani. V ta namen se kaže opreti na podatke o deležih zastopanosti ostan-kov posameznih živalskih vrst po analiziranih vzorcih. Rezultati ne puščajo nikakršnega prostora za dvom in jasno kažejo, da prevladujejo kosti in zobje goveda, drobnice in prašiča, medtem ko je vloga divjadi zgolj obrobna. Pri tem znotraj vzorcev iz okvirno sredine 1. stoletja pr. n. št. do 4. stoletja n. št. kot najštevilčnejša vrsta praviloma izstopa prav govedo (*sl.* 3). Ne glede na ne-mara sicer nekoliko bolj fragmentirane ostanke tega domestikata⁶⁵ lahko to-rej na podlagi predstavljenih rezultatov utemeljeno trdimo, da je v zgodnje-rimskem času ter v obdobju principata kot (kvantitativno) najpomembnejša živinorejska panoga v preučevanem prostoru izstopala prav govedoreja. Do korenitejših sprememb je na tem področju prišlo šele z nastopom pozne anti-ke. Tedaj se je namreč – domnevno zaradi politično in varnostno nestabilnih razmer ter s tem povezanih sprememb v poselitveni sliki – njen obseg močno skrčil, v ospredje pa sta se prebila vzrejno bistveno manj zahtevna drobnica in/ali prašič. Skladen s takšnimi okoliščinami je tudi sočasen vzpon perutni-narstva.

V kolikšni meri so na navedene spremembe vplivala klimatska nihanja, je težko reči, čeprav drži, da sta bila na območju srednje Evrope temperaturni in padavinski režim v obdobju med okvirno 100 pr. n. št. in 200 n. št. v pov-prečju ugodnejša kot v kasnejšem poznoantičnem času.⁶⁶ Morda bi na odgo-vor lahko sklepali iz podatka, da se je povprečna velikost goved na območju nižinske severne Italije v primerjavi z bolj obrobnimi območji proti severu in vzhodu zmanjšala z določenim zamikom, pa tudi sicer je celotni proces pote-kal manj naglo.⁶⁷ Prav tako se zdi pomembno poudariti, da izboljšanje klime v 7. in 8. stoletju⁶⁸ samo po sebi še ni pripeljalo do ponovnega dviga razvojne ravni govedoreje in torej tudi ne do porasta povprečne velikosti samih živa-

⁶⁵ Bartosiewicz, »Faunal material from two Hallstatt Period settlements«, 201–203.

⁶⁶ McCormick et al., »Climate change«.

⁶⁷ Riedel, »Archaeozoological investigations in North-eastern Italy«, 78; Toškan in Dirjec, »Sesal-ska makrofavna«, 333–341.

⁶⁸ McCormick et al., »Climate change«, 199–201; Holzhauser, Magny in Zumbühl, »Glacier and la-ke-level variations«.

li.⁶⁹ Klima je torej na krčenje obsega govedoreje bržčas vplivala bolj posredno, tj. preko slabljenja ekonomske moči rimske države in kot sprožilec migracij srednjeazijskih ljudstev na zahod.⁷⁰

Krčenje obsega govedoreje v poznoantičnem času je, kot že omenjeno, spremljal porast deleža prašiča in predvsem drobnice. Vendar pa pri tem ni šlo za nadomeščanje v funkcionalnem smislu, saj so se cilji navedenih treh živinorejskih panog le delno prekrivali. Cilj prašičereje je bila namreč prireja mesa in maščob, medtem ko sta bila pri reji drobnice seveda pomembna tudi volna (ovca) in mleko (predvsem koza). Kaj pa govedo? Pri iskanju odgovora na to vprašanje so se za povedne izkazali predvsem podatki o preferenčni starosti živali ob zakolu (*sl. 5; tab. 3*). Kajti čeprav je bilo za lokalno prebivalstvo prav govedo osrednji vir rdečega mesa (glej *sl. 3*), lahko prevlado ostankov odraslih primerkov nad tistimi kulinarično sicer zanimivejših telet razumemo predvsem kot odraz težnje lokalnih rejcev po izkoriščanju moči teh živali. Začetek produktivne faze življenja za delovno govedo je bil namreč šele v času po dopolnitvi tretjega leta starosti, o čemer so pisali tudi antični avtorji.⁷¹ O intenzivnem izkoriščanju teh živali za delo na polju in v transportu poleg tega pričajo najdbe posameznih kosti s (sub)patološkimi deformacijami, katerih nastanek gre pripisati ravno izpostavljenosti sklepov in okoliških mehkih tkiv ponavljajočemu se stresu zaradi prekomerne obremenitve.⁷²

Večinska zastopanost odraslih goved bi sicer skupaj z zgoraj navedenim lahko pričala tudi, da so bili rejci usmerjeni v prirejo mleka; to velja v toliko večji meri zato, ker delež samic znotraj tedanjih čred po zgoraj predstavljenih ocenah ni zaostajal za deležem samcev. V rimskem obdobju naj kravje mleko na območju Italije sicer v splošnem ne bi bilo posebej priljubljeno,⁷³ vendar pa je bil znotraj njenih meja po dobrih mlekaricah znan ravno nam bližnji predalpski svet.⁷⁴ Seveda težnja po izkoriščanju mleka sama po sebi še ni preprečevala uporabe istih krav za delovno živino, čeprav oba cilja v praksi nista bila optimalno komplementarna. Praksa je nemara doživela razmah zlasti zato, ker so naselbine v nižinskem svetu v pozni antiki zamirale in ker je posledično prišlo do nastanka vrste višinskih postojank.⁷⁵ Po eni strani je bilo namreč za tedanje ekonomsko dokaj avtarkične skupnosti kravje mleko najbrž še posebej dragocena obogatitev jedilnika, po drugi strani pa je zmanjšanje obsega optimalnih kmetijskih in pašniških površin kmete sililo, da so sklepali kompromise med potrebo po zagotavljanju zadostnih količin krme

69 Toškan in Dirjec, »Ostanki velikih sesalcev z zgodnjersrednjeveške Pristave«, 141–42, 147; Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna«, 342.

70 McCormick et al., »Climate change«, 189–91, 199.

71 MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 87 in tam citirani viri.

72 Glej Bartosiewicz, Van Neer in Lentacker, *Draught cattle*.

73 Riedel, »Archaeozoological investigations in North-eastern Italy«, 68; MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 205–206.

74 MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 94.

75 Glej npr. Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna«, 360. Morda v to smer kaže tudi povišanje preferenčne starosti ob zakolu (*sl. 6*).

za živino na eni strani ter poljščin zase in družino na drugi. Zavedati se je namreč treba, da je, kar se tiče potreb po obsegu pašniških površin, reja volov pač bistveno zahtevnejša od reje krav.

Ne glede na to, da je bila govedoreja primarno usmerjena v izkoriščanje teh živali za delovno živino ter eventualno tudi za prirejo mleka, pa se je meso odsluženih krav in volov v končni fazi seveda znašlo na mizi. Da govedina pri tem ni bila posebej cenjena,⁷⁶ pravzaprav ne preseneča, njen tržni delež je namreč v primerjavi z drugimi vrstami mesa izrazito prevladujoč (sl. 3). V kulinaricnem smislu je bila do neke mere zanimivejša teletina, vendar pa naj bi do načrtnega zakola mladih živali prihajalo predvsem v okviru specializiranih govedorejskih centrov velikega obsega, kjer premišljen odvzem določenega števila telet ni ogrozil reproduktivne kapacitete črede. Povprečen mali kmetovalec iz podeželskega naselja, ki je imel v ospredju vzrejo goveda kot delovne (eventualno tudi mlečne) živine, pa naj si česa takega praviloma ne bi mogel privoščiti.⁷⁷ V tem smislu vsekakor preseneča, da so izkopavanja podeželskih dvorcev kot proizvodnih središč dala statistično značilno višji delež kosti in zob mladih živali, kot to velja za mesta; slednja so v prehranskem smislu seveda tudi tedaj predstavljala predvsem središče povpraševanja (sl. 6). Pričakovali bi namreč, da bi v okviru podeželskih dvorcev prevladovali predvsem ostanki odsluženih (in torej starih) delovnih goved, medtem ko naj bi se pomemben del trgu namenjene teletine od tod stekal k potrošnikom v mesta. Nenazadnje je prav takšna tudi podoba najdišč z območja Italije.⁷⁸

Zakaj temu ni tako, je v tej fazi raziskave težko reči. A treba je priznati, da reprezentativnost nabora govejih ostankov, ki so bili najdeni v mestih, ni optimalna. S tem v zvezi kot problematično izstopa že dejstvo, da se zaradi potrebe po oblikovanju razmeroma velikega vzorca žal ni dalo ustrezno upoštevati funkcionalne različnosti kontekstov, iz katerih so bile posamezne najdbe pobrane (denimo: središčni del mesta, odpadna jama domnevnega gostinskega obrata v obrtniški predmestni četrti, obcestni in drenažni jarki z agrarnege obrobja; glej spodaj). Poleg tega je bilo izmed štirih avtonomnih mest rimske dobe s Slovenskega uporabne podatke mogoče pridobiti zgolj za Ljubljano (*Emona*). Ta vzorec dopolnjujejo zgolj še podatki za poznoantični Kranj, ki pa s pravimi mesti v antičnem smislu ni imel veliko skupnega.⁷⁹

Kot rečeno, bomo v nadaljevanju pozornost od razlik med posameznimi tipi najdišč preusmerili k razlikam med posameznimi deli istega najdišča. Razlogi zanje so lahko številni, na tem mestu pa se bomo posvetili predvsem tistim, ki so povezani s socialno (statusno) diferenciacijo prebivalstva. Gre za pojav, do katerega je načeloma prihajalo tako na nivoju manjših⁸⁰ kot ve-

⁷⁶ MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 217.

⁷⁷ MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 208–11, 215–17.

⁷⁸ Za primerjavo z italijanskim prostorom glej MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 215–16.

⁷⁹ Ciglenečki, »Spremenjena podoba poznoantičnih urbanih središč«, 470.

⁸⁰ Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna z območja rimskodobne poselitve«, 147–48.

čjih naselij, čeprav naj bi bile razlike seveda očitnejše v okviru slednjih. Tako bi lahko koncentracijo ostankov iz bolj mesnatih delov živali v osrednjem delu poznoantične naselbine na Ajdovskem gradcu nad Vranjem pripisali prav višjemu statusu tamkajšnjih prebivalcev, pri čemer je bil na istem območju ugotovljen tudi višji delež kulinarično zelo cenjenega prašiča in rib.⁸¹ Podobno zanimivi se zdijo ostanki goveda na območju cerkvenega kompleksa Tonovcovega gradu: so sorazmerno številčni, prevladujejo pa kosti iz najbolj mesnatih delov trupa. Opisano stanje bi namreč lahko povezali s specifično vlogo duhovnika in njegovih sodelavcev v tedanji družbi, čeprav je treba povedati, da stratigrafska situacija na omenjenem delu najdišča ni v celoti pojasnjena.⁸² Z istega najdišča velja omeniti tudi razliko v deležu kosti iz najbolj mesnatih delov govejega trupa, ki jo kaže primerjava med ostanki z območja glavnega prostora t.i. stavbe 1 ter med ostanki iz njenega prizidka: v njej se očitno odraža razkorak med jedilnikom gospodarjev in njihovih hlapcev.⁸³

Če je v okviru posameznih stavb ali kvečjemu manjših naselbin ugotovljene razlike v prehrabnih navadah še nekako mogoče navezati na zgolj eno dimenzijo družbene diferenciacije, pa je to na ravni mest veliko težje. Med najdišči z območja jugovzhodnih Alp je to še najbolj očitno v primeru Emone, kjer so številna predhodna arheološka izkopavanja iz zadnjih let zajela različne predele mesta z bližnjo okolico. Tako bi lahko zastopanost v tedanjem času kulinarično zelo cenjene divjadi, pa tudi sorazmerno visok delež domačega prašiča med gradivom z lokacije NUK II⁸⁴ bržčas povsem utemeljeno povezali z domnevo, da je bil status tam živečih ljudi v primerjavi s prebivalstvom emonskih predmestij višji (*sl.* 3).⁸⁵ Bi pa – kot je bilo zgoraj že omenjeno – v ugotovljenih razlikah vsaj do neke mere utegnili odsevati tudi funkcionalna drugačnost kontekstov, iz katerega te najdbe izvirajo.⁸⁶ Območje najdišča SNG Opera je bilo namreč vsaj v času 2. stoletja n. št. del lončarske predmestne četrti,⁸⁷ medtem ko naj bi bila lokaciji NUK II znotraj samega obzidja namenjena javnim termam ter z njimi povezanim trgovskim in obrtnim prostorom.⁸⁸ Tako najbrž ni naključje, da je med najdbami z lokacije NUK II večji tudi delež ostankov iz najbolj mesnatih delov živali, pri čemer razlika očitno presega mejo statistične značilnosti (χ^2 test: $p < 0,01$).

V okviru Emone podoben primer predstavlja visok, kar 30-odstotni delež konja v gradivu z lokacije Tobačna mesto, pri čemer sta skoraj popolnoma odsotni drobnica in prašič (*sl.* 3).⁸⁹ Gre namreč za prostor izven urbanizirane-

81 Bartosiewicz, »Recent developments in archaeozoological research«, 315.

82 Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna«, 326–27.

83 Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna«, 331–33; za primerjavo z italijanskim prostorom glej MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 225.

84 Glej NUK II [b] v tabeli 1.

85 Glej SNG Opera v tabeli 1.

86 Dirjec et al., »Zaščitna arheološka izkopavanja na lokaciji SNG Opera«, 36–40.

87 Dirjec et al., »Zaščitna arheološka izkopavanja na lokaciji SNG Opera«, 28.

88 Plesničar-Gec, *Urbanizem Emone*, 236–38; Gaspari, »*Apud horridas gentis...*«, 54.

89 Toškan in Dirjec, »Živalski ostanki rimskodobne starosti«, tab. 1–2.

ga območja mesta, ki je bil v času obstoja Emone v agrarni rabi. Tam najdene živalske kosti in zobje tako ne tvorijo tipičnega naselbinskega gradiva, v katerem bi prevladovali klavni in/ali kuhinjski odpadki. Nasprotno gre v veliki meri za ostanke kulinarčno nezanimivih vrst, katerih kadavri (oziroma njihovi deli) so bili pač zavrženi v obcestne kanale in mednjivske drenažne jareke. Glede na to, da lokalno prebivalstvo konjskega mesa v tistem času praviloma ni več uživalo, ugotovljeno razmerje med posameznimi taksoni pravzaprav ni presenetljivo.⁹⁰ Z ugotovitvijo o pičli zastopanosti ostankov človekove prehrane na navedeni lokaciji ni v neskladju niti sicer visok, kar 63-odstotni delež goveda. Pretežni del kosti in zob te vrste namreč pripada zgolj dvema skoraj popolnima skeletoma. Domnevno gre za skeletoma živali, ki sta poginili zaradi bolezni in sta bili torej za prehrano neprimerni.⁹¹

Povsem svojstven vpogled v diferenciacijo lokalnega prebivalstva v smislu prehrabnih navad ponuja nabor živalskih ostankov z najdišča NUK II, datiran v zgodnjerimski čas.⁹² Večinoma gre namreč za ostanke hrane rimskega vojaštva, ki je na tem mestu na prelomu 1. stoletja pr. n. št. v 1. stoletje n. št. najprej postavilo vadbena tabor, kasneje pa sodelovalo tudi pri gradnji Emone (*urbs quadrata*). V sicer skromnem (NISP = 114) vzorcu živalskih najdb očitno prevladujejo prašičji ostanki (63 % NISP), to pa bi bilo lahko povezano s kulinarčno tradicijo v tistem času še pretežno italskega moštva.⁹³ V navedenih podatkih bi torej lahko iskali indice za ne le funkcionalno, pač pa tudi veliko bolj izmuzljivo etnično diferenciacijo prebivalstva.

Vsaj na prvi pogled so sicer s takšno interpretacijo v neskladju podatki o deležih zastopanosti posameznih taksonov med nekajkrat obsežnejšim naborom živalskih ostankov z lokacije sočasnega vojaškega tabora na Tribuni,⁹⁴ kjer je bilo omenjeno moštvo tudi nastanjeno. Gre namreč za vzorec, v katerem prednjačijo prav kosti domačega goveda, medtem ko delež prašiča ne presega 25 odstotkov (*sl.* 3). Ob tem pa je treba dodati, da arheozoološko že obdelano in torej na tem mestu upoštevano gradivo s Tribune predstavlja le manjši del vseh tam izkopanih živalskih kosti in zob ter da so zgolj preliminarni tudi doslej objavljeni izsledki arheoloških raziskovanj. Na celovito interpretacijo tamkajšnjih najdb bo torej treba očitno še nekoliko počakati, pomembno vlogo pri njej pa bi utegnili odigrati odkritje večjega števila medicinskih pripomočkov.⁹⁵ Ti bi namreč lahko pričali, da je del navedenega vojaškega tabora služil kot bolnišnica, pri čemer vemo, da so bili ranjeni, poškodovani in oboleli rimski vojaki v okviru zdravstvene oskrbe lahko deležni tudi do neke mere prilagojene, dietne prehrane.⁹⁶

90 Glej npr. Bartosiewicz, »Animal bones from excavations at Mrzlo Polje«, 184.

91 Toškan in Dirjec, »Živalski ostanki rimskodobne starosti«, tab. 3.

92 Glej NUK II [a] v tabeli 1.

93 Andrič *et al.*, »Arheološki in okoljski zapis«, 413.

94 Glej Tribuna v tabeli 1.

95 Hvalec *et al.*, *Doživetja arheološkega vsakdana*, 4.

96 Glej npr. Davis, »Some Roman medicine«, 102; Roth, *The logistics of Roman army*, 55–59.

Iz širšega evropskega prostora je znano, da so se eventualne razlike v prehrabnih navadah vojske in civilnega prebivalstva sčasoma postopoma brisale.⁹⁷ Enak proces je – v kolikor so bile takšne razlike sploh res prisotne – zajel tudi jugovzhodne Alpe, čeprav arheozoološko obdelanih z vojsko povezanih najdišč iz časa od 2. polovice 1. stoletja do 4. stoletja ne poznamo. Do dokončnega poenotenja v tem pogledu je prišlo najkasneje v zgodnejšem delu pozne antike ob reorganizaciji vojske z globinsko namestitvijo vojaških oddelkov.⁹⁸ Sploh pri sorazmerno majhnih vojaških posadkah z naravno dobro zavarovanih utrdb, ki so v tedanjem času dopolnjevale mrežo utrjenih vojaških postojank, bi bil namreč kakršen koli omembe vreden odklon jedilnika od splošnega stanja v skupnosti presenetljiv.⁹⁹

Diahroni trendi

Zgoraj je že bilo omenjeno, da je prišlo v pozni antiki do očitnega upada v obsegu govedoreje, kar je lokalno prebivalstvo skušalo nadomestiti z večjim poudarkom na reji drobnice in/ali prašičev. Obenem naj bi se v okviru težnje po ekonomsko vse bolj avtarkičnem značaju tedanjih skupnosti povečal tudi pomen perutnine.¹⁰⁰ Navedenim spremembam so bržčas botrovale politično in varnostno nestabilne razmere tistega časa, vključno z opuščanjem nižinskih naselbin in poselitvijo višinskih postojank.¹⁰¹ V takšnih okoliščinah naj bi bila namreč ohranitev te vzrejno zahtevne živinorejske panoge na dotedanji ravni nemogoča, do izraza pa je najbrž prišla tudi delna izguba zootehničnih znanj.¹⁰²

Indicev, ki bi govorili v prid takšnemu razmišljanju, je med rezultati pričujoče študije še nekaj. Izpostaviti kaže predvsem zmanjšanje povprečne velikosti živali (*sl. 4*), ki jo gre pripisati izginotju velikih goved napredne rimske pasme in ponovni uveljavitvi manj zahtevnih tradicionalnih lokalnih form očitno nižje rasti.¹⁰³ Gre za govedo, ki je bilo v tem prostoru prisotno že v železni dobi, z romanizacijo pa so ga v veliki meri nadomestile uvožene, načrtno razvite nove pasme.¹⁰⁴ Sicer pa se trend zmanjševanja povprečne velikosti goved v tem času kaže tudi v krajih severno in vzhodno od nas, medtem ko ga je na območju nižinske SV Italije opaziti šele v zgodnjem srednjem veku.¹⁰⁵

97 King, »Animal bones and the dietary identity«.

98 Ciglencčki, »Results and problems«, 306.

99 Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna«, 344–66.

100 Bartosiewicz, »Recent developments in archaeozoological research«, 315.

101 Ciglencčki, »Results and problems«, 305–307.

102 Za primerjavo z italijanskim prostorom glej MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 84–85.

103 Boschini in Toškan, »Changes in cattle body size«.

104 Glej npr. MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 89.

105 Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna«, 333–41.

V okviru interpretacije rezultatov analize velikosti rimskodobnega goveda je treba omeniti tudi možnost porasta deleža krav, kar nakazujejo sicer maloštevilni podatki s Tonovcovega gradu.¹⁰⁶ V kolikor je do tega res prišlo, bi razloge najbrž morali iskati v težnji tedanjih rejcev po povečani prireji mleka in/ali zmanjšanem pritisku na pašniške površine. Podoben trend se nakazuje tudi na območju severne Italije.¹⁰⁷

Goveji ostanki kot grobni pridatek

Domače govedo je bilo od nekdaj predmet žrtvenih obredov ter z njimi povezanih gostij,¹⁰⁸ in tako je bilo tudi pri Rimljanih.¹⁰⁹ Nekateri (predvsem francoski) avtorji gredo pri tem celo tako daleč, da sleherni uživanje mesa v rimskem cesarstvu povezujejo z žrtvovanji v bodisi javnih bodisi zasebnih svetiščih.¹¹⁰ Čeprav je takšno razmišljanje bržčas pretirano, pa je običaj pogostitve prisostvujočih obredu z ustrezno pripravljenimi natančno določenimi deli trupa žrtvovanih živali dobro znan.¹¹¹ Isto seveda velja za prehrabne daritve v grobove pokojnikov in za pogrebne pojedine.¹¹² Ker je podatkov o živalskih ostankih s svetišč za območje jugovzhodnih Alp izjemno malo, je bila v pričujoči študiji izpostavljena predvsem problematika grobnih pojedin in pridatkov.

V tem okviru si seveda veliko mero pozornosti zasluži razkorak v deležu zastopanosti posameznih sesalskih taksonov med ostanki iz grobov in tistimi iz klasičnih naselbinskih kontekstov (*tab. 4*). Če namreč pri slednjih praviloma prevladujejo najdbe goveda,¹¹³ so med kostmi iz grobov bolje zastopane nekatere druge vrste, predvsem prašič. Pri tem je zanimivo, da so najdbe z območja grobnih parcel v okviru treh grobišč, za katera so ti podatki sploh znani, bliže naselbinskim najdbam. Na podlagi navedenih ugotovitev bi namreč lahko postavili tezo, da so se prehrabne daritve v grobove kot neke vrste »hrana umrlih« pomembno razlikovale od vsakodnevne »hrane živečih«.

Da bi temu res utegnili biti tako, bi bilo mogoče sklepati tudi na podlagi podatkov o pridanih ostankih ptic (*tab. 4*), ki sicer v naselbinskih kontekstih niso prav številne. Res je, da je takšno stanje morda vsaj do neke mere posledica pristopa k terenskemu raziskovanju grobov, ki je v primerjavi z običajnimi naselbinskimi konteksti ponavadi natančnejši in vključuje tudi za vzor-

106 Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna«, 360.

107 MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 83.

108 Russell, »Cattle as wealth«.

109 Scheid, »Sacrifices for gods«.

110 Deschler-Erb, »What bones tell us«, 4.

111 MacKinnon, *Production and consumption of animals*, 226; Scheid, »Sacrifices for gods«, 266–69.

112 Scheid, »Sacrifices for gods«, 270–71.

113 Izjemo predstavlja poznoantični čas (glej *sl. 3*).

čenje manjših živalskih ostankov ključno sejanje izkopanega sedimenta. Po drugi strani pa višji delež ptičjih kosti s poznoantičnih najdišč¹¹⁴ v primerjavi s tistimi iz mlajših faz rimskega obdobja¹¹⁵ dokazuje, da pri nihanjih deleža perutnine vendarle ne gre nujno in zgolj za odraz eventualnih metodoloških razlik pri načinu vzorčenja, temveč lahko ta dejansko predstavljajo tudi povsem verodostojen kazalec spremenjenih prehrabnih navad neke skupnosti.¹¹⁶ Pri tem bi na podlagi prisotnosti ostankov divjih ptic¹¹⁷ in nasploh zaradi številčnosti prašičjih najdb lahko sklepali, da so te »pojedine umrlih« pravzaprav marsikdaj predstavljale neki kulinarični presežek.¹¹⁸ Po drugi strani so včasih pokojnikom v grob pridali zgolj posamezno kost iz spodnjega, tj. nemesnatega dela okončin ali celo le izoliran zob.¹¹⁹ V takih primerih bi bilo tako bolj kot o grobni popotnici treba govoriti o povsem simbolnem grobnem pridatku.

Navedena teza predpostavlja, da med načinoma razkosavanja trupov velikih (tj. predvsem goveda) in manjših živali večjih razlik ni bilo. To sicer ni samoumevno. Če so namreč tovrstne razlike dokumentirane na ravni oblikovanja običajnih prodajnih porcij mesa in njihove priprave v okviru posameznih gospodinjstev,¹²⁰ ne bi bilo nič nenavadnega, če bi do česa podobnega prihajalo tudi med pripravo grobnih popotnic. Žaljujoči bi tako od govedine/teletine v grobove utegnili vstavljati predvsem od kosti že ločeno meso, česar pa arheozoološka analiza neposredno seveda ne more zaznati. Morda je prav s tem povezana tudi prevlada govejih ostankov v gradivu z območja ustrine na najdišču Tobačna mesto¹²¹ na samem robu zahodnega emonskega grobišča. A tudi če ugotovljeni delež govejih najdb v grobovih zaradi zgoraj navedenih razlik v razkosavanju trupov dejansko nezadovoljivo povzema pomen govedine kot sestavnega dela grobnih popotnic, to vseh razlik v odnosu do vsakodnevne prehrane tedanjih skupnosti še ne izniči. Odprto namreč ostaja vsaj še zgoraj že izpostavljeno vprašanje razlik v količini in vrstni pestrosti ptičjih kosti.

114 Bartosiewicz, »Recent developments in archaeozoological research«, 315; Boschin, »Short considerations on bird remains.«; Turk, »Favna«, 169.

115 Glej npr. Bartosiewicz, »Roman Period animal remains«, Tab. 1; Andrič *et al.*, »Arheološki in okoljski zapis«, 414; Dirjec *et al.*, »Zaščitna arheološka izkopavanja na lokaciji SNG Opera«, 34; Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna z območja rimskodobne poselitve«, 139.

116 Bartosiewicz, »Animal bones as indicators«.

117 V grobovih so bile tako denimo najdene kosti različnih vrst rac, morda tudi jerebic (neobjavljen podatek).

118 Glej npr. Lauwerier, »A meal for the dead«, 186–92.

119 Glej npr. Turk, »Živalski pridatki iz žganih keltsko-rimskih grobov«, 103, 105; Bavdek, »Rimsko žarno grobišče Volarije«, 239, 241; Toškan in Dirjec, »Živalski ostanki iz rimskodobne Kolacione«, 35.

120 Glej npr. Dirjec *et al.*, »Živalski ostanki rimskodobne starosti«, 37–38.

121 Toškan in Dirjec, »Živalski ostanki rimskodobne starosti«.

VIII. SKLEP

Študija o vlogi domačega goveda v romaniziranem jugovzhodnoalpskem prostoru je nedvoumno pokazala, da je bila v kvantitativnem smislu osrednja živinorejska panoga tedanjega časa prav govedoreja. Ta je bila za lokalno prebivalstvo nedvomno osrednji vir rdečega mesa, čeprav je sama politika reje sicer favorizirala izkoriščanje moči in eventualno mleka kot sekundarnih proizvodov reje. Tako gre vsaj soditi na podlagi očitne prevlade ostankov odraslih, nad štiri leta starih živali, med katerimi sta dokaj enakopravno zastopana oba spola.¹²²

Analiza velikosti govejih ostankov je pokazala, da se je že z vzpostavitvijo prvih rimskih postojank na Slovenskem tu pojavilo tudi veliko govedo naprednih »rimskih« pasem. To je nato v lokalnih čredah kmalu prevzelo primat nad nizkoraslimi tradicionalnimi formami z železnodobno tradicijo. Do ponovnega obrata je prišlo z nastopom politično in varnostno nestabilne pozne antike in s tem povezanih korenitih sprememb v poselitveni sliki. Takrat je namreč vzporedno z očitnim krčenjem obsega govedoreje na račun manj zahtevne reje drobnice in prašiča ter perutnine prišlo do ponovnega vzpona lokalnih form, velike rimskodobne pasme pa so iz obravnavanega prostora ponovno izginile.

Sklepni del študije ponuja vpogled v vlogo goveda kot igralca v duhovnem svetu antičnega človeka iz tega dela Evrope. Rezultati so pokazali na obstoj očitnih razlik v naboru živalskih kosti in zob iz posameznih grobov in tistih iz običajnih kuhinjskih odpadkov lokalnega prebivalstva, saj slednji vključujejo značilno višji delež goveda in nižji delež ptic. Dobljeni rezultati bi sicer utegnili odsevani tudi (predvsem?) različen pristop k razkosavanju velikih in manjših živali, po katerem bi prehransko daritev pri govedini večinoma predstavljalo od kosti že ločeno meso. Najmanj zaradi zgoraj že omenjenega razkoraka v zastopanosti ostankov ptičjih kosti pa se kot povsem realna alternativa ponuja tudi možnost, da so prehrambne daritve v grobovih pokojnikov marsikdaj pač predstavljale nekakšen kulinarčni presežek in so kot takšne v pomembni meri odstopale od vsakodnevnih jedi določene skupnosti.

Zahvala

Zahvaljujem se arheološkim ekipam, ki so dovolile objavo v raziskavi predstavljenih podatkov še pred pripravo temeljnih arheoloških publikacij posameznih najdišč. Slikovno gradivo sta oblikovala Mateja Belak (slika 1) in Tin Valoh (ostalo).

122 Med samci seveda prevladujejo kastrati.

Pril. 1: Seznam v analizo vključenih vzorcev živalskih ostankov z najmanj 100 taksonomsko opredeljenimi ostanki velikih sesalcev (glej tabelo 1) s pripadajočimi viri.

Vzorec	Vir
Vrhnika [a]	Toškan in Dirjec, <i>Sesalska favna s Kočevarjevega vrta</i> Toškan in Dirjec, <i>Sesalska favna s Kočevarjevega vrta ... Dodatek</i>
NUK II [a]	Andrič et al., »Arheološki in okoljski zapis«
Tribuna	Neobjavljeno / unpublished
Školarice	Neobjavljeno / unpublished
Vipava	Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna z območja rimskodobne poselitve«
Col	Toškan in Dirjec, <i>Analiza živalskih kosti z najdišča OŠ Col</i>
Most na Soči	Bartosiewicz, »Roman Period animal remains«
Mošnje	Neobjavljeno / unpublished
Vrhnika [b]	Neobjavljeno / unpublished
SNG Opera	Dirjec et al., »Zaščitna arheološka izkopavanja na lokaciji SNG Opera«
Tobačna mesto	Toškan in Dirjec, »Živalski ostanki rimskodobne starosti«
NUK II [b]	Neobjavljeno / unpublished
Draga	Toškan in Dirjec, <i>Draga – AC (2002)</i>
Gorenje Skopice	Toškan in Dirjec, <i>Gorenje Skopice – Pečina.</i>
Ribnica	Toškan in Dirjec, <i>Veliki sesalci iz antične Romule</i>
Stari trg	Toškan in Dirjec, »Živalski ostanki iz rimskodobne Kolacione«
Tonovcov grad [PA 1]	Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna«
Tonovcov grad [PA 2]	Toškan in Dirjec, »Sesalska makrofavna«
Ajdovščina	Toškan in Dirjec, <i>Sesalska makrofavna iz Ajdovščine</i>
Kranj	Toškan in Dirjec, <i>Živalski ostanki z območja Jelenovega klanca</i>
Mengeš	Pohar, »Mengeš – Semesadika 1978« Toškan, <i>Arheofavna z lokacije VVZ Gobica</i>
Ivančna Gorica	Toškan in Dirjec, »Živalski ostanki«

BIBLIOGRAFIJA

- Albarella, Umberto. »'Size matters': how and why biometry is still important in zooarchaeology«. V: Keith Dobney in Terry O'Connor, ur., *Bones and the man*. Studies in honour of Don Brothwell, 51–62. Oxford: Oxbow Books, 2002.
- Andrič, Maja, Borut Toškan, Janez Dirjec in Andrej Gaspari. »Arheološki in okoljski zapis v sedimentu vodne kotanje iz začetka 1. stoletja n. št. na lokaciji NUK II v Ljubljani«. V: Andrej Gaspari in Miran Erič, ur., *Potopljena preteklost. Arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji*, 409–16. Ljubljana: Didakta, 2012.
- Bartosiewicz, László. »Roman Period animal remains from Most na Soči«. *Arheološki vestnik* 37 (1986): 281–96.
- . »Animal bones as indicators of continuity at Roman provincial sites«. *Antaeus* 19–20 (1990–1991): 103–24.

- . »Faunal material from two Hallstatt Period settlements in Slovenia«. *Arheološki vestnik* 42 (1991): 199–206.
- . »Camels in antiquity: the Hungarian connection«. *Antiquity* 70 (1996): 447–53.
- . »Recent developments in archaeozoological research in Slovenia«. *Arheološki vestnik* 50 (1999): 311–22.
- . »Archaeozoology or zooarchaeology?: a problem from the last century«. *Archaeologia Polona* 39 (2001): 75–86.
- . »Dogs from the Ig pile dwellings in the National Museum of Slovenia«. *Arheološki vestnik* 53 (2002): 77–89.
- . »Animal bones from the mediaeval settlement Otok (Gutenwerth) near Dobrava pri Škocjanu, Slovenia«. *Arheološki vestnik* 57 (2006): 457–78.
- . »Animal bones from excavations at Mrzlo Polje and Ivančna Gorica«. V: Drago Svoljšak, ur., *Mrzlo Polje pri Ivančni Gorici*, Arheologija na avtocestah Slovenije 5, 181–85. Ljubljana: ZVKDS, 2008.
- Bartosiewicz, László, Wim Van Neer in An Lentacker. *Draught cattle: their osteological identification and history*. Annales: Sciences zoologiques 281. Tervuren: Musée Royal de l'Afrique Centrale, 1997.
- Bavdek, Alma. »Rimsko žarno grobišče Volarije pri Žirjah na Krasu«. *Arheološki vestnik* 56 (2005): 235–62.
- Bökönyi, Sándor. *History of domestic mammals in Central and Eastern Europe*. Budimpešta: Akadémiai Kiadó, 1974.
- . *Animal husbandry and hunting in Tăc-Gorsium. The vertebrate fauna of a Roman town in Pannonia*. Budimpešta: Akadémiai Kiadó, 1984.
- . »Analiza živalskih kosti«. V: *Stična I. Naselbinska izkopavanja*, Stane Gabrovec, Katalogi in monografije 28, 190–213. Ljubljana: NMS, 1994.
- Boschin, Francesco. »Short considerations on the bird remains«. V: Zvezdana Modrijan in Tina Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu, Najdbe*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, 389–94. Ljubljana: ZRC, 2011.
- Boschin, Francesco, in Borut Toškan. »Changes in cattle body size in Slovenia from the Iron Age to the early Middle Age«. V: Jacopo De Grossi Mazzorin, Daniela Saccà in Carlo Tozzi, ur., *Atti del 6° Convegno nazionale di archeozoologia*, 21–24. San Romano in Garfagnana: AIAZ, 2012.
- Božič, Dragan. *Late La Tène-Roman cemetery in Novo mesto: Ljubljanska cesta and Okrajno glavarstvo. Studies on fibulae and on the relative chronology of the Late La Tène period*. Katalogi in monografije 39. Ljubljana: NMS, 2008.
- . »O okostju jamskega medveda in lobanji divjega prašiča iz Mokriške jame«. V: Borut Toškan, ur., *Drobci ledenodobnega okolja*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 21, 267–74. Ljubljana: ZRC, 2011.
- Bratina, Patricija. »Golo brdo – Sv. Marija na jezeru«. *Varstvo spomenikov* 38 (1999), 28–30.
- Brodar, Srečko. »Paleolitski sledovi v Postojnski jami«. *Razprave IV. razreda SAZU* 1 (1951): 245–84.
- Ciglenečki, Slavko. »Results and problems in the archaeology of the Late Antiquity in Slovenia«. *Arheološki vestnik* 50 (1999): 287–309.
- . »Spremenjena podoba poznoantičnih urbanih središč – prispevek k transformaciji poselitvene slike v jugovzhodnoalpskem prostoru.« V: Irena Lazar in Bernarda Županek, ur., *EMONA – med Akvilejo in Panonijo*, 459–78. Koper: Univerzitetna založba Annales, 2012.

- deFrance, Susan. »Zooarchaeology in complex societies: political economy, status, ideology«. *Journal of archaeological research* 17 (2009): 105–68.
- Deschler-Erb, Sabine. »What bones tell us about religion«. V: Joaquim Carvalho, ur., *Bridging the gap: sources, methodology and approaches to religion in History*, Religion and philosophy in society 3, 1–8. Pisa: Plus-Pisa University Press, 2008.
- Davis, Roy. »Some Roman medicine«. *Medical history* 14, št. 1 (1970): 101–106.
- Davis, Simon. *The archaeology of animals*. London: Routledge, 1987.
- Dirjec, Janez. Gradič 1993–1997. Favna. Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 1997.
- . Gradič 1997. Favna. Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 1997.
- Dirjec, Janez, Tatjana Tomazo Ravnik, Mija Topličanec in Borut Toškan. »Zaščitna arheološka izkopavanja na lokaciji SNG Opera (Ljubljana)«. V: Irena Lazar in Bernarda Županek, ur., *EMONA – med Akvilejo in Panonijo*, 27–47. Koper: Univerzitetna založba Annales, 2012.
- Drobne, Katica. »Favna koliščarskih naselbin na Ljubljanskem barju.« *Arheološki vestnik* 24 (1973): 217–24.
- Forchhammer, Georg, Japetus Steenstrup in Jens Worsaae. *Undersøgelser i geologisk-antiquarisk Retning*. København: B. Lunos Boktrykkeri, 1851.
- Fuurt Gatnik, Mojca, Vida Pohar in Boris Bulog. »Cervidna favna iz paleolitskih najdišč Slovenije«. *Razprave IV. razreda SAZU* 47, št. 2 (2006): 5–25.
- Gaspari, Andrej. »*Apud horridas gentis...* » Začetki rimskega mesta Colonia Iulia Emona. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2010.
- Govedič, Marijan. »Ribe na arheološkem najdišču Hočevarica«. V: Anton Velušček, ur., *Hočevarica. Eneolitsko kolišče na Ljubljanskem barju*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 8, 133–51. Ljubljana: ZRC, 2004.
- Grant, Annie. »The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates«. V: Bob Wilson, Caroline Grigson in Sebastian Payne, ur., *Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*, BAR: British series 109, 91–108. Oxford: British Archaeological Reports, 1982.
- . »Food, status and social hierarchy.« V: Preston Miracle in Nicky Milner, ur., *Consuming passions and patterns of consumption*, 17–23. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2002.
- Grayson, Donald. *Quantitative zooarchaeology. Topics in the analysis of archaeological faunas*. Orlando idr.: Academic Press, 1984.
- Greenfield, Haskel. »Sexing fragmentary ungulate acetabulae«. V: Deborah Ruscillo, ur., *Recent advances in ageing and sexing animal bones*, 68–86. Oxford: Oxbow books, 2006.
- Holzhauser, Hanspeter, Michel Magny in Heinz Zumbühl. »Glacier and lake-level variations in west-central Europe over the last 3500 years«. *The Holocene* 15, št. 6 (2005): 789–801.
- Horvat, Jana. »Roman provincial archaeology in Slovenia following the year 1965: settlement and small finds.« *Arheološki vestnik* 50 (1999): 215–57.
- Horvat, Jana, in Alma Bavdek. *Okra. Vrata med Sredozemljem in Srednjo Evropo*. Ljubljana: ZRC, 2009.
- Hvalec, Samo, Rene Masaryk, David Badovinac, Petra Vojaković, Jožica Hrustel, Tina Žerjal, Sašo Porenta, Dejan Češarek, Srečko Firšt, Iris Bekljanov-Zidanšek, Ana Plestenjak in Marko Zorović. *Doživetja arheološkega vsakdana. Gradbeni dnevnik: utrip Tribune*. Ljubljana: Arhej d.o.o., 2009.

- Janžekovič, Franc, Vesna Malez in Anton Velušček. »Najdbe ptičjih kosti s koliščarskih naselbin na Ljubljanskem barju.« *Arheološki vestnik* 56 (2005): 49–58.
- King, Anthony. »Animal bones and the dietary identity of military and civilian groups in Roman Britain, Germany and Gaul«. V: Anthony King in Thomas Blagg, ur., *Military and civilian in Roman Britain: cultural relationships in a frontier province*, BAR: British series 136, 187–217. Oxford: British Archaeological Reports, 1984.
- . »Diet in the Roman world: a regional inter-site comparison of the mammal bones.« *Journal of Roman archaeology* 12 (1999): 168–202.
- Knez, Tone. *Novo mesto II. Keltsko-rimsko grobišče: Beletov vrt*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 1992.
- Kryštufek, Boris. »Mali sesalci (Insectivora, Chiroptera, Rodentia)«. V: Ivan Turk, ur., *Moustérienska »koščena piščal« in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 2, 85–98. Ljubljana, ZRC, 1997.
- Lauwerier, Roel. »A meal for the dead. Animal bone finds in Roman graves.« *Palaeohistoria* 25 (1983): 183–93.
- MacKinnon, Michael. *Production and consumption of animals in Roman Italy. Integrating the zooarchaeological and textual evidence*. Journal of Roman archaeology, Supplementary series 54. Portsmouth: Journal of Roman Archaeology, 2004.
- Matolcsi, János. »Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von ungarischem Knochenmaterial«. *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie* 87, št. 2 (1970): 89–137.
- McCormick, Michael, Ulf Büntgen, Mark Cane, Edward Cook, Kyle Harper, Peter Huybers, Thomas Litt, Sturt Manning, Paul Mayewski, Alexander More, Kurt Nicolussi in Willy Tegel. »Climate change during and after the Roman empire: reconstructing the past from scientific and historical evidence«. *Journal of Interdisciplinary History* 43, št. 2 (2012): 169–220.
- Mlekuž, Dimitrij. »Early herders of the Eastern Adriatic«. *Documenta Praehistorica* 30 (2003): 139–51.
- Osmuk, Nada. »Kobarid od prazgodovine do antike«. V: Zdravko Likar, Alenka Raspet, Željko Cimprič, ur., *Kobarid*, 9–16. Kobarid: Kobariški muzej, 1997.
- Paunović, Maja. »Ostanki ektotermnih vretenčarjev v Viktorjevem spodmolu«. V: Ivan Turk, ur., *Viktorjev spodmol in Mala Triglavca. Prispevki k poznavanju mezolitskega obdobja v Sloveniji*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 9, 108–13. Ljubljana: ZRC, 2004.
- Paunović, Maja, Metka Culiberg in Ivan Turk. »Analysis of the content of hearths from the moustesian site Divje babe I (Slovenia). Scales and dermal plates of lower vertebrates, charcoal and fossilized wood«. *Razprave IV. razreda SAZU* 43, št. 2 (2002): 203–18.
- Petru, Peter. »Prispevek k zgodovini arheološke karte na Slovenskem«. V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 15–18. Ljubljana: SAZU, 1975.
- Plesničar-Gec, Ljudmila. *Urbanizem Emone*. Ljubljana: Mestni muzej in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1999.
- Pohar, Vida. »Holocenska favna iz Lukenjske jame«. *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 11 (1983): 33–72.
- . »Živalski kostni ostanki kot pridatki prazgodovinskih grobov v Ajdovski jami pri Nemški vasi«. *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 16 (1988): 85–102.
- . »Sesalska makrofavna v starejšem holocenu«. *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 18 (1990): 43–49.

- . Poznoglacialna sesalska favna v Sloveniji. Neobjavljena doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo, Univerza v Ljubljani, 1991.
- . »Mengeš – Semesadika 1978.« V: Mengeš v antiki, Milan Sagadin, 231. *Arheološki vestnik* 46 (1995): 217–45.
- . »Late Glacial mammal macrofauna in Slovenia.« *Quartär* 47/48 (1997): 149–58.
- Prešeren, Damjana, ur. *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*. Ljubljana: ZVKDS, 2003.
- Rakovec, Ivan. »Razvoj kvartarne sesalske favne v Sloveniji.« *Arheološki vestnik* 24 (1973): 225–70.
- Riedel, Alfredo. »Archaeozoological investigations in North-eastern Italy: the exploitation of animals since the Neolithic.« *Preistoria Alpina* 30 (1994): 43–94.
- Roth, Jonathan. *The logistics of the Roman army at war (264 B.C.-A.D. 235)*. Columbia studies in the classical tradition 23. Leiden, Boston in Köln: Brill, 1998.
- Russell, Nerissa. »Cattle as wealth in Neolithic Europe: where's the beef?« V: Douglass Bailey in Steve Mills, ur., *The Archaeology of Value. Essays on prestige and the processes of valuation*, BAR: International series 730, 42–54. Oxford: British Archaeological Reports, 1998.
- Rüttemeyer, Ludwig. *Die Fauna der Pfahlbauten der Schweiz*. Neue Denkschriften der Allgemeinen Schweizerischen Gesellschaft für die Gesamten Naturwissenschaften 19. Basel: Basel Schweighauser, 1861.
- Scheid, John. »Sacrifices for gods and ancestors.« V: Jörg Rüpke, ur., *A companion to Roman religion*, Blackwell companions to the ancient world, 263–71. Malden, Oxford: Blackwell Publishing, 2007.
- Scott, Kathleen. »Postcranial dimensions of ungulates as predictors of body mass.« V: John Damuth in Bruce MacFadden, ur., *Body size in mammalian palaeobiology. Estimation and biological implications*, 301–35. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Silver, Ian. »The ageing of domestic animals.« V: Don Brothwell in Eric Higgs, ur., *Science in archaeology. A survey of progress and research*, 293–302. London: Thames and Hudson, 1972.
- Slapnik, Rajko. »Holocenski kopenski in sladkovodni polži (Gastropoda) v Viktorjevem spodmolu.« V: Ivan Turk, ur., *Viktorjev spodmol in Mala Triglavca. Prispevki k poznavanju mezolitskega obdobja v Sloveniji*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 9, 92–105. Ljubljana: ZRC, 2004.
- Šašel Kos, Marjeta. »The boundary stone between Aquileia and Emona.« *Arheološki vestnik* 53 (2002): 373–82.
- Štular, Benjamin. »The use of lidar-derived relief models in archaeological topography. The Kobarid region (Slovenia) case study.« *Arheološki vestnik* 62 (2011), 393–432.
- Toškan, Borut. Sesalska favna z najdišča Križišče (AC Koper – Lendava). Poročilo za izkopavanja iz let 2002 in 2003. Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2009.
- . Arheofavna z lokacije VVZ Gobica (Mengeš). Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2010.
- . »Mali sesalci kot orodje za prepoznavanje paleookoljskega zapisa – vloga tafonomije ali drobn tisk, ki ga ne gre zanemariti.« V: Maja Andrič, ur., *Dolgoročne spremembe okolja 1*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 25, 9–24. Ljubljana: ZRC, 2012.
- Toškan, Borut, in Janez Dirjec. Draga – AC (2002): analiza živalskih kosti. Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2003.

- . Gorenje Skopice – Pečina (2003): analiza živalskih kosti. Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2004.
 - . Veliki sesalci iz antične Romule. Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2005.
 - . Veliki sesalci iz najdišč Mandrga in Preval. Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2005.
 - . »Ostanki sesalske favne na Resnikovem prekopu, Ljubljansko barje«. V: Anton Velušček, ur., *Resnikov prekop. Najstarejša koliščarska naselbina na Ljubljanskem barju*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 10, 139–54. Ljubljana: ZRC, 2006.
 - . Sesalska makrofavna s Sermina (2001). Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2007.
 - . Analiza živalskih kosti z najdišča OŠ Col – telovadnica. Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2007.
 - . Sesalska favna s Kočvarjevega vrta – elektro, Vrhnika (2006). Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2007.
 - . Sesalska favna s Kočvarjevega vrta – elektro, Vrhnika (2006). Dodatek. Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2007.
 - . »Ostanki velikih sesalcev z zgodnj srednjeveške Pristave«. V: Andrej Pleterski, *Zgodnj srednjeveška naselbina na blejski Pristavi, Najdbe*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 14, 139–51. Ljubljana: ZRC, 2008.
 - . »Živalski ostanki iz rimskodobne Kolacione«. V: Saša Djura Jelenko in Maja Kumprej Gorjanc, *Svet živih – svet mrtvih. Kolaciona – 100 let. Katalog občasne razstave*, 32–36. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej, 2009.
 - . Sesalska makrofavna iz Ajdovščine (Goriška cesta, Cesta 5. maja in Gregorčičeva ulica). Poročilo za leto 2007. Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2009.
 - . »Ekonomska specializacija in socialna diferenciacija v poznobronastem in zgodnježeleznodobnem Ormožu: arheozoološki pogled.« V: Janez Dular in Marjana Tomanič-Jevremov, *Ormož. Utrjeno naselje iz pozne bronaste in starejše železne dobe*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 18, 99–121, 203–12. Ljubljana: ZRC, 2010.
 - . »Sesalska makrofavna.« V: Zvezdana Modrijan in Tina Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu, Najdbe*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, 303–88. Ljubljana: ZRC, 2011.
 - . »Sesalska makrofavna z območja rimskodobne poselitve na Grubljah pri Vipavi.« *Arheološki vestnik* 63 (2012): 139–57.
 - . Živalski ostanki rimskodobne starosti z najdišča Ljubljana – Tobačna mesto (faza 1.1). Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2012.
 - . Živalski ostanki z območja Jelenovega klanca na Ljubljanski cesti v Kranju: izkopavanja iz let 2009 in 2010. Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2012.
 - . »Živalski ostanki.« V: Ana Plestenjak, ur., *Ivančna Gorica. Arheološke raziskave v letih 2008 in 2009* [elektronski vir], 86–89. Sevnica: Arhej, 2013 (www.arhej.com/publikacije/knjige).
- Toškan, Borut, in Boris Kryštufek. »Noteworthy rodent records from the Upper Pleistocene and Holocene of Slovenia«. *Mammalia* 70, št. 1/2 (2006): 98–105.
- Turk, Ivan. Kobarid, Gradič 1982. Favna. Neobjavljeno poročilo. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 1982.

- . »Živalski pridatki iz žganih keltsko-rimskih grobov na grobišču Novo mesto – Beletov vrt.« V: Tone Knez, *Novo mesto II. Keltsko-rimsko grobišče: Beletov vrt*, 103–105. Novo mesto: Dolenjski muzej, 1992.
- . »Favna.« V: Slavko Ciglencečki, *Tinje nad Loko pri Žusmu. Poznoantična in zgodnj srednjeveška naselbina*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 4, 167–171. Ljubljana: ZRC, 2000.
- Uerpmann, Hans-Peter. »Animal bone finds and economic archaeology: a critical study of 'ostearchaeological' method.« *World archaeology* 4, št. 3 (1973): 307–22.
- Wilkens, Barbara. »Roman *suovitaurlia* and its predecessors.« V: Anton Ervynck, Sharyn Jones O'Day in Wim Van Neer, ur., *Behaviour behind bones. The zooarchaeology of ritual, religion, status and identity*, 73–76. Oxford: Oxbow Books, 2003.

DOMESTIC CATTLE IN THE ROMANISED SOUTHEAST OF THE ALPS: AN ARCHEOZOOLOGICAL VIEW

Summary

This study of the role played by cattle (*Bos taurus* – Linnaeus, 1758) in the Romanised southeast of the Alps has included 8,579 remains of the species. Dating from the mid-1st century BC to the 6th century AD, they originate from 22 samples with at least 100 taxonomically identified bones or teeth (*Table 1*; *Figure 1*). In addition to these, seven additional minor samples are occasionally considered as well (*Table 2*), but their use was limited to the role of independent reference points in the testing of hypotheses, which were based on results yielded by the analysis of the 22 ‘major’ samples. The differences between sites in the methodology of archaeological excavations and of gathering the finds, in the approach to their taxonomic identification, in the extent of taphonomical differences and in the degree of fragmentation (*Figure 2*) were generally small.

A survey of the share of various mammals reveals an evident predominance of the bones and teeth of cattle, sheep/goats and pigs, with a marginal role delegated to wild game. From about the mid-1st century BC to the 4th century AD, the most numerous is in fact the cattle (*Figure 3*). It was only with the beginning of late antiquity that major changes took place: the political instability and insecurity, as well as the accompanying settlement changes, heavily reduced the extent of cattle-breeding, while preference was given to the far less demanding sheep/goat and/or pig. These circumstances also correspond with the simultaneous increase in poultry.

An analysis of the hierarchy of cattle-breeding aims reveals that while cattle certainly represented the central source of red meat for the population, cattle-breeders were primarily interested in exploiting the strength of the animals and possibly in acquiring milk (the latter especially in the context of the economically ever more self-sufficient settlements of late antiquity). The preferred slaughter age was four years and more (*Figure 5*; *Table 3*), and still increased with time (*Figure 6*). An analysis of sex structure yields a comparable ratio between cows and bulls/oxen.

The decline of cattle-breeding in late antiquity was accompanied by a statistically significant decrease in the animals’ average size, which may be attributed to the disappearance of the larger, progressive, ‘Roman’ breeds and the return to the less demanding, smaller, traditional local forms. The latter had been present in the area as early as the Iron Age but largely ousted in the Roman period by imported, deliberately developed new breeds. This demanding cattle-breeding branch, however, was presumably impossible to maintain at the earlier level in the changed circumstances of late antiquity, which

were finally to cause major changes in the settlement pattern. Another factor would have been the partial loss of zootechnic skills.

The conclusion provides an insight into the role played by cattle in the ancient spiritual concepts of this part of Europe. The results point to obvious differences between the assortment of animal bones and teeth found in individual graves and the ordinary kitchen waste of the locals, as the latter includes a higher ratio of cattle and a lower ratio of poultry (*Table 4*). True, the results obtained may partly (or even primarily) reflect the different approaches to carving up larger and smaller animals: an offering of beef would have consisted of meat already separated from the bones. But a perfectly real alternative possibility, supported at least by the abovementioned discrepancy in the poultry bone ratio, is that the grave offerings tended to contain superior dishes, significantly different from the community's daily grub.

Ignacija J. Fridl

Vloga konja v antični filozofiji

Konj je bil v antiki nedvomno glavno delovno in prevozno sredstvo. Zato ni prese-
netljivo, da je dobil svoje mesto tudi v filozofski govorici starih Grkov. Na splošno je
bila podoba konja v vseh starih filozofijah zelo priljubljena. Poleg podobe konja pa v
antičnih pričevanjih še posebej izstopa tudi metafora konjske vprege. Že za starogr-
ško epsko tradicijo je značilno, da homerski junaki v boj ne jezdijo na konjih, temveč
se peljejo na vozu.¹ Tako so podobni grškemu bogu sonca Heliju, ki vsak dan pelje
svojo krilato četverovprego čez nebo (*Hym. Hom.* 31). Svetleči voz pa poznajo tudi gr-
škemu svetu geografsko bližnje ali sočasne kulture.² Tudi v kitajski filozofiji so načelo
jin in jang pojasnjevali s podobo konja. O tem pripoveduje naslednja zgodba: nekega
starca so tolažili, ker mu je izginil konj. On pa je dejal, da lahko izguba prinese tudi
novo srečo. Res se je nazadnje konj vrnil skupaj z drugim konjem. Takrat pa je starec
na blagrovanje, kakšna sreča ga je doletela, odgovoril, da lahko ta sreča prinese novo
nesrečo. In res je z novega konja, ki je prišel k hiši, padel starčev sin in se ponesrečil
... V tem primeru konj nastopa kot nosilec sreče in nesreče ter podoba nenehne spre-
menljivosti usode in premen življenja. Pri starih Grkih pa dobi podoba konja tako pri
Parmenidu kot Platonu še druge pomene.

Na osnovi teh uvodnih ugotovitev je seveda upravičeno vprašanje, zakaj sta ime-
la konj in konjska vprega na splošno tako pomembno mesto v antičnem razmišlja-
nju, dojemanju in razumevanju sveta, v filozofiji pa predvsem v spoznavnem procesu

- 1 Prim. Wiesner, *Fahren und Reiten*, F 1–2: »Na bojnem polju pred Trojo se srečujejo izključno bo-
jevniki na vozovih, ne vojni jezdecji [...]. Nadalje ne le v Starem Orientu in Egiptu opazimo pred-
nost bojevnikov na vozovih, nasproti katerim stopajo jezdecji v ozadje.« Prev. I. J. F.
- 2 Friedländer, *Platon*, 204–205, opozarja, da je motiv konjske vprege v celoti izpeljan v Katha Upa-
nišadah – človeško telo je vprega, ki jo vodi razum (*buddhi*), zategnjene vajeti so miselni organ
(*manas*), težko vodljivi konji pa zaznave. Resnična duša (*atman*) se sama pelje v tem vozu. Plato-
nova podoba je v nasprotju z indijsko po Friedländerju »poenostavljena in diferencirana«. Shil-
tz, »Two Chariots«, 451, pa ugotavlja, da je za obe podobi pomembnejše od odgovora na številna
literarna in kulturnozgodovinska vprašanja o povezavah in vplivih »premik k posebnemu, no-
tranjemu načinu razmišljanja o posamezniku«. Vsaka od podob jaza kot vprege ponuja »zaple-
teno moralno psihologijo in usmerja k utemeljitvi najboljšega življenja«. Prim. še Stein, *The Par-
menides Project*, 8, ki izpostavlja podobnost z videnjem ognjenega voza v starozavezni svetopi-
semski knjigi Ezekiel ter metaforo vprege v *Upaṇiśadah*.

antičnega človeka? Je razlog res zgolj samo v tem, da je bil konj človekov glavni pomočnik, ki je po moči in sposobnostih celo presegal človeka samega? Mu je zaradi te izredno pomembne vloge v vsakdanjem življenju človeka pripadlo privilegirano mesto tudi v njegovem mišljenju oziroma v leksikonu filozofskih metafor? Ali pa je tak poseben status konja izhajal še iz mitološke in epske tradicije herojske dobe, v kateri je konj Pegaz imel božansko, krilato naravo, pa tudi bogovi so se pogosto prevažali s konjsko vprego?

Odgovori na vprašanje o vzrokih za pogosto rabo podobe konja v filozofiji starih Grkov se najbrž skrivajo v vseh navedenih hipotezah. Opazna vloga konja v starogrških razlagah, ki govorijo o spoznanju resnice, poti do nje ter človekovi spoznavno-etični naravnosti, pa opozarja tudi na to, da se je človek bistveno bolj kot danes zavedal svoje majhnosti, svoje minljivosti, zamejenosti in krhkosti ter je konja kot reprezentativno podobo naravne sile in naravo v celoti razumel kot neke vrste posrednika za razumevanje tega, kar ga presega, oziroma kot nujno potrebno izhodišče, ki mu šele pomaga razkrivati Resnico samo.

PARMENIDOVA PRISPODOBA KOBILJE VPREGHE

Ko je Parmenid pred približno dva tisoč petsto leti v svoji filozofski pesnitvi opisal pot, ki ga je vodila k spoznanju oziroma uzrtju »nedrhtečega srca lepo zaokrožene Resnice« (Ἀληθείης εὐκυκλέος ἀτρεμῆς ἥτορ),³ so eno ključnih vlog odigrali konji. Parmenid jih omenja kot posrednike med človekovo iskateljsko željo in spoznavno močjo na eni strani ter božansko naravo Resnice same na drugi strani. Povedano natančneje: kobile so tiste, ki popeljejo človeka, željnega védenja, pred vrata, pred katerimi se izmenjujeta Noč in Dan in ki jih odklepa sama boginja Pravica (Δίκη). Skozi ta vrata pripeljejo kobile (ταῖ ἵπποι), ki jih usmerjajo dekleta (κοῦραι), voz s filozofom po poti, ki sledi Resnici. Ali povedano s Parmenidovimi besedami:

ἵπποι ταί με φέρουσιν, ὅσον τ' ἐπὶ θυμὸς ἰκάνοι,
πέμπον, ἐπεὶ μ' ἐς ὁδὸν βῆσαν πολύφημον ἄγουσαι
δαιμονες, ἣ κατὰ πάντ' ἄσθη φέρει εἰδότα φῶτα·
τῇι φερόμην· τῇι γάρ με πολύφραστοι φέρον ἵπποι
ἄρμα τιταίνουσαι, κοῦραι δ' ὁδὸν ἡγεμόνευον.

Daleč kot seže srcé, kobile, ki nosijo mene,
vlekle so, kadar na slavno so pot me dajmóni⁴ vodili,

³ DK 28 B 1, 29; Kocijančič, *Fragmenti predsokratikov* I:527. Prev. G. Kocijančič.

⁴ Redakcije besedila se na tem mestu razlikujejo, saj nekateri izdajatelji Parmenidovega besedila (Wilamowitz, Capelle...) vztrajajo na množinski obliki v imenovalniku (δαίμονες). V tem primeru izraz razumejo predvsem v pomenu »božjih bitnosti«, torej od človeka neodvisne objektivne realnosti. Avtorica na tem mestu ohranja množinsko obliko, ker meni, da δαίμονες pomenijo drugo oznako za κοῦραι, torej božanske hčere sonca. Nekateri drugi izdajatelji (Kranz, Untersteiner...) uporabljajo edninsko obliko v roditelniku (δαίμονος) in poudarjajo, da je treba v tem primeru izraz vezati na samo pot, torej govoriti o

ta prek vseh mest nosi človeka, ki ve. Po njej šel sem;
namreč po njej so vodile me mnogovedoče kobile,
vlekla so voz, dekleta pa (njih) so po poti vodila.⁵

In podobno o vlogi in pomenu kobil kot spremljevalk na poti Resnice spregovori tudi sama boginja Dike:

ὦ κοῦρ' ἀθανάτοισι συνάρορος ἡνιόχοισιν,
ἵπποις ταί σε φέρουσιν ἰκάνων ἡμέτερον δῶ.

Mladi o mož, sopotnik nikdàr umrljivim voznicam,
(tudi) kobilam, ki nosijo te, v naš dom prispel si.⁶

Iz teh verzov je razvidno, da so dajmoni, torej božje sile, ki bi na osnovi take prevodne rešitve šele pri Sokratu izgubili lastno fizično identiteto in postali notranji božanski klic v človeku, povedle filozofa na pot spoznanja resnice. Človek sam potrebuje zgolj osebni pogum, srčno željo, notranji duševni vzgib (θυμός), da se na božje klice odzove in se prepusti njihovim silam.⁷ Filozofa izbere usoda (μοῖρα) (28 B 1, 26), saj sam kot smrtno bitje ne more uzreti »srca Resnice«. Pot (ὁδός) do tega spoznanja pa je dolga, naporna in strma, kar Parmenid nakazuje z zelo sporočilnimi opisi: prvič, ta pot vodi »prek vseh mest«, in drugič, ojesa, ki so najbrž od naporne poti razžarjena, škripajo na njej. Tudi ko filozof s pomočjo božanske vprega in deklet stopi skozi dveri boginje Dike, torej prek praga, kjer se konča bipolarno nasprotje med Dnevom in Nočjo in začenja svetloba,⁸ mu boginja narekuje besede spoznanja – filozofova pesnitev je torej zgolj zapis resnice po božjem nareku:

»božji poti« oziroma »poti boginje«, po kateri nosi filozofa vprega kobil (gl. Untersteiner, *Parmenide*, LII, op. 3.). Prevodna distinkcija je pomensko zelo pomembna, saj redaktorji, ki se zavzemajo za rešitev v roditeljskem ednini, poskušajo opozoriti na to, da se je Parmenid s potjo k eni sami boginji že filozofsko odmaknil od politeizma, ki je še bil značilen za grško mitološko zavest, in se na tak način že približal sokratsko-platonski filozofiji. Taka rešitev je blizu tudi Parmenidovemu siceršnjemu filozofskemu stališču o nujnosti resničnega spoznanja kot spoznanja Enega in ne mnoštva.

5 Prav tam, 1-5. Prev. I. J. F.

6 Prav tam, 24-25. Prev. I. J. F.

7 Beseda θυμός sicer ponuja zelo široko paleto prevodnih rešitev. V različnih prevodih pa najpogosteje nastopa bodisi v pomenu srca, želje ali poguma: npr. Burnet (1920) – ang. »heart« (srcé), Untersteiner (1958) – it. »volontà« (volja), Reale (2006) – it. »desiderio« (želja), Mansfeld (1983) – nem. »Mut« (pogum), Capelle (2008) – nem. »Herz« (srcé), Škiljan (1983) – hr. »srce« (srcé), Kocijančič (1995) – slov. »želja«, isti (2012) – slov. »pogum«.

8 Besedilo je na tem mestu pri pričevalcu Sekstu Empiriku okvarjeno, zato se izdajatelji razhajajo, ali je mišljeno »prek vseh mest« (κατὰ πάντ' ἄστη) ali po konjekturi ἀντὶ namesto ἄστη »sama po vseh (stvarih)« ali morebiti še kako drugače. Za zgodovinski pregled razlag in interpretacijo tega mesta gl. Leshner, »The Significance of κατὰ ἄσ<σ>τη«.

9 Prim. Harris, *The Reign of the Whirlwind*, 161: »O ustroju sveta, ki je 'isti za vse' nas, ki zaznavamo na končni način, Parmenid ohranja nekatere zelo 'jonske' poglede. Toda v prvenstveni vlogi nasprotja med Dnevom in Nočjo lahko prepoznamo izrazit 'pitagorejski' poudarek.« Prev. I. J. F.

εἰ δ' ἄγ' ἐγὼν ἐρέω, κόμισσαι δὲ σὺ μῦθον ἀκούσας

Jaz govorila bom, ti pa, ko čuješ, besedo ohrani.¹⁰

Filozofova govorica je na točki spoznanja izenačena z božansko govorico. Njegova pesnitev v celoti sledi božanskemu nareku in je pravzaprav le zapis božjih besed. Zato ni presenetljivo, da se filozof do Resnice vzpenja na enak način kot se za svojo nesmrtno, božansko slavo borijo homerski junaki ali kot razdalje med nebom in zemljo prekoračujejo celo bogovi, torej s konjsko vprego. Iz tega vidika pa postane tudi jasno, zakaj Parmenid vztraja v herojskem verzu in svojo filozofsko pesnitev izpiše v heksametrih. Ali kot zapiše Stein: »Domnevam, da spoštovanje, ki ga namenja boginji, upravičuje rabo herojskega verza. V vsakem primeru heksametri ne nastopajo, da bi delovali ironično: Parmenid se ne norčuje iz poetične tradicije, ko uporablja njen slog.«¹¹

VLOGA KONJA V PLATONOVIIH DIALOGIH

Parmenid pa s svojo podobo kobil in konjske vprege v spoznavnem procesu resnice v antični filozofiji nikakor ni izjema. Konj pogosto nastopa tudi v Platonovih dialogih. Najpogostejše ga sicer Sokrat rabi v primerih, ko poskuša izpostaviti pomen pravilne človeške vzgoje, in sicer tako da jo primerja z večšino urjenja konj. Ustanovitelj Akademije v svojih dialogih vzgojo konj večkrat izenačuje z vzgojo človeka k pravičnosti (δικαιοσύνη) oziroma kreposti (ἀρετή) (npr. *Država* 342c).¹² V tej komparativni rabi je konj že razumljen kot prvinsko nebrzdana sla, ki jo moramo šele z znanjem oziroma večšino obvladati.¹³ Takšno razumevanje človeka in modrosti kot vedenja pri Platonu je v nasprotju s kitajskim daoističnim izročilom s konca 3. stoletja pr. n. št. V 9. poglavju knjige *Zhuang Zi* je prav na primeru vzgoje konj prikazano, da je treba naravo stvari pustiti v njenem prvinskem teku. Šele taka drža, ki ne podleže modrečevemu samooklicanemu apelu po pameti, preudarnosti in znanju, ohranja najvišje, prvotno stanje pravičnosti in modrosti ter omogoča modrecu uzreti najvišji Dao (Tao):

10 28 B 3, 1. Prev. I. J. F.

11 Stein, *The Parmenides Project*, 8.

12 O pomenu kreposti in pravičnosti v Platonovi filozofiji gl. Zore, *Platonic Understanding of Justice. On δίκη and δικαιοσύνη in Greek Philosophy*, 27: »Če je pomen človeške vrline (ἀρετή) v tem, da človeka dela za to, kaj je, in če je pravičnost (δικαιοσύνη) - v nekem smislu - vrlina vseh vrlin, potem se vprašanje o tem, kaj je pravičnost, dotika samega bistva človeka v vseh njegovih pojavnih možnostih, od individualnih do družbenih.«

13 Prim. Germ, *Simbolika živali*, 85: »V svetu simbolike ima malokatera žival tako raznolike in diametralno nasprotujoče si vsebine kot konj [...] V stari Grčiji je bil konj sveta žival Pozejdona, boga morja, ki naj bi bil z udarcem trizoba ob skalo čudežno priklical v življenje prvega konjiča [...] Pozejdon je tudi sam privzel podobo konja, kadar je, podžgan od ljubezenske strasti, preganjal boginje in nimfe, ki so mu poskušale ubežati [...] Tovrstne legende nazorno kažejo, zakaj je konj v grškem svetu simbol nebrzdane ljubezenske sle, poželjenja in plodnosti.«

Dokler bivajo konji na stepah, mulijo travo in pijejo vodo. Če so razpoloženi, križajo vratove in se drgnejo drug ob drugega. Če so jezni, si obračajo zadnjice in kopitajo. V tem je vse njihovo znanje. Če pa jih privežemo ob oje in jim vsilimo komat, potem se konji naučijo plaho ozirati sem ter tja, zvijati vrat, kljubovati, izogibati se uzdi in tudi na skrivaj pregristi vajeti. Tako si konji pridobivajo pamet in spretnost v vsakovrstnih zvijačah. Vse to je krivda prvega krotilca konj.¹⁴

V nasprotju s prepričanjem starogrških klasičnih filozofov, ki so menili, da je vzgoja h kreposti pogoj za človekovo napredovanje k modrosti in njegovo spoznanje Resnice, so torej kitajski daoisti trdili, da je prav človeški koncept vzgajanja oziroma kultiviranja živih bitij kriv za pojav družbe, ki temelji na prevarah, izogibanju dolžnostim in kljubovanju – poskus nasilne družbene funkcionalizacije nekega bitja s strani tistega, ki poseduje neko veččino oziroma vednost, po njihovem prepričanju vedno rodi upor. Raba primere o vzreji konj v različnih filozofskih kontekstih dobi torej glede na različne filozofske miselne paradigme diametralno nasprotujoče si pomeni.

Če ostanemo v območju starogrške filozofske misli, pa je opazno, da se Platon Parmenidovi podobi konjev, ki vlečejo voz s spoznavajočim človekom, še bolj približa v znameniti alegoriji o krilati vpregi, s katero v dialogu *Fajdros* (246a sl.) ponazarja razpetost duše med nagonsko in razumsko platjo. O vplivu Parmenida nanj pri rabi te podobe lahko zgolj ugibamo. Vsekakor interpreti tudi na osnovi Platonovega dialoga *Parmenides* ugotavljajo, da je Platon izčrpno poznal Eleatovo filozofijo.¹⁵ Skladno s Platonovim izrednim občutkom tako za ironijo kot avtoironijo, s katero zamejuje absolutnost lastnega filozofskega vedenja, najbrž tudi ni naključje, da je Platon ostarelemu Parmenidu prav v dialogu *Parmenid* pripisal primero z Ibikovim konjem: »Moram se vam dati pregovoriti, čeprav se mi zdi, da trpim nekaj takšnega kot Ibikov konj, zmagovalc, a že precej star, ko je moral, vprežen v voz, še enkrat tekmovati in je zaradi izkušenosti trepetal pred prihodnostjo. Sam (Ibik) se je z njim primerjal, ko je rekel, da se je tudi on, čeprav je star, prisiljen podati v ljubezen.«¹⁶ Na tak način je Platon zelo duhovito ironiziral Parmenidovo podobo konjske vprege iz njegove filozofske pesnitve, ko je kobile in mlada dekleta, ki vlečejo filozofa k spoznanju, v svojem spisu, posvečenem Parmenidu, zamenjal z ostarelim konjem, ki pa ga še vedno žene ljubezen.¹⁷

¹⁴ Milčinski, *Klasiki daoizma*, 243. Prev. M. Milčinski.

¹⁵ Prim. Cherniss, »Parmenides and the 'Parmenides' of Plato«, 130: »Navedki iz pesnitve in sklicevanja nanjo so v Platonovem pisanju tako pogosta, da smo lahko prepričani, da Platon ob pisanju *Parmenida* ni imel ničesar bolj živo v svojih mislih kot pesnitev, ki jo omenja, kadar koli govori o paradoksih Biti.« Prev. I. J. F.

¹⁶ Platon, *Parmenid* 136e-137a. Prev. G. Kocijančič.

¹⁷ Na ironični moment na tem mestu opozarja tudi Micheletti, *Questions & Plato's Parmenides*, 7, ki odlomek, v katerem Parmenid spregovori z dvojnimi (avtoreferencialnim citiranjem avtoreferencialne Ibikove podobe), poveže še z uvodom dialoga *Parmenid*. Tam prav tako nastopajo konji, in sicer v opombi o Antifontu, ki je pravzaprav pripovedovalec celotnega dialoga *Parmenid*. Adejmant o njem ugotavlja, da se je nekoč posvečal filozofiji, zdaj pa se raje ukvarja z vzrejo konj. G. Micheletti poveže obe omembi konj med seboj in ugotavlja, da »neposredna povezava morda

Teze o povezavah med Parmenidom in Platonom, tudi v primeru podobe konja in konjske vprege, so sicer izredno zanimive, vendar je še pomembnejše, o čem in na kakšen način Platon v *Fajdru* s svojo metaforo konjske vprege nagovarja človeka. V omenjenem dialogu namreč utemeljitelj Akademije s krilato kočijo in voznikom primerja dušo. Konji in vozniki bogov so sami dobri in potomci dobrih, medtem ko so konji in vozniki pri drugih bitjih mešani. Zato je v voz lahko vprežen tudi konj, ki je deležen slabega. Tak konj teži navzdol in vleče voznika k zemlji (247b). Medtem ko je dober konj »prijatelj resničnega mišljenja« (ἀληθινῆς δόξης ἑταῖρος) ter »ga vodita zgolj povelje in razum« (λόγος) (253d), je torej slabi konj »prijatelj razuzdanosti in bahastva« (ὑβρεως καὶ ἀλαζονείας ἑταῖρος, 253e). Dobri konj se v prizoru, ki mu vzbudi ljubezen, zadrži in je pokoren vozniku, slabi pa »se več ne ozira niti na voznikove osti niti na bič, pač pa skače in se poganja na silo« (254a). Voznik voza je tako v spominjanju na popolno, božansko Lepoto, ki jo je nekoč zrl, prisiljen ostro zategniti vaje. »Ko pogosto doživi isto, pokvarjeni konj opusti razuzdanost, ponižan že sledi voznikovi preudarnosti in, kadar uzre lepega (človeka), umira od strahu« (254e).¹⁸ Če torej zmagajo boljši (deli) razuma, ki vodijo k urejenemu načinu življenja in filozofiji, potem (takšni ljudje) prebijejo srečno in složno tukajšnje življenje, saj obvladujejo sami sebe in so urejeni, ker so zaslužnili tisto, v čemer je nastajala ničvrednost duše, in osvobodili to, v čemer je nastajala njena krepost.«¹⁹

Iz tega kratkega povzetka Platonove podobe voza je razvidno, da, kot ugotavlja tudi Raphael v svoji raziskavi o povezanosti med indijskim duhovnim izročilom in Platonovimi dialogi, Platon ohranja idejo poti, torej nujnost nenehnega filozofskega »potovanja« (*Država*, 532e) in ne zagovarja stanja »v samozadostnem filozofiranju, ki vodi k brezupni sterilnosti«.²⁰ Še več, tudi on človekovo spoznanje razume kot vzpon in dviganje.²¹ A konj pri njem nima več enotnega pomena nečesa absolutno dobrega, ki človeka presega in stopa zgolj in samo po vzpenjajoči se poti Resnice. Po Platonu namreč obstaja tudi slab konj, ki stopa po zemeljskih poteh užitka. Dodatna, izredno pomembna lastnost, ki jo Platon v *Fajdru* pripiše svoji podobi konjske vprege, je tako okriljenost. Šele s krili se lahko duša vzpenja k »polju Resnice«.

Razlage, kateri deli duše oziroma konjske vprege – konji, voz ali voznik – naj bi bili okriljeni, se razhajajo. Ko namreč Sokrat v svoj govor vpelje podobo konjske vprege, govori, da duša sestoji »iz krilate kočije in voznika« (*Fajdros*, 246a). Iz dejstva, da v nadaljevanju, kadar opisuje enega in drugega konja, Platon ne omenja, da bi kateri koli od njiju imel krila (253d–e), lahko sklepamo, da konji sami po sebi v njegovi podobi duše nimajo božanske, t.j. krilate narave. Iz tega, kot ugotavlja Wild, sledi, da krila »prejkone pripadajo združeni sili celotnega vozila, enako kot živo bitje hrepeni oziroma ljubi z vso svojo bitjo (psyche), prej kot s katerim koli posameznim

služi za podkrepitev ironije v zgodovinsko vprašljivem izhodišču pogovora, ki se kaže v *Parmenidu*, in tako vidno opozarja na svoj namen, da vdira v bralca, zato da ta kroži in kroži v krogu ironije.« Prev. I. J. F.

¹⁸ Prev. I. J. F.

¹⁹ Platon, *Fajdros* 256a–b. Prev. G. Kocijančič.

²⁰ Raphael, *Initiation into the Philosophy of Plato*, 96.

²¹ Gl. Platon, *Fajdros*, 248c: »[...] to hrano zahteva narava krila, s katerim se duša dviga.«

delom.«²² Taka razlaga pa seveda odpira nove interpretativne možnosti. Dilema, ali je okriljena duša oziroma vprega v celoti, sproža vprašanje, ali je potemtakem okriljenost treba pripisati vsem trem delom duše, ki jih navaja Platon v *Državi* (4. 436a; 581c)²³ ali pa je duša kot taka skladno s Platonovim naukom o idejah ločena od njenih posameznih delov? A tovrstna vprašanja vsekakor terjajo samostojno raziskavo.

Ob podobi duše kot dvovprege, v kateri vsak konj vleče v svojo smer, pa velja opozoriti še na poudarek, ki ga večina razlagalcev pri Platonu spregleda. Sokrat namreč izrecno pove, da je govorjenje v podobah, torej tudi primera o konjski vpregi, ki temu napotilu sledi, »stvar človeške in krajše (razlage)« (246a). Mar je res zgolj naključje, da Platon prav ob podobi dveh, nasprotujočih si konjev in spoznavajoči duši opozarja na človeško zamejenost govorice podob, torej tudi na zamejenost Sokratove lastne razlage duše, ki se razlikuje od tega, kar je in kar je »stvar božanske ter dolge razlage« (246a)? Vsekakor je treba podobo o konju pri Platonu brati kvečjemu le še kot podobnost in poskus približevanja božanski govorici, nikakor pa več – kot je to še veljalo pri Parmenidu – za Besedo, ki jo narekuje Resnica sama.

POMENSKE PREMENE PODOBE KONJA OD PARMENIDA DO PLATONA

Primerjava med Parmenidovo in Platonovo prispodobo konjske vprege razkrije, da se znotraj grške filozofske misli zgodi temeljni premik v razumevanju resnice in poti, ki vodijo do njenega spoznanja. Parmenid svojo podobo tudi na jezikovno-formalni ravni (z rabo ženskega spola – kobil, ki vlečejo, in deklet, ki spremljajo kočijo) povsem izenačuje s samo Resnico (Αλήθεια, ki je prav tako ženskega spola). Njegove kobile so same modre oziroma mnogovedoče (πολύφραστοι) in vse vlečejo v isto smer, namreč v smer resničnega spoznanja tega, kar je. Prav tako voznik vprege ni filozof sam, niti ji ne more ukazovati ali jo usmerjati, temveč se v celoti prepušča modremu vodstvu sončevih hčera, ki ga je izbrala boginja Dike. S tako rabo metafore tudi na ravni izrekanja Parmenid izničuje sleherni razliko med minljivostjo iskalca Resnice in božansko naravo Resnice same. Človek kot minljivo bitje se mora obrniti proč od minljivih stvari in lastne, zavajajoče govorice ter v celoti slediti nareku in poti Resnice same, kar povsem ustreza Parmenidovemu filozofskemu spoznanju, da lahko človek misli in govori le to, kar je Eno. Edino, o čemer človek odloča, je, ali se bo na daljno pot s kobiljo vprego odpravil ali ne.

Konj torej pri Parmenidu ni zgolj najbolj ustrezno prevozno sredstvo, ki si ga izbere sam filozof, da bo z njim čim hitreje prišel do spoznanja ter tako čim bolj udobno premagal izjemno velike razdalje med življenjem vsakdana in zrenjem »srca/duše Resnice« (Αληθείης ἦτορ), temveč je od boginje Pravice, ki ima uvid v srce Resnice, izbran in usmerjan vodnik. Konj kot naravno živo bitje v tej Parmenidovi celoviti sli-

²² Wild, *Plato's Theory of Man*, 149.

²³ Graeser, *Probleme der platonischen Seelenteilungslehre*, 41-45, namreč poudarja, da trije členi vprege – voznik, dobri konj in slabi konj – docela sovpadajo s tremi deli duše v *Državi*.

ki filozofskega iskanja resnice pooseblja φύσις, torej naravo, ki obstaja neodvisno od človekove ustvarjalne moči (ποίησις). Ali povedano drugače: pot do Resnice vodi po Parmenidu zgolj in samo s pomočjo same φύσις, kar je možno šele, ko se človek povsem obrne proč od očaranosti nad lastno minljivostjo, spremenljivostjo, domišljijo, intuicijo in stvariteljsko silo (ποίησις) ter se prepusti vodstvu fizikalnih sil, ki jih usmerja Resnica sama. Razdalje med kraji, kjer domuje Resnica, in tistimi, v katerih svoje vsakdanje življenje preživlja človek, pa so izjemno velike – tudi to hoče Parmenid sporočiti z izbiro konjske vprege kot sredstva, s katerim lahko spoznavajoči človek edino premaga omenjeno diferenco.

Pri Platonu je razlika med tem, kar se spoznava kot Resnica, in tem, kar filozof izreka, že povsem očitna.²⁴ Pri njem konj kot prisposoda človeške duše – konji in vozniki bogov so enako kot pri Parmenidu tudi pri njem samo dobri – že nastopa v dvojni podobi. Na eni strani stoji dobri, plemeniti belec, ki vodi v pravo smer, medtem ko mu slabši, neobvladljivi vranec nasprotuje. Zato Platonova vprega, ki ponazarja človeško dušo, nujno rabi voznika (razum), ki z vajetmi vodi voz v smeri uzrtja »polja resnice« (τὸ ἀληθείας πεδίων) (*Fajdros*, 248b). Konj kot vodnik k spoznanju resnice torej pri Platonu ne nastopa več kot poosebljena φύσις, ki je popolno nasprotje človekove ποίησις, temveč je fizična sila, ki je vodena, nadzorovana, razumsko usmerjana.²⁵ Človek kot voznik konjske vprege zdaj nastopi v vlogi tistega, ki mora obvladati neukrotljivo naravo stvari. Platon pa drugače kot Parmenid s podobo slabega, neukročenega konja razmišlja in spregovori tudi o tistem, kar vodi proč od resnice in torej ni resnica sama. Spregovori namreč o slabem konju, ki se hoče predati varljivi resničnosti minljivih užitkov, od česar boginja Dike Parmenida odločno odvraca (prim. 28 B 2; B 6; B 7; B 8).

Obenem je v Platonovi prisposodi človek tisti, ki sam usmerja in vodi svojo pot mišljenja. Pravzaprav je to zgolj njegov razum, ki ga v metafori konjske vprege predstavlja voznik. Pri Platonu ni več božanska Dike tista, ki človeku prek svojih posrednikov (kobil in spremljajočih deklet) – kot se to zgodi pri Parmenidu – ukaže slediti po stezi spoznanja resnice, ampak človek sam določa svojo lastno spoznavno pot. Ta pa je možna zgolj in samo v primeru, če se razum (voznik vprege) spominja prvotnega izkustva zrenja čiste, to je božanske Lepote in torej na osnovi tega izkustva zategne vajeti, da ohranja primernost in zadržanost ter razumno samoobvladovanje duše (254a–256c). Pogoji za uzrtje »polja resnice« je torej pri Platonu najprej etično delovanje samega človeka, to je obvladovanje njegove lastne duše, ki je možno le, če se duša spominja zrenja božanske Lepote. Ponovno pot k resnici, ki jo je nekoč zrla duša, po-

24 Eric Havelock v svoji razpravi *Preface to Plato*, 197, celo kar celotno poglavje naslovi kot »Psyche ali razločenost med tistim, ki ve, in tem, kar ve« ter na tak način še bolj izrazito poudari pomen omenjene difference, ki se zgodi pri Platonu.

25 rim. Glikofridis, *A Comparison of Parmenides and Plato*, 1-2: »V primeru Parmenidove vprege število konj ni znano; vsi so enaki med seboj ter imajo modrost in znanje, tako da vedo, kam gredo. Voznice so neskrite hčere sonca, človek pa je opazovalec. Vodilno vlogo igra tu vživljanje. V primeru Platonove vprege sta konja dva, različna med seboj: eden bel, s svojim stremljenjem k božanskemu gonu, višjo željo po vzponu, in drugi črn, s težnjo po zemeljskem, vzkipljiv in z nižjo željo po sestopu. Vodi ju človek, sopotnika nima. Vodilno vlogo igra tu razum. Če je voznikova večšina pri Parmenidu očaranost, je pri Platonu znanje.« Prev. I. J. F.

temtakem po Platonu vodi in usmerja človek sam. Na poti k resnici zdaj ni več poglavitna neka zunanja, fizična moč (φύσις), ki človeku omogoča premagati razdaljo med njim in resnico samo, temveč postane ključno človekovo lastno prizadevanje oziroma delovanje, njegova ποιησις. Vendar je kot tako pri Platonu priznано zgolj in samo tisto človekovo delovanje, ki izhaja iz njegove umne moči in je hkrati usmerjeno h krepitvi človekove umne zmožnosti. Samo tisto delovanje oziroma spoznanje, ki temelji na razumni presoji in samoobvladovanju človeka, zmore voditi oba konja (duše), tako dobrega kot slabega, k višjemu cilju.

Ločnica v spoznavnem procesu resnice oziroma v človekovem delovanju na osnovi tega spoznanja pri Platonu, kot je razvidno iz prispodobе konja in konjske vprege, torej ne poteka več na ravni med φύσις in ποιησις, kot je to razvidno pri Parmenidu, temveč znotraj človeka samega, torej v samem polju človekove ποιησις, razumljene v najširšem pomenu človeškega udejstvovanja. Platon v človekovem delovanju razločuje dobrega (belega) od slabega (črnega) konja ter si v svojih dialogih prvenstveno prizadeva razviti tako strategijo, s katero bo človek zmozel ukrotiti slabega konja ter mu dati vzgled spreminjanja k dobremu. Zato Platon zavrača tisto ποιησις, ki – na primer, v umetniškem ustvarjalnem procesu – temelji na intuiciji, domišljiji in nerazumni ustvarjalni sili, ter po drugi strani hkrati svojo lastno filozofijo utemelji kot največjo umetnost (μεγίστη μουσική) (*Fajdon*, 61a), torej kot preudarno, na razumni presoji temelječo ποιησις. Na osnovi takega razumevanja in difference znotraj samega pojma ποιησις pri Platonu, se izkaže brezpredmetnost tistih filozofskih, filoloških ali literarnozgodovinskih razprav, ki trdijo, da je Platon v svojem odnosu do umetniške ustvarjalnosti zabredel v paradoks, saj je po eni strani umetnost zavračal, po drugi pa svojo lastno filozofijo utemeljil kot najpomembnejšo umetnost.²⁶

Konj v Platonovem *Fajdrosu* torej ni več posrednik, neke vrste vezni člen med človeškim in božanskim, ki človeku po božjem nareku omogoča in posreduje vzpon k božanskemu. Diferenca med minljivim bivajočim in njegovo zmožnostjo za uzrtje »srca Resnice« se zdaj zgodi v območju same prispodobе konja, ki je lahko bodisi dober ali slab. Povedano drugače: ločnica med dobrim ali slabim, med tem, kar je prav in kar ni pravilno, zdaj znotraj same metafore konja postane pogoj za filozofsko izrekanje resnice.

Razlike v razumevanju in rabi prispodobе konja med Parmenidom in Platonom so torej povsem očitne. Prav tako so opazne posledice, ki jih ima drugačna raba metafore za samo razumevanje spoznavnega procesa resnice in njenega udejjanja v človekovem življenju, pač skladno z nezapisanim, a živo pričujočim starogrškim načelom, da je treba svojo misel živeti. Podoba konja v novem filozofskem kontekstu dobi

26 Npr. Robinson, *Plato's Earlier Dialectic*, 220–221, ki ob dialogu *Država* ugotavlja: »Dialog, ki izrazito obsoja posnemanje (595–597e) in zahteva tako obliko spoznanja, ki bo prosto sleherne podobe..., je sam obilno posut z izoblikovanimi podobami, ki jih tudi govorci izrecno imenujejo 'podobe'... V Platonovih dialogih ni moč najti odlomka, v katerem bi bilo vsaj okvirno pojasnjeno ali celo izpostavljeno omenjeno protislovje.« O paradoksu pri Platonu govori tudi Iris Murdoch (*The Fire and the Sun*, 87), vendar ugiba, »ali si morda ni treba domišljati, da ga paradoks ni posebej vznemirjal. Učenjaki kasnejšega časa so združili moči in iznašli probleme. Platon se je ukvarjal z drugimi problemi, mnogimi med njimi politične narave.« Prev. I. J. F.

nov pomen, obe prispodobi pa vendarle vodi temeljno sporočilo, da so med človekom in njegovo zmožnostjo uzrtja in izrekanja resnice občudujoče razdalje, ki jih človek ne more premagati zgolj s svojimi lastnimi nogami.

Antični človek je konja razumel kot od boga dano bitje, ki celo presega zmožnosti človeka, zato ni presenetljivo, da imajo kobile pri Parmenidu še attribute nesmrtnosti in vsestranske modrosti. Pri Platonu je konj izenačen s človekom – lahko je dober ali slab –, človek s svojim razumnim ravnanjem in vzgojo pa je tisti, ki ga lahko preobrazi v boljšega.

PRENOS ANTIČNE VLOGE KONJA V FILOZOFSKO IZKUSTVO NAŠEGA ČASA

Če zdaj podobo konja iz antike prestavimo v naš prostor in čas, se poraja vprašanje, ali je konj z izgubo nekega kulturnega konteksta, z družbenimi spremembami, tehnološkim napredkom in neizmernim razvojem znanosti izgubil nekdanjo lastno metaforično vlogo ter pomen za filozofsko izrekanje resnice? Ob tem našem soočenju z vlogo konja v antičnem filozofskem mišljenju se danes razkrivata vsaj dva problema:

Prvič, zgodil se je popoln obrat od absolutizacije, tako rekoč divinizacije Resnice v antični filozofiji, ki je trajala od predsokratikov do klasične dobe in opozarjala antičnega človeka na lastne bivanjske meje, k multiplikaciji (množenju) resnic in posledično seveda relativizaciji Resnice. Hkrati se je s to avtoritarno človekovo gesto okrepila absolutnost človekove lastne pozicije v samem spoznavnem procesu.

In drugič, če na konja kot metaforo, ki pooseblja najhitrejšo možno prevozno sredstvo, pogledamo iz sodobnega družbenega konteksta, bi ga najbrž nadomestil vsaj mercedes, če že ne raketoplan. Konja kot posrednika med človekom in Resnico, ki ga je antični človek še izbiral v območju φύσις, torej v območju narave, bi zdaj glede na sposobnosti (moč, hitrost...) prekosil proizvod človekove ustvarjalne moči, njegove domišljije in znanstvenega konstrukcijskega navdiha.

Zgodovina človeštva kakor tudi zgodovina filozofije se z vidika metafore konja v antični filozofiji tako kaže kot zmanjševanje vloge in pomena, celo izničevanje φύσις v samem spoznavnem procesu in izrekanju Resnice. Narava ni več posrednik, niti enakovredni člen, ki je nujen za celovito razumevanje sveta, temveč je zgolj še sredstvo, material, ki ga lahko človek svobodno preoblikuje v njegov lasten, na znanstvenem raziskovanju utemeljen produkt. Metaforična diferenca, ki je bila pri Platonu vzpostavljena znotraj pojma človekovega delovanja (torej znotraj ποιησις) se znova vzpostavi med φύσις in ποιησις, vendar zdaj tako, da je – obratno kot pri Parmenidu – edini način poti do množstva resnic absolutizacija človekove ποιησις in absolutna pozaba od njega neodvisne φύσις. Pri tem je ποιησις razumljena v najširšem pomenu človekovega delovanja oziroma proizvodnje v celoti (resnica postane vse – od človekove virtualne resničnosti do diktature užitkov, ki jih človeku narekuje avtoritarni jaz).

S tem ko je človek mislil, da je deteologiziral Resnico kot od njega neodvisno, naravno božansko danost, se je hkrati godil proces teologizacije znanosti, to je vera v znanost kot tisto, ki zmore – tudi kot ali celo prav zaradi nadvlade celovite ustvarjalne moči človeka (ποίησις) nad naravo – rešiti nove in nove probleme sveta. Vero v resnico je nadomestila vera v znanost.²⁷ In če je antičnega človeka Resnica sama kot tudi pot do nje opozarjala na njegove lastne meje, zdaj on sam postavlja meje Resnici ter tako uživa v lastnem, nereflektiranem brezmejnem poigravanju z njo.

Mar smo se danes iz podobe konja v antični filozofiji še sposobni znova zamisliti nad pozabo φύσις v našem spoznavnem procesu in je ne razumevati kot znanosti razpoložljiv teritorij eksperimenta, v katerem mora človek s svojo znanstveno domišljijo zmagati nad naravo in jo v njenih upiranjih ukaniti ter jo narediti popolnoma razpoložljivo neštetim, priročnim (nič več oddaljenim) človeškim resnicam? Ekološka gibanja in eko znanstveni projekti te pozabe ne morejo izbrisati, ker sami pozabljajo, da izhajajo iz predispozicij znanstvene, na človekovem delovanju temelječe zavesti.

Smo se morda z razbiranjem antičnih metafor še sposobni – kot nekoč filozof Parmenid – znova tiho, z zamejevanjem lastne želje po ustvarjalnem preurejanju sveta in njegovem znanstvenem psevdorazvoju – predati naravi, da ona sama izbira neznane poti, po katerih nas vodi k Resnici?

BIBLIOGRAFIJA

IZDAJE IN PREVODI

– Parmenid / predsokratiki

Bošnjak, Branko, predgovor in prevod predgovorov, Zdeslav Dukat et al., prevod. *Predsokratovci*. Prvi zvezek. Zagreb: Naprijed, 1983.

Burnet, John, prevod. *Early Greek Philosophy*. Tretja izdaja. London: A & C Black, 1920.

Capelle, Wilhelm, prevod in uvod. *Die Vorsokratiker*. Kröners Taschenausgabe 119. Deveta izdaja. Stuttgart: Alfred Kröner, 2008.

Diels, Hermann in Walther Kranz, izd. *Die Fragmente der Vorsokratiker: griechisch und deutsch*. 7. izdaja. Berlin: Weidmann, 1954.

Kocijančič, Gorazd, ur. *Fragmenti predsokratikov*. Prvi zvezek. Ljubljana: Študentska založba, 2012.

Kocijančič, Gorazd, prevod, opombe in spremna beseda. *Parmenid: Fragmenti*. Maribor: Obzorja, 1995.

²⁷ Prim. Dawkins, »Is Science a Religion?«: »Znanost je osvobodjena glavnega primeža religije, to je vere. Toda, kot sem poudaril, ima tudi znanost nekaj religioznih vrednot. Religija lahko stremi k temu, da svojim privrzcem zagotavlja različne prednosti – na primer, razlago, tolažbo, zveličanje. Tudi znanost lahko na teh področjih ponudi marsikaj.« (Prev. I. J. F.) Odsotnost vere v znanstvenem mišljenju nekdanji oxfordski profesor za javno razumevanje znanosti dokazuje na osnovi stališča, da znanost izrecno temelji na dokazovanju (ang. evidence), vendar pri tem ne problematizira dejstva, da je postopek dokazovanja v znanosti vedno tudi subjektiven (bodisi zaradi želje posameznika, da pride do nekega točno določenega lastnega spoznanja bodisi zaradi interesov kapitala, npr. farmacevtskih družb ...), saj sicer znanost ne bi ovrgla starih tez in v svoji veri v evolutivnost mišljenja ponujala vedno novih in novih.

- Mansfeld, Jaap, izbor, prevod, uvod in opombe. *Die Vorsokratiker*, 1. zv. Reclams Universal-Bibliothek 7965. Stuttgart: Reclam, 1983.
- Reale, Giovanni, ured., prevod in spremna beseda. *I Presocratici: il pensiero occidentale*. Tretja izdaja. Milano: Bompiani, 2008.
- Untersteiner, Mario, uvod, prevod in komentar. *Parmenide: testimonianze e frammenti*. Biblioteca di studi superiori 38. Firenze: La Nuova Italia, 1958.

– Platon

- Kocijančič, Gorazd, prevod, opombe in spremna beseda. *Platon: zbrana dela*. 2 zvezka. Celje: Mohorjeva družba, 2004.

DRUGA LITERATURA

- Cherniss, Harold Fredrik. »Parmenides and the 'Parmenides' of Plato«. *AJPh* 53, št. 1 (1932): 122–138.
- Dawkins, Richard. »Is Science a Religion?« *Humanist*, januar/februar 1997, 26–29.
- Friedländer, Paul. *Platon*. Prvi zvezek. Berlin: Walter de Gruyter, 1964.
- Germ, Tine. *Simbolika živali*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Glikofridis, Sotiris. *A Comparison of Parmenides and Plato*. <http://www.glikofridis.gr/article.php?id=138>. Obiskano 21. 9. 2013.
- Graeser, Andreas. *Probleme der platonischen Seelenteilungslehre*. Zetemata 47. München: Beck, 1969.
- Harris, H. S. *The Reign of the Whirlwind*, 1999. <http://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/bitstream/handle/10315/918/Windo8.pdf?sequence=15>. Obiskano 21. 9. 2013.
- Havelock, Eric A. *Preface to Plato*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963.
- Leshner, J. H. »The Significance of κατὰ ἄστρον in Parmenides Fr. 1.3«. *Ancient Philosophy* 14, št. 1 (1994): 1–20.
- Micheletti, Gabrielle. *Questions & Plato's Parmenides*. 2012. http://www.academia.edu/1938069/Questions_and_Platos_Parmenides. Obiskano 21. 9. 2013.
- Milčinski, Maja, prevod, uvod, opombe in komentar. *Klasiki daoizma*. Filozofska knjižnica 36. Ljubljana: Slovenska matica, 1992.
- Murdoch, Iris. *The Fire and the Sun: Why Plato Banished the Artists*. Oxford: Oxford University Press, 1977.
- Raphael. *Initiation into the Philosophy of Plato*. London: Shephard-Walwyn, 1999.
- Robinson, Richard. *Plato's Earlier Dialectic*. Druga izdaja. Oxford: Oxford University Press, 1953.
- Schiltz, A. Elisabeth. »Two Chariots: The Justification of the Best Life in the Katha Upanishad and Plato Phaedrus.« *Philosophy East and West* 56, št. 3 (julij 2006): 451–468.
- Stein, Charles. *The Parmenides Project*. http://harveybialy.org/files/The_Parmenides_Project.pdf. Obiskano 21. 9. 2013.
- Wiesner, Joseph. *Fahren und Reiten*. V: *Archaeologia Homerica*. 1. zvezek, poglavje F. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968.
- Wild, John. *Plato's Theory of Man: an Introduction to the Realistic Philosophy of Culture*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1948.
- Zore, Franci. »Platonic Understanding of Justice. On δίκη and δικαιοσύνη in Greek Philosophy.« V: *Plato über das Gute und die Gerechtigkeit*, ur. Damir Barbarić, 21–30. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2005.

THE ROLE OF THE HORSE IN ANCIENT PHILOSOPHY

Summary

The horse is a frequent figure of comparison or metaphor in ancient philosophy. As early as the philosophical poem by Parmenides, the philosopher is described as travelling to the cognition of Truth in a chariot drawn by swift mares, while Plato's dialogues repeatedly compare the training of horses to the human education. Plato's most famous horse image is his allegory of the winged horses, used in the dialogue *Phaedrus* (246a–254e) to illustrate the soul's oscillation between instinct and reason.

This common use of the horse image in ancient philosophy is easily attributed to the ancient awareness of the horse as the most useful means of transport and working tool. But this view serves to spark the playful dilemma proposed in the treatise: if such was the case, contemporary philosophical discourse might well follow the technological progress simply by replacing the image of the horse in the process of truth cognition with, say, a Mercedes.

The paper points out the differences between Parmenides' and Plato's allegories of the yoked horses. Parmenides' image of mares is perfectly harmonised with Truth, *Aletheia*, even at a linguistic level, since the Greek word for 'truth' is feminine as well. His mares, who are wise themselves, all pull in the same direction, toward a true cognition of what exists. Rather than direct them himself, the philosopher surrenders himself to the wise guides chosen by the goddess Dike. This use of metaphor annihilates any difference between the mortality of the seeker and the divine nature of Truth even at the level of assertion, which corresponds with Parmenides' philosophical insight that one can think and utter only what really is. In this holistic picture of philosophical search for truth, the horse as a living being of nature embodies φύσις, nature, which exists independently of human creative power (ποίησις). Thus it is only with the help of nature that man can ascend to truth.

In Plato, by contrast, there is a clear-cut difference between what is recognised as Truth and what is asserted by the philosopher. The horse as an allegory of the human soul now appears in a twofold image: as the good, noble horse headed in the right direction, and as his opposite. Therefore Plato's horses need a driver (the human reason) to rein the chariot towards perceiving »the plain of Truth« (*Phaedrus* 248b). According to Plato, then, the difference in the cognitive process does not correspond to the φύσις/ποίησις divide but occurs entirely in the field of ποίησις, understood in the broadest sense of human activity. Hence Plato's rejection of the ποίησις which is rooted in intuition, imagination and an irrational creative power, and his logical (not paradoxical) establishment of his own philosophy as μέγιστη μουσική. What unites the two philosophers, on the other hand, is a fundamental recognition of the divine nature of truth: truth can only be known to, and practised by, the mortal who realises and admits his own limits of existence, turning away from faith in his own intuition and in the power of his creative imagination.

If the image of the horse is silent today, this is due not only to the progress of technology and science, which has invented machines exceeding the strength and capacities of the horse. With the de-theologisation and multiplication of truths, played with by the contemporary individual in the name of the Ego's freedom, man has forgotten the fundamental existential necessity still perceived by the ancient Greeks: it is only by listening to φύσις (nature) that man comes near to recognising and practising the truth about the world as a harmony between what he learns, thinks, talks, and does.

Alenka Cedilnik

Ksenofont in konji

Ksenofontovo življenje nam je z izjemo časa, ki ga je prebil na pohodu Kirovih grških najemnikov (401–400), slabo poznano in odpira vrsto še nerešenih vprašanj. V prispevku bom na osnovi Ksenofontovega pisanja o konjih¹ najprej skušala nekoliko osvetliti avtorjevo življenjsko pot, preden se je odločil priključiti se Kiru, nato pa bom zaradi Ksenofontove tesne povezanosti s konji kratko predstavila tudi njegov odnos do teh živali.

I.

Ksenofont se je najverjetneje rodil med letoma 430 in 425 pr. Kr.² Čeprav nam točen datum njegovega rojstva ni znan, lahko približno letnico določimo na osnovi podatkov, ki nam jih o Ksenofontu prinaša Diogenes Laertski, ter na osnovi tega, kar nam o sebi pove Ksenofont sam. Diogenes Laertski namreč poroča, da je Ksenofont v 4. letu 94. olimpijade (to je leta 401 pr. Kr.) dosegel svoja najboljša leta in se udeležil pohoda Kira mlajšega.³ Na osnovi Ksenofontovega pisanja o pohodu v delu *Anabasis* pa lahko sklepamo, da je bil Ksenofont mlajši od svojega prijatelja Proksena, na čigar pobudo se je pohoda udeležil in je bil takrat star okoli trideset let.⁴ Ksenofont je bil atenski državljani in je pripadal demu Erhija (Ἐρχιδης),⁵ ki je ležal nekaj kilometrov severovzhodno od Aten. Tam naj bi imel njegov oče Grilos velika posestva, po zaslugi katerih naj bi bil dovolj bogat,⁶ da se je uvrščal v razred konjenikov. Pripadniki tega razreda so morali na svojih posestvih rediti konje, ki bi bili v

1 Ksenofont piše o konjih v skoraj vseh svojih delih, v pričujočem prispevku pa se bom najbolj oprla na dela *Anabasis*, *Konjenišтво*, *Grška zgodovina*, *Ojkonimikos* in *Spomini na Sokrata*.

2 Breitenbach, »Xenophon«, 1571; Anderson, *Xenophon*, 9–10; Lendle, »Xenophon«, 185.

3 Diogenes Laertius 2.55.

4 Xen. *An.* 2.6.20; 3.1.14 in 25; 6.4.25.

5 Diogenes Laertius 2.48.

6 Ksenofont sam (*Eq.* 2.1) piše, da so konjeniki prihajali iz vrst premožnih ljudi.

primeru vojne takoj pripravljeni iti v spopad.⁷ Čeprav ni gotovo, da je domneva v zvezi s premoženjskim stanjem Ksenofonovega očeta pravilna (niti Ksenofont niti drugi avtorji o tem namreč nikjer ne poročajo jasno), pa obenem gotovo ni neosnovana. Ali je Ksenofont vse od ranega otroštva dejansko živel v tesnem stiku s konji, je posebej pomembno tudi z vidika vprašanj, ki smo si ju zastavili na začetku prispevka. Zato bomo omenjeni domnevi namenili nekoliko več pozornosti.

Ishomah v Ksenofontovem delu *Ojkonomikos*⁸ Sokratu pojasnjuje, kolikšen dobiček prinaša kmetovanje tistemu, ki se z njim marljivo ukvarja. Pri tem kot primer navede ravnanje svojega očeta. Ta namreč nikoli ni kupoval že obdelanih posestev, ampak le takšna, ki so zaradi nesposobnosti in brezbriznosti lastnikov ostajala zanemarjena in neobdelana. Ko pa je posestva s pridnim delom iz pustinje spremenil v cvetoča polja, jih je z velikim dobičkom znova prodal. Takšnega ravnanja je naučil tudi svojega sina Ishomaha, in dobiček, ki sta ga s prodajo imela, je bil, kot pripoveduje Ishomah, mnogo večji od cene, za katero sta posestvo kupila. Ker je iz Ishomahove pripovedi možno jasno razbrati, da Sokrat takšnega vira zaslužka pred tem ni poznal, in ker gre za edino omembo tovrstnega prekupčevanja v celotni grški antični literaturi,⁹ bi sicer lahko domnevali, da se za Ishomahovim očetom skriva Ksenofontov oče Grilos, za Ishomahom pa Ksenofont sam.¹⁰ Vendar pa tega žal ni mogoče dokazati. Ne glede na to, ali gre v Ishomahu prezpoznati Ksenofonta ali ne, pa odlomek zagotovo kaže, da je Ksenofont dobro poznal vire zaslužka, ki so se zaradi svoje preprostosti¹¹ bogatim posestnikom ponujali kar sami od sebe, a kljub temu, kot se zdi, med njimi niso bili splošno razširjeni. Seveda bi se Ksenofont zgoraj opisanega prekupčevanja z zemljo lahko naučil tudi kako drugače in ne le kot sin posestnika, veččega takšnega ravnanja. A v primeru, da tovrstno prekupčevanje v resnici niti med bogatejšimi, ki bi si ga lahko privoščili, ni bilo dosti razširjeno,¹² bi se zdelo verjetneje, da se ga je Ksenofont naučil od očeta in ne kako drugače.

Vsekakor je Ksenofont bil premožen človek, saj si je konja lahko privoščil. O tem nam ni potrebno zgolj ugibati, ker so Ksenofontova dela v tem pogledu povsem nedvoumna. Edini konji, ki so vse od začetka Kirovega pohoda spremljali grške najemnike upornega perzijskega princa, so bili Klearhovi traški konjeniki,¹³ ob njih pa še konji poveljnikov in drugih posameznikov.¹⁴

7 Lendle, »Xenophon«, 185.

8 Xen. *Oec.* 20.22–29.

9 Finley, *Studies in land*, 270, op. 46; gl. tudi Delebecque, *Essai sur la vie*, 25 in 79, op.15.

10 Delebecque, *Essai sur la vie*, 25.

11 Ishomah Sokratu zagotavlja, da se je večšine mogoče z lahkoto naučiti in je dovolj že, če zanjo samo slišiš; Xen. *Oec.* 20.24.

12 Tudi Ishomahov oče se spretnega kupčevanja z zemljo ni naučil od koga drugega, ampak se je, kot pripoveduje Ishomah, vsega domislil povsem sam; Xen. *Oec.* 20.25.

13 Ksenofont poroča, da jih je bilo več kot štirideset; Xen. *An.* 1.5.12–13. Gl. tudi prav tam 1.10.14–15.

14 Lee, *Greek Army*, 134–35.

Med slednjimi je bil tudi Ksenofont. Pohodu se ni pridružil kot vojak, marveč kot civilist. Kljub temu ni, tako kot večina drugih udeležencev pohoda, poti prehodil, marveč si lahko na kar nekaj mestih njegove *Anabasis* preberemo, da so mu naporno potovanje močno olajšali konji.¹⁵ Če pa si je Ksenofont na pohodu lahko privoščil ne le enega, ampak celo več konj,¹⁶ potem si lahko o njegovem premoženju in o premoženju njegove družine ustvarimo še nekoliko jasnejšo podobo. Nakup in vzdrževanje konja sta bila v antiki izredno draga. Okoli leta 400 pr. Kr., torej približno v času Ksenofontovih priprav na Kirov pohod, je bilo za konja v Atenah potrebno odšteti okrog 12 min, to je 1200 drahem.¹⁷ Če pomislimo, da je plačilo za izučenega delavca pri zahtevni gradnji Erehteja na atenski Akropoli v tem obdobju znašalo drahmo na dan,¹⁸ potem bi moral človek z dobro plačo za povprečno dobrega konja delati 1200 dni oziroma več kot tri leta, pri čemer bi moral prihraniti čisto ves zaslužek. Za izjemne konje pa je bilo seveda potrebno odšteti še neizmerno višje vsote denarja. Cena Bukefala, konja Aleksandra Velikega, naj bi znašala neverjetnih 13 talentov,¹⁹ torej 78.000 drahem²⁰ ali več kot 336 kilogramov srebra,²¹ dobro plačani delavec pa bi moral za takšno vsoto delati 213 let.²²

Čeprav Ksenofont o tem izrecno ne poroča, se zdi, da je vsaj del konjev, ki jih je imel na pohodu, pripeljal s seboj. Ko je po Kirovi smrti v bitki pri Kunaksi in izgubi svojih dotedanjih poveljnikov grška najemniška vojska brez dovoljenja perzijskega kralja Artakserksa II. odšla na dolgo pot proti domovini, je že prvi dan pohoda s strani sovražnika utrpela znatne izgube. Napadu sovražne konjenice in oddelka lahko oboroženih lokostrelcev in fračarjev se Grki niso mogli uspešno upirati.²³ Na osnovi izkušenj prvega dne je Ksenofont spredel, da se jim brez konjenice in fračarjev skozi sovražno deželo ne bo mogoče umakniti. Kot eden izmed nedavno imenovanih strategov, ki so nadomestili s strani Perzijcev zajete in usmrčene predhodnike, je zato opozoril na nujnost vzpostavitve lastne konjenice. Pri tem je kot osnovo nove voja-

15 Xen. An. 3.3.19–20; 3.4.46; 4.5.35.

16 Xen. An. 3.3.19.

17 Lys. 8.10. Gl. tudi Raepsaet, »Pferd,« 699.

18 Komentar Davida Movrina v op. 18 k delu Lisija, *Govor proti Eratostenu*, enemu izmed trideseterece tiranov, v: Senegačnik, *Antologija antičnega govornišstva*, 36.

19 Plin. Nat. 8.154.

20 Atiški talent je tehtal več kot 25 kilogramov in je bil vreden 6000 drahem.

21 Gl. tudi komentar Mateja Hriberška k mestu Plin. Nat. 8.154 v op. 201 v: Plinij Starejši, *Naravoslovje*, 356.

22 Konec 5. stol. je bilo za povprečnega sužnja v Atenah potrebno odšteti okoli 200 drahem, kar bi pomenilo, da je bila vrednost povprečno dobrega konja v tistem času v Atenah enaka vsoti, ki jo je bilo potrebno odšteti za kar šest povprečnih sužnjev. Okoli dvajsetkrat cenejše od povprečno dobrega konja je bilo govedo, za katerega je bilo potrebno plačati od 50 do 70 drahem. Cena ovce je znašala od 15 do 20 drahem, cena koze pa je bila nižja in se je gibala med 10 in 12 drahmami. Majhno hišo ob obali je bilo mogoče kupiti že za 105 drahem, če pa je hiša imela vrt, je bila njena cena skoraj enkrat višja, to je 205 drahem. Šestkrat do desetkrat višja od cene manjše hiše z vrtom je bila cena večje kmetije, ki je znašala od 1200 do 1900 drahem. Tako je bilo v Atenah konec 5. stol. večjo kmetijo mogoče kupiti z vsoto denarja, ki je bila potrebna tudi za nakup povprečno dobrega konja; gl. Schumacher, *Sklaverei in der Antike*, 47–48; Bratož, *Rimska zgodovina*, 351.

23 Xen. An. 3.3.6–11.

ške enote navedel svoje in Klearhove konje, zraven pa še večje število konj, ki so jih vzeli sovražnikom in so jih doslej uporabljali za prenašanje tovora.²⁴ O Klearhu vemo, da so ga na pohodu spremljali konjeniki. Večino teh so predstavljali traški konjeniki (okoli 40), ki pa so po Kirovi smrti prestopili na perzijsko stran.²⁵ Kljub temu je del Klearhovich konjenikov vendarle ostal v vrstah grških najemnikov in te je lahko Ksenofont vključil v na novo oblikovano konjenico.²⁶ Dosti bolj nejasno pa je, kateri naj bi bili konji, ki jih je imel ob sebi Ksenofont. Pred tem mestom nikjer ne omenja, da bi konje imel, in čeprav tudi tokrat izrecno ne trdi, da so konji njegova last,²⁷ smo lahko prepričani, da je bil lastnik vsaj enega izmed njih, z ostalimi pa je lahko, če že niso bili njegovi, vsaj do določene mere razpolagal. Ker je bil še do nedavnega civilist in ker si v času dveh dni, odkar je bil strateg, teh konj najverjetneje ni mogel pridobiti, si lahko predstavljamo, da so ga konji spremljali že vsaj nekaj časa, če ne že vse od začetka pohoda. Če bi do konj prišel po zaslugi strateške funkcije, ki jo je opravljal, bi morali tudi preostali strategji razpolagati vsak s svojo skupino konj. Tega pa iz Ksenofontovega zapisa ne moremo razbrati, saj Ksenofont kot osnovo nujno potrebne konjenice omenja le svoje in Klearhove konje ter konje, ki so jih uplenili sovražniku.

Bi bilo mogoče, da je Ksenofont že kot civilist v tolikšni meri izstopal v primerjavi z ostalimi Grki, ki so se udeležili Kirovega pohoda, da mu po številu konj, s katerimi je razpolagal, razen Klearha nihče ni bil enak? Na osnovi njegovih besed »ὁρῶ δὲ ἵππους ὄντας ἐν τῷ στρατεύματι«²⁸ bi lahko skleпали, da je temu dejansko bilo tako, saj v nadaljevanju razen svojih, Klearhovich in uplenjenih konj kot osnovo za oblikovanje konjenice ne navaja drugih živali. Mogoče bi sicer tudi bilo, da Ksenofont s konji, ki so bili lastnina koga drugega, brez lastnikovega dovoljenja ni mogel računati in jih zato v svojem predlogu ne omenja. Ker pa so na koncu zbrali le 50 konj in jezdecev,²⁹ lahko domnevamo, da razen treh kategorij, ki jih v svojem predlogu omenja Ksenofont, grški najemniki drugih konj v resnici niso imeli na razpolago, saj število 50 v primerjavi s perzijskimi močmi ni veliko.³⁰ Zato bi bil Ksenofontov predlog verjetno brez vrednosti, če ne bi bilo tega števila možno doseči že s konji, o katerih je govoril, ko je predlagal vzpostavitev konjenice. V tem primeru pa dobi Ksenofontov predlog, če imamo pred očmi vprašanje, kako bogat bi Ksenofont lahko bil, čisto poseben pomen. Ksenofont je očitno razpolagal s skupino konj, ki je bila omembe vredna tudi v tedanji izjemno težki situa-

24 Xen. An. 3.3.16–19.

25 Xen. An. 2.2.7.

26 Xen. An. 3.3.19.

27 Konji, o katerih govori Ksenofont, so τοὺς μὲν τίνας παρ' ἐμοί; Xen. An. 3.3.19.

28 Xen. An. 3.3.19 (vidim, da v vojski so konji).

29 Xen. An. 3.3.20.

30 Po odločitvi, da se brez kraljevega dovoljenja odpravijo na pot proti domovini, so Perzijci grške najemnike že prvega dne napadli. Napadel jih je Mitridat na čelu dvesto konjenikov in oddelka lokostrelcev in fračarjev; Xen. An. 3.3.6. V bitki pri Kunaksi je Kir napadel s 600 konjeniki, Artakserks pa jih je imel ob sebi kar 6000; Xen. An. 1.8.24; gl. tudi Xen. An. 1.7.11.

ciji. Seveda bi bilo mogoče, da so na teh konjih jezdili njegovi tovariši, ki so vzpostavitev konjenice podpirali. A kdo bi ti tovariši lahko bili, saj jih Ksenofont v povezavi z oblikovanjem nove konjenice prav nikjer ne omenja?³¹ Drži sicer, da je bil za poveljnika na novo oblikovane konjeniške enote postavljen prav Ksenofontov rojak, Likij iz Aten.³² Toda Ksenofont kakih posebnih Likijevih zaslug, povezanih z razpoložljivim številom konj, niti na tem mestu niti kasneje ne navaja.³³

Likij pa še zdaleč ni bil edini Atenec, ki se je tako kot Ksenofont udeležil Kirovega pohoda. Poleg njega omenja Ksenofont še nekaj drugih imen.³⁴ Vendar ostaja do vseh, tako kot do Likija, v svojih spominih povsem nevtralen, in iz njegovega pisanja ne moremo razbrati, ali je bil z njimi tesneje povezan kot z drugimi možmi, s katerimi se je z ramo ob rami boril za srečno vrnitev v domovino. Tako je bil Proksen iz Bojotije edini udeleženec pohoda, za katerega vemo, da je bil Ksenofontov prijatelj, saj nam to avtor sam na nekaj mestih izrecno pove.³⁵ Proksen pa je bil v času, ko si je Ksenofont prizadeval oblikovati konjenico, že mrtev. Poleg tega na osnovi Ksenofontovega pisanja ne moremo razbrati, kolikšen del mož, če sploh kdo izmed teh, za katere vemo, da so prihajali iz Aten, je pred bitko pri Kunaksi imel svojega konja. Z izjemo Likija, ki je kot poveljnik na novo oblikovane konjeniške enote vsaj v tej funkciji konja moral imeti, preostali v vojski ali niso zasedali mesta, na katerem bi konja morali imeti, ali pa zanje ne vemo zanesljivo, kakšno funkcijo so opravljali.³⁶

Čep ravno etnični sestavi grških najemnikov, ki so se pridružili Kiru, nimamo dovolj podatkov, da bi lahko vsaj približno ocenili, koliko jih je prihajalo iz posameznih delov Grčije, bi vendarle lahko domnevali, da so Atenci med njimi predstavljali sorazmerno majhen delež.³⁷ Edini strateg, za katerega vemo, da je pred začetkom pohoda najemnike verjetno novačil tudi na področju Atike, je bil Proksen iz Bojotije.³⁸ A kot lahko sklepamo tudi na osnovi

31 Ko se je pri Herakleji ob Pontu grška najemniška vojska razcepila v tri skupine in so Arkadijci in Ahajci, za katere Ksenofont na tem mestu piše, da so tvorili več kot polovico celotne vojske, šli svojo pot, je moral Ksenofont z njihove strani poslušati očitke, da kot Ateneec, ki v vojsko vrhu vsega ni pripeljal niti enega vojaka, Peloponežanom in Lakedajmoncem ne more poveljevati; Xen. An. 6.2.10.

32 Xen. An. 3.3.20.

33 Xen. An. 4.3.22,25 in 7.24.

34 V delu *Anabasis* Ksenofont poimensko navaja naslednje državljane Aten: Kefisodor (lohag), Amfkrat (lohag), Ariston (morda lohag), Likij (poveljnik konjenice), Polikrat (lohag), Frazija (lohag) in Gnesip (lohag). Gl. tudi Roy, »Mercenaries of Cyrus«, 303–307.

35 Xen. An. 3.1.4–10; 5.3.5.

36 Kolikor je mogoče razbrati iz Ksenofontovega pisanja, je pet njegovih rojakov na pohodu opravljalo funkcijo lohaga (za enega funkcije lohaga ni mogoče povsem zanesljivo dokazati). Za mesto lohaga pa konj ni bil nujno potreben, saj so se ti v spopadu bojevali peš skupaj s svojo enoto. Tudi na pohodu so lohagi ob svoji enoti hodili, lahko pa so tudi jahali na konju, če so konja seveda imeli; gl. Lee, *Greek Army*, 94.

37 O tem, iz katerih grških pokrajin so najemniki v Kirovi vojski prihajali, gl. Lee, *Greek Army*, 44–48.

38 Lee, *Greek Army*, 46; Roy, »Mercenaries of Cyrus«, 301.

Ksenofontovih spominov, Atenci pohodu niso bili naklonjeni.³⁹ Komaj tri leta so namreč minila od konca peloponeške vojne, v kateri je Sparta prav zaradi Kirove podpore Atene premagala. Splošna nenaklonjenost, ki so jo v Atenah čutili do Kira, je bila eden izmed razlogov, zaradi katerih je Ksenofont po prejemu Proksenovega vabila, naj se udeleži pohoda, nekaj časa okleval.⁴⁰ Ker je iz njegovega zapisa⁴¹ mogoče razbrati, da pred prijateljevim vabilom za pohod ni vedel, in ker ne omenja, da bi razen Sokrata in preročišča v Delfih še koga vprašal za nasvet, dobimo na osnovi njegovega pisanja vtis, da se v krogu njegovih znancev in prijateljev v Atenah o pohodu ni dosti govorilo in je bil Ksenofont edini, ki je o odhodu h Kiru sploh razmišljal. Vsaj med premožnejšimi Atenci pohod očitno ni vzbudil velikega zanimanja, njegovi pripadniki pa se nanj – vsaj v večjem številu ne – niso odpravljali.

Zato se zdi nekoliko vprašljivo, ali bi v ozadju Ksenofontove odločitve, da se kljub pomislekom priključi Kiru, v resnici lahko videli Ksenofontov strah pred možnimi posledicami njegove domnevno aktivne podpore režimu trideseterice, ki je do pred nedavnim vladal v Atenah.⁴² Kot očitno premožen državljani Aten je Ksenofont najverjetneje pripadal drugemu premoženskem razredu,⁴³ to je razredu konjenikov. Kot je bilo že zapisano, je bila dolžnost pripadnikov tega razreda vzdrževanje za potrebe vojskovanja izurjenih konj in služenje v konjenici. Če se je Ksenofont v resnici rodil med leto-

39 Kirovo vojsko grških najemnikov so poleg enot, ki so že pred začetkom priprav obstajale na zahodu Male Azije in v katerih je že takrat bilo veliko Arkadijcev, v veliki meri predstavljali na novo nanovačeni najemniki iz Ahaje, Arkadije in Bojotije, deloma pa tudi iz Tesalije in s Hersoneza. Delež Arkadijcev in Ahajcev je morda predstavljal kar 75 odstotkov v enotah, ki sta jih na zahodu Male Azije nabrala Ksenija in Pasion, in 40 odstotkov preostalega dela najemnikov; Lee, *Greek Army*, 43–48, 81–82; gl. tudi Xen. *An.* 6.2.10.

40 Xen. *An.* 3.1.5.

41 Xen. *An.* 3.1.4–10.

42 Aristotel (*Ath.* 40.1) sicer poroča, da so se Atenci, ki so se v času režima trideseterice bojevali na strani tiranov, tudi po razglasitvi amnestije bali posledic svojega ravnanja in se zato v velikem številu odločali za preselitev v Elevzino. Kot kaže, so bili njihovi strahovi vsaj delno upravičeni, saj so se Atenci ob začetku spartansko-perzijske vojne v zahodnem delu Male Azije (l. 400) – v želji, da se iz vojne ne bi vrnil – odločili poslati spartanskemu poveljniku na tem področju Tibronu na pomoč 300 konjenikov iz vrst konjenice režima trideseterice; Xen. *Hell.* 3.1.4. Ker pa se Ksenofontovi znanci, kot bi lahko sklepali na podlagi zgodovinarjevega pisanja, za Kirov pohod niso odločali, lahko domnevamo, da so na Ksenofonta kljub temu, da si je najbrž želel umakniti se iz nevarnih Aten, vplivali tudi drugi dejavniki, ki so bili v primerjavi z že navedenim odločilnejši. V prid tej razlagi bi lahko govoril tudi zgoraj omenjeni podatek o 300 konjenikih, ki so jih Atenci poslali na pomoč Spartancu Tibronu. Ker je bilo število atenskih konjenikov v času po koncu peloponeške vojne zagotovo precej manjše kot pred njenim začetkom, je moralo 300 konjenikov predstavljati znaten del takratne atenske konjenice. Zato bi si težko predstavljali, kako bi Atenci tako veliko število konjenikov Tibronu lahko poslali, če bi se ob padcu režima trideseterice pripadniki atenske konjenice v večjem številu umaknili iz Aten. Krentz, *Thirty at Athens*, 117–20, navaja primere, ki kažejo, da so se Atenci, ki so bili v času režima trideseterice uvrščeni na seznam treh tisoč državljanov ali so v tem času celo služili v konjenici, potem, ko je bila državljanska vojna končana in je bila sprejeta amnestija, lahko ponovno vključili v politično življenje ponovno demokratičnih Aten. Pri tem so se nekateri potegovali celo za pomembnejše funkcije v upravi.

43 Gl. Breitenbach, »Xenophon von Athen«, 1573; Delebecque, *Essai sur la vie*, 25; Anderson, *Xenophon*, 15; Lendle, »Xenophon«, 185; Schütrumpf, »Xenophon aus Athen«, 633. Da je Ksenofont veliko vedel o konjih in o vlogi konjenice, je mogoče razbrati iz vseh Ksenofontovih del, predvsem pa iz spisov *Konjenišvo in Poveljnik konjenice*.

ma 430 in 425, potem je že pred koncem peloponeške vojne dopolnil 18 let in bil v okviru file, ki ji je pripadal, vključen v konjeniški oddelek. V svoji enoti se je v prvih dveh letih uril tako kot jezdec v bojni razporeditvi kot tudi v paradni ježi v slovesnih procesijah in ob drugih prazničnih prireditvah.⁴⁴ Ker je dveletno obdobje urjenja verjetno zaključil, še preden se je peloponeška vojna končala, je v spopadih zadnjih let vojne morda že aktivno sodeloval, vendar o tem nimamo nobenih zanesljivih podatkov.⁴⁵

Prav tako ni povsem jasno, kakšna je bila njegova vloga v času zloglasnega režima trideseterice v Atenah (404–403). Ksenofontovo poročilo o dogajanju v Atenah v obdobju njenega vladanja je podrobno in nam kljub temu, da Ksenofont samega sebe v njem nikoli posebej ne izpostavi, deloma razkrije avtorjeva osebna prepričanja in nazore, nekoliko pa morda tudi njegovo takratno ravnanje. Tako je mogoče na osnovi njegovega pisanja jasno razbrati, da je avtor Kritiji in njegovi nasilni politiki izrazito nenaklonjen,⁴⁶ medtem ko zmernejšega Teramena predstavlja z odobravanjem in celo občudovanjem.⁴⁷ Zdi se, da je bil Ksenofont v zaostrenih razmerah po koncu peloponeške vojne eden tistih, ki so politiko trideseterice sprva podpirali.⁴⁸ Ko pa se je režim že kmalu po svojem nastopu v želji, da bi svojo oblast okrepil in razširil, obrnil proti povsem nedolžnim ljudem, je tako kot v mnogih drugih tudi v samem Ksenofontu vzbudil tiho nasprotovanje in prav gotovo tudi strah.

Vendar Ksenofont najverjetneje ni bil med tistimi, ki so zaradi čedalje bolj nasilne in samovoljne politike trideseterice Atene zapustili. V svoji predstavitvi takratnega dogajanja se namreč omejuje le na Atene in na dogodke, v katere so bili vpleteni tudi tisti, ki so v Atenah ostali. Prav ničesar pa nam ne

44 Kako je urjenje potekalo, Ksenofont opisuje v delu *Poveljnik konjenice*. Ker Ksenofont po odhodu h Kiru v Atenah morda nikoli več ni živel, je lahko delovanje atenske konjenice najbolje spoznal prav v času, preden je kot mlad mož zapustil Atene in se pridružil Kiru.

45 Domnevi, da se je Ksenofont leta 409 udeležil Trasilove odprave v Malo Azijo, pri kateri je sodelovala tudi atenska konjenica (Xen. *Hell.* 1.2–3), in leta 406 pomorske bitke pri Arginuzah (Xen. *Hell.* 1.6.24), sta morda pravilni, a ju ni mogoče dokazati; gl. Schwartz, »Quellenuntersuchungen«, 165–65; Breitenbach, »Xenophon von Athen«, 1571–1573; Anderson, *Xenophon*, 18.

46 Kritija je bil tisti, ki je zaradi želje po maščevanju krivično zahteval smrt mnogih povsem nedolžnih Atencev (Xen. *Hell.* 2.3.15, 17).

47 Teramen nasprotuje usmrtnitvam (Xen. *Hell.* 2.3.15) in opozarja na nujnost, da se za podporo režimu pridobi širši krog državljanov (*Hell.* 2.3.17).

48 Xen. *Hell.* 2.3.12–14; gl. tudi Shear, *Polis and revolution*, 186. Vzpostavitev režima trideseterice je spremljal tudi Platon, misleč, da režim za Atene pomeni prehod iz krivičnega v pravično življenje. Ob dogodkih, ki so v kratkem sledili, pa je spoznal, kako zelo se je motil; gl. Platon, *Epist.* 7.324b–d. Ker Ksenofont Sokrata ni le poznal, ampak je bil verjetno tako kot Platon Sokratov učenec (gl. Anderson, *Xenophon*, 9, 20–21), je povsem mogoče, da sta se Ksenofont in Platon osebno poznala. Vendar pa Ksenofont Platona v svojih delih omenja le na enem mestu (Xen. *Mem.* 3.6.1), Platon pa Ksenofonta nikoli. O tem, da je bilo ravnanje trideseterice sprva na splošno dobro sprejeto, gl. tudi Krentz, *Thirty at Athens*, 16 in 60–63. Podpora, ki jo je trideseterica uživala s strani atenske konjenice, pa se zdi še razumljivejša, če upoštevamo, da konjeniki, ki so leta 411 podpirali tudi oligarhični režim sveta štiristorih, prav zato med letoma 410 in 405 niso imeli polnopravnega državljanstva; gl. Németh, *Kritias und die Dreißig Tyrannen*, 81–82, zlasti op. 40 (delo Glenna R. Bugha, *The Horsemen of Athens*, Princeton, New Jersey 1988, na katero se Németh na tem mestu opira, mi na žalost ni dostopno).

pove o tem, kaj se je skrito pred očmi zunanjih opazovalcev dogajalo v taboru Trazibula in njegovih demokratov. Ko so slednji zavzeli obmejno utrdbo File, nam Ksenofont precej podrobno oriše ravnanje trideseterice, ki je proti Trazibulu in njegovim pristašem poslala vojsko treh tisočev skupaj s konjenico.⁴⁹ Ničesar pa ne izvemo o dogajanju na nasprotni strani. Ker iz Ksenofontovega zapisa ni mogoče razbrati, ali je trideseterica v prvem napadu na Trazibula uporabila svojo celotno konjenico ali samo posamezne enote,⁵⁰ ne vemo, ali je Ksenofont v spopadu osebno sodeloval. Čeprav je mogoče z veliko mero gotovosti domnevati, da je bil Ksenofont ob navedenih dogodkih – ne glede na to, ali se je v posameznih spopadih boril ali ne – v vrstah atenske konjenice, ki je aktivno podpirala režim trideseterice, dogodke vseeno opisuje tako, da je njegova naklonjenost do demokratov povsem očitna.⁵¹ Kot osebno zelo veren mož le slednjim pripisuje, da pred pomembnimi odločitvami iščejo pomoč pri bogovih, medtem ko se člani trideseterice z izjemo Teramena k bogovom ne obračajo niti niso deležni njihove pomoči. Prvi napad na Trazibula se je trideseterici ponesrečil, ker jim je uspeh kljub sprva odličnemu vremenu preprečil nenaden snežni vihar. Enako neuspešni pa so bili za trideseterico, katere vojska je bila vedno v številčni premoči, tudi vsi naslednji spopadi, ki jih opisuje Ksenofont.⁵²

Ksenofont ima skozi celotni prikaz državljanske vojne nenehno pred očmi predvsem vlogo atenske konjenice. Posebej jo izpostavi že ob prvem napadu na File,⁵³ v nadaljevanju pa tudi v vseh naslednjih spopadih.⁵⁴ Še očitneje pa izstopa vloga, ki jo Ksenofont pripisuje konjenici pri obrambi samega mesta in njegove neposredne okolice. Po porazu v Pireju in potem, ko je trideseterico v Atenah nadomestila na novo izvoljena deseterica, je bila, kot poroča Ksenofont, prav konjenica tista, ki je skrbela za red in mir v samem mestu in je celo ponoči nenehno stražila obzidje, saj je obstajala nevarnost,

49 Xen. *Hell.* 2.4.2–3.

50 Ob zavzetju File je imel Trazibul ob sebi okoli 70 mož. V času, ko je trideseterica s svojo vojsko Trazibula po zavzetju File napadla, pa je Trazibul razpolagal tudi z močnim oddelkom najemnikov, ki jih je plačal govornik Lizija. Natančno število teh najemnikov ni znano: Justin (5.9.9) in Orozij (2.17.9) navajata 500 mož, Plutarh (*Mor.* 835f) pa le 300; gl. tudi Krentz, *Thirty at Athens*, 70–73, op.11, in 83–84.

51 Izrazito negativne poteze, ki jih Ksenofont pripisuje režimu trideseterice, bi morda deloma lahko pripisali avtorjevemu prizadevanju, da s pisanjem vsaj nekoliko opraviči svoje ravnanje v času režima. Trideseterica naj bi namreč, kot piše Ksenofont, s terorjem Atence prisilila v dejanja, za katera se sami, če bi imeli možnost izbire, nikoli ne bi odločili; gl. Krentz, *Thirty at Athens*, 145–46.

52 Drugi napad vojske trideseterice na File (*Hell.* 2.4.4–7), spopad na Munihiji v Pireju (*Hell.* 2.4.10–22).

53 Xen. *Hell.* 2.4.2–3.

54 Po prvem neuspehu je trideseterica na področje v širši okolici Fil poslala del spartanske posadke in dva oddelka konjenikov z nalogo, da demokratski strani onemogočijo oskrbo. Tudi to vojsko je Trazibul s svojimi možmi premagal. Nov neuspeh naj bi znova vsaj nekoliko omilili prav konjeniki, ki so jih ob novici o porazu poslali iz mesta, a se je nasprotnik umaknil še pred njihovim prihodom; Xen. *Hell.* 2.4.4–7. Poleg pehote je konjenica sodelovala tudi v spopadu na griču Munihija v Pireju; Xen. *Hell.* 2.4.10. Pri svojem drugem napadu na demokrate v Pireju se je Pavzanija oprl na dve mori Lakedajmoncev in na tri file atenske konjenice; Xen. *Hell.* 2.4.31.

da bi v Pireju zbrani moške mesto nenadoma napadli. Ko je moč demokratov v Pireju vse bolj naraščala in so njihove oborožene skupine zaradi oskrbe s potrebnim živežem dan za dnem zapuščale Pirej, si je v orožju iz mesta znova upala samo konjenica, čeprav je imela nasprotna stran takrat le okrog sedemdeset konjenikov.⁵⁵ Če sledimo Ksenofontovemu opisu razmer v Atenah, se zdi, da je imela takrat konjenica pri obrambni Aten in njene širše okolice ter pri vzdrževanju notranjega reda najpomembnejšo vlogo. Pred peloponeško vojno je atenska konjenica štela 1000 konjenikov in je v normalnih razmerah tako po številu kot po pomenu zaostajala za vojsko težko oboroženih hoplitov.⁵⁶ Stanje v Atenah v času režima trideseterice, kakršnega nam slika Ksenofont, pa je seveda daleč od običajnih razmer. Trideseterica je namreč potem, ko je zaradi usmrtitev velikega števila ljudi odpor proti njeni politiki vse bolj naraščal, izbrala tri tisoč državljanov, ki so obdržali svoje orožje in ohranili pravice polnopravnih državljanov,⁵⁷ ostale pa je razorožila in jim njihove dotedanje državljanske pravice odvzela.⁵⁸ Ksenofont nikjer ne poroča, ali so te omejitve kakorkoli vplivale na obseg atenske konjenice,⁵⁹ zato bi si lahko na osnovi njegovega pisanja predstavljali, da je konjenica kot celota nastopila v podporo novemu režimu.⁶⁰ Vendar pa kljub možnosti, da trideseterica števila konjenikov sama ni bistveno spremenila, atenska konjenica v času njene oblasti že samo zaradi posledic predhodne peloponeške vojne števila 1000 gotovo ni več dosegala. Čeprav nam natančno število njenih pripadnikov v obravnavanem času danes ni znano,⁶¹ pa bi konjenica tudi v primeru, da bi se njeno število v primerjavi s predvojnimi več kot prepolovilo, po uveljavitvi seznama treh tisočev predstavljala pomemben del oboroženih enot državljanov,⁶² s katerimi je – ob oddelku

55 Xen. Hell. 2.4.24–27.

56 Potem ko so se atenski tirani raje kot na konjenico domačih posestnikov opirali na konjenico Tesalcev in so Atenci po izgonu tiranov konjenico kot nepotreben luksuz odpravili, je v 2. polovici 5. stol. pomen konjenice v Atenah znova začel naraščati. Sprva je konjenica štela le 300 konjenikov. Najverjetneje v obdobju miru med letoma 445 in 431 pa je narasla na 1000 mož. Organizirana je bila v 10 oddelkov po 100 mož iz vsake od desetih fil; gl. Anderson, *Ancient Greek Horsemanship*, 129–32; Németh, *Kritias und die Dreißig Tyrannen*, 76–78.

57 Ni povsem jasno, ali je bila v vrste treh tisoč državljanov vključena tudi atenska konjenica ali pa so bili njeni pripadniki vpisani na poseben, od prvega neodvisen seznam; gl. Krentz, *Thirty at Athens*, 64, tudi op. 38; Németh, *Kritias und die Dreißig Tyrannen*, 63.

58 Xen. Hell. 2.3.17–20. Kot poroča Ksenofont, je po Teramenovi usmrtitvi trideseterica celo izdala ukaz, da tistim, ki niso bili na seznamu treh tisočev, vstop v mesto ni dovoljen, izgnali pa so jih tudi z njihovih posestev; Xen. Hell. 2.4.1.

59 Ker Ksenofont konjenike še vedno deli po filah (Hell. 2.4.4.), bi lahko domnevali, da v organizaciji konjenice tudi po drastični omejitvi števila polnopravnih državljanov ni prišlo do pomembnih sprememb.

60 Gl. tudi Anderson, *Ancient Greek Horsemanship*, 133.

61 György Németh ocenjuje, da je atenska konjenica v času režima trideseterice in deseterice štela 300 konjenikov; Németh, *Kritias und die Dreißig Tyrannen*, 86–90.

62 Németh, *Kritias und die Dreißig Tyrannen*, 59–60, domneva, da konjeniki in petstomernikarji morda niso bili uvrščeni na seznam treh tisoč državljanov, temveč so državljanske pravice kot ločena skupina ohranili neodvisno od seznama 3000 državljanov-hoplitov. V tem primeru bi bilo atenskih državljanov v času režima trideseterice seveda več kot tri tisoč, delež konjenice pa bi v okviru celotnih oboroženih sil trideseterice predstavljal sorazmerno manjši delež.

Spartancev in morebitni najemniški vojski – trideseterica v Atenah lahko razpolagala.⁶³

Kako pomembna je bila vloga, ki jo je imela konjenica v vojski trideseterice, kaže tudi aretacija moškega prebivalstva Elevzine. Diodor poroča, da so Elevzinci in prebivalci Salamine pomagali izgnanim Atencem, zato so morali vsi umreti.⁶⁴ Medtem ko Ksenofont zajetja in usmrtitve Salaminecev ne omenja, dogodke v Elevzini precej natančno opisuje.⁶⁵ Tja je namreč trideseterico na njen ukaz spremljala tudi konjenica, ki je moški del prebivalstva prišla in ga pod vodstvom poveljnika Lizimaha v Atenah izročila enajsterici rabljev. S tem pa se njena vpletenost v dogodek še ni končala. Naslednjega dne so se morali na Kritijevo zahtevo v Odeonu zbrati vsi hopliti, ki so bili na seznamu, in konjeniki, da bi glasovali za obsodbo Elevzincev.⁶⁶ Tako jih na trideseterico ne bi vezale le koristi, ampak tudi strah zaradi storjenega zločina. Ksenofont ne pove, kako se je glasovanje končalo, in svojo pripoved zaključi, še preden navzoči začnejo glasovati. A glede na okoliščine, ki so glasovanje spremljale in so med navzočimi zagotovo vzbujale strah, je bil izid glasovanja povsem jassen. Ker nimamo trdnih dokazov za to, da je bil Ksenofont v času režima trideseterice v vrstah atenske konjenice, danes ne vemo, ali je bil takrat tudi sam med tistimi, ki so za usmrtitev Elevzincev, čeprav tega niso hoteli, morali glasovati. A videti je, da ga molk na tem mestu nekoliko izdaja. Čeprav se kot zgodovinar pisanju o smrti ni mogel izogniti in je smrt predvsem v njegovih zgodovinskih delih nenehno prisotna, dobimo na tem mestu vtis, da so bili dogodki v Odeonu preveč strašni in avtor o njih morda prav zato, ker jim je bil sam priča, ni želel pisati.⁶⁷

Kljub ukrepom, kakršna je bila prisilna obsodba Elevzincev v Odeonu, pa trideseterici konjenikov morda vendarle ni uspelo v celoti zadržati na svoji strani. Po porazu na Munihiji Ksenofont poroča, da je bilo na Trazibulovi strani že okoli sedemdeset konjenikov. Ali so bili med njimi tudi pripadniki konjenice, ki je podpirala režim v Atenah, ne vemo, zagotovo pa Ksenofonta med njimi ni bilo.⁶⁸ Tako bi lahko sklepali, ker tudi v nadaljevanju še vedno ne izvemo skoraj ničesar o tem, kaj se je dogajalo znotraj Trazibulovega tabo-

63 Diodor Sicilski drugače kot Ksenofont piše, da je trideseterica nadzor nad samim mestom zau-pala najemniškim vojakom; Diod. 14.32.4. Sicer pa slednji v svoji predstavitvi takratnega doga-janja v Atenah vojski trideseterice ne namenja posebne pozornosti. Vojaške sile trideseterice so omenjene na navedenem in na še dveh mestih, pri čemer je obakrat uporabljen zelo splošen izraz (ἡ δύναμις), ki o sestavi njenih enot ne pove ničesar; Diod. 14.32.2 in 33.2.

64 Diod. 14.32.4.

65 Xen. *Hell.* 2.4.8.

66 Xen. *Hell.* 2.4.9–10. Na velik pomen, ki ga je vsaj Ksenofont pripisoval takratnemu dogajanju v Odeonu, bi lahko sklepali tudi zato, ker je navedeni primer edini zbor treh tisoč državljanov, ki ga viri omenjajo; gl. Krentz, *Thirty at Athens*, 68.

67 Malo kasneje Ksenofont opiše usmrtitev skupine ljudi, ki so na svojih kmetijah nabirali potrebni živež. Konjeniki so jih pri tem zalotili in njihov poveljnik Lizimah jih je dal usmrtiti, čeprav so ujeti goreče prosili za svoja življenja in so tudi mnogi izmed konjenikov poveljnikovemu ravnanju nasprotovali; Xen. *Hell.* 2.4.26.

68 Ksenofont (*Hell.* 2.4.25) navaja samo približno število nasprotnikovih konjenikov. Če bi bil med njimi tudi sam, bi bila njegova številka mogoče bolj natančna.

ra. Bolj verjetno se zdi, da se je Ksenofont ob koncu državljanske vojne, ko je v dogodke aktivno posegla tudi Sparta s svojo vojsko, vojskoval na strani spartanskega kralja Pavzanije.⁶⁹ Ta je nastopil proti politiki rojaka Lizandra in v sporu podprl Trazibulove demokrate.⁷⁰ Pavzanijev poseg je zaključil kratkotrajno državljansko vojno in v Atenah so oblast znova prevzeli demokrati. Razglašeno je bilo, da se vsi udeleženci razen članov trideseterice, deseterice, enajsterice in deseterice, ki je vladala v Pireju, lahko vrnejo na svoje domove, krivice, ki so jih v preteklosti prizadejali, pa bodo pozabljene.⁷¹

II.

Nejasno ostaja, kakšne so bile kljub obljubljeni amnestiji posledice Ksenofontovega domnevnega sodelovanja z režimom trideseterice za njegovo nadaljnjo življenjsko pot. A ne glede na razloge za udeležbo na Kirovem pohodu Ksenofontovi spisi jasno kažejo, da je bilo njegovo življenje s konji tesno povezano. Edino obdobje v Ksenofontovem življenju, o katerem imamo veliko zanesljivih podatkov, je prav njegovo sodelovanje na Kirovem pohodu. Za obdobje v času pohoda smo skorajda do dneva natančno poučeni, kaj se je na pohodu dogajalo in kako je Ksenofont sam pohod doživljal. Na zanesljivo eni najtežjih preizkušenj v življenju so ga ves čas spremljali prav konji. Medtem ko lahko za čas pred bitko pri Kunaksi z veliko gotovostjo domnevamo, da je Ksenofont na pohodu konje imel, smo lahko povsem prepričani, da od Kunakse do Lampsaka večji del poti zanesljivo ni prehodil, ampak prejezdil. Ne le da je kot strateg zato, da bi svojo funkcijo lahko učinkovito opravljal, konja moral imeti, tudi na osnovi njegovega lastnega pisanja vemo, da so mu konji lajšali premagovanje izjemno naporne in nevarne poti,⁷² ki jo je od prvotnih približno 13.000 najemnikov preživelo le okoli 8.600. Čeprav Ksenofont tega izrecno nikoli ne omenja, lahko iz njegovega pisanja vendarle razberemo, da je bil konjem za njihovo pomoč hvaležen. Potem ko po prihodu v Lampsak za vrnitev domov ni imel dovolj sredstev, saj mu razen konja in tega, kar je imel pri sebi, ni ostalo prav nič, je moral konja prodati, da si je pridobil nujno potreben denar. Konj očitno ni bil prav dosti vreden, saj ga je prodal za 50 darejkov, kar znese okoli 1000 drahem. Vendar pa je Ksenofontu veliko pomenil. Ko sta za prodajo izvedela Ksenofontova prijatelja Biton in Navsiklej, sta konja odkupila, ker sta slišala, da je bil Ksenofontu v veliko veselje. Zato sta mu konja vrnila, zanj pa od Ksenofonta nista hotela sprejeti denarja, čeprav jima ga je očitno kljub pomanjkanju hotel dati.⁷³

69 Delebecque, *Essai sur la vie*, 38.

70 Xen. *Hell.* 2.4.31–34.

71 Xen. *Hell.* 2.4.38; Arist. *Ath.* 38.4–39.6. Gl. tudi Shear, *Polis and revolution*, 191–95.

72 Xen. *An.* 3.4.46–47; 4.5.35; 4.7.24; 7.3.45; 7.8.2.

73 Xen. *An.* 7.8.2–6. Morda bi si lahko ne le kot odraz Ksenofontove bogaboječnosti, ampak tudi kot znamenje njegovega spoštovanja do konj razložili to, da je ostarelega zaplenjenega konja podaril

Še bolj kot v *Anabasis* se Ksenofontov prijazen odnos do konj razkriva v delu *Konjenišvo*. V spisu, ki je v celoti posvečen skrbi in ravnanju s konji, nam Ksenofont že v prvem stavku pove, da ima s služenjem v konjenici dolgotrajne izkušnje, zato mu je vse, kar je s konjeništvom povezano, dobro poznano.⁷⁴ Delo nudi vrsto napotkov o tem, kako kupiti zdravo in predvsem za potrebe vojskovanja primerno žrebe,⁷⁵ kakšen naj bo žrebičkov značaj in kako v njem vzbuditi naklonjenost do človeka,⁷⁶ na kaj mora biti kupec bojnega konja pozoren, če kupuje že ujahanega konja,⁷⁷ kakšen hlev je najbolj primeren,⁷⁸ kaj mora o skrbi za konje vedeti konjski hlapec, kako skrbeti za čistočo hleva in konja,⁷⁹ kako se konju najvarneje približati in kako ga voditi,⁸⁰ kako mu nataktni brzdo,⁸¹ kako konja pravilno zajahati, kako na njem pravilno sedeti in kako ga med ježo najbolje voditi,⁸² kakšna je najprimernejša vadba za konja in jezdeca,⁸³ kako ravnati s preveč ognjevitim in kako s preveč počasnim konjem,⁸⁴ kako jezdit, da bo pogled na konja in jezdeca čim bolj veličasten,⁸⁵ kdaj in kako uporabljati ustrezno brzdo,⁸⁶ kakšen konj je najprimernejši za paradno jahanje ter kako in česa ga je treba naučiti,⁸⁷ ob tem pa tudi to, kako naj bosta jezdec in njegov konj v spopadu oborožena in zavarovana.⁸⁸ Ksenofontovi napotki za ravnanje s konji so med ljudmi, ki se s konji ukvarjajo, še danes upoštevani in cenjeni.⁸⁹ V prispevku se z vsemi ne bomo podrobneje ukvarjali, temveč se bomo nekoliko posvetili le tistim, ki najbolj očitno razkrivajo avtorjev odnos do teh plemenitih živali.

načelniku vasi, v kateri so se ustavili grški najemniki. Za konja je namreč slišal, da je posvečen soncu. Ker se je bal, da bi mu na poti zaradi izčrpanosti poginil, ga je raje podaril in prejemniku naročil, naj ga zredi in žrtvuje; Xen. An. 4.5.35.

74 Xen. Eq. 1.1.

75 Ksenofont (Eq. 1.1–17) navaja vrsto natančnih napotkov o žrebetovi ustrezni telesni zgradbi: o obliki in stanju kopit (1.2–3), obliki nožnih kosti in zgradbi nog (1.4–7), primernem videzu prsnega koša, hrbta in glave (1.7–8), občutljivosti čeljusti (1.9), postavitvi oči (1.9), oblikovanosti nozdrvi (1.10), bujnosti grive in velikosti ušes (1.11), višini vihra (1.11), oblikovanosti hrbta, ki omogoča čim boljše sedenje (1.11–12), obliki kolkov (1.12–13), primernem razmiku med zadnjima nogama (1.14), velikosti mod (1.15), možni napovedi velikosti konja (1.16).

76 Xen. Eq. 2.3.

77 Xen. Eq. 3.1–12: določitev konjeve starosti (3.1), konjeva pripravljenost, da sprejme uzdo (3.2) in se pusti zajahati (3.3), konjeva ubogljivost med ježo (3.4–6), konjeva sposobnost, da izvršuje vse, kar se zahteva v vojni (3.7–8), za bojnega konja primeren značaj (3.9–11).

78 Xen. Eq. 4.1–5: primerna oddaljenost hleva od gospodarjevega bivališča in njegova ustrezna zavarovanost (4.1–2), tla, ki so za konjeva kopita najbolj ustrezna (4.3–5).

79 Xen. Eq. 5.1–6.2: kako je potrebno konja primerno privezati k jaslim (5.1), vsakodnevno čiščenje hleva (4.2), uporaba nagobčnika (5.3), čiščenje konja (5.5–6.2).

80 Xen. Eq. 6.3–6.

81 Xen. Eq. 6.7–11.

82 Xen. Eq. 6.16–7.12.

83 Xen. Eq. 7.13–14: vadba v maneži (7.13–19), urjenje konja na prostem v preskakovanju ovir, v ježi po hribu navzgor in navzdol (8.1–9), lov kot vaja v jezdenju (8.10), kako ravnati ob napadu na sovražnika (8.12).

84 Xen. Eq. 9.1–12.

85 Xen. Eq. 10.1–5.

86 Xen. Eq. 10.6–17.

87 Xen. Eq. 11.1–13.

88 Xen. Eq. 12.1–13.

89 Anderson, *Xenophon*, 3; Lee, *Greek Army*, 12, op. 49; Tuplin, »Xenophon (1)«, 1630.

Ksenofont, ki je konje nedvomno zelo dobro poznal, nenehno poudarja, da je treba s konji vedno lepo ravnati.⁹⁰ To ne pomeni le ustrezne prehrane, primerne bivališča, možnosti gibanja in podobne stvari, ki so seveda izredno pomembne, a nikakor ne zadoščajo. Konji namreč poleg vsega tega potrebujejo tudi primeren odnos tistega, ki se z njimi ukvarja. To pa ni nasilno ravnanje s konji, pri katerem pri konju dosežemo zaželeno obnašanje s strahom in bolečino, temveč umirjen in potrpežljiv pristop, ki upošteva konjeve zmožnosti in potrebe.⁹¹

Tako Ksenofont v primeru plašnih žrebet ali odraslih konj svetuje, kako jih je potrebno mirno in z veliko potrpljenja učiti, da se jim ni treba ničesar bati.⁹² Če se konj nečesa boji in se temu noče približati, ga lahko s pomočjo pogumnega konja ali pa tako, da se predmeta sami dotaknemo in nato konja mirno pripeljemo do njega, naučimo, da ni razloga za strah.⁹³ Pri tem postavlja kot osnovno načelo ravnanja s konji pravilo, da se konju v jezi nikoli ne smemo približati. Jeza je namreč, kot pravi, nepremišljena in vodi človeka v dejanja, ki jih mora kasneje obžalovati.⁹⁴ Če bi plašnega konja topli, bi le poglobili njegov strah, saj bi predmet svojega strahu povezal z bolečino v prepričanju, da je prav stvar, ki se je boji, kriva za prežete udarce.⁹⁵ Umirjeno ravnanje priporoča tudi pri delu z zelo ognjevitimi konji, pri čemer konjevo ognjevitost primerja z jezo pri človeku. Zato prav tako kot pri človeku, ki je nagle jeze, tudi pri ognjevitim konju ne počnemo stvari, ki bi ga lahko ujezile.⁹⁶ Ksenofont ne nasprotuje uporabi grobe brzde, ostrog in biča,⁹⁷ a priporoča njihovo zmerno in blago uporabo. Tako glede grobe brzde svetuje, da se jo uporablja enako previdno, kot če bi šlo za nežno brzdo.⁹⁸ Prav tako priporoča, da tisti, ki želijo, da konj med ježo deluje čim bolj veličastno, ne vlečejo za brzdo ter ne uporabljajo biča in ostrog, saj bo učinek takšnega ravnanja prav nasproten zaželenemu.⁹⁹ Pri delu s konji priporoča odločno, a nikakor grobo ravnanje ter kot neprimerno zavrača učenje konj z udarci; ob tem nenehno poudarja, da je treba konju zato, da bi delo dobro opravil, omogočiti sprostitev.¹⁰⁰ Konj bo bolje delal, če bo vedel, da bo za svoje delo na koncu tako ali drugače nagradjen.¹⁰¹

90 Prim. tudi Xen. *Mem.* 2.3.9, kjer Sokrat sogovornika v pogovoru opozarja, da svojega ovčarskega psa, ki bi bil do pastirjev prijazen, nanj pa bi renčal, ko bi se mu približal, gotovo ne bi poskušal umiriti z jezo, temveč s prijaznostjo.

91 Xen. *Eq.* 10.14.

92 Xen. *Eq.* 2.5.

93 Xen. *Eq.* 6.14.

94 Xen. *Eq.* 6.13.

95 Xen. *Eq.* 6.15.

96 Xen. *Eq.* 9.2.

97 Xen. *Eq.* 8.4–5; 10.6.

98 Xen. *Eq.* 9.9.

99 Xen. *Eq.* 10.1.

100 Xen. *Eq.* 11.5.

101 Xen. *Eq.* 10.13–14.

V sklopu napotkov, ki so namenjeni temu, da bi se konj v človekovi družbi čim bolje počutil, in se ne nanašajo zgolj na zadovoljitev konjevih fizičnih potreb, ampak prav tako na vzpostavitev razumevajočega in prijaznega odnosa do konja, je potrebno omeniti tudi Ksenofontovo skrb za to, da se konjem vsakodnevna vadba ne bi zdela zoprna in dolgačasna. Vsem, ki delajo s konji, zato svetuje, naj kraj in dolžino vadbe spreminjajo, saj bodo konji na tak način raje vadili.¹⁰² Da konju ne bi povzročali nepotrebne bolečine in neugodja, je potrebno skrbeti tudi pri njegovi vsakodnevni negi. Ker je konjeva glava koščena, jo je potrebno umiti z vodo brez uporabe železnih ali lesenih pripomočkov, ki bi glavo lahko poškodovali. Isto velja za druge dele telesa, kjer bi neprimerna nega lahko povzročila poškodbe ali konju kako drugače škodovala.¹⁰³ S primerno skrbjo je že pri žrebičku mogoče doseči, da ne le vzljubi človeka, ampak naravnost hrepeni po njegovi družbi, saj njegovo prisotnost povezuje s prijetnimi dogodki, kot so hranjenje, dostop do vode in občutek varnosti.

Čeprav je tudi Ksenofont sam konje zagotovo imel rad, je pri pisanju o njih zelo stvaren. V delu *Spomini na Sokrata* svojemu učitelju pripisuje naslednje mišljenje: bogovi dajejo živalim življenje in hrano zaradi ljudi, saj so prav ljudje tisti, ki imajo od živali največje koristi.¹⁰⁴ Prepričani smo lahko, da je bil Ksenofont glede namembnosti živali s Sokratom povsem enakih misli. Po njegovem mnenju neubogljiv konj ni zgolj nekoristen, ampak se pogosto vede kot izdajalec in bolj koristi sovražniku kot sovražnikovi prijatelji.¹⁰⁵ Pri tem pa za svojo neposlušnost ni kriv sam, temveč njegov jezdec, ki s konjem ne zna pravilno ravnati.¹⁰⁶ Najplemenitejši in najpametnejši konji se bodo razvili v čudovita bitja, če jih bodo ukrotili že kot žrebičke, sicer bodo iz njih nastala neuporabna kljuseta.¹⁰⁷ Zato pa mož, ki ne skrbi primerno za svojega konja, zanemarja samega sebe, saj, kot piše Ksenofont, v nevarnosti gospodar svoje življenje izroči v varstvo konju.¹⁰⁸

102 Xen. *Eq.* 8.9.

103 Xen. *Eq.* 5.5–10.

104 Xen. *Mem.* 4.3.10; gl. tudi Xen. *Hier.* 6.15.

105 Xen. *Eq.* 3.4.6; Xen. *Eq.Mag.* 1.3.

106 Xen. *Oec.* 3.11. Ksenofont v delu *Kirova vzgoja* (5.2.17) preudarnost Perzijcev pri jedi primerja s preišljeno jezdecem na konju, ki morajo med ježo vse videti, vse slišati in tudi povedati vse, kar je potrebno.

107 Xen. *Mem.* 4.1.3.

108 Xen. *Eq.* 4.1.

BIBLIOGRAFIJA

Viri

Aristotel

Athenaion politea. V: Aristotle. *The Athenian Constitution, The Eudemian Ethics, On Virtues and Vices*. Angleški prevod H. Rackham. Loeb Classical Library. London: William Heinemann, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1952.

Diodor Sicilski

Bibliotheca historica. V: Diodorus of Sicily in twelve volumes. 6. zv. Angleški prevod C. H. Oldfather. Loeb Classical Library. London: William Heinemann, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1954.

Ksenofont

Anabasis. V: Xenophon. *Anabasis*. Angleški prevod Carleton L. Brownson. Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1998.

De equitandi ratione. V: Xenophon. *Scripta minora*. Angleški prevod E. C. Marchant. Loeb Classical Library. London: William Heinemann, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1956.

De equitum magistro gl. *De equitandi ratione*.

Hellenica. V: Xenophon. *Hellenica, books 1–4*. Angleški prevod Carleton L. Brownson. Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1997.

Hellenica. V: Xenophon. *Hellenica, books 5–7*. Angleški prevod Carleton L. Brownson. Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1997.

Memorabilia. V: Xenophon. *Memorabilia, Oeconomicus, Symposium*. Prevedla E. C. Marchant in J. Todd. Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 2002.

Oeconomicus gl. *Memorabilia*.

Lizija

Orationes. V: *Lysiae Orationes*. Izdaja in opombe Carolus Hude. Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Oxonii: e typographeo Clarendoniano, 1946.

Paulus Orosius

Historiarum adversus paganos. V: Orosio. *Le storie contro i pagani*. 1. zv. Izdaja Adolf Lipold, prevod Aldo Bartalucci. Scrittori greci e latini. Milano: Fondazione Lorenzo Valla, Arnoldo Mandadori Editore, 1976.

Plinij Starejši

Naturalis historiae. V: Plinij Starejši. *Naravoslovje. Izbrana poglavja*. Izbral, prevedel in spremno besedo napisal Matej Hriberšek. Ljubljana: Modrijan, 2009.

Plutarh

Moralia. V: *Plutarch's Moralia in fourteen volumes*. 10. zv.. Angleški prevod Harold North Fowler. Loeb Classical Library. London: William Heinemann, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1949.

Literatura

Anderson, J. K. *Xenophon*. Bristol Classical Paperbacks. London etc.: Bloomsbury Publishing, 2008 (1. izd. 1974).

- Bratož, Rajko. *Rimska zgodovina 1. Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Študentska založba, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2007.
- Breitenbach, H. R. »Xenophon (6) von Athen«. RE 9 A (1967), 1596–2051.
- Delebecque, Édouard. *Essai sur la vie de Xénophon*. Études et commentaires 25. Pariz: Librairie C. Klincksieck, 1957.
- Finley, Moses I. *Studies in land and credit in ancient Athens, 500–200 B.C. The Horos-Inscriptions*. With a new introduction by Paul Millett. New Brunswick, Oxford: Transaction Books, 1985.
- Gray, Vivienne, ur. *Xenophon*. Oxford Readings in Classical Studies. Oxford, New York: Oxford University Press, 2010.
- Krentz, Peter. *The Thirty at Athens*. Ithaca, London: Cornell University Press, 1982.
- Lee, John W. I. *A Greek Army on the March. Soldiers and Survival in Xenophon's Anabasis*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Lendle, Otto. »Xenophon«. V: Kai Brodersen, ur., *Große Gestalten der griechischen Antike. 58 historische Portraits von Homer bis Kleopatra*. München: Verlag C. H. Beck, 1999.
- Németh, György. *Kritias und die Dreißig Tyrannen. Untersuchungen zur Politik und Prosopographie der Führungselite in Athen 404/403 v. Chr.* Heidelberger Althistorische Beiträge und Epigraphische Studien, Band 43. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006.
- Raepsaet, Georges. »Pferd.« V: Hubert Cancik in Helmuth Schneider, ur., *Der Neue Pauly* 9, 692–703. Stuttgart, Weimer: Verlag J. B. Metzler, 2000.
- Roy, J. »The Mercenaries of Cyrus.« *Historia* 16, št. 3 (1967): 287–323.
- Schumacher, Leonhard. *Sklaverei in der Antike. Alltag und Schicksal der Unfreien*. München: Verlag C. H. Beck, 2001.
- Schütrumpf, Eckart E. »Xenophon aus Athen [2]«. V: Hubert Cancik in Helmuth Schneider, ur., *Der Neue Pauly* 12/2, 633–42. Stuttgart, Weimer: Verlag J. B. Metzler, 2003.
- Schwartz, Eduard. »Quellenuntersuchungen zur griechischen Geschichte«. *Rheinisches Museum für Philologie* 44 (1889), 161–93.
- Senegačnik, Brane, ur. *Antologija antičnega govorništva: Lisija, Izokrat, Demosten, Ciceron, Evmenij*. Spremnja študija Matej Hriberšek. Prevodi in spremne besede Matjaž Babič, Sonja Capuder, Matej Hriberšek, David Movrin. Ljubljana: Študentska založba, 2001.
- Shear, Julia L. *Polis and revolution. Responding to Oligarchy in Classical Athens*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Tulpin, Christopher J. »Xenophon (1)«. V: Simon Hornblower in Antony Spawforth, ur., *The Oxford Classical Dictionary*, 1628–1631. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999.
- . ur. *Xenophon and his World*. Papers from a conference held in Liverpool in July 1999. *Historia*, Einzelschriften 172. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2004.

XENOPHON ON HORSES

Summary

Based on Xenophon's writings on horses, the paper begins with a partial account of his life prior to his decision to join Cyrus, and continues by outlining his attitude to horses, animals with whom he lived in close contact.

Except for the period spent campaigning with Cyrus' Greek mercenaries (401–400 BC), the life of Xenophon remains largely unknown, raising a number of still unanswered questions. While the final answers are probably going to remain obscure, it may be surmised – on the basis of his horse writings as well – that the author came from an affluent family. As an Athenian of substance, he would have been classified as a knight, and since the representatives of this class fought in the Athenian cavalry, it was this combat arm to which he would have belonged. There is no hard and fast evidence that he took an active part in the last years of the Peloponnesian War. However, his fairly detailed account of the Athenian developments following the peace treaty suggests that Xenophon remained in the city during the rule of the Thirty Tyrants, when many residents were obliged to leave, and, as a cavalry member, actively supported the regime to the end.

In fact, Xenophon's presentation of the contemporary events highlights the cavalry's role to the extent that it appears to have played a crucial part in defending the city and regime. But despite the cavalry's support of the Thirty, its members do not seem to have flocked out of Athens in the uncertain conditions which followed the fall of the Thirty and the restoration of democracy. Thus Xenophon's decision to join Cyrus the Younger's expedition may have been influenced not by his recent support of the Thirty alone, but also by reasons unknown today. While there is no solid proof of his closer association with horses prior to Cyrus' expedition, Xenophon's writing in the *Anabasis* leaves no doubt that he spent at least the greater part of the campaign on horseback. The horses not only eased his difficult journey but helped him stay alive. Of this he was well aware: as he admonishes horse owners in his work *On Horsemanship*, the master entrusts his life to the horse in times of danger, and the one who neglects his horse practically neglects himself.

Xenophon's chequered and adventurous life brought him in close contact with horses, affording him a wealth of personal experience and knowledge of these animals. His writings, *On Horsemanship* in particular, are thus a mine of information on their breeding, grooming, training, feeding and general treatment, as well as on what can be expected of them when they are suitably groomed and treated. While this paper omits a detailed account of Xenophon's advice on horse treatment, it does examine more closely those instructions which reflect most clearly the author's attitude to the noble animals.

Gregor Pobežin

Dihotomija človeškega in živalskega: Salustij in (nekateri) njegovi zgledi

V začetku Salustijevega dela *De Catilinae coniuratione* (C. 1.1) beremo za zgodovinopisno monografijo razmeroma nenavaden uvod, ki v celoti predstavlja več kot desetino celotne pripovedi:

Vsi ljudje, ki se trudijo, da bi se povzpeli nad ostala bitja, bi si morali na vso moč prizadevati, da ne bi življenja premerili molče kakor ovce, ki jih je nara-va ustvarila sklonjene k tlom in pokorne zgolj svojemu trebuhu ...

Glede na dokazljive konvencije zgodovinopisnega žanra dramatično drugačni uvod smiselno napoveduje tudi drugačno obravnavo historične snovi – žanrsko novost, tj. monografijo kot formo raziskovanja in podajanja historične snovi, ki kaže zavesten odklon od dotedanje historiografske tradicije; v tem oziru je Salustij kot literarni zgodovinopisni ustvarjalec vstopil v prazen prostor,¹ v katerem ga ni mogla omejevati nobena tradicija in v katerem je lahko vzpostavil svoje smernice delovanja, predvsem pa povsem novo historiografsko instanco, nov tip historiografske persone.² Izbira nove historiografske forme je pomenila tudi popolnoma drugačna teoretična izhodišča: v primeru monografije ne gre več toliko za *pravo* resnico kot za *globljo* resnico.³ Salustij je sicer sprejel monografski zgodovinopisni izraz, vendar je pri tem oblikoval lasten stil, lastno zgodovinopisno avtoriteto. Z izbiro vsebinsko zakroženega, kronološko omejenega predmeta pripovedi se je odmaknil od kroniške analistične tradicije, ki je mestoma pridobivala fabulistični značaj.

Zgoraj citirane uvodne besede v prologu ustvarjajo vtis, da ima bralec opraviti z besedilom prej filozofske kot pa zgodovinopisne narave, toda vloga

¹ Desmouliez, »Cicéron et l'ambition littéraire de Salluste«, 26–27.

² Marincola, *Authority and Tradition*, 78.

³ Lefèvre, »Argumentation und Struktur«, 256.

prologa seže dosti dlje od navideznega filozofskega napenjanja – pripovedovalcu ne gre zgolj za to, da bi bralec postal *benevolens, attentus atque docilis* (Cic. *Inv.* 1, 20). Zgodovinsko besedilo ima namreč pri bralcu status pripovedi o *resničnem* oz. o tem, kar se je *dejansko zgodilo*; le bralčev vtis, da v zgodovinski pripovedi spoznava neko dejansko stvarnost iz preteklosti, *zgodovino* oz. zgodovinsko delo loči od fikcije,⁴ vendar pa so pripovedne tehnike tiste, ki tudi zgodovinopisno pripoved uvrščajo v zelo podoben literarni žanr. Bralčev vtis, da bere oz. sprejema pripoved o nečem, kar se je v resnici zgodilo, je dejansko v celoti odvisen od intencij, ki jih (navadno v uvodnem poglavju⁵) izrazi pripovedovalec.

Prolog 1.1–4.5, ki morda res zveni bolj kot retorična vaja v izrabljanju konvencionalnih toposov kot pa »pravi« uvod,⁶ je bil zaradi svoje navidezne nepovezanosti s pripovednim korpusom deležen kritike malodane od vsega začetka; Kvintilijan ga je komentiral z besedami (*Inst.* 3, 8, 9), da Salustijevi prologi niso zadostno povezani z zgodovinsko materijo preostalega dela:

Quos secutus videlicet C. Sallustius in bello Iugurthino et Catilinae nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est.

Zdi se, da se je ravno po njih zgledoval Salustij v *Jugurtinski vojni* in *Katilinovi zaroti*, s tem pa se je oddaljil od načel zgodovinopisja ...⁷

Ob tej Kvintilijanovi trditvi, ki jo moramo razumeti predvsem kot izraz literarnega kriticisma,⁸ da jih je namreč v idiomatskem smislu sestavil v neprimernem formatu, moramo priti do ugotovitve, da je prolog napisan v obliki akademskega diskurza, ki je smiselno bližje antitetičnemu filozofskemu traktatu kot pa pravemu zgodovinskemu uvodu, kakršnega bi pričakovali glede na zgodovinsko izkušnjo (prim. Tukidid, Polibij).⁹ V povezavi z vprašanjem o vlogi ali vrednosti te filozofske kakovosti se nujno odpre tudi vprašanje, kako te ideje funkcionirajo v povezavi s historično materijo v nadaljnji pripovedi. Zato je popolnoma zgrešena misel, da sta oba prologa zgolj pojasnilo o izbiri historičnega gradiva,¹⁰ ali da gre celo zgolj za zbirko topov, ki za samo delo nimajo nobenega pravega pomena, saj zlasti antiteze med koncepti etične narave, kot so *luxuria, avaritia, superbia* ipd. v Salustijevem času niso bile nič novega.¹¹ To seveda drži, vendar iz tega ne moremo izpeljati sklepa, da njegovi prologi zaradi tega nimajo prave teže za celotno strukturo njegovih del. Enako

4 Rood, *Thucydides: Narrative and Explanation*, 9; Carrier, »On Narratology«, 32.

5 Tako npr. Thuc. 1.22; Tac., *Ann.* 1.1.

6 Tako denimo Leeman, *Aufbau und Absicht*, in Laistner, *The Greater Roman Historians*.

7 Prevod vseh izvirnih odlomkov je za potrebe tega članka pripravil avtor.

8 Tiffou, *Essai sur la pensée morale*, 18.

9 Vendar pa ne pri vseh grških zgodovinopiscih – prim. Ksenofontovo *Grško zgodovino* in njen nadvse nenavadni uvod – ki to sploh ni.

10 Prim. Leeman, »Sallust's Prologe«.

11 Laistner, *Greater Roman Historians*, 171.

nemogoča je misel, da bi Salustij svoj prolog sestavil po literarnih zapovedih svojega časa,¹² kljub temu da je, denimo, Ciceron morda ravnal drugače.¹³

Osrednji moment prologa je, kakor se izkaže, pojem *virtus* kot nadredni pojem in vse njene pozitivne manifestacije ter njej nasprotni negativni koncepti,¹⁴ ki so za oblikovanje specifičnega in za funkcijo prologa tako nujnega ideološkega okvira eden ključnih vzvodov, je v poglavju 1.1–1.4 bralcu predstavljen kot osrednji motiv:

Omnis homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant veluti pecora, quae natura prona atque ventri oboedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est: animi imperio, corporis servitio magis utimur; alterum nobis cum dis, alterum cum beluis commune est. Quo mihi rectius videtur ingeni quam virium opibus gloriam quaerere et, quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere. Nam divitiarum et formae gloria fluxa atque fragilis est, virtus clara aeternaque habetur.

Vsi ljudje, ki se trudijo povzpeti se nad ostala bitja, bi si morali na vso moč prizadevati, da ne bi življenja premerili molče kakor ovce, ki jih je narava ustvarila sklonjene k tlom in pokorne zgolj svojemu trebuhu. Vsa naša ustvarjalna moč je v telesu in duhu. Duha imamo, da ukazuje, telo pa, da sledi; v prvem smo podobni bogovom, drugo nam je skupno z živalmi. Zato se mi zdi pravilneje, da si za slavo prizadevamo z duhovnimi in ne toliko s telesnimi sposobnostmi; in ker je življenje, ki nam je dano, kratko, moramo doseči, da bo spomin na nas kar se da dolgotrajen. Slava bogastva in lepote je namreč nestanovitna in krhka, slava kreposti pa sijoča in večna.

Odlomek je utemeljen na ključnih etičnih kategorijah, ki so urejene v vrsti urejenih antitetičnih parov; *homines* – *animalia* (1.1); *animi imperium* – *corporis servitium* (1.2); *di* – *beluae* (1.2); *ingenium* – *vires* (1.3); *vita* ... *brevis* – *memoria* ... *maxime longa* (1.4); *divitiarum et formae gloria fluxa atque fragilis* – *virtus clara aeternaque* (1.4), *vis corporis* – *virtus animi* (1.5).

Struktura je skrbno premišljena: prva dva antitetična para si sledita od splošnega h konkretnemu in pozitivnega k negativnemu, druga dva pa v obratnem vrstnem redu od konkretnega k splošnemu in negativnega k pozitivnemu; vse skupaj tvori učinkovit *Ringkomposition*, v katerem velja izpostaviti zelo smiselno izbiro izrazov *animal*, *pecus*, *belua* v 1.1–1.2, ki izkazuje

12 Cic., *Att.* 16.6: »Pošiljam ti knjigo o slavi – v njej pa je isti predgovor kot v tretji knjigi *Akademik*. Do tega je prišlo pač tako, da imam knjigo predgovorov, iz katere navadno kaj izberem, ko se lotim kakega novega spisa ...«.

13 Cic., *Inv.* 1.20: »Uvod je nagovor, ki bralčevo zavest ustrezno pripravi na nadaljnjo pripoved; namen predgovora je uresničen, če pri bralcu doseže dobrohotnost, pozornost in vodljivost. Potemtakem se mora tisti, ki hoče uvodoma dobro predstaviti predmet svoje pripovedi, pred tem dodobra seznaniti z naravo predmeta razprave.«

14 Earl, »Prologue Form«, 5–17; Usher, »Sallust, the Censor«, 572; Tiffou, *Essai sur la pensée morale*, 353–413.

razumevanje psihološke dimenzije teh izrazov in ki obenem ustvarja primer-no okolje za izjemno subtilno rabo izraza *silentium* v 1.1, v katerem je zajeta bistvena razlika med človekom in živaljo – ali med aktivnim človekom in človekom, ki je v svoji pasivnosti podoben živali.

Človek (*omnes homines*) je bitje (*animal*) prav kakor vsa druga bitja (*ceteris animalibus*); od drugih bitij ga razlikuje prizadevanje, da bi jih presegel (*qui sese student praestare*). Preseči jih more samo s *pravilnim* delovanjem, kakor je pojasnjeno v *summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant*, s čimer je jasneje opredeljen nevtrarno rabljeni izraz *studere*. Ključni moment rabe izraza *pecora* oz. primerjave med *homines* in *pecora* je izraz *silentium* – v odlomku *ne vitam **silentio** transeant veluti pecora*; v pasivnem smislu izraz *silentium* predstavlja nasprotje izrazoma *gloria* in *memoria* kot osrednjemu momentu prvega poglavja – torej nedelovanje, katerega posledica je, da človek ne doseže *gloria* in *memoria*: kdor je nedejaven – *non studet* –, ne doseže slave in trajnega spomina – *non quaerit gloriam neque memoriam maxumam efficit* –, zato se o njem ne govori – *siletur de eo*. Če torej izraz *animalia* zaje-ma tudi ljudi, izraz *pecora* posebej poudarja pasivnost oz. nedelovanje, za kate-rega je plačilo *silentium*. Izraz *silentium* smemo razumeti tudi v aktivnem smislu,¹⁵ torej v pomenu, da človek ne sme ostajati *nem* – da torej mora govo-riti oz. izkoristiti dar govora, ki ga razlikuje od ostalih bitij. Vsekakor gre za pogost *topos*, da je prav dar govora tisti, ki človeka loči od drugih bitij, kate-rega jasno vzporednico najdemo pri Izokratu (τοῦτο μόνον ἔξ ἀπάντων τῶν ζῶων ἴδιον ἔφουμεν ἔχοντες)¹⁶ ali pri Ciceronu:

hoc uno praestamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos et expri-mere dicendo sensa possumus ... (*De orat.* 1, 32)

Prav v tem se daleč najbolj razlikujemo od zveri – da namreč med seboj go-vorimo in moremo z govorico izražati svoje misli.

Izraz *ne vitam silentio transeant* v prologu *Katilinove zarote* in pa izraz *dicendo sensa exprimere* pri Ciceronu imata torej pomembno dodatno di-menzijo – razumeti ju moramo namreč zlasti v smislu javnega življenja: člo-vek se mora z darom govora udejstvovati predvsem na forumu, tj. v javnem življenju – oziroma v dejavnosti, ki je primerna za *bonum otium*:

Igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit [...] non fuit consilium socordia atque desidia bonum otium conterere neque vero agrum colundo aut venando servilibus officiis, intentum aetatem agere; sed [...] eo-dem regressus statui res gestas populi Romani carptim [...] perscribere ... (*C.* 4.1-2)

¹⁵ Woodman, »A Note on Sallust, Catilina 1,1«.

¹⁶ *Paneg.* 48; gl. citat v celoti spodaj.

Ko se je torej moja duša izvila iz vseh preizkušenj ter pasti [...], sem se odločil, da svojega časa ne bom tratil v brezbržni lenobi, pa tudi z lovom in poljedelstvom, tema hlapčevskima opraviloma, se nisem mislil kratkočasiti; ne [...] , sklenil sem se vrniti k podvigu [...] pisati zgodovino rimskega ljudstva ...

Argument v odlomku *ne vitam silentio transeant veluti pecora* je torej dvojne narave; gre za osrednji moment primerjave med *homines* ter *cetera animalia*, katere kontrastivni element je opozicija pojmov *silentium* (v pasivnem smislu) in *gloria* ter *memoria quam maxume longa: cetera animalia* so za razliko od človeka, katerega ustvarjalna moč (*omnis vis*) izhaja iz *virtus*, obsojena na *silentium* – quia siletur de iis. Drugi pomemben element je kontrast med dejavnim življenjem in nedejavnostjo oz. neplodno dejavnostjo; za *silentium* v aktivnem smislu – *homine (in foro) non loquente* – v odlomku 4.1–4.3 najdemo vsebinsko dopolnilo v izrazu *socordia atque desidia bonum otium conterere*. Posebno pozornost moramo nameniti izrazu *bonum otium* kot nasprotju tega, kar je v 4.1 imenovano *servilia officia*; jasno vzporednico tej argumentaciji najdemo pri Katonu, v uvodni misli v delu *Origines*, namreč *otii non minus quam negotii rationem exstare oportere*.¹⁷

Pri konstrukciji tega odlomka Salustiju ni manjkalo ustreznih zgledov, od katerih moramo v tem obsegu nujno navesti zgolj nekaj najbolj očitnih primerjav; motiv »merjenja poti« skozi življenje (*ne vitam silentio transeant*) je primerljiv že z dobro znano Prodikovo zgodbo o Herkulu na razpotju pri Ksenofontu (Xen. *Mem.* 2,1,21): τὴν δι' ἀρετῆς ὁδὸν τρέψονται ἐπὶ τὸν βίον ... Podobnost izraza *ne vitam silentio transeant* sicer ni v negotovosti, katero pot izbrati, pač pa je izpostavljeno brezciljno tavanje, kakor vidimo v vzporednici s Platonom, ki jo citiramo v nadaljevanju.¹⁸ Pri tem moramo posvariti pred morebitnim vtisom, ki se bo morda nujno ponujal ob spodaj navedenih citatih, in sicer, da se je Salustij zgledoval zgolj po grških avtorjih; v resnici Salustiju ni manjkalo navdiha iz dotedanje rimske tradicije, ki je na žalost sicer težko določljiva, vendar ne zanemarljiva.¹⁹ Precejšnje razlike v izsledkih, ki

¹⁷ Cic., *Pro Plan.* 66.

¹⁸ Tako v *Bellum Catilinae* kot tudi v *Bellum Iugurthinum* se Salustij večkrat sklicuje na Platona; Salustijev »platonizem« (prim. Alfonsi, »Postilla sallustiana«, 506) je morda najočitnejši v sklicevanju na Platonovo sedmo pismo (323d–352a). O številnih jasnih vzporednicah s Platonovimi mislimi v različnih delih (mdr. *Rep.* 586a, *Phaed.* 80a) gl. Egermann, *Die Proömien zu den Werken des Sallust*; Pantzerhielm-Thomas, »The Prologues of Sallust«. Vprašanje je, kako so Platonove ideje prišle do Salustija: posredno ali neposredno; možno je, da Platonove misli do Salustija niso prodrele izolirane, temveč kvečjemu podprte z močnim vplivom stoiške filozofije (gl. Bolaffi, »I proemi delle monografie di Sallustio«), čeprav si je težko misliti, da Salustij ne bi bil vsaj osnovno filozofsko izobražen (Syme, *Sallust*, 54); s tem se nam kot pomemben možni vir kaže Pozejdonij (o vplivu stoiške filozofije na Salustija gl. predvsem Schur, *Sallust als Historiker*, 1934). Zagotovo lahko pristanemo na trditev, da se v Salustijevih prologih zrcali tudi stoiška filozofija, vendar se znova postavlja vprašanje, v kakšni obliki je Salustij te ideje povzemal – neposredno ali presejane skozi dela drugih avtorjev. Težava pri lociranju odmevov stoiške filozofije pri Salustiju je v tem, da moramo njegove misli pogosto rekonstruirati pri drugih avtorjih.

¹⁹ Syme, *Sallust*, 242.

bistveno zaznamujejo celotno razpravo o Salustijevih morebitnih virih, nas navezujejo na sklep, da moramo biti do kontrastivne metode, ki omogoča tako različne zaključke, nezaupljivi²⁰ in da velja vplive različnih – grških in rimskih – avtorjev upoštevati kot odmeve v Salustijevem delu, ne pa nujno kot primarne vire.

Zlasti Salustijeva obravnava vsebinsko težko opredeljive *virtus* nas sili, da poiščemo redke oprijemljive točke med rimskimi avtorji pred Salustijem, na podlagi katerih lahko definiramo rimski – in specifično drugačni Salustijev pogled na *virtus*,²¹ k čemur se bomo vrnili še v nadaljevanju.

Ideja o človekovih prednostih pred živalmi je jasno izražena pri Ksenofontu v naslednjem odlomku (*Mem.* 1, 4, 14), ki je za Salustijevo argumentacijo, kot bomo pokazali v nadaljevanju, bistvenega pomena:

οὐ γὰρ πάνυ σοὶ κατάδηλον ὅτι παρὰ τὰλλα ζῶα ὥσπερ θεοὶ ἄνθρωποι βιοτεύουσιν, φύσει καὶ τῷ σώματι καὶ τῇ ψυχῇ κρατιστεύοντες; οὔτε γὰρ βόδις ἂν ἔχων σῶμα, ἀνθρώπου δὲ γνώμην ἐδύνατ' ἂν πράττειν ἃ ἐβούλετο, οὔθ' ὅσα χεῖρας ἔχει, ἄφρονα δ' ἐστὶ, πλεον οὐδὲν ἔχει. σὺ δ' ἀμφοτέρων τῶν πλείστου ἀξίων τετυχηκώς οὐκ οἶσι σοῦ θεοῦ ἐπιμελεῖσθαι; ἀλλ' ὅταν τί ποιήσῃ, νομίεις αὐτοὺς σοῦ φροντίζειν;

Se ti mar ne zdi očitno, da ljudje v primerjavi z drugimi živimi bitji živijo kakor bogovi, saj jih prekašajo po naravi, po telesnih značilnostih in po umskih sposobnostih? Nekdo z volovskim telesom, pa človeško pametjo ne bi mogel narediti vsega, kar želi; podobno tudi bitja z rokami, a brez pameti, niso nič na boljšem. In ti, ki imaš to srečo, da imaš obe ti neprecenljivi stvari, misliš, da bogovom ni mar? Kdaj boš verjel, da skrbijo zate, kaj naj še storijo?

Topos o tlaki, ki jo posameznik dela »trebuhu, spancu in nasladam« (*ven- tri oboedientia*), se pri Ksenofontu pojavi le nekoliko dlje v nadaljevanju:

τοῦ δὲ μὴ δουλεύειν γαστρὶ μὴδ' ὕπνῳ καὶ λαγνείᾳ οἶσι τι ἄλλο αἰτιώτερον εἶναι ... καὶ μὴν τοῦτό γε οἶσθα, ὅτι οἱ μὲν οἰόμενοι μὴδὲν εὖ πράττειν οὐκ εὐφραίνονται, οἱ δὲ ἡγούμενοι καλῶς προχωρεῖν ἑαυτοῖς ἢ γεωργίαν ἢ ναυκληρίαν ἢ ἄλλ' ὅ τι ἂν τυγχάνωσιν ἐργαζόμενοι ὥς εὖ πράττοντες εὐφραίνονται. (*Mem.* 1, 6, 8)

Mar kdo misli, da obstaja boljši razlog za to, da ne bi bil suženj trebuhu, spancu in nasladam ... In prav gotovo veš, da tisti, ki so mnenja, da jim nič ne gre od rok, niso srečni, tisti pa, ki menijo, da so uspešni bodisi v poljedelstvu bodisi v plovbi bodisi v kateri koli že dejavnosti, so zadovoljni, da jim gre dobro.

²⁰ La Penna, *Sallustio e la rivoluzione Romana*, 36.

²¹ O pomenih koncepta *virtus* vse od starejše rimske dobe in primerjavi z gr. konceptom ἀρετή prim. McDonnell, *Roman Manliness*..

Še posebej v Salustijevi argumentaciji izstopa izraz *silentium*, o katerem bomo več spregovorili še v nadaljevanju. Govorica kot nasprotje molka nastopa pri Izokratu v govoru *Panegirik* (Isoc. 4, 48): τοῦτο μόνον ἐξ ἀπάντων τῶν ζώων ἴδιον ἔφυνμεν ἔχοντες ... Precej jasneje se topos izriše v naslednjem odlomku, v katerem se, mimogrede, skriva tudi kritika; odlomek je za ideološki okvir, ki ga gradi Salustij, malodane osrednjega pomena, čemur bomo več pozornosti posvetili v nadaljevanju:

ὁ (sc. λόγος) πάντων τῶν ἐνόντων ἐν τῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει πλείστων ἀγαθῶν αἰτιὸν ἐστί. τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις οἷς ἔχομεν οὐδὲν τῶν ἄλλων ζώων διαφέρομεν, ἀλλὰ πολλῶν καὶ τῷ τάχει καὶ τῇ ῥώμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις εὐπορίαις καταδεέστεροι τυγχάνομεν ὄντες (Isoc. 3, 5)

(govor) je od vsega, kar je človeku v naravi, vir najštevilnejših koristi. V vsem ostalem, kar premoremo, se namreč prav nič ne razlikujemo od ostalih bitij, pač pa za številnimi celo zaostajamo – bodisi v hitrosti bodisi v telesni moči bodisi v drugih zmogljivostih ...

Tudi za rabo besedne zveze *veluti pecora* najdemo otipljivo podlago v starejših zgledih. Pri Platonu tako naletimo na sledeči razmislek:

οἱ ἄρα φρονήσεως καὶ ἀρετῆς ἄπειροι, εὐωχίαις δὲ καὶ τοῖς τοιούτοις ἀεὶ συνόντες, κάτω, ὡς ἔοικεν, καὶ μέχρι πάλιν πρὸς τὸ μεταξὺ φέρονται τε καὶ ταύτῃ πλανῶνται διὰ βίου, ..., ἀλλὰ βοσκημάτων δίκην κάτω ἀεὶ βλέποντες καὶ κεκυφότες εἰς γῆν καὶ εἰς τραπέζας βόσκονται χορταζόμενοι καὶ ὀχεύοντες. (*Rep.* 586a)

Tisti, ki ne poznajo modrosti in ne vedo za krepost in ki jim je le do zabav in kar je še takega, padejo, kot se zdi, proti dnu, pa se spet vzpenjo proti sredi in tako tavajo skozi življenje ... kakor ovce imajo pogled vseskozi uperjen navzdol, sklonjeni so k tlom – in nad mizo, kjer se pasejo in mislijo le na krmo in parjenje.

Citirani odlomki in njihova primerjava s Salustijevim besedilom omogočajo razmeroma trden sklep, da se Salustij v svojem prologu ni zgledoval po zgolj enem viru (in tudi ne po samo eni vrsti »literarnega žanra«), pač pa je ideje, ki so ustrezale njegovemu namenu, zbral pri več različnih piscih in torej črpal iz tradicije dotedanje etične teorije. Pri tem velja opozoriti na ugotovitev, da so bile ideje, ki jih je Salustij izkazal v svojem delu, v njegovem času močno razširjene in jih je mogoče najti tudi pri drugih avtorjih, kar lahko med drugim opazimo tudi pri Ciceronu.²² Delno torej lahko celo pritrdimo mnenju, da so bile ideje grških avtorjev, ki jih je Salustij tako ali drugače uporabil, splošno razširjeni *topoi*, ki bi

22 Pöschl, »Zum Anfang von Sallusts Catilina«, 259.

si jih lahko za potrebe svojega dela prisvojil kateri koli govornik ali filozof.²³

Vsebinsko sorodne ideje, ki jih je »našel« pri svojih virih, je Salustij združil v ideološki konglomerat, prirejen rimskemu miselnemu okolju, predvsem pa njegovemu vsebinskemu cilju.²⁴ Za ta cilj je nadvse pomembno Salustijevo izpostavljanje ključnih konceptov, na katerih gradi svojo argumentacijo: *ingeni opes*, *virtus animi*. Na te koncepte tudi navezuje za posameznika najpomembnejšo nagrado, in sicer *gloria* – torej tisto vrednoto, ki jo tesno povezuje z neminljivim spominom kot malodane prisposodbo nesmrtné duše,²⁵ čemur je dal poseben pomen (C. 1, 3: *Quo mihi rectius videtur ingeni quam virium opibus gloriam quaerere ... memoriam nostri quam maxume longam efficere*), saj ga obravnava kot rezultat tistih človekovih prizadevanj, ki so najbolj oddaljena od zmožnosti drugih bitij (prim. Isoc. 3, 5), to pa je njegova zmožnost artikulacije misli (λόγος) – *ingeni opes*. Tako dobi misel *ne vitam silentio transeant sicuti pecora* iz 1.1 svoj odmev v trditvi *eorum ego vitam morte-mque iuxta aestumo, quoniam de utraque siletur* v 2.8; za to argumentacijo je najpomembnejša trditev pričujočega odlomka v C. 2.9 *verum enim vero is demum mihi vivere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus praeclari facinoris aut artis bonae famam quaerit*, ki ga v celoti navajamo v nadaljevanju.

Te ideje brez dvoma prispevajo k specifičnemu okolju, ki ga je Salustij ustvaril za lastno konstrukcijo temeljnega koncepta, namreč *virtus*, ki v ključnih odlomkih bistveno zaznamuje strukturo celotne *Katilinove* zarote, poleg tega pa ji lahko v enaki obliki sledimo še v kasnejšem delu *Jugurtinska vojna*. Pri Eniju, denimo, najdemo misel *melius est virturte ius: nam saepe virtutem mali nanciscuntur*,²⁶ ki omogoča domnevo, da – če že ne gre za bolj ali manj posrečen prevedek grškega izraza ἀρετή – gre za enačenje *virtus* z grškim izrazom ἀνδρεία, torej s pogumom. Pri Plavtu (*Asin.* 558) najdemo hudomušno misel, ko *virtus* opredeljuje kot *quae domi duellique male fecisti*, kar seveda dopušča jasno (nasprotno) definicijo, da gre v ožjem smislu za (odlična) dejanja v vojni, ki krasijo posameznika – ta moment najdemo pri Katonu:

Leonides Laco quidem simile apud Thermopylas fecit, propter eius uirtutes omnis Graecia gloriam atque gratiam praecipuam claritudinis inclitissimae decorauere monumentis, signis, statuis, elogiis, historiis aliisque rebus; gratissimum id eius factum habuere. (Gell. 3.7 – Cat., *Orig.* fr. 83)

Nekaj podobnega je storil Lakonec Leonid pri Termopilah; zaradi njegove kreposti mu je vsa Grčija izkazala izjemno čast in slavo s spomeniki, upo-

²³ Laistner, *Greater Roman Historians*, 52.

²⁴ Paladini, *Sallustio*, 60.

²⁵ Tiffou, *Essai sur la pensée morale*, 82.

²⁶ *Hectoris lytra* 155–56 (citirano po: McDonnell, *Roman Manliness*, 6).

dobitvami, spominskimi ploščami, hvalnicami, zgodovinskimi spisi in drugim; da, tako so mu bili hvaležni.

Tudi tu nam ne more uiti povsem jasna asociacija kategorij *virtus* in *gloria* (... *propter eius uirtutes omnis Graecia gloriam atque gratiam ... decoraue-
re monumentis* ...), ki je opazna tudi v Salustijevem prologu: *Quo mihi rectius
videtur ingeni quam virium opibus gloriam quaerere* ... (C. 1.3) Temu se zelo
jasno približa tudi Salustij, ki v svojem prologu v *Katilinovi zaroti* postavlja
vprašanje *Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit vine corporis an vir-
tute animi res militaris magis procederet* (C. 1.5).

Vse to torej omogoča sklep, da Salustijeve etične kategorije niso zgolj kalk
vrednot iz grških virov, temveč je v svojem prologu odprl prostor za razvoj la-
stnega, povsem otipljivega koncepta *virtus* na osnovi starega aristokratskega
ideala, ta koncept pa je pot do vrednot, kot sta *gloria* in *memoria*.

Toda Katilina (in Jugurta) se kot protagonist Salustijevega besedila izka-
že kot potencial za *virtus* prav v kontekstu uveljavljenih konvencij – v lastno
virtus tudi trdno verjame, kakor daje sklepati njegovo vprašanje, namenje-
no sozarotnikom: *Nonne emori per virtutem praestat quam vitam miseram
atque inhonestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris, per dedecus amitte-
re?* (C. 20.9)²⁷

Toda kakšno *virtus*? V duhu Enijeve ugotovitve *saepe virtutem mali nan-
ciscuntur* in pa Katonove kvalifikacije *virtus* kot zbira lastnosti, ki pridejo do
izraza v vojni, se izkažeta tudi Katilina in Jugurta:

L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis, sed inge-
nio malo pravoque. Huic ab adulescentia bella intestina, caedes, rapinae, di-
scordia civilis grata fuere ibique iuventutem suam exercuit. Corpus patiens
inediae, algoris, vigiliae supra quam cuiquam credibile est. (C. 5.1–5.4)

»Lukij Katilina, mož plemenitega rodu, je bil silno telesno močan in trdnega
značaja, a duhovno nizkoten in pokvarjen. Vse od rane mladosti je užival v
notranjih razprtijah, moriji, ropanju, razdoru med meščani in ob vsem tem
je potratil svoja mlada leta. Njegovo telo je prav neverjetno dobro prenašalo
lakoto, mraz in pomanjkanje spanja.«

Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxu-
me ingenio validus, non se luxu neque inertiae conrumpendum dedit, sed,
uti mos gentis illius est, equitare, iaculari; cursu cum aequalibus certare et,
quom omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse; ad hoc pleraque
tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus aut in primis fe-
rrire: plurimum facere, minimum ipse de se loqui. (*Iug.* 6.1–3)

²⁷ Prav tak moment tudi v *Hist.* 1.55.15: *Estne viris reliqui aliud quam solvere iniuriam aut mori per
virtutem?*

Ko je Jugurtha, telesno močan in lepe zunanosti, predvsem pa bister, odraščal, se ni dal pokvariti razkošju in brezdelju, temveč se je po šegah svoje dežele posvetil ježi, metanju kopja, tekmoval je s sovrstniki v teku; in dasi ravno je njegov sloves zasenčil vse ostale, je bil vendar vsem pri srcu. Precej časa je preživel tudi na lovu, vedno prvi ali med prvimi, ki so se pognali nad leva in druge zveri. Delal je ogromno, govoril o sebi le malo.

Katilina kot siceršnje poosebljenje propadajoče morale ostane zvest staremu (izkrivljenemu) arhetipu *virtus* vse do zadnjega. V svojih zadnjih besedah *cavete inulti animam amittatis, neu capti potius sicuti pecora trucidemini* (58.21), ki jih nameni svoji vojski, se jasno izriše aluzija na primerjavo z drobnico v uvodnih besedah prologa (*veluti pecora*).

Zaradi izrazito topičnega značaja se zdijo Katilinove besede neprepričljive, vendar ima njegovo sklicevanje na *virtus* trdno podlago v opisu spopada in smrti Katiline ter njegovih pristašev, ki so v tem opisu označeni ne več kot *coniuratores* temveč kot *hostes* (60.1; 60.5); *virtus*, o kateri govori Katilina v svojem govoru, dobi podlago v 60.3: *veterani, pristinae virtutis commemores, comminus acriter instare ...* Opis Katilinove junaške smrti v 61. poglavju – *Catilina vero longe a suis inter hostium cadavera repertus est* (61.4) – potrjuje njegov fizični opis iz petega poglavja (*magna vi et animi et corporis*). Katilina se med spopadom bojuje *cum libertis et colonis*,²⁸ tj. s svojim najtesnejšim osebnim spremstvom, ne pa z nekakšno skupino desperadosov, tako pa lahko v tem zadnjem spopadu dokaže fizične manifestacije lastne *virtus* – z zaupanjem v *virtus* svojih vojakov pa izkazuje tudi *virtus animi*. S porazom zartniške vojske in Katilinovo smrtjo je historični okvir pripovedi izčrpan, toda to ne ogrozi osnovnega Salustijevega namena: redefinicije *virtus*.

Kaj si za razliko od konvencij, po katerih je lahko bil paradigma kreposti tudi posameznik, ki je bil obenem prisposoda za moralni propad, pod *virtus* predstavlja Salustij, se pokaže v odlomku C. 2, 7–2, 9:

Quae homines arant, navigant, aedificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri atque somno, indocti incultique vitam sicuti peregrinantes transiere; quibus profecto contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque iuxta aestumo, quoniam de utraque siletur. Verum enim vero is demum mihi vivere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus praeclari facinoris aut artis bonae famam quaerit. Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter ostendit.

Vse, česar se ljudje oprimejo – or, plovba ali gradnja –, je odvisno od kreposti. Toda mnogi, ki jim je mar le za jed in spanec, neuki in brez omike, tavaajo skozi življenje kakor brez vsakega cilja; tem telo proti naravi služi zgolj za užitke, duh pa jim je v breme. Njih življenje se mi zdi malodane smrt, ker je zavito v molk. Zdi se mi, da prav zares živi nekdo, ki si, osredotočen na neko

28 Perl, »Sallust Cat. 59.3«, 501.

opravilo, prizadeva za slavo, ki jo prinesejo izredna dejanja ali lepe čednosti. Vendar pa v veliki množici stvari narava vsakomur kaže drugačno pot.

V pričajučem odlomku je *virtus* kot idejno polje, v katerem naj bi bilo zajeto človekovo delovanje, razširjeno: izbrane in v tem odlomku izpostavljene dejavnosti *arare*, *navigare* in *aedificare* niso takšne, da bi posamezniku neposredno zagotovile *gloria* in *memoria*, vendar pa predstavljajo paradigmo katere koli človekove dejavnosti (*aliquod negotium*), ki sicer ni ne politično delovanje ne vojaška spretnost (*imperium*), a še vedno sodi v polje *virtus*: *Quae homines arant, navigant, aedificant, virtuti omnia parent*. S tem zasukom v opredelitvi *virtus* v njeni praktični manifestaciji je idejno polje *virtus*, ki torej zajema celoten spekter človekovega delovanja, razširjeno onkraj dejavnosti, katerih neposredna posledica je *gloria* in *memoria*.

Vsebinska rekapitulacija etično orientirane argumentacije odlomka C. 1.1–4.5 torej pokaže, kakšno mesto zaseda v Salustijevi ideološki shemi *virtus*: **virtus** človeka povzdiguje nad druga bitja, ta pa se kaže v njegovi kapaciteti, da namesto telesnih izkoristi svoje duhovne zmožnosti, se pravi **ingenium**. Glavni predmet človekovih prizadevanj sta **gloria** in **memoria**, nasprotji najbolj negativnega fenomena **silentium**. **Virtus animi** je glavna vrednota v izrednem stanju – tako kažejo historični primeri –, vendar je mir tisto kritično polje, na katerem je glavni preizkus posameznikovega delovanja.

Kako se v ta ideološki okvir, v katerem *virtus* figurira kot temeljni moment, vklaplja binarna opozicija človeka in živali? Logiko Salustijevega izvajanja lahko s pomočjo teh citiranih odlomkov rekonstruiramo nekako takole: če je človek *bitje* kakor vsa druga bitja (*omnis homines, qui student sese praestare ceteris animalibus ...*), ga od ovc (*pecora*) in zveri (*beluae*) ne loči nič drugega kot njegova duhovna zmožnost (*nostra omnis vis in animo et corpore sita est: animi imperio, corporis servitio magis utimur; alterum nobis cum dis, alterum cum beluis commune est*), le-to pa pooseblja ena zares edinstvena danost: sposobnost govora, ki je v ostrem nasprotju z molkom (*ne vitam silentio transeant*). Govor, pravi Izokrat, je edino, v čemer se človek odlikuje pred živalmi, ki so lahko močnejše, hitrejši itd. – v vsem ostalem človek pravzaprav zaostaja. V izjemnih telesnih danostih se človek, naj velja za še takšno utelešenje določenih podpomenk *virtus* (*magna vis ... corporis*), živalim zgolj približa, toda nikoli ne bo močnejši, hitrejši, vzdržljivejši. Le v enem jih resnično lahko preseže: v *arare*, *navigare*, *aedificare*. Ta svet je živalim nedosegljiv, tudi za človeka pa je predmet *virtus*.

Za to redefinicijo kreposti so bili, kakor smo pokazali, grški *fontes* ključnega pomena: če je želel Salustij sploh izpeljati sporočilo svojega pripovednega okvirja, je moral sestaviti povsem novo pripovedno matrico tako v formalnem kot tudi ideološkem smislu – torej takšno, po kateri bi lahko pokazal, da Katilina (ali Jugurta) v nobenem pogledu ne bi mogel veljati za zgled *virtus*. Zdi se, kakor da se Salustij hote upira ideji, da je krepost (ἀρετή, *virtus*) »re-

zervirana« za aristokrata, medtem ko je *demosu* nedostopna po razredni logiki; besedilo si, kljub temu da Salustij ne črpa iz njega (vsaj ne očitno), zasluži več kot opombo pod črto:

ἔστι δὲ πάση γῇ τὸ βέλτιστον ἐναντίον τῇ δημοκρατίᾳ· ἐν γὰρ τοῖς βελτίστοις ἔνι ἀκολασία τε ὀλιγίστη καὶ ἀδικία, ἀκρίβεια δὲ πλείστη εἰς τὰ χρηστά, ἐν δὲ τῷ δήμῳ ἀμαθία τε πλείστη καὶ ἀταξία καὶ πονηρία· ἢ τε γὰρ πενία αὐτοὺς μᾶλλον ἄγει ἐπὶ τὰ αἰσχρὰ καὶ ἡ ἀπαιδευσία καὶ ἡ ἀμαθία <ή> δι' ἔνδειαν χρημάτων ἐνίοις τῶν ἀνθρώπων. (*Const. Ath.* 1, 5)

Kar je v svetu odličnega, se upira demokraciji. Med odličniki je namreč prav malo nezmernosti in krivičnosti, pač pa ogromno predanosti krepotim. Med ljudstvom pa domuje popolna nevednost, razpuščenost in malopridnost; pomanjkanje jih namreč sili k sramotnemu početu in ker so brez sredstev, so nekateri nevzgojeni in nevedni.

Misli, da Salustij polemizira z idejami, ekspliciranimi v zgornjem odlomku, se sicer moramo upreti, vendar pa se njegov ideološki okvir od njih radikalno razlikuje – če ne drugega v razbitem ali vsaj nadgrajenem sklepalnem zaporedju pisca atenske ustave. Če je namreč ta prepričan, da med odličniki domuje krepot (ker so odlični oz. ker so premožni), med *demosom* pa malopridnost (če drugega ne, ker jih k temu silijo razredne okoliščine), gre Salustij vsaj korak dlje: malopridni so lahko tudi odličniki, tradicionalnim prepričanjem o *virtus* navkljub. Salustijeva *virtus* je torej sicer izpeljana iz rimskega aristokratskega arhetipa, vendar je s svojimi ideološkimi dopolnitvami specifična, to pa zaradi svoje vključujoče kakovosti: enako (ne)dostopna je vsem, ne le aristokratom in celo ne samo Rimljanom – pomislimo samo na primer kartažanskih bratov, ki sta se žrtvovala za domovino (*Iug.* 78.1–79.10).

BIBLIOGRAFIJA

- Alfonsi, Luigi. »Postilla sallustiana: religiosissimi mortales«. *Aevum* 35 (1961): 506.
 Bolaffi, Ezio. »I proemi delle monografie di Sallustio«. *Athenaeum* 16 (1938): 128–57.
 Carrier, David. »On Narratology«. *Philosophy and Literature* 8, št. 1 (1984): 32–42.
 Desmouliez, André. »Cicéron et l'ambition littéraire de Salluste«. *Latomus* 37 (1978): 25–46.
 Earl, Donald. »Prologue Form in Ancient Historiography«. V: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* 1.2 (1972): 842–56.
 Egermann, Franz. *Die Proömien zu den Werken des Sallust*. Dunaj: Hölder-Pichler-Tempsky, 1932.
 Laistner, Max Ludwig W. *The Greater Roman Historians*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1977.
 La Penna, Antonio. *Sallustio e la rivoluzione romana*. Milano: Feltrinelli, 1968.
 Leeman, Anton D. »Sallust's Prologue und seine Auffassung von der Historiographie. Das

- Catilina Proömium«. *Mnemosyne* 7 (1954): 323–39.
- . *Aufbau und Absicht von Sallusts Bellum Iugurthinum*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitg., 1957.
- Lefèvre, Eckard. »Argumentation und Struktur der moralischen Geschichtsschreibung der Römer am Beispiel von Sallusts Bellum Iugurthinum«. *Gymnasium* 86 (1979): 249–77.
- Marincola, John. *Authority and Tradition in Ancient Historiography*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2004.
- McDonnell, Myles A. *Roman Manliness. Virtus and the Roman Republic*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006.
- Paladini, Virgilio. *Sallustio. Aspetti della figura, del pensiero, dell' arte*. Milano: Giuseppe Principato, 1948.
- Pantzerhielm-Thomas, Sigge. »The Prologues of Sallust«. *Symbolae Osloenses* 15, št. 1 (1936): 140–62.
- Perl, Gerhard. »Sallust Cat. 59,3 Ipse cum libertis et colonis«. *Hermes* 97, št. 4 (1969): 501–502.
- Pöschl, Viktor. »Zum Anfang von Sallusts Catilina«. V: Walter Wimmel, ur., *Forschungen zur Römischen Literatur. Festschrift zum 60. Geburtstag von Karl Büchner*, 254–61. Wiesbaden: F. Steiner, 1970.
- Rood, Tim. *Thucydides: Narrative and Explanation*. Oxford, New York: Clarendon Press, 1998.
- Schur, Werner. *Sallust als Historiker*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1934.
- Syme, Roland. *Sallust*. Berkeley: University of California Press, 2002.
- Tiffou, Etienne. *Essai sur la pensée morale de Salluste à la lumière de ses prologues*. Pariz: Klincksieck, 1974.
- Usher, Stephen. »Sallust, the Censor of a Decadent Age«. *History Today* 13, št. 8 (1963): 564–72.
- Woodman, Anthony John. »A Note on Sallust, Catilina 1,1«. *Classical Quarterly* 67 (1973): 310.

A DICHOTOMY OF THE HUMAN AND THE BESTIAL: SALLUST AND (SOME OF) HIS MODELS

Summary

Sallust's prologue in his monograph *The Catilinarian Conspiracy* is an unusual one: at first glance it almost seems to be a philosophical introduction rather than a historiographic one. However, his singular opening style proves to be a well-planned strategy, revealing the author's subtly conveyed political and philosophical *Weltanschauung*. In his prologue, Sallust abandons the well-established concept of the old aristocratic virtue (*virtus*) and forges an entirely new, neutral concept of virtue attainable to all who deserve it, basing it in the ideology developed by Greek authors such as Xenophon, Plato, Isocrates, and the Stoic philosophers. These fontes prove to be of the utmost importance for Sallust, for even though the concept of virtue was elaborated by the older Roman authors, it still left room for misinterpretation. The age-old position that excellence automatically comes with class (consider the Old Oligarch) is thoroughly revised in Sallust: not in the sense that virtue is classless and transcendent (which would be an exaggeration) but that all men, aristocrats too, are corruptible – and inherently devoid of virtue.

Klemen Grabnar

Je ne menge poinct de porcq: zgodnja parodična maša Orlanda di Lassa

ET SUEM, QUI, CUM UNGULAM PLENE DIVIDAT, NON RUMINAT.

Lv 11.7 (Nova vulgata)

»Le plus divin Orlande«, »princeps musicorum«, »mirabile Orlando« – to so le nekateri izmed mnogih vzdevkov, ki si jih je Orlando di Lasso (1530/1532–1594), zagotovo eden najvidnejših skladateljev 16. stoletja, prislužil že za časa svojega življenja.¹ Uveljavil se je in si pridobil precejšen ugled že zgodaj v svoji dolgoletni karieri, kar je bila med drugim posledica njegovih številnih potovanj. V zgodnjih letih je deloval v rodnem Monsu (do 1544), v različnih italijanskih mestih (1544–1554) in v Antwerpnu (1554–1556), nato pa se je ustalil v Münchnu, kjer je bil od leta 1563 *maestro di cappella* na tamkajšnjem dvoru. Njegov opus je zelo obsežen – napisal je kar blizu dva tisoč kompozicij (med njimi npr. maše, motete, madrigale, šansone in nemške pesmi). Lassova dela so bila izjemno razširjena, zlasti po srednji in zahodni Evropi, kjer so v glasbenih knjižnicah in arhivih še danes ohranjene mnoge njegove kompozicije, tako v rokopisni kot tudi tiskani obliki.² Nekaj njegovih izvirnih tiskov in večje število prepisov njegovih del lahko najdemo tudi v slovenskih knjižnicah.³

Med tovrstnimi ohranjenimi prepisi je tudi *Missa super Je ne menge poinct de porcq*, ki se je delno ohranila v dveh rokopisih iz ok. leta 1600, danes

1 Uporabljajo se različne oblike njegovega imena: ena izmed pogostejših je italijanizirana oblika (Orlando di Lasso), ki jo je često uporabljal tudi sam. Poleg te pa se med drugimi uporabljajo še francoski različici (Roland ali Orlande de Lassus) in nekoliko redkeje latinizirana (Orlandus Lassus).

2 Lassova glasba je bila priljubljena še desetletja po njegovi smrti; še leta 1687 je bila denimo v Parizu pod naslovom *Missa quatuor vocum ad imitationem moduli* ponatisnjena *Missa Iager* (poznana tudi kot *Missa Venatorum*).

3 Več o tem piše Kokole, »Musical Repertoire,« 171–90.

hranjenih v Rokopisni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Prvič je bila natisnjena leta 1570 v Lassovi drugi knjigi maš, ki velja za njegovo prvo ohranjeno mašno zbirko.⁴ Večina maš v zbirki je nastala že pred letom 1570, kar dokazuje velika rokopisna korna knjiga iz ok. leta 1565, ki jo hranijo v Münchenski državni knjižnici.⁵ Provenienca obeh zgoraj omenjenih rokopisov ni popolnoma jasna, verjetno pa je, da sta bila do 18. stoletja del škofijskega arhiva v Gornjem Gradu. Rokopis 232, v katerem je ohranjena skupaj z drugimi Lassovimi mašami, pripada tipu t. i. korne knjige.⁶ Gre za tip knjige, kjer so na odprtih straneh (*verso* in *recto*) vsi glasovi, ki so bili izvajani hkrati, zapisani posebej. Običajen vrstni red poteka od zgornjega glasu, zapisanega na levi strani zgoraj, do spodnjega, zapisanega na desni strani spodaj; vsi glasovi so istočasno prehajali na naslednje strani. Omenjenemu rokopisu manjka 1. folij, kjer sta se morala nahajati parta za sopran in tenor z zapisom prvega stavka maše (Kyrie) in začetka drugega stavka (Gloria). Rokopis 285 pa je v obliki glasovnega zvezka – vsebuje notni zapis za enega izmed pevskih glasov, in sicer za tenor. Zvezek vsebuje tenorski part več Lassovih maš, med njimi tudi obravnavano.⁷

Polifona maša, tj. večglasna uglasbitev besedil mašnega ordinarija,⁸ je imela v 16. stoletju že nekaj zgodovine in kar precej predzgodovine za seboj. Besedila mašnega ordinarija so bila v drugačni obliki in vlogi kot ju poznamo danes pogosto kot del liturgije v nekaterih liturgičnih skupnostih prisotna že v prvih stoletjih, v današnjem pomenu pa so bila v širšem vključena v mašno bogoslužje v različnih obdobjih.⁹ Prve uglasbitve so znane iz 10. stoletja in so enoglasne, prve večglasne uglasbitve pa so iz 12. stoletja. Do 14. stoletja je bila vsaka uglasbitev posameznega besedila običajno mišljena kot zaključena celota, samostojna skladba, za prvo mašo, kjer je vidna zamisel uglasbitve skupine besedil mašnega ordinarija kot ene same glasbene kompozicije (se pravi maša kot eno delo iz več stavkov), pa velja *Messe de Nostre Dame* Guillaumea de Machauta iz sredine 14. stoletja. Maše v smislu ene kompozicije s svojimi glasbenimi izrazom so se vse bolj pogosto komponirale sicer šele od začetka 15. stoletja; sprva so nastajali le pari (npr. Gloria—Credo), postopoma pa se je uglasbljevalo vseh pet delov. V začetku 15. stoletja so glasbeno enovitost maše

4 V obliki glasovnih zvezkov jo je z naslovom *Quinque missae* v Benetkah natisnil slavní organist, skladatelj in založnik Claudio Merulo (da Correggio). Posvečena je salzburškemu nadškofu Johannu Jakobu Khuenu von Belasiju in vsebuje štiri štiriglasne in eno petglasno mašo, vse nastale v zgodnjem münchenskem obdobju. *Missa super le ne menge point de porcq* je bila natisnjena še dvakrat: leta 1581 in 1588. Gl. Leuchtmann in Schmid, *Seine Werke in zeitgenössischen Drucken*, 1: 286–87, 2: 43–44, 180.

5 D—Mbs, Mus Ms 2746.

6 SI—Lnr, Ms 232, f. 26r (2r)—33r (9r).

7 SI—Lnr, Ms 285, f. 17v–22.

8 Besedila si po vrsti sledijo: Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus z Benedictusom in Agnus Dei.

9 Kyrie eleison je bil del zahodnega mašnega bogoslužja že vsaj v 6. stoletju, Gloria naj bi bila prisotna od 7. stoletja, Credo na širšem evropskem področju od 11. stoletja, Sanctus naj bi postal del mašnega bogoslužja med 1. in 5. stoletjem, Agnus Dei pa v poznem 7. stoletju. Gl. npr. McKinnon, »Mass.«

do določene mere dosegli s tem, da so bili vsi njeni deli na splošno komponirani v istem slogu, že kmalu pa so se tekom 15. stoletja izoblikovali predvsem trije načini učinkovitega medsebojnega povezovanja stavkov maše: z uporabo enakega tematskega materiala, pri čemer se vsak stavek začne enako oz. podobno (to so maše z *mottom*); z uporabo iste, že prej obstoječe melodije (tj. *cantusa firmusa*), ki je temelj vseh mašnih stavkov (take maše se imenujejo tenorske maše); in z uporabo istega skladateljskega postopka (skladatelji so mašne stavke gradili na primer s pomočjo kanonov). Našteti načini medsebojnega povezovanja stavkov so se lahko med seboj tudi prepletali.

V 16. stoletju so se pojavili novi postopki povezovanja mašnih stavkov. Med njimi je postal najpogostejši ta, pri katerem je za osnovo služilo glasbeno gradivo že obstoječe kompozicije, vendar pri tem (v nasprotju s kompozicijskimi praksami prejšnjih stoletij) temelja za novo skladbo ni predstavljal le en sam glas predloge, temveč vsi glasovi. Skladatelj je za osnovo lahko uporabil posamezne dele šansone, madrigala ali moteta in jih na različne načine predelal – variiral, razširil ipd. Tako komponirane maše se najpogosteje označujejo z izrazom parodične maše.¹⁰ Pri parodični tehniki komponiranja torej ne gre zgolj za citiranje, temveč za temeljito predelavo modelne kompozicije, kjer je gradivo modela razporejeno na novo, z vmesno popolnoma novo komponirano glasbo. Tako modelna kompozicija služi le kot izhodišče – osnova, na podlagi katere je dosežena glasbena enovitost pri uglasbitvi besedil mašnega ordinarija.

Prikaz takega načina komponiranja maše je v traktatu *El melopeo y maestro* iz leta 1613 podal Pietro Cerone.¹¹ Čeprav je opis kratek, nam kljub temu posreduje osnoven obris procesa oblikovanja parodične maše. Pri tem je Cerone izhajal prav iz kompozicijske prakse sredine in druge polovice 16. stoletja, tj. čas, ko je deloval Lasso. Poglavitne točke njegovega prikaza so:

1. Začetek vsakega stavka maše mora biti podoben začetku predloge, kar se doseže z uporabo enakega glasbenega gradiva, ki pa je vsakokrat nekoliko drugače kontrapunktsko obdelano.
2. Drugi odsek prvega stavka (*Christe eleison*) je lahko osnovan na katerem

¹⁰ Grški izraz *παρωδία* so s tovrstno mašno ustvarjalnostjo povezovali predvsem nemški glasbeniki 16. in zgodnjega 17. stoletja. Ob tem velja izpostaviti tisk maše Jacoba Paixa z naslovom *Missa: Parodia mottetae Domine da nobis auxilium Th. Crequilonis*, ki je izšla leta 1587 v Lauingenu; naslov Paixove maše je imel namreč močan vpliv na oblikovanje besedne zveze parodična maša v 19. stoletju. Pri njeni uveljavitvi sta imela pomembno vlogo August Wilhelm Ambros, avtor vplivne knjige *Geschichte der Musik*, in Peter Wagner z monografijo *Geschichte der Messe*. Zlasti med angleškimi muzikologi pa je razširjeno poimenovanje imitacijska maša. Izraz je vpeljal Lewis Lockwood, »On 'Parody' as Term and Concept,« 560–75. Ker parodične maše niso v nikakršni povezavi s porogljivim posnemanjem, se je s tem izrazom med drugim skušalo izogniti danes negativnemu prizvoku besede parodija. Literature, ki razlaga različne aspekte parodije v glasbi, je veliko, med njimi osnoven pregled na primer podaja prispevek Armina Brinziga idr., »Parodie und Kontrafaktur,« 1394–1416.

¹¹ Cerone se je pri svojem opisu močno naslonil na starejše teoretsko delo *Ragionamento di musica* Pietra Pontia.

izmed motivov notranjih fraz predloge, lahko pa je komponiran povsem na novo.

3. Začetek tretjega odseka (Kyrie II) lahko skladatelj oblikuje po svoje, lahko pa uporabi tudi motiv katere izmed notranjih fraz predloge.

4. Zaključki vseh stavkov maše morajo izkazovati podobnost z zaključkom predloge.

5. Ni nujno, da notranji odseki vsakega stavka kadencirajo na glavni stopnji, pri čemer pa se dva zaporedna odseka ne smeta zaključiti na isti stopnji.

6. Bolj ko se skladatelj pri komponiranju maše poslužuje motivov notranjih fraz predloge, boljša in hvalevrednejša je maša.

Do danes se je ohranilo okoli 60 Lassovih maš; natančnejšo opredelitev števila maš ovira dejstvo, da je poleg nesporno avtentičnih še nekaj takih maš, pri katerih je Lassoovo avtorstvo sporno. Velika večina njegovih maš je parodičnih.¹² V tem se njegov opus bistveno ne razlikuje od opusov njegovih sodobnikov.¹³ Lasso je za osnovo svojih parodičnih maš uporabil zelo različne predloge. Nabor obsega lastne in tuje kompozicije različnih žanrov – mote, nemške pesmi, šansone in madrigale – in odraža njegovo široko poznavanje tedanjih slogov in oblik. Pri komponiranju maš, napravljenih na osnovi skladb drugih skladateljev, je zlasti v zgodnejšem obdobju v največji meri posegal po šansonah.

Obravnavana Lassoova maša je osnovana po šansoni *Je ne menge point de porc* Claudina de Sermisyja (ok. 1490–1562),¹⁴ poleg Clémenta Janequina (ok. 1485–po 1558) enega najvidnejših predstavnikov pariške šansone, ki je cvetela sredi 16. stoletja v Franciji. Pariške šansone so znane iz tiskanih zbirk, ki jih je v Parizu izdajal Pierre Attaignant. Med leti 1528 in 1552 je izdal čez 15 zbirk, v katerih je izšlo ok. 1500 šanson. Šansona *Je ne menge point de porc* je izšla v četrti knjigi šanson za štiri glasove, ki jo je Attaignant izdal skupaj s Hubertom Julietom v Parizu leta 1538.¹⁵

Po vsebinski plati so šansone največkrat prežete z ljubezensko tematiko, kar omenjeno šansono postavlja med izjeme. Njena vsebina je namreč nedvomno skatološka, saj opisuje prašičeve nečednosti:

Je ne menge point de porc.
Telle que je vois dire,
S'il a mengé cent estrons,
Il ne s'en fera que rire.
Il les tourne, il les vire,

12 Gl. Orlich, *Parodiemessen von Orlando di Lasso*.

13 Giovanni Pierluigi da Palestrina, poleg Lassa eden izmed velikanov vokalne polifone glasbe 16. stoletja, je denimo od ohranjenih 104 avtor 53 parodičnih maš.

14 Predloga maše dolgo ni bila poznana. Tako podrobno obravnavo dela zaman iščemo tudi v zadnji obsežni sintezi o Lassovih parodičnih mašah Rufine Orlich.

15 *Quart livre*, f. 2v–3. Sodobna izdaja šansone je na voljo v zbranih delih: Sermisy, *Opera omnia*, 127–30.

Il leur rit et puis les mort.
 Je ne menge point de porc.
 Le porc s'en alloit jouant
 Tout au long d'une rivière.
 Il veit ung estron nouant,
 Il luy print a faire chere,
 Disant en ceste maniere:
 « Estron nouant en riviere,
 Rend toy ou tu es mort. »
 Je ne menge point de porc.¹⁶

Sermisyjeve šansone izkazujejo glede na teksturo tri načine oblikovanja glasbenega stavka: izrazito homofono z jasno izpostavljeno melodijo v zgornjem glasu, v razgibani homofoniji in v enostavni polifoniji, kjer je glasbeno gradivo obravnavano v preprosti imitaciji kratkih motivov.¹⁷ Šansona *Je ne menge point de porc* po svoji teksturi nekoliko izstopa iz povprečja, saj se v njej družijo vsi trije opisani načini oblikovanja, kar kompozicijo v veliki meri dela razgibano. Sermisy tako uporablja postopek imitacije, pri čemer je vrstni red vstopanja posameznih glasov vedno drugačen; združuje različne skupine glasov in jih sopostavlja eno poleg druge (zgornja glasova nastopita skupaj in spodnja skupaj ali pa zgornji glas posebej in spodnji trije skupaj); poslučuje pa se tudi stroge homofonije. Kompozicija je razgibana tudi po ritmični plati, skladatelj prav tako menja metrum (iz dvodobnega v tridobnega in nazaj). Dolžina glasbenih fraz se ozira na dolžine verzov, kar je značilno za pariške šansone. To se kaže v tem, da kadence, ki zaključujejo fraze, pogosto sovpadajo s koncem verzov. Skupna značilnost, ki šansono družijo z drugimi pariškimi šansonomi, je tudi silabičnost. To pomeni, da vsakemu zlogu besedila v glavnem pripada en ton. Čeprav Sermisyjeve šansone niso deskriptivne do te mere kot denimo Janequinove,¹⁸ je kljub temu mogoče prepoznati določene metode, ki na poseben način odražajo besedilo v glasbi.¹⁹ V obravnavani šansoni se kažejo na primer v taktih 17 in 18, kjer se v zgornjem glasu na besedah »Il les tourne« s postopom D–B in na besedah »il les vire« s postopom B–D–B v glasbi odraža pomen besed (gl. glasbeni primer 1). V taktu 21 pa je denimo beseda »mort« izpostavljena tako, da na

16 Ne jem svinjine. / Takole vam povem: / čeprav je (pujs) pojedel sto iztrebkov, / se jim le smeji; / obrača in suka jih, / se jim reži, nato jih zgrabi. / Ne jem svinjine. / Pujs je razigrano odšel / vzdolž rečnega brega. / Zagledal je plavajoči iztrebek, / ga zajel, da bi si ga privoščil / in takole porekel: / »V reki plavajoči iztrebek, / predaj se, če ne je po tebi.« / Ne jem svinjine. (Prevod je avtorjev). Pisec besedila šansone ni znan.

17 O pariških šansonah gl. npr. Brown in Stein, *Music in the Renaissance*, 191–97. Osnovno o Sermisyjevih šansonah pa piše Isabelle Cazeaux v uvodu k 3. zvezku zbranih del.

18 Najbolj prepoznaven primer deskriptivne šansone je gotovo Janequinova *La bataille* s številnimi onomatopoičnimi učinki.

19 Eden izmed pomenov tedanjega zблиževanja glasbe in besede je, da so humanistično naravnani skladatelji 16. stoletja v okviru takratnih pogledov in spoznanj utirali pot oživljanju antične kulture.

mestu njenega nastopa prvič vsi glasovi kadencirajo naenkrat (gl. glasbeni primer 2).

Glasbeni primer 1: Claudin de Sermisy, *Je ne mange point de porc*, t. 17–19.

Il les tour - ne, il les vi - re, Il leur
 ri - re. Il les tour - ne, il les vi - re, Il leur
 ri - re. Il les tour - ne, il les vi - re, Il leur
 ri - re. Il les tour - ne, il les vi - re, Il leur

Glasbeni primer 2: Claudin de Sermisy, *Je ne mange point de porc*, t. 20–21.

rit et puis les mort. Je ne
 rit et puis les mort. Je
 rit et puis les mort.
 rit et puis les mort. Je

Skladatelj je posebej učinkovito izpostavil premi govor («Estron nouant en riviere, / Rend toy ou tu es mort»), ki je uglasbljen strogo homoritmično in predstavlja edino mesto, kjer imajo popolnoma vsi glasovi hkrati isto besedilo, poleg tega pa se na ključnih besedah metrum zamenja iz dvodobnega v tridobnega (gl. glasbeni primer 3).

Glasbeni primer 3: Claudin de Sermisy, *Je ne munge point de porc*, t. 37–41.

S temi in podobnimi enostavnimi, a prefinjenimi glasbenimi sredstvi je Sermisyju uspelo izpostaviti duhovitost besedila. Tako je tudi postopek imitacije, ki je sicer bolj značilen za resnobne kompozicije, kot so npr. moteti, v tem primeru uporabljen za doseg duhovitosti. Sermisy je z glasbo nedvomno presegel trivialnost samega besedila.

Lassova parodična maša po šansoni *Je ne munge point de porc* pripada tipu kratkih maš, imenovanih *missae breves*.²⁰ Zanj je značilno, da ni obsesna, ima več popolnoma homofonih delov in je pretežno silabična.²¹ Pričetek maše je nesporno močno vezan na predlogo (gl. glasbeni primer 4), ki je nemudoma prepoznavna.

Glasbeni primer 4: Orlando di Lasso, *Missa super Je ne munge point de porcq*, Kyrie, t. 1–6 (zgoraj); in Claudin de Sermisy, *Je ne munge point de porc*, t. 1–6 (spodaj).

²⁰ Le-ta obsega 281 taktov, medtem ko npr. Lassova najdaljša maša obsega kar 609 taktov. Gl. Orlich, *Parodiemessen von Orlando di Lasso*, 313–15.

²¹ Sodobna izdaja maše je dostopna v zbranih delih: Lasso, *Messen 1–9*, 1–24.

Začetek modela je z neznatnimi spremembami skorajda verno citiran. Ker ima besedilo začetka prvega stavka (»Kyrie eleison«) enako število zlogov kot začetek besedila predloge (»Je ne menge point de porc«), tj. sedem, skladatelju na ta način glasbe ni bilo treba znatno predrugati. Lasso se je na uvodno motivično gradivo predloge oziral tudi pri snovanju začetka stavkov Credo in Sanctus, medtem ko sta začetek drugega stavka (Gloria) in prva polovica zadnjega stavka (Agnus Dei) komponirana z uporabo novega glasbenega gradiva. Lasso tako maše ni oblikoval povsem v skladu s prvo točko Ceronejevega prikaza.

Če se ozremo na naslednjo Ceronejevo trditev o oblikovanju drugega odseka prvega stavka (Christe eleison), ugotovimo, da je Lasso izbral prvo izmed običajnih postopkov in Christe osnoval na gradivu s sredine predloge. Nekoliko pa se je odmaknil od običajne prakse pri komponiranju tretjega odseka (Kyrie II), ko se je poslužil gradiva z začetka predloge.

Zaključki vseh stavkov – razen predzadnjega (Sanctus) – so, čeprav se je enkrat od predloge oddaljil bolj, drugič manj, osnovani na motiviki zaključka modelne kompozicije. Tudi v tem se je Lasso tako le nekoliko odmaknil od Ceronejevega prikaza. Nastopi kadenc pa so docela v skladu s Ceronejevo razlago.

Pri komponiranju mašnih stavkov se je, kot je to običajno, bolj ali manj posluževal tudi motivov notranjih fraz predloge. Posebnost pa se kaže v tem, da je pri komponiranju delov, ki so popolnoma svobodni, neodvisni od predloge, vendarle izhajal iz sloga modela in mašo na ta način stilno zaokrožil.²²

Lasso se pri skladanju maše po *Je ne menge point de porc* ni vedno oziral na običajno prakso oblikovanja parodične maše, kot jo je na neki način kodificiral Cerone. Razlogov za to je verjetno več. Kot najočitnejši se kaže ta, da zaradi kratkosti uglasbitve mašnega ordinarija ni bilo veliko možnosti za uporabo in razvoj glasbenega gradiva predloge.²³ Enega izmed razlogov bi gotovo lahko našli tudi v tem, da Lasso ni hotel zapasti v shematičnost in ustvariti neizrazite, povprečne kompozicije. Nenazadnje lahko pomemben dejavnik vidimo v strukturi predloge – njen sklepni del je namreč le nekoliko spremenjena oblika začetnega dela. Glede na to skladatelj začetka drugega stavka (*Gloria*), ki v liturgiji nastopi neposredno za prvim (*Kyrie*), ni mogel oblikovati z enakim glasbenim gradivom, kot je prisotno v sklepu predhodnjega stavka, v katerem je bilo gradivo v vsakem primeru možno v kratki časovni oddaljenosti slišati dvakrat. Nekaj podobnega velja za konec predzadnjega (*Sanctus*) in začetek zadnjega stavka (*Agnus Dei*).²⁴

22 Po mnenju nekaterih muzikologov to kaže na skladateljevo kompozicijsko fleksibilnost. Prim. Orlich, *Die Parodiemessen von Orlando di Lasso*, 163.

23 Prim. npr. Scholz, *Komposition des Gloria*, 372–73.

24 Drugi del predzadnjega stavka (Benedictus) je bil namreč v tedanji liturgiji navadno izvajan ločeno od prvega dela in je nastopil tik pred zadnjim stavkom.

Vprašanje, ki se danes marsikomu porodi že ob pogledu na naslov maše, je, zakaj je Lasso za predlogo maše, ki je takrat veljala za osrednjo liturgično-glasbeno obliko, vzel dotično Sermisyjevo šansono z nezmotljivo posvetnim besedilom; še več, z naravnost trivialno vsebino.

V muzikološki literaturi obravnavana maša velja za enega najskrajnejših primerov uporabe posvetne skladbe v liturgični glasbi,²⁵ ki pa še zdaleč ni osamljen primer. Skladatelji v 16. stoletju so za osnovo parodičnih maš čestokrat posegali po posvetnih modelih, tudi takih s precej drzno vsebino. To problematično prakso so skušali prepovedati na zasedanju tridentinskega koncila, torej v času, ko je po virih sodeč nastala Lassova maša.²⁶ Lassov izbor predloge s tako posvetno vsebino bi lahko razumeli kot zavestno odločitev, ki kaže skladateljev pogled na uporabo posvetnih modelov: poglobitni dejavnik pri izboru so glasbene kvalitete predloge. Temu v prid gotovo govori Sermisyjeva prefinjena glasba nasproti uglasbljenemu trivialnemu besedilu.²⁷ Dodali bi lahko še povezovanje parodične tehnike komponiranja s konceptom *imitatio*, ki je bil poznan in prevzet iz antične retorike.²⁸ Pri tem gre za zavestno uporabo glasbenega gradiva določene že obstoječe skladbe, ki služi za osnovo pri komponiranju novega dela, namen pa je izkazati spoštovanje skladatelju modela (navadno uveljavljenemu in cenjenemu, kar je Sermisy gotovo bil) ali pa prekašati model sam.²⁹

Pri izboru predloge za mašo bi lahko pomembno vlogo odigrala tudi vzpostavitev neke vrste vsebinske povezave med predlogo in mašo, ki po besedah Ignaca Bossuyta »tako njemu [skladatelju] samemu kot tudi poslušalcem predstavlja intelektualni izziv«.³⁰ Težko si je namreč predstavljati, da bi Lasso povsem obšel besedilo predloge. Tako bi besedilo šansone pod vplivom mašnih besedil lahko razumeli tudi takole: v prašičevih nespodobnih opraviilih, ki jih opisuje šansona, bi lahko prepoznali naše lastne, neprebavljive nedčnosti, človeško grešnost, ki potrebuje odrešitev.

Domneva, da je bila Lassova izbira pariške šansone za predlogo maše povezana z njegovimi morebitnimi osebnimi cilji v tistem času – dobiti zaposlitev na francoskem dvoru, s katerim naj bi bil tedaj v stikih –, ostaja zaradi pomanjkanja dokazov odprta.³¹

²⁵ Gl. npr. McKinnon idr., »Mass.«

²⁶ Več o obravnavi glasbe na koncilu gl. Monson, »Council of Trent Revisited,« 1–37.

²⁷ Pri tem morebiti ni zanemarljivo, da Sermisyjeva šansona *Je ne menge point de porc* ni bila zelo razširjena in posledično širše poznana. V večini Lassove maše poslušalci tako najverjetneje niso povezovali z njeno predlogo. Drugače pa je bilo pri njenih prepisovalcih – v nekaterih rokopisih je namreč naslovljena kot *Missa brevis* ali *Missa sine nomine*.

²⁸ *Imitatio* v zvezi z glasbo omenjajo nekateri glasbeni teoretiki 16. stoletja, med njimi denimo Gioseffo Zarlino in Pietro Aaron.

²⁹ Burkholder, »Borrowing.«

³⁰ Bossuyt in Schmid, »Lassus,« 1299.

³¹ Gl. Leuchtman, *Orlando di Lasso*, 83–86 in 92–96; Freedman, »From Munich to Paris,« 143.

Še vedno pa se zastavlja vprašanje, ali ni Lasso s tem, ko je prevzel Sermisyjevo šansono *Je ne menge point de porc*, mašo – to častitljivo liturgičnoglasbeno obliko – profaniral?

Zdi se, da je skladatelju uspelo doseči nekaj drugega, nasprotnega: s tem, ko je mojstrsko uporabil kompozicijske prvine modela in glasbeno gradivo predloge tekom maše svobodno preoblikoval, je dosegel duhovno metamorfozo šansone. V tem pogledu je Lassova glasba, ki ima osnovo v tako rekoč trdni prizemljenosti, usmerjena kvišku, proti nebu.

Čeprav sodobna muzikologija obravnavani Lassovi maši (prav tako kot drugim podobnim mašam iz njegovega zgodnjega obdobja) ni posvetila velike pozornosti in ji je v preteklosti pogosto pripisovala obrobni pomen, pa o njeni priljubljenosti med drugim pričajo številni prepisi iz druge polovice 16. in prve polovice 17., na katere naletimo širom Evrope. Mednje sodita tudi rokopisa iz Narodne in univerzitetne knjižnice.

Lassovo mašo lahko pravilno ocenimo, če prevzamemo tedanji pogled na polifono mašo 15. in 16. stoletja: vrednost le-te je v njeni socialno-religiozni vlogi, s kompozicijskega stališča pa nudi skladatelju možnost izkazovanja spretnosti v kompozicijski razgibanosti, ki lahko preseže enoličnost ponavljajoče se uporabe istega glasbenega materiala. Kot poudarja Allan W. Atlas, polifone maše – in to velja tudi za obravnavano – tako ni odlikovala zgolj oblikovna zaokroženost vseh stavkov maše v zaključeno celoto, temveč aristotelski koncept raznolikosti znotraj enovitosti.³²

Lassova maša je v svojem okolju gotovo izpolnjevala natančno določeno funkcijo. Zaradi jedrnatosti predstavlja liturgičnoglasbeno delo, primerno za mašno bogoslužje, ki nima prazničnega značaja.³³ Tako si jo je mogoče predstavljati kot del jutranjega neprazničnega bogoslužja, osredinjenega na mašno daritev – jutranja obredja so bila namreč na münchenskem dvoru, kjer je skladatelj deloval, del vsakdana, pri čemer je bil mašni ordinarij vedno pet večglasno.³⁴ Sermisyjeva šansona je spričo tega, da ni obsežna, obenem pa je razgibana, gotovo služila kot prikladno glasbeno izhodišče za snovanje maše, primerne za krajše bogoslužje. Lasso se ob tem izkaže kot večšč, razgledan skladatelj, ki je znal skrbno izbrati predlogo s točno določenimi glasbenimi značilnostmi in jo popolnoma prikrojiti lastnim potrebam, tako kot to znajo le veliki mojstri.

³² Atlas, »Music for the Mass,« 101–102.

³³ Roche, *Lassus*, 20.

³⁴ Perkins, *Music in the Age of the Renaissance*, 949. Da je bila maša del repertoarja münchenske kapele, priča denimo njena prisotnost v korni knjigi (D—Mbs, Mus Ms 2746), ki je bila namenjena pevcem kapele.

BIBLIOGRAFIJA

Glasbeni rokopisi

- Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka (SI—Lnr), Ms 232.
 Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka (SI—Lnr), Ms 285.
 München, Bayerische Staatsbibliothek, Musikabteilung (D—Mbs), Mus Ms 2746.

Glasbeni tiski

- Quart livre contenant xxvii chansons nouvelles a quatre parties*. Pariz: Attaignant in Juliet, 1538.
 Lasso, Orlando di. *Messen 1–9: Messen der Drucke Venedig 1570 und München 1574*. Orlando di Lasso, Sämtliche Werke, Neue Reihe 3. Kassel: Bärenreiter, 1962.
 ———. *Missa quatuor vocum ad imitationem moduli*. Pariz: Ballard, 1687.
 ———. *Quinque missae*. Benetke: Correggiato, 1570.
 Paix, Jacob. *Missa: Parodia mottetae Domine da nobis auxilium Th. Crequilonis*. Lauingen: Reinmichaelius, 1587.
 Sermisy, Claudin de. *Opera omnia*. Zv. 3, *Chansons*. Uredila Gaston Allaire in Isabelle Cazeaux. Corpus mensurabilis musicae 52. S. l.: American institute of Musicology, 1974.

Druga literatura

- Ambros, August Wilhelm. *Geschichte der Musik*. Breslau: Leuckart, 1876.
 Atlas, Allan W. »Music for the Mass.« V: James Haar, ur., *European Music, 1520–1640*, Studies in Medieval and Renaissance Music 5, 101–29. Woodbridge: Boydell Press, 2006.
 Bossuyt, Ignace, in Bernhold Schmid. »Lassus«. V: Ludwig Finscher, ur., *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Personenteil, 10: 1244–1306. Kassel: Bärenreiter; Stuttgart: Metzler, 1998.
 Brinzig, Armin, Georg von Dadelsen, Hartmut Schick in Reinhard Schulz. »Parodie und Kontrafaktur«. V: Ludwig Finscher, ur., *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, 2. izd., Sachteil, 7:1394–1416. Kassel: Bärenreiter; Stuttgart: Metzler, 1997.
 Brown, Howard M., in Louise K. Stein. *Music in the Renaissance*. 2. izd. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall, 1999.
 Burkholder, J. Peter. »Borrowing.« V: *Grove Music Online*. <http://www.oxfordmusiconline.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/subscriber/article/grove/music/52918pg5> (obiskano 2. oktobra 2012).
 Cazeaux, Isabelle. Uvod v: Gaston Allaire in Isabelle Cazeaux, ur., *Claudin de Sermisy, Opera omnia*, zv. 3, *Chansons*, Corpus mensurabilis musicae 52, xi–xii. S. l.: American institute of Musicology, 1974.
 Cerone, Pietro. *El melopeo y maestro: tractado de música theorica y pratica*. Neapelj: Gargano in Nucci, 1613. Faksimilirana izdaja, ur. Antonio Ezquerro Esteban. Monumentos de la música española 74. 2 zv. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2007.
 Freedman, Richard. »From Munich to Paris: Orlando di Lasso, Adrian Le Roy, and Listeners at the Royal Court of France.« V: Theodor Göllner in Bernhold Schmid, ur.,

- Die Münchner Hofkapelle des 16. Jahrhunderts im europäischen Kontext: Bericht über das internationale Symposium der Musikhistorischen Kommission der Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Verbindung mit der Gesellschaft für Bayerische Musikgeschichte München, 2.–4. August 2004*, 143–59. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 2006.
- Kokole, Metoda. »The Musical Repertoire Cultivated on the Territory of Modern Slovenia (1567–c. 1620) and Its Possible Connections with the Court Chapel in Munich«. V: Theodor Göllner in Bernhold Schmid, ur., *Die Münchner Hofkapelle des 16. Jahrhunderts im europäischen Kontext: Bericht über das internationale Symposium der Musikhistorischen Kommission der Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Verbindung mit der Gesellschaft für Bayerische Musikgeschichte München, 2.–4. August 2004*, 171–90. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 2006.
- Leuchtmann, Horst. *Orlando di Lasso. Zv. 1: Sein Leben: Versuch einer Bestandsaufnahme der biographischen Einzelheiten*. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel, 1976.
- Leuchtmann, Horst, in Bernhold Schmid. *Seine Werke in zeitgenössischen Drucken, 1555–1687. Orlando di Lasso: Sämtliche Werke, Supplement. 2 zv.* Kassel: Bärenreiter, 2001.
- Lockwood, Lewis. »On 'Parody' as Term and Concept in Sixteenth-Century Music.« V: Jan La Rue, ur., *Aspects of Medieval and Renaissance Music: A Birthday Offering to Gustave Reese*, 560–75. New York: Norton, 1966.
- McKinnon, James W., idr. »Mass.« V: *Grove Music Online*. <http://www.oxfordmusiconline.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/subscriber/article/grove/music/45872> (obiskano 2. oktobra 2012).
- Monson, Craig A. Monson. »The Council of Trent Revisited.« *Journal of the American Musicological Society* 55, št. 1 (2002): 1–37.
- Orlich, Rufina. *Die Parodiemessen von Orlando di Lasso*. Studien zur Musik 4. München: Wilhelm Fink Verlag, 1985.
- Perkins, Leeman L. *Music in the Age of the Renaissance*. New York: Norton, 1999.
- Pontio, Pietro. *Ragionamento di musica*. Parma: Viotto, 1588. Faksimilirana izdaja, ur. Suzanne Clercx. Documenta musicologica 16. Kassel: Bärenreiter, 1959.
- Roche, Jerome. *Lassus*. Oxford Studies of Composers 19. London: Oxford University Press, 1982.
- Schalz, Nicolas. *Studien zur Komposition des Gloria: musikal. Formgestaltung von d. Gregorianik bis zu Monteverdi*. Frankfurter Beiträge zur Musikwissenschaft 3. Tutzing: Schneider, 1980.
- Wagner, Peter. *Geschichte der Messe*. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1913.

JE NE MENGE POINCT DE PORCQ: ORLANDO DI LASSO'S EARLY PARODY MASS

Summary

One of the most remarkable 16th-century composers was Orlando di Lasso (1530/1532–1594), perhaps the most prominent musician of his time. In the second half of the 16th and the early 17th centuries, his works were widespread across Europe, especially in its central and western part. Some of the surviving contemporary sources of Lasso's music – both printed and manuscript – are preserved in Slovenian libraries and archives. Among them are two incompletely preserved manuscripts, dating from ca. 1600, today kept at the National and University Library in Ljubljana (Ms 232 and Ms 285). They both contain Lasso's *Missa super Je ne menge poinct de porcq*, first published in Lasso's second book of Masses, *Quinque missae*, by Claudio Merulo in 1570. Interestingly, this early Munich-period Mass is based on a Parisian chanson by Claudin de Sermisy (ca. 1490–1562), whose content is unequivocally scatological.

It was quite common for 16th-century composers to base their settings of the Mass Ordinary on pre-existent polyphonic compositions, whether sacred or secular. One of the rare descriptions of this technique – widely known as *parody technique* – is given in Pietro Cerone's *El melopeo y maestro* (1613). It can serve as the basis for an elementary analysis of how Lasso employed Sermisy's chanson *Je ne menge point de porc*. The analysis shows that Lasso, for various reasons, does not always follow the established practices as they can be observed from Cerone's treatise. Nevertheless he demonstrates significant skill in utilising borrowed material to compose his parody Mass. Lasso's *Missa super Je ne menge poinct de porcq* is particularly intriguing due to its use of Sermisy's chanson; what could be the reason for Lasso's decision to use Sermisy's profoundly secular chanson in order to compose a Mass setting? Although the answer can be multifaceted (such as an intention to establish a special textual relation between the Mass and the model), the principal reason seems to be the musical qualities of the chanson, which proved to be a very convenient and worthy source for composing a short Mass.

Branislava Vičar

Primerjava zagovora živali v Plutarhovi razpravi *O uživanju mesa* in v Shelleyjevem *Zagovoru naravne prehrane*

1. UVOD

V pričujoči razpravi primerjam zagovor živali v dveh delih, ki promovirata rastlinsko prehrano; v dveh delih razprave *De esu carniū*, ki je del Plutarhovitih *Moralia*, in v Shelleyjevem eseju *A Vindication of Natural Diet* (*Zagovor naravne prehrane*). Primerjava med deloma, med katerima je približno 1700 let razkoraka, je utemeljena na vplivu, ki ga je imelo Plutarhovo delo na nastanek Shelleyjevega besedila: Percy B. Shelley je bral Plutarhovo razpravo, ko je študiral na Univerzi v Oxfordu (pod vplivom razprave se je tedaj tudi pričel navduševati nad rastlinsko prehrano), in jo, kmalu zatem ko je zapustil Oxford, prevedel ter uporabil kot zgled¹ za *Zagovor naravne prehrane*, ki ga je dokončal jeseni 1812 in objavil kot pamflet leta 1813.²

1 Clark, »Date and Source of Shelley's Vindication«, 72, navaja, da je Shelley pri pisanju *Zagovora naravne prehrane* (bolj ali manj kritično) uporabljal tudi druge vire; opozarja zlasti na vpliv Ritsonovega dela *An Essay on the Abstinence from Animal Food* iz leta 1802. Kot izhodišče za naslov je Shelley uporabil delo Mary Wollstonecraft *A Vindication of the Rights of Woman* iz l. 1792 (Morton, *Shelley and Revolution in Taste*, 69), eno najzgodnejših del buržoaznega feminizma, ki je utemeljeno na esencialistični predpostavki o ženski in z zagovorom razredne dominacije predstavlja pomembno oporo kapitalistični dominaciji.

2 *Zagovor naravne prehrane* je Shelleyjevo prvo prozno besedilo, v katerem postulira vegetarijanstvo. Dokončal ga je zgodaj novembra 1812 in ga vključil k Opombam h *Queen Mab*, ki je izšla 4 mesece kasneje (1813). Revidirano besedilo je leta 1813 (za *Queen Mab*) objavil kot samostojen esej. Sledili sta mu besedili *A Refutation of Deism* (1814) in *On the Vegetable System of Diet* (1815) (Clark, »Date and Source of Shelley's Vindication«, 70–71; Morton, *Shelley and Revolution in Taste*, 65, 69 in 128).

Raziskovalno pozornost sem usmerila zlasti na konceptualizacijo živali in obravnavo njihovega moralnega statusa v obeh besedilih ter na Shelleyjevo izpeljavo Plutarhove etične argumentacije, ob tem pa sem upoštevala družbeno-politični kontekst Shelleyjevega zagovora rastlinske prehrane. Pokazala bom, da Shelleyjevo besedilo kljub navideznemu zagovoru živali z vidika možnosti njihove subjektivizacije in preseganja strukturnih hierarhij v odnosu človek/žival ni radikalen diskurz, temveč utrjuje položaj živali kot podrejenih subjektov brez možnosti subjektivizacije.

2. IZKLJUČITEV ŽIVALI IZ SFERE PRAVIČNOSTI PRI ARISTOTELU IN STOIŠKI KOZMOLOŠKI PRINCIP

Antropocentrične koncepcije živali in njihovega moralnega statusa, ki so utemeljene na logiki, da za vsa človeška bitja in zgolj zanja veljajo načela moralne obravnave, ker imajo vsa človeška bitja in zgolj človeška bitja razum, jezikovno inteligenco in samozavedanje, imajo korenine pri Aristotelu in zlasti v stoiški misli.³ Epski pesniki in predsokratski misleci so prepoznavali svojstvenost človeških bitij, vendar pa razmerja človek/žival niso zastavili na metafizični ločnici; preobrat v pojmovanju razmerja človek/žival je nastopil z izrazito antropocentrično zastavitvijo razmejitvene črte med človekom in živaljo, temelječe na kognitivnih kapacitetah, kot sta razum in razumevanje. Ta preobrat pomeni začetek »antropocentrične krize«,⁴ tj. razumevanja odnosa človek/žival v smislu nadpostavljenosti kognitivnih karakteristik in moralnega statusa človeških bitij. Kot prepričljivo trdi Richard Sorabji, »je prišlo do krize, ko je Aristotel živalim odrekel razum«.⁵

Aristotel omenja zmožnosti živali v dveh vrstah besedil: v zooloških tekstih, kot je npr. *Zgodovina živali*, in v psiholoških, metafizičnih in etično-političnih tekstih, zlasti v tekstih *O duši*, *Nikomahova etika* in *Politika*. Čeprav Aristotel v zooloških tekstih živalim pripiše sposobnosti, kot so značaj, inteligenca, iznajdljivost in čustvene zmožnosti (ljubosumje, strah, pogum), pa jim v etično-političnih tekstih prav te zmožnosti odreče in jih obravnava kot izključno človeške.⁶ Najbolj očiten odklon od etično-političnih besedil je zaslediti v zooloških besedilih, v katerih Aristotel nekaterim živalim pripiše jezikovne zmožnosti. V zooloških besedilih Aristotel razlikuje med živalmi, ki so sposobne proizvajati zvoke (npr. čebele), temi, ki so sposobne proizvajati glasove (med te uvršča živali z žrelom, npr. krave), in temi, ki so sposobne govora (tukaj misli na ptice, ki uporabljajo jezik kot sredstvo spo-

3 Steiner, *Anthropocentrism and Its Discontents*, 2.

4 Prav tam, 52.

5 Sorabji, *Animal Minds and Human Morals*, 7.

6 Steiner, *Anthropocentrism and Its Discontents*, 71–73.

razumevanja z drugimi pticami).⁷ V *Politiki* pa vpelje razliko med glasom in govorom, kjer glas opredeli kot znamenje bolečine in ugodja, govoru pa pripiše funkcijo razkrivanja pravičnega in nepravičnega. Vsem živalim kategorično odreka sposobnost govora, češ da je govor izključna sposobnost racionalnih bitij; tj. bitij, ki so sposobna razlikovanja med pravičnim in krivičnim.⁸ S tem živali kategorično izključi iz etično-politične sfere. Gre za na videz nasprotna si, a dejansko komplementarna diskurza: v prvem diskurzu kaže pripravljenost priznati nekatere zmožnosti tudi živalim, v drugem delu, *Politiki* – in tu je pomenljivo prav to, da gre za njegovo ključno delo, tj. za filozofski traktat o ustroju družbe –, pa se obrne proti istim vzvodom teh zmožnosti in jih instrumentalizira za to, da legitimira hierarhično ureditev človeške družbe. Izključitev živali tako učinkuje kot argument za izključitev določenih skupin ljudi; razlika med človekom in živaljo se v človeški vrsti ponovi kot razlika med svobodnimi ljudmi in sužnji, kot razlika med moškimi in ženskami.⁹ Izključitev živali iz prostora političnega se torej »ponovno vpisuje v prostor političnega kot metafizična opora izključitvi določenega dela ljudi iz prostora političnega«. ¹⁰ Razslojenost na temelju instrumentalizacije živali je relevantna za razumevanje današnjega ustroja demokracije, saj kaže na to, kako se umeščajo posamezne entitete znotraj družbenega reda, ki je deklariran kot demokracija – odprtost za etični govor je samo načelna, dopustna je pod pogojem, da ne vpliva na ustroj družbe; pojavlja se kot komplementaren diskurz vsakemu diskurzu, katerega podstat je sistematično in legalizirano izkoriščanje, saj nevtralizira jasen in transparenten naboj rasizma in hierarhizacije.

S tem ko Aristotel živalim odreče razum, naredi prvi odločilen korak h kategorični izključitvi živali iz sfere moralne obravnave. Stoiki pa z nadaljnjim omejevanjem pojma živalskih zmožnosti in z vključitvijo kozmološkega principa dokončno razvijejo antropocentrični vidik, po katerem so živali podrejene ljudem po kozmičnem redu. Kozmološki princip, po katerem ima vsako bitje točno določeno mesto v kozmični shemi, to mesto pa je določeno s kapacitetami bitja, predstavlja osnovo kozmopolitske etike, po kateri imajo v etičnem redu najvišje mesto tista bitja, ki so sposobna racionalnega premisleka. Tako je prvič v zgodovini zahodne filozofije človeški razum postavljen za osnovo moralni superiornosti človeških bitij nad živalmi.¹¹ Moralna ločnica med človekom in živaljo je torej utemeljena na arbitrarnem kriteriju; Steiner¹² poudarja, da je stoiški vidik motiviran s skrajnim antropocentrizmom, tj. z željo, prikazati človeška bitja kot edinstvena in središčna v kozmičnem redu

7 Prav tam, 74–75. Steiner opozarja na več mest v Aristotelovih zooloških besedilih, v katerih Aristotel izjavlja, da so pticam in ljudem skupne govorne kapacitete.

8 Aristotel, *Politika* 1.1253a 10–15.

9 Aristotel, *Politika* 1253b 1–8.

10 Komelj, »Este animal que soy«, 89.

11 Steiner, *Anthropocentrism and Its Discontents*, 77.

12 Steiner, *Animals and the Moral Community*, 137.

stvari. Logika, ki podpira kozmopolitski ideal, je namreč ta, da so zgolj racionalna bitja sposobna zavzeti univerzalno perspektivo in je zgolj iz te perspektive mogoče razumeti svet kot tak. Kanonična stoiška pozicija je, da so vsa tista bitja in zgolj tista bitja, ki so sposobna univerzalne perspektive, vključena v sfero pravičnosti; in ker živali nimajo mesta v skupnosti v višjem, kozmopolitskem smislu, ljudje v odnosu do živali ne moremo ravnati nepravilno.¹³ Implikacija te pozicije je kategorično zanikanje dolžnosti pravičnosti do živali in skrajna implikacija zanikanje kakršnih koli neposrednih dolžnosti do živali: živali kot v temelju inferiorne racionalnim bitjem imajo v kozmičnem redu stvari zgolj instrumentalno vrednost in obstajajo zgolj za koristi racionalnih bitij. Iz kozmičnega principa torej sledi popolna izključitev živali iz sfere pravičnosti. Zgoraj navedeno Sorabijjevo trditev, da pomeni Aristotelovo odrekanje razuma živalim začetek antropocentrične krize, Gary Steiner nadgradi z mislijo, da »predstavlja stoiško zanikanje dolžnosti pravičnosti do živali vrhunec krize«.¹⁴

3. PLUTARHOVA KRITIKA KANONIČNE STOIŠKE POZICIJE IN ZAGOVOR MORALNEGA STATUSA ŽIVALI

Plutarh, ki ga Steiner imenuje »najbolj energičnega zagovornika kognitivnih sposobnosti živali med antičnimi misleci«,¹⁵ je v svojih besedilih o živalih odločno nastopil proti stoiškemu predsodku, da so vsa in zgolj človeška bitja člani sfere pravičnosti in da živali obstajajo zgolj za zadovoljevanje človeških želja. Kot poudarja Steiner,¹⁶ ta besedila predstavljajo prvo in najodločnejšo obrambo zmožnosti in moralnega statusa živali, ki je bila usmerjena proti stoiški poziciji. Glede na oblikovanje argumentacije o človekovih dolžnosti do živali lahko Plutarhova besedila o živalih razdelimo v dve obdobji, in sicer zgodnje, v katerem ultimativno zagovarja dolžnosti pravičnosti do živali (v to obdobje lahko uvrstimo vsa tri besedila, ohranjena v zbirki *Moralia: Ali so pametnejše kopenske ali morske živali, Živali imajo razum, O uživanju mesa*), in pozno obdobje, v katerem zagovarja dolžnosti sočutja do živali (v to obdobje sodi besedilo *Življenje Marka Katona*). Razprava, ki je bila predmet moje analize, *O uživanju mesa*, sodi v prvo obdobje in, kot ugotavlja že Steiner,¹⁷ vsebuje veliko, če ne vseh bistvenih elementov zagovora živali, ki predstavljajo temelj sodobnih razprav o moralnem statusu živali.

¹³ Prav tam, 134.

¹⁴ Steiner, *Anthropocentrism and Its Discontents*, 92.

¹⁵ Steiner, *Animals and the Moral Community*, 42.

¹⁶ Steiner, *Anthropocentrism and Its Discontents*, 103.

¹⁷ Prav tam, 94.

Plutarh prične razpravo s tem, da problematizira samoumevnost prehranjevanja z mesom.

Ali me zares lahko sprašujete po razlogu, ki ga je imel Pitagora, da se je odrekel prehranjevanju z mesom? Kar se mene tiče, se raje sprašujem, po kakšnem naključju in v kakšnem stanju duše in telesa se je prvi človek, ki je to storil, s svojimi usti dotaknil zaklanega, si k ustom pomaknil meso mrtvega bitja, ta, ki je ljudem postregel s srhljivimi trupli in si drznil poimenovati meso in hrana dele, ki so še pred kratkim ljubili, jokali, se gibali in gledali. Kako je lahko prenesel pogled na pokol, ko so bili vratovi prerezani, kože odrte in okončine odtrgane? Kako je lahko prenesel ta smrad? Kako mu vsa ta grozota ni pokvarila okusa, medtem ko je žvečil rane drugih in okušal sokove smrtnih ran? /.../ Poiskati bi morali človeka, ki je s to prakso prišel, ne tega, ki jo je kasneje opustil.¹⁸

Navedeni citat je pomemben z vidika sodobnih diskurzivnih analiz reprezentacije živali, saj razkriva speciesistične ideološke predpostavke: Plutarh izpostavi samoumevnost poimenovanj »meso in hrana« in tako na leksikalni ravni pokaže na izogibanje neposrednim poimenovanjem za dele ubitih živali in s tem na distanco do ubijanja živali. »Kot da ne bi nikoli obstajale kot misleča, čuteča posamezna bitja, ampak od vsega začetka zgolj kot kosi mesa« – tako je jezikovno enačenje živih živali z deli njihovih trupel interpretirala analitičarka jezikovnega speciesizma Joan Dunayer.¹⁹ Kritika jezikovnih mehanizmov, s katerimi se vzpostavlja distanca do realnosti prehranjevanja z živalmi, je ena temeljnih prvin sodobnih kritičnih analiz vloge jezika pri institucionaliziranem zatiranju in izkoriščanju živali; zlasti teh, ki izpostavljajo simbolni pomen prehranjevanja z mesom; »simbolni pomen, ki je,« kot poudarja ekofeministka Carol Adams, »intrinzično patriarhalen in moškocentričen«²⁰ in kot tak utrjuje hierarhične binarne konstrukte. Meso postane simbol za to, kar ni vidno – kar je pomaknjeno v pozicijo drugosti.

Plutarh izhaja iz perspektive, da so izkustvene kapacitete živali dovolj bogate, da lahko uporabo živali za prehrano opredelimo kot očitno nepravilnost do živali. Zagovor rastlinske prehrane utemeljuje s tremi argumenti:

- duhovno-religioznim,
- antropološko-fizionomskim in
- etičnim.

Duhovno-religiozni in antropološko-fizionomski argument oblikujeta posreden, etični argument pa neposreden zagovor dolžnosti pravičnosti do

¹⁸ Plutarh, *De esu carniū* 993B.

¹⁹ Dunayer, *Animal Equality*, 139–140.

²⁰ Adams, *The Sexual Politics of Meat*, 96. Adams pokaže na komplementarnost rasializacij, ki vzpostavljajo ženske in živalske subjekte kot podrejene. Tudi Plutarh, *De esu carniū*, na enem mestu poveže represijo nad živalmi z represijo nad ženskami: »Podobno se dogaja osebam, ki ne morejo obvladati nestrpnosti do žensk.«

živali. Duhovno-religiozni argument je pri Plutarhu obstranskega pomena; utemeljen je na doktrini metempsihoze oz. preseljevanja duš,²¹ ki se Plutarhu sicer ne zdi povsem prepričljiva, vendar pa je mnenja, kot njegovo stališče do te doktrine povzame Steiner,²² da je iz previdnosti boljše biti nekoliko bolj konservativen.

Antropološko-fizionomski argument je zgrajen na ultimativni poziciji, da je prehranjevanje z mesom »tako nekoristno kot nepotrebno«. ²³ Plutarh poudarja, da »nasilnega prehranjevanja«²⁴ ni mogoče upravičiti, in med razlogi, da človek ubija živali za prehrano, navaja »lakomnost, objestnost in razkošje«, ²⁵ ki nizkotnost sprevračajo v užitek. Prakso prehranjevanja z mesom razume kot nedoumljivo krutost: »A ti, ki živiš zdaj, kakšna norost, kakšna blaznost te žene, da se skruniš s krvjo, ko pa ti je na voljo izobilje dobrin, potrebnih za preživetje?«²⁶ Nenaravnost človekovega prehranjevanja z mesom dokazuje s komparativno anatomijo in zgradbo človekovega telesa. Poudari, da ljudje nimamo teles, primernih, da bi jedli meso; nimamo »ne ukrivljenega kljuna, ne ostrih krempljev, ne nazobčanih zob /.../«;²⁷ v nasprotju s karnivorimi živalmi, ki ubijejo in konzumirajo plen same, ljudje za ubijanje in razkosavanje živali potrebujemo pripomočke; »mesarski nož, gorjačo ali sekiro«. ²⁸

Plutarh zavrne sklicevanje na zakone v naravi (tj. živali v naravi ubijajo druge živali) in s kritiko »naravnega reda stvari« prestopa iz sfere naravnega v sfero političnega. S postavljanjem razlike med plenilskimi živalmi, ki ubijajo »za preživetje«, ²⁹ in ljudmi, ki ubijajo za »za prigrizek«, ³⁰ izpostavi nujnost razlikovanja v koncepcijah plena: živali kot plena druge živali in človekovim pojmovanjem živali kot plena. Prav to razlikovanje pa zahteva racionalno refleksijo, iz katere izhaja moralna odgovornost. Plutarhova kritika »naravnega reda stvari« je zlasti aktualna v kontekstu danes prevladujočih ekoloških prizadevanj, ki oznanjajo načelo harmonije med živimi bitji kot apriorno »naravno ravnovesje« (*deep ecology*), saj zavrača misel, da bi bilo mogoče etične principe za živali izpeljati iz zakonov narave.

21 Nauk o metempsihozi je razvil Pitagora in se v zgodovini zahodne filozofije predstavlja z dveh vidikov. Prvi pogled na metempsihozo je, da imajo duše sposobnost, da se dvigujejo skozi različna utelešenja do popolne osvoboditve, z drugega vidika pa duše v neskončnost prehajajo iz enega utelešenja v drugo. Metempsihoza lahko vključuje tako človeška kot živalska telesa (duše imajo sposobnost prehajanja med človeškimi in živalskimi telesi) ali zgolj človeška telesa. Odnos do živali je pomemben v obeh primerih; če metempsihoza vključuje zgolj človeška telesa, je rastlinska prehrana pomembna za očiščenje duše, če pa vključuje tudi živalska telesa, je interes za rastlinsko prehrano in ustrezno ravnanje z živalmi še toliko večji, saj je po tem prepričanju mogoče pojesti sorodno dušo ali z njo slabo ravnati (Steiner, *Anthropocentrism and Its Discontents*, 45–46).

22 Steiner, *Anthropocentrism and Its Discontents*, 102.

23 Plutarh, *De esu carniū* 2, 999B.

24 Prav tam, 998C.

25 Prav tam, 997B.

26 Plutarh, *De esu carniū* 1, 994.

27 Prav tam, 995.

28 Prav tam, 995B.

29 Prav tam, 994B.

30 Prav tam.

Oblast ljudi nad udomačenimi živalmi ima Plutarh za nelegitimno obliko dominacije. Pri tem moč nad živalmi pojmuje represivno in hierarhično: »Ne jemo levov in volkov /.../ ubijamo neškodljive in udomačene vrste, ki nimajo ne žela ne zob, da bi ugriznile/.../«³¹ Živali so toliko nemočne, kolikor imajo ljudje moči nad njimi. Plutarhovo razumevanje moči nad živalmi kot dominacije je zelo pomembno, saj kaže na razumevanje živalskega vprašanja kot političnega in s tem na vključitev živali v politično sfero.

Plutarh problematizira tako stoiško izključitev živali iz sfere pravičnosti kot antropocentrični argument za to izključitev; tj. razum kot merilo izključitve. V nasprotju s stoiiki Plutarh trdi, da imajo živali inherentno vrednost, in na osnovi njihovih izkustvenih zmožnosti postavi ultimativno zahtevo po pravičnostnem odnosu med človeškimi bitji in živalmi. Plutarh zagovarja temeljni interes živali za življenje na osnovi priznavanja njihove perceptivne zavesti: »/Ž/ivo bitje /.../ ima določeno zaznavo, sluh, vid, domišljijo, inteligenco in vsakemu bitju so te sposobnosti naravno dane za zagotavljanje tega, kar je prijetno, in za izogibanje temu, kar je neprijetno.«³² To argumentacijo dosledno izpelje sodobni teoretik animalistične etike Gary Francione, ki zaznavno zavest postavi kot edino nujno kognitivno karakteristiko za enakopravno članstvo v moralni skupnosti:

Zavest je sredstvo za nadaljevanje eksistence. Zavedajoča se bitja, prav zato ker so zavedajoča se, imajo interes, da ostanejo živa. Reči torej, da zavedajočemu se bitju ne škodimo s smrtjo, zanikuje prav interes, ki se ohranja z zavestjo. Analogno bi bilo reči, da bitje z očmi nima interesa za to, da bi še nadalje videlo, oz. mu ne škodimo, če ga oslepimo.³³

Plutarh zagovarja moralno enakovrednost človeške in živalske zaznavne izkušnje in zagovor interesa živali, da ne trpijo, zavrne kot nezadosten. »Jaz pravim, da tisti, ki trpinči živo bitje, ni hujši od tega, ki ga na mestu umori.«³⁴ Kljub temu, da zagovor inherentne vrednosti živalskega življenja pomeni preseganje antropocentrizma, pa se Plutarh te ideologije vendarle ne osvobodi povsem; vpelje namreč antropocentrično delitev na »divje« in uporabne živali; med slednjimi navaja »delovnega vola«, »ubogljivo ovco« in »petelina, ki pazi na hišo«³⁵ in s temi poimenovanji utrjuje antropocentrično predpostavko, ki vrednoti živali v smislu njihove uporabnosti za človeške namene. Uporaba živali je za Plutarha sprejemljiva, dokler je upoštevan interes živali, da živi.

Prav tako v Plutarhovem zagovoru moralnega statusa živali ni mogoče prezreti nekaterih antropomorfnih potez. V težnji, da bi spodkopal stoiški

³¹ Prav tam.

³² Plutarh, *De esu carniū* 2, 997E.

³³ Francione, »The Abolition of Animal Exploitation«, 15–16.

³⁴ Plutarh, *De esu carniū* 1, 996B.

³⁵ Plutarh, *De esu carniū* 2, 998B.

predsodek, da so živali fundamentalno neracionalne in posledično podrejene ljudem, Plutarh ponudi vrsto dokazov o njihovih kognitivnih sposobnostih.³⁶ Pripoznava zaznavno izkušnjo živali, vendar pa pri pojmovanju živalskega vedenja izhaja iz analogije z lastno (tj. človeško) izkušnjo; posledica tega je antropomorfizacija živalske izkušnje. Tako denimo živalim pripiše moledovanje, rotenje, obsojanje: »Kot bi nam govorile: 'Ne prosim te, da mi prizanesesh, če gre za potrebo; a prizanesi mi z aroganco! Ubij me za prehrano, a ne vzemi mi življenja za priboljšek!'«³⁷

Kljub Plutarhovi ultimativni pravičnostni poziciji v razmerju človek/žival v njegovem zgodnjem obdobju pa se v Plutarhovem pogledu na moralni status živali v njegovem poznem obdobju zgodi zasuk, ki ga ni mogoče pojasniti: korenit preobrat od etike, osnovane na pravičnosti, k etiki, osnovani na sočutju. Sočutje Plutarh opredeli s širšim razponom kot pravičnost in pravičnost prične aplicirati izključno na ljudi.³⁸ Če lahko pri zgodnjem Plutarhu prepoznamo zahtevo po pravičnostnem odnosu kot konstitutivni element zagovorništva *pravic živali*,³⁹ pa je pozni Plutarh zgodnji zagovornik *zaščite živali*,⁴⁰ ki je utemeljena na hierarhičnem razvrščanju vrednosti človeškega in živalskega življenja ter na zagovoru dolžnosti sočutja do živali. Dolžnost sočutja pomeni dolžnost identifikacije z njihovim trpljenjem, ta dolžnost pa ne zahteva spremembe v našem moralnem vedenju, tj. ne zahteva kategorične odpovedi uporabi in ubijanju živali za lastne namene. Abolicionistična kritika⁴¹ zaščitniškega pristopa si prizadeva pokazati, da so dolžnosti sočutja neustrezne za priznanje moralnega spoštovanja, ki ga dolgujemo živalim.

Kljub temu preobratu pa etična argumentacija iz Plutarhovega zgodnjega obdobja glede vprašanja pravičnosti do živali ostaja prepričljiva tudi v sodobnih razpravah s področja animalistične etike.

36 Steiner, *Anthropocentrism and Its Discontents*, 97, opozarja, da je v prizadevanju za prikazovanje podobnosti živalske izkušnje s človeško nevarnost antropomorfizacije neizogibna.

37 Plutarh, *De esu carniū* 1, 994E.

38 Steiner, *Animals and the Moral Community*, 120. Steiner tudi navaja, da je Plutarh sočasno s preobratom v vprašanju pravičnosti do živali opustil tudi vegetarijansko prehrano.

39 Teorija pravic živali, ki jo je razvil Gary L. Francione sredi devetdesetih let 20. stol. (*Animals, Property and the Law; Rain Without Thunder* idr.), je utemeljena na načelu enakovredne obravnave, ki za živali zahteva enakopravno članstvo v moralni skupnosti in posledično moralno enakovrednost človeškega in živalskega življenja, ter si prizadeva za odpravo lastninskega statusa živali kot osnovo za popolno odpravo izkoriščanja živali in njihove uporabe za človeške namene.

40 Začetki zaščitniške animalistične teorije segajo v 19. stol. in so artikulirani v vprašanju utilitarnističnega filozofa Jeremija Benthama: »V/prašanje ni, Ali lahko razmišljajo?, tudi ne, Ali lahko govorijo?, temveč, Ali lahko trpijo?« (Bentham, *Introduction to Principles of Morals*, 310–311.) V primerjavi z Benthamom vodilni predstavnik sodobne zaščitniške animalistične teorije Peter Singer, *Animal Liberation*, eksplicitno opredeli moralno večvrednost človeškega življenja.

41 Npr. Francione, *Introduction to Animal Rights; Animals as Persons*; »The Abolition of Animal Exploitation«; Steiner, *Animals and the Moral Community*.

4. KAKO JE SHELLEY IZ PLUTARHOVEGA ZAGOVORA ŽIVALI IZPELJAL ŽIVLJENJSKI SLOG Z NASTAVKI LIBERALNEGA INDIVIDUALIZMA

Shelley v *Zagovoru naravne prehrane* Plutarhov etični argument pravičnosti iz razprave *O uživanju mesa* v celoti nadomesti s t. i. »lifestyle« argumentom, tj. Plutarhov značilni govor o človekovih moralnih dolžnostih do živali nadomesti z retoriko čistosti, nepokvarjenosti »fizične in moralne narave človeka«. ⁴² Liberalni obrat k retoriki skrbi za zdravo življenje preglasi vsakršno pravičnostno skrb za enakovredno moralno obravnavo človeka in živali: »Če bomo sledili naravni prehrani, bo starost naša zadnja in edina tegoba.« ⁴³ Vprašanje »Kako se lahko prednosti intelekta in civilizacije uskladijo s svobodo in čistim užitkom naravnega življenja?« ⁴⁴ (izpostavila B. V.) kaže na sprevrčanje in preosmišljanje Plutarhovega zagovora živali in neposredno podpira končno izpeljavo liberalnega individuuma, ki se vzpostavlja v razmerju do življenjskega sloga kot samozadostne politike. Shelley svoje argumentacije ne izgrajuje s koncepcijo pravičnosti kot Plutarh, temveč s koncepcijami sreče, zadovoljstva in užitka posameznika. Tako je etična teorija v 19. stol. »v prizadevanju za ponotranjenost dobrega življenja izgubila nujni element dolžnosti in moralne sodbe«. ⁴⁵

Uvodni del eseja Shelley izgradi z interpretacijo biblične zgodbe o Adamu in Evi in mita o Prometeju. Motiva sta pogosto vključena v romantični zagovor vegetarijanske prehrane; najdemo ju npr. pri Josephu Ritsonu (1802), ⁴⁶ Johnu Franku Newtonu (1811), ⁴⁷ kasneje (1818) pa na njuni osnovi Mary Shelley oblikuje Frankenstein. Po Shelleyjevi romantični vegetarijanski interpretaciji mit o Prometeju razlaga izvor človekovega prehranjevanja z mesom; meso mora biti kuhano, da je užitno: »Prometej (ki predstavlja človeško vrsto) je zelo spremenil svojo naravo in uporabil ogenj za kulinarčne namene.« ⁴⁸ Kaznovanje z jastrebom, ki je Prometeju vsak dan izključeval jetra, Shelley interpretira kot kazen za uporabo ognja, da se z njim prikrijejo »grozote klavnice«. ⁴⁹ Morton razlaga Shelleyjevo interpretacijo mita v smislu kritike akulturacije: »kuhanje spreminja neobdelano naravo v kulturo«. ⁵⁰

Pretežen del razprav o Shelleyjevih besedilih o vegetarijanstvu Shelleyjevo retoriko razume kot družbeno konstitutivno in ji pripisuje politične konsekvence, ⁵¹ vendar se s tem ni mogoče strinjati, v kolikor politično (v raz-

⁴² Shelley, *A Vindication of Natural Diet*, 9.

⁴³ Prav tam, 18.

⁴⁴ Prav tam, 12.

⁴⁵ Bredvold, *The Natural History of Sensibility*, 100.

⁴⁶ Ritson, *Essay on Abstinence from Animal Food*.

⁴⁷ Newton, *The Return to Nature*.

⁴⁸ Shelley, *A Vindication of Natural Diet*, 11.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Morton, *Shelley and Revolution in Taste*, 47.

⁵¹ Npr. Morton, *Shelley and Revolution in Taste*; Adams, *The Sexual Politics of Meat* idr.

merju človek/žival) razumemo v smislu preseganja strukturnih hierarhij. Z vidika moralnega statusa živali Shelleyjev *Zagovor naravne prehrane* ne izraža zahteve po enakovredni moralni obravnavi, kot navaja Adams,⁵² ampak vpeljuje zagovor avto- in heteroreferenčnega speciesizma.⁵³ Avtoreferenčni speciesizem se kaže v koceptualizaciji človeka kot superiorne biološke vrste; konstitutivna prвина Shelleyjeve argumentacije niso človekove moralne dolžnosti do živali, ampak »doprinos za človeško vrsto«.⁵⁴ Shelley oblikuje hierarhijo, kjer je človek tisti, ki zavzame prednostno pozicijo: »Kako lahko izkoristimo prednosti in se zavarujemo pred slabostmi organizma, ki je prepleten z vsemi vlakni naše biti? Verjamem, da bi nas opustitev živalske hrane in žganih pijač v veliki meri usposobila za razrešitev tega pomembnega vprašanja.«⁵⁵ Par živalska hrana – žgane pijače, ki se v besedilu pojavlja s protipomensko dvojico rastlinska prehrana – čista voda, je eno od izrazil heteroreferenčne oblike speciesizma, tj. oblike speciesizma, ki pozicionira živali kot podrejeno oz. oporečno, nevarno vrsto; živali so konceptualizirane z vidika učinkovanja na človeka in moralno izenačene z alkoholom kot opojno substanco. V privzeti retoriki zdravja in bolezni, značilni za romantično obdobje, so živali označene kot vrsta, ki nosi v sebi kal bolezni. Iz izrekov (1) »Zločin je norost« in (2) »Norost je bolezen«⁵⁶ sledi: (3) Zločin (nad živaljo) je bolezen. V tej argumentaciji je žival ožigosana kot »vzrok bolezni«,⁵⁷ tj. objektivizirana kot nekaj, kar povzroča razbolevanje, razpad organizma. Zastrupljanje človeškega organizma z mesom živali,⁵⁸ tj. zastrupljanje človeške vrste, Shelley opredeli kot »izvirni in univerzalni greh«.⁵⁹ Tako oblikuje živalsko vrsto kot imaginarno skupnost, ki je obravnavana in posledično pojmovana kot kontaminirajoča, oporečna oz. nevarna za človeško vrsto. S tem označevanjem, ki deluje kot sredstvo izključevanja oz. marginalizacije, živali diskurzivno postavlja za nižjo obliko življenja. Žival je – ne glede na to, ali je inkorporirana v organizem ali stoji zunaj njega – postavljena v inferiornu pozicijo bolezni. S takim pozicioniranjem Shelley utrjuje inferiornu pozicijo živali kot drugega.⁶⁰

52 Adams, *The Sexual Politics of Meat*, 124.

53 Razlikovanje med avtoreferenčni in heteroreferenčnim speciesizmom (tj. ideologije superiornosti človeške vrste nad drugimi biološkimi vrstami) vpeljujem po analogiji z avto- in heteroreferenčnim rasizmom po Balibar, »Racism and Nationalism«, 39. Prvo obliko označujejo nasilne in simbolne oblike nasilja, ki postavljajo nosilce predsodkov za superiornu raso; druga postavlja žrtve rasizma oz. procesa rasializacije za inferiornu oz. problematično, nevarno raso. O kulturnem rasizmu v evro-atlantskih demokracijah prim. Burcar, »Multikulturalizem in diskurz tolerance«.

54 Shelley, *A Vindication of Natural Diet*, 16.

55 Prav tam, 12.

56 Glej op. 54. Shelley je ta del povzel iz Ritsona (Clark, »Date and Source of Shelley's Vindication«, 74).

57 Shelley, *A Vindication of Natural Diet*, 16.

58 Prav tam, 20.

59 Prav tam, 18.

60 Označevanje določenih skupnosti kot potencialno bolnih (hierarhiziranje populacije na zdrave/bolne) je v 19. stol. vgrajeno v konstitucijo nacije. Za skupine ljudi, ki veljajo za bolne, postane ta

Shelley je *Zagovor naravne prehrane* namenil vladajočemu aristokratsko-buržoaznemu razredu, saj, kot navaja, »lahko zgolj bogati do popolnosti, celo zdaj, zadovoljijo nenaravno potrebo po mrtvem mesu.«⁶¹ Esej zaključí v preskriptivnem registru (sprememba registra je tudi oblikovno poantirana):

»NIKOLI NE ZAUŽIJTE NOBENE SUBSTANCE, KI JE IMELA ŽIVLJENJE.

NE PIJTE DRUGIH TEKOČIN KOT VODO, KI JI JE BILA POVRNJENA PRVOTNA ČISTOST Z DESTILACIJO.«⁶²

Ekonomsko-politični položaj delavskega razreda v obdobju kapitalistične industrializacije je delavstvu povsem onemogočal pogoje dolgega in zdravega življenja, ki ga Shelley na več mestih poudarja kot učinek reforme življenjskega sloga. Medtem ko je vladajoči razred »z zdravjem plačeval za razkošno življenje«,⁶³ je bilo na tisoče predstavnikov delavskega razreda prikrajšanih za najosnovnejša sredstva za golo preživetje.⁶⁴ »Kako bi mogel nižji razred pod takimi pogoji imeti zdravo in dolgo življenje? Kaj drugega je moč pričakovati kot prekomerno umrljivost, ponavljajoče se epidemije in telesni propad delavske populacije?« povzame položaj angleškega delavstva v prvi polovici 19. stol. Engels.⁶⁵ Vendar pa Shelley izvora sistemskih potez, kot so razredna izključevanja, ne pripiše kapitalizmu, temveč prehranjevanju z mesom. Poziv aristokratsko-buržoaznemu razredu, naj opusti prehranjevanje z mesom, predstavi kot možnost za odpravo neenakosti v družbeno-političnih razmerjih: »Prednost spremembe v prehrani je večja od katere koli druge. Zadene v samo bistvo zla.«⁶⁶ Tako okrnjenega pogleda na družbeni svet, kapitalistično ekonomijo in ekspanzijsko politiko tudi ne moremo brati kot politično potezo, ki bi vodila k preseganju razrednih hierarhij. S tem ko se Shelley osredinja na življenjski slog, ne na pravičnost, tudi ohranja metode, ki ne morejo preseči kapitalističnega okvira. Shelley na ta način dejanske vzroke eksploatacijskih praks odtuji, odmika in potiska v ozadje, njegova argumentacija pa pod oznako etičnosti deluje kot posebna oblika sedativa, tj. zamegljevanja dejanskosti in služi ohranjanju položaja vladajočega razreda, ki mu je

oznaka del identitetne oznake. »/P/odoba 'bolnega Juda' kot del skupnosti bolnih« (Gilman, *Jewish Frontiers*, 163) je, podprta z znanstvenim antisemitizmom (Gilman, »Sibling Incest«, 403), del kolektivnega imaginarija 19. stol. in je v 20. stol. oživila kot sestavni del reprezentacije »ekonomskega' problema prisotnosti Judov v moderni družbi« (Gilman, »Sibling Incest«, 408).

61 Shelley, *A Vindication of Natural Diet*, 21.

62 Prav tam, 26.

63 Glej op. 61.

64 Tudi pitje alkohola (Shelley njegove škodljive posledice izpostavlja na več mestih) ima pri vladajočem razredu povsem druge vzvode kot pri deprivilegiranem, delavskem razredu: povečana izpostavljenost delavskega razreda alkoholu je bila neposredno povezana s kapitalistično eksploatacijo delavstva (Engels, *Condition of Working-Class in England*).

65 Engels, *Condition of Working-Class in England*, 98.

66 Shelley, *A Vindication of Natural Diet*, 23.

Shelley tudi sam pripadal. Ali kot liberalistični vidik metaforično prikaže Fleming.⁶⁷

Liberalci skušajo razkleniti spone določenih okoliščin in tradicij in si pri tem prizadevajo zavzeti dolgoročen pogled na človeško življenje in njegove možnosti; a ko usmerjajo pogled k popolnemu sončnemu zahodu pod nenehno oddaljujočim se obzorjem, je precej verjetno, da bodo spregledali majhne stvari, ki jih lahko imajo tik pred nosom. Tak moralni in politični idealizem lahko proizvaja briljantne utopične teorije /.../⁶⁸

BIBLIOGRAFIJA

- Adams, Carol. *The Sexual Politics of Meat: A Feminist-vegetarian Critical Theory*. 10. izd. New York: Continuum International Publishing Group, 2000.
- Aristotel, *Politika*. Prevod Matej Hriberšek. Ljubljana: GV Založba, 2010.
- Balibar, Etienne. »Racism and Nationalism.« V: *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, 37–67. London, New York: Verso, 1991.
- Bentham, Jeremy. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. New York: Hafner, 1948.
- Burcar, Lilijana. »Multikulturalizem in diskurz tolerance v dobi globalnega kapitalizma in neorasizma«. *Šolsko polje* XXI, št. 5–6 (2010): 151–180.
- Bredvold, Louis I. *The Natural History of Sensibility*. Michigan: Wayne State University Press, 1962.
- Clark, David Lee. »The Date and Source of Shelley's 'A Vindication of Natural Diet'«. *Studies in Philology* 36.1 (1939): 70–76.
- Dunayer, Joan. *Animal Equality: Language and Liberation*. Derwood: Ryce Publishing, 2001.
- Engels, Frederick. *The Condition of the Working-Class in England in 1844*. Prevod Florence Kelley Wischnewetzky. New York: J. W. Lovell, 1887.
- Fleming, Thomas. *Morality of Everyday Life: Rediscovering an Ancient Alternative to the Liberal Tradition*. Missouri: University of Missouri Press, 2004.
- Francione, Gary L. *Animals, Property and the Law*. Philadelphia: Temple University Press, 1995.
- . *Animals As Persons: Essays on the Abolition of Animal Exploitation*. New York: Columbia University Press, 2008.

67 Fleming, *Morality of Everyday Life*, 7.

68 Danes je npr. opazen pojav kooptacije veganstva, ki jo podpirajo številna (neo)utilitaristična živalovarstvena gibanja. Če veganstvo kot politično gibanje proti sistemu izkoriščanja prenavajamo in preosmislimo kot potrošniški življenjski slog (kjer je zahodni slog življenja evfemizem za to, da eni druge zatirajo), postane sestavni del kapitalističnega sistema; tj. postane podporna oblika mednarodne delitve dela, kakor jo usmerjajo kapitalistične države. Politično neozaveščeno rastlinsko prehranjevanje se s konzumacijo in promocijo izdelkov, ki so v okviru globalnega kapitalizma povezani s prizorišči množičnega izkoriščanja, vključuje v širšo sliko kapitalistične ekonomije (npr. neokolonialne plantaže palm v Indoneziji za proizvodnjo palmovega olja, ki služi potrebam trga, ki ga na mednarodni ravni oblikujejo imperialistične velesile).

- . *Introduction to Animal Rights: Your Child or the Dog?* Philadelphia: Temple University Press, 2000.
- . *Rain without Thunder: The Ideology of the Animal Rights Movement*. Philadelphia: Temple University Press, 1996.
- . »The Abolition of Animal Exploitation«. V: *The Animal Rights Debate*, Gary L. Francione, Robert Garner, 1–102. New York: Columbia University Press, 2010.
- Gilman, Sander L. »Sibling Incest, Madness, and the 'Jews'«. *Social Research* 65, št. 2 (1998): 401–433.
- . *Jewish Frontiers: Essays on Bodies, Histories, and Identities*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Komelj, Miklavž. »Este animal que soy.« V: *Nujnost poezije*, Miklavž Komelj, 53–117. Koper: Hyperion, 2010.
- Morton, Timothy. *Shelley and Revolution in Taste: The Body and the Natural World*. New York: Cambridge University Press, 1994.
- Newton, John Frank. *The Return to Nature: or, A Defence of the Vegetable Regimen*. Cadell and Davies, 1911.
- Plutarh. *Plutarch's Moralia: In Fifteen Volumes*. 12. zvezek. Prevod Harold Cherniss in W. C. Helmbold. London / Cambridge, Mass.: W. Heinemann / Harvard University Press, 1968.
- Ritson, Joseph. *An Essay on Abstinence from Animal Food, as a Moral Duty*. London: Richard Phillips, 1802.
- Singer, Peter. *Animal Liberation*. 2. izd. New York: New York Review of Books, 1990.
- Shelley, Percy Bysshe. *A Vindication of Natural Diet*. London: F. Pitman, Manchester: J. Heywood, 1884.
- Sorabji, Richard. *Animal Minds and Human Morals: The Origins of the Western Debate*. New York: Cornell University Press, 1993.
- Steiner, Gary. *Anthropocentrism and Its Discontents: The Moral Status of Animals in the History of Western Philosophy*. Pittsburg: University of Pittsburg Press, 2005.
- . *Animals and the Moral Community: Mental Life, Moral Status, and Kinship*. New York: Columbia University Press, 2008.
- Vičar, Branislava. »Moralna vrednost živali v diskurzu biotske raznovrstnosti«. V: *Med-disciplinarnost v slovenistiki*, ur. Simona Kranjc, 509–514. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.

COMPARISON OF PLUTARCH'S DEFENCE OF ANIMALS IN THE TREATISE *ON THE EATING OF FLESH* AND SHELLEY'S *A VINDICATION OF NATURAL DIET*

Summary

The paper compares the defence of animals in two texts which promote a vegetable diet: in Plutarch's essay from *Moralia*, *On the Eating of Flesh*, and Shelley's essay *A Vindication of Natural Diet*. The paper focuses on the conceptualisation of animals and consideration of their moral status in both texts and on Shelley's treatment of Plutarch's ethical argument.

Anthropocentric conceptions of animals and their moral status, based on the logic that all and only human beings deserve to be treated on the principles of moral consideration because all and only human beings possess reason, linguistic intelligence and self-awareness, have their roots in Aristotle and in particular in Stoic thought. The canonical Stoic position is based on the cosmological principle, by which each being has a specific place in the scheme of the cosmos, whereby this proper place is determined by the capacities of the being; the highest place belongs to those beings who are capable of rational contemplation. The implication of this position is the categorical denial of the duty of justice toward animals, and the ultimate implication is the denial of any direct duties toward animals: animals as fundamentally inferior to rational beings have only instrumental value in the cosmic scheme of things and exist only for the benefit of rational beings. Plutarch's texts on animals in his early work (*Whether Land or Sea Animals Are Cleverer, Beasts Are Rational, On the Eating of Flesh*) represent the first and most spirited defence of the capacities and moral status of animals, directed against the Stoic position. In contrast to the Stoics, Plutarch argues that animals have inherent value, and ultimately calls for a justice relationship between human beings and animals on the basis of their experiential capacities. Plutarch defends the view that animals have a fundamental interest to live on the basis of recognising animal perceptual awareness. He advocates the moral equality of human and animal sentient experience and rejects the view that animals' fundamental interest is not to suffer as inadequate.

The essay *A Vindication of Natural Diet* by Percy B. Shelley, while primarily based on Plutarch's treatise, comes to conclusions supporting the lifestyle argument with emerging elements of liberal individualism. Shelley's argumentation is not built on the conception of justice like Plutarch's, but on the conceptions of happiness, satisfaction and enjoyment of the individual. Plutarch's ethical argument is replaced by the so-called 'lifestyle' argument, which is completely in accordance with the self-centred and self-oriented Romantic as a self-sufficient subject in the early 19th century. In terms of con-

sideration of animals and their moral status, it is particularly important that Shelley in this essay does not actually argue for animals, but rather for speciesism, that is, he builds his argumentation on the hierarchisation in which humans hold the top position.

Prevodi

Einhard

Življenje Karla Velikega

Prevedel Blaž Strmole

UVODNA BESEDA

Einhardovo delo je eden najpomembnejših dokumentov o življenju Karla Velikega. Prvi cesar na Zahodu po propadu rimskega cesarstva, velik vojskovodja in osvajalec, spreten politik, zaščitnik Cerkve in spodbujevalec pokristjanjevanja, podpornik znanosti in umetnosti, mitični *pater Europae*, simbol evropske identitete in enotnosti.

Vladavina Karla Velikega je seveda močno vplivala tudi na dogajanje na ozemlju današnje Slovenije. Karantanija v njegovem času nosi breme mejne marke proti vzhodu, skozi ta prostor se od leta 791 pomikajo frankovske vojaške odprave zoper Avare, v katerih sodelujejo tudi Karniolci, leta 811 Karol dokončno potrdi razmejitev interesnih območij med salzburško škofijo in oglejsko metropolijo. Prav v karolinškem obdobju se je naselitveno območje alpskih Slovanov pridružilo evropskemu kulturno-političnemu prostoru, s katerim se Slovenija istoveti (ali skuša istovetiti) vse do še danes.

Zanimiva je tudi usoda avtorja. Einhard, Karlov dvorjan in zaupnik, tajnik Ludvika Pobožnega, učenjak ter eden izmed tvorcev karolinške renesanse, predstavlja pomemben most med antično in srednjeveško latinsko književnostjo. Njegovo dosledno naslanjanje na antičnega biografa Svetonija, na ciceronske zgleda, na hagiografsko tradicijo ter njegov trud, da bi pisal v izbrani latinščini, so ustvarili delo, ki ponuja filologom in tekstnim kritikom zanimiv vpogled v erudicijo in literarno ustvarjalnost tistega časa. Življenjepisa poda portret frankovskega kralja in cesarja, spretnega politika, uspešnega vojskovodje ter razkriva zanimive podrobnosti iz Karlovega osebnega življenja in iz življenja tedanje družbe.

Kljub veliki pomembnosti in silni privlačnosti Karlove osebnosti je v slovenskem prostoru tuja literatura o njem večinoma nedostopna, svoje pa niti

nimamo. Moj prispevek je zato mišljen predvsem kot opora vsem, ki se bodo v prihodnosti na Slovenskem še ukvarjali z zgodovinskimi viri o Karlu Velikem in o njegovi dobi.

EINHARDI PRAEFATIO

Vitam et conversationem et ex parte non modica res gestas domini et nutritoris mei Karoli, excellentissimi et merito famosissimi regis, postquam scribere animus tulit, quanta potui brevitate complexus sum, operam inpendens, ut de his quae ad meam notitiam pervenire potuerunt nihil omitterem neque prolixitate narrandi nova quaeque fastidientium animos offenderem; si tamen hoc ullo modo vitari potest, ut nova scriptione non offendantur qui vetera et a viris doctissimis atque disertissimis confecta monumenta fastidiunt. Et quamquam plures esse non ambigam, qui otio ac litteris dediti statum aevi praesentis non arbitrentur ita neglegendum, ut omnia penitus quae nunc fiunt velut nulla memoria digna silentio atque oblivioni tradantur, potiusque velint amore diuturnitatis inlecti aliorum praeclara facta qualibuscumque scriptis inserere quam sui nominis famam posteritatis memoriae nihil scribendo subtrahere, tamen ab huiusmodi scriptione non existimavi temperandum, quando mihi conscius eram nullum ea veracius quam me scribere posse, quibus ipse interfui, quaeque praesens oculata, ut dicunt, fide cognovi et, utrum ab

EINHARDOV PREDGOVOR

Potem ko sem si zadal pisati o življenju, delovanju ter o nič kaj skromnih dejanjih mojega gospodarja in skrbnika¹ Karla, najodličnejšega in upravičeno najslavnejšega kralja, sem zaobjel delo na najkrajši možen način ter se posvetil temu, da ne bi izpustil ničesar, kar mi je prišlo v vednost, in da ne bi s širino pripovedovanja žalil tistih, ki se jim karkoli novodobnega gnusi, če se je sploh kako mogoče izogniti temu, da ne bi z novim spisom užalil tistih, ki se jim studijo stare mojstrovine, stvaritve najbolj učenih in izobraženih mož.² Ne dvomim, da obstajajo številni ljudje, predani študiju in književnosti, ki menijo, da se ne sme zanemariti razmer današnjega časa, da ne bi bilo vse, kar se danes dogaja, kot spomina nevredno potisnjeno globoko v molk in poza-bo. Raje bi iz ljubezni do trajnosti v kakršnekoli spise vstavljali slavna dela drugih, kakor da ne bi pisali in s tem prikrajšali prihodnje rodove za spomin na slavo svojega imena. Menim pa, da se mi ni treba vzdržati od pisanja na tak način, ko pa sem spoznal, da nihče ne bi mogel pisati verodostojneje od mene, saj sem bil sam poleg in se, kot se reče, prepričal na lastne oči ter nisem mogel za-

1 *Nutrimētum* označuje v času fevdalizma odnos med vladarjem in (*nutritor*) in njegovim dvorjanom (*nutritus*). Vladar nudi svojemu dvorjanu hrano, oblačila in bivališče v zameno za njegove usluge.

2 Slog pisanja in številna mesta v Einhardovem besedilu se močno naslanjajo na Svetonijevo biografsko delo *De vita Caesarum*, še zlasti na življenjepis cesarja Avgusta.

alio scriberentur necne, liquido scire non potui. Satiisque iudicavi eadem cum aliis velut communiter literis mandata memoriae posterorum tradere quam regis excellentissimi et omnium sua aetate maximi clarissimam vitam et egregios atque moderni temporis hominibus vix imitabiles actus pati oblivionis tenebris aboleri. Suberat et alia non inrationabilis, ut opinor, causa, quae vel sola sufficere posset, ut me ad haec scribenda compelleret, nutrimentum videlicet in me impensum et perpetua, postquam in aula eius conversari coepi, cum ipso ac liberis eius amicitia; qua me ita sibi devinxit debitoremque tam vivo quam mortuo constituit, ut merito ingratus videri et iudicari possem, si tot beneficiorum in me conlatorum inmemor clarissima et inlustrissima hominis optime de me meriti gesta silentio praeterirem patererque vitam eius, quasi qui numquam vixerit, sine litteris ac debita laude manere; cui scribendae atque explicandae non meum ingenium, quod exile et parvum, immo poene nullum est, sed Tullianam par erat desudare facundiam. En tibi librum praeclarissimi et maximi viri memoriam continentem; in quo praeter illius facta non est quod admireris, nisi forte, quod homo barbarus et in Romana locutione perparum exercitatus aliquid me decenter aut commode Latine scribere posse putaverim atque in tantam inprudenciam proruperim, ut illud Ciceronis putarem contemnendum, quod in primo Tusculanarum libro,

nesljivo vedeti, ali je o tem pisal kdo drug ali ne. Raje sem se odločil zastavljeno temo skupaj z ostalimi izročiti zanamcem v spomin, kakor da bi trpel, da utonejo v temine pozabe preslavno življenje najodličnejšega in največjega kralja tega časa ter mogočna dejanja, ki bi jih današnji ljudje težko ponovili. Tu je po mojem mnenju tudi drugi utemeljeni razlog, ki more zadostiti sam po sebi, da me sili pisati o tem. To sta seveda neizmeren skrbniški odnos do mene ter večno prijateljstvo z njim in njegovimi otroki,³ potem ko sem začel delovati na njegovem dvoru. S tem me je tako privezal nase ter me napravil za dolžnika sebi tako živemu kot mrtvemu, da bi me lahko po pravici gledali in sodili kot nehvaležnega, če se ne bi zavedal tolikih danih ugodnosti in molčal glede najslavnejših in najsijajnejših del človeka, ki je najbolj zaslužen za mojo dobrobit, in trpel, da bi njegovo življenje ostalo nezapisano brez dolžne hvalnice, kot da ne bi nikoli živel. Moja borna nadarjenost, ki je majcena in neznatna, vsekakor skoraj nična, ni kos potrebnemu opisovanju in prikazu njegovega življenja, toda ravno tako bi se pri tem namučila Tulijeva govorniška spretnost. Pred teboj je knjiga, ki vsebuje spomin na izjemno velikega in slavnega moža. V njej ni zate poleg njegovih dejanj nič takega, kar bi občudoval, razen če bi slučajno domneval, da zmorem nekaj spodobno in ustrezno napisati v latinščini, ker sem barbar in premalo večš rim-

3 Einhard je imel prijateljski odnos s Karlovim sinom Ludvikom Pobožnim, po Karlovi smrti je postal njegov tajnik.

cum de Latinis scriptoribus loqueretur, ita dixisse legitur: »mandare quemquam«, inquit, »litteris cogitationes suas, qui eas nec disponere nec illustrare possit nec delectatione aliqua adlicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio et litteris.« Poterat quidem haec oratoris egregii sententia me a scribendo detertere, nisi animo praemeditatum haberem hominum iudicia potius experiri et haec scribendo ingenioli mei periculum facere quam tanti viri memoriam mihi parcendo praeterire.

ske govornice, in da bi planil v takšno brezsravnost, da bi mislil, da je treba zasramovati Ciceronove besede o latinskih piscih, ki jih najdemo v prvi knjigi *Tuskulanskih razgovorov*: »Kdor da zapisati svoje misli, ki jih ne zna ne urediti ne razjasniti, niti ne pritegniti bralca z razveseljujočim slogom, je človek, ki nezmerno zlorablja tako čas kot črke.«⁴ Ta misel izvrstnega govornika bi me lahko odvrnila od pisanja, če se ne bi raje odločil preizkusiti človeške sodbe in ogroziti svoje majhne nadarjenosti za pisanje, kot pa zanemariti spomin na takšnega moža, samo da bi prizanesel samemu sebi.

VITA KAROLI MAGNI

I.

Gens Meroingorum, de qua Franci reges sibi creare soliti erant, usque in Hildricum regem, qui iussu Stephani Romani pontificis depositus ac detonsus atque in monasterium trusus est, durasse putatur. Quae licet in illo finita possit videri, tamen iam dudum nullius vigoris erat, nec quicquam in se clarum praeter inane regis vocabulum praeferebat. Nam et opes et potentia regni penes palatii praefectos,

ŽIVLJENJE KARLA VELIKEGA

Rod Merovingov

Rod Merovingov⁵, iz katerega so si Franki po navadi izbirali kralje, naj bi se obdržal do kralja Hilderika, ki so ga po ukazu papeža Štefana⁶ odstavili, mu obrili glavo ter ga zaprli v samostan.⁷ Morda se zdi, da se je končalo z njim, vendar je temu rodu že davno prej zmanjkalo življenjske sile in ni se mogel ponašati z ničimer razen z ničvrednim kraljevskim

4 Cicero, *Tusculanae disputationes* 13.6.

5 Dinastija Merovingov (486–751) je dobila ime po Merovehu, voditelju plemena Salijskih Frankov ob spodnjem Renu. Vidnejši vladarji merovinske dinastije so bili Klotar I. in II., Dagobert I., Hilderik I. in Dagobert II. Na osnovi patrimonialnega dedovanja so si sinovi po očetovi smrti razdelili državno ozemlje kot osebno posest.

6 Avtor je na tem mestu uporabil napačen zgodovinski podatek. Pipina Malega je pri prevzemu prestola podprl papež Zaharija (741–52) in ne papež Štefan II. (752–57), ki ga je potrdil za kralja tri leta pozneje (754).

7 Prisilno zapiranje plemičev in plemkinj v samostan je bilo v srednjem veku poleg umora najpogostejši način izločitve posameznikov javnega življenja razdedinjenja. Vladarji in prestolonasledniki niso bili izjema.

qui maiores domus dicebantur, et ad quos summa imperii pertinebat, tenebantur. Neque regi aliud relinquebatur, quam ut regio tantum nomine contentus crine profuso, barba summissa, solio resideret ac speciem dominantis effingeret, legatos undecumque venientes audiret eisque abeuntibus responsa, quae erat edoctus vel etiam iussus, ex sua velut potestate redderet; cum praeter inutile regis nomen et precarium vitae stipendium, quod ei praefectus aulae prout videbatur exhibebat, nihil aliud proprii possideret quam unam et eam praeparvi redditus villam, in qua domum et ex qua famulos sibi necessaria ministrantes atque obsequium exhibentes paucae numerositatis habebat. Quocumque eundum erat, carpento ibat, quod bubus iunctis et bubulco rustico more agente trahebatur. Sic ad palatium, sic ad publicum populi sui conventum, qui annuatim ob regni utilitatem celebrabatur, ire, sic domum redire solebat. At regni administrationem et omnia quae vel domi vel foris agenda ac disponenda erant praefectus aulae procurabat.

nazivom. Tako premoženje kot moč kraljestva sta bila namreč v rokah upraviteljev dvora, ki so jim pravili majordomi.⁸ Njim je bila dana najvišja oblast. Kralju ni preostalo drugega kot zadovoljiti se s kraljevskim nazivom, s spuščenimi lasmi in dolgo brado⁹ sedeti na prestolu ter hliniti gospodovalnost, poslušati poslanca od vsepovsod in jim na videz v svojem imenu odgovarjati, kakor so ga poučili ali mu celo naročili. Ničesar ni imel razen nekoristnega kraljevskega naziva in izprošene podpore v življenjskih potrebščinah, ki mu jo je omogočal upravitelj dvora. Nič drugega ni imel v lasti kot zgolj eno samo majhno posestvo, od katerega ni imel veliko. Na njem je imel prebivališče in manjše število služabnikov, ki so zadostovali za najnujnejša opravila. Če je kdaj moral na pot, je potoval po podeželski navadi z volovsko vprego pod oračevimi vajetmi. Tako se je navadno odpravil do palače in na ljudsko skupščino⁹, ki je bila sklicana v dobrobit kraljestva enkrat na leto, ter se vrnil domov. Upravitelj dvora pa je poskrbel za upravljanje kraljestva in vse, kar je bilo treba postoriti doma in na tujem.

II.

Karlovi predniki

Quo officio tum, cum Hildricus deponebatur, Pippinus pater Karoli regis iam velut hereditario fungebatur. Nam pater eius Karolus, qui tyran-

V času Hilderikove odstavitve je bil za položaj upravitelja dvora tako rekoč po dedovanju zadolžen Karlov oče Pipin. Njegov oče Karel,¹⁰ ki je

8 »Majordom« (*maior domus*), upravitelj dvora in kraljevi zaupnik.

9 V merovinškem obdobju so bili dolgi lasje in brada po starem germanskem izročilu znamenje kraljevske časti. Merovinški kralji se niso ne brili ne strigli.

10 Karel Martel je srednji sin Pipina Heristalskega in majordom v letih 714–41.

nos per totam Franciam dominatum sibi vindicantes oppressit et Saracenos Galliam occupare temptantes duobus magnis proeliis, uno in Aquitania apud Pictavium civitatem, altero iuxta Narbonam apud Birram fluvium, ita devicit, ut in Hispaniam eos redire compelleret, eundem magistratum a patre Pippino sibi dimissum egregie administravit. Qui honor non aliis a populo dari consueverat quam his qui et claritate generis et opum amplitudine ceteris eminebant. Hunc cum Pippinus pater Karoli regis ab avo et patre sibi et fratri Karlomanno relictum, summa cum eo concordia divisum, aliquot annis velut sub rege memorato tenuisset, frater eius Karlomannus - incertum quibus de causis, tamen videtur, quod amore conversationis contemplativae succensus -, operosa temporalis regni administratione relicta, Romam se in otium contulit, ibique habitu permutato monachus factus in monte Soracte apud ecclesiam beati Silvestri constructo monasterio cum fratribus secum ad hoc venientibus per aliquot annos optata quiete perfruitur. Sed cum ex Francia multi nobilium ob vota solvenda Romam sollemniter commearent et eum velut dominum quondam suum praeterire nollent, otium, quo maxime delectabatur, crebra salutatione interrumpentes locum mutare compellunt. Nam huiusmodi frequentiam cum suo proposito officere vidisset, relic-

prevzel ta položaj od očeta Pipina, je zadolžitev izvrstno opravil. Zatrli je samodržce, ki so si lastili pravičo do vladanja nad vso deželo Frankov, in v dveh bitkah – v Akvitaniji pri mestu Poitiers in pri reki Bira poleg Narbone – porazil Saracene, ki so skušali zasesti Galijo, ter jih tako pregnal nazaj v Hispanijo. To čast je ljudstvo navadno izkazovalo samo tistim, ki so izstopali po slavnem poreklu in velikem premoženju. Od deda in očeta sta jo prejela Pipin, oče kralja Karla, in brat Karloman¹¹ ter si jo nekaj let pod kraljem Hilderikom delila in opravljala v največji složnosti.¹² Karloman je iz neznanih razlogov, verjetno podžgan od ljubezni do življenja v premišljevanju, opustil naloge upravljanja kraljestva ter se umaknil v zasebnost v Rim, kjer je odložil posvetna oblačila, postal redovnik na gori Soratte in poleg cerkve svetega Silvestra postavil samostan. Nekaj let je s sobrati, ki so prišli z njim, užival v zelenem spokoju. Toda ko so številni plemiči iz Frankije romali v Rim, da bi slovesno izpolnili zaobljube, so ga hoteli počastiti kot svojega nekdanjega gospoda. S temi pogostimi obiski so motili njegov mir, v katerem je navsez užival, in ga prisilili, da se je preselil drugam. Ko je namreč spoznal, da se številna obiskovanja križajo z njegovimi načrti, se je umaknil v samostan svetega Benedikta na zapuščeni gori Cassino¹³ v samnijski pro-

11 Karloman, najstarejši sin Karla Martela in brat Pipina Malega, je bil majordom Avstrazije 741–47.

12 Karel Martel je po svoji smrti leta 741 zapustil najstarejšemu sinu Karlomanu oblast v Avstraziji, Turingiji in Alemaniji, srednjemu sinu Pipinu v Nevstriji, Burgundiji in Provansi. Brata sta skupaj upravljala akvitansko in bavarsko vojvodino.

13 Benediktinski samostan Monte Cassino je leta 529 ustanovil sv. Benedikt iz Nursije, ki je napisal pravila redovniškega življenja (Regula Benedicti). Jasne in stroge predpise povzema prepoznavno geslo: »Moli in delaj!« (Ora et labora!)

to monte in Samnium provinciam ad monasterium sancti Benedicti situm in castro Casino secessit et ibi quod reliquum erat temporalis vitae religiose conversando conplevit.

vinci in preživel preostanek življenja v molitvi.

III.

Kraljevsko ustoličenje

Pippinus autem per auctoritatem Romani pontificis ex praefecto palatii rex constitutus, cum per annos XV aut eo amplius Francis solus imperaret, finito Aquitanico bello, quod contra Waifarium ducem Aquitaniae ab eo susceptum per continuos novem annos gerebatur, apud Parisios morbo aquae intercutis diem obiit, superstitibus liberis Karlo et Karlomanno, ad quos successio regni divino nutu pervenerat. Franci siquidem facto sollemniter generali conventu ambos sibi reges constituunt, ea conditione praemissa, ut totum regni corpus ex aequo partirentur, et Karolus eam partem, quam pater eorum Pippinus tenuerat, Karlomannus vero eam, cui patruus eorum Karlomannus praeerat, regendi gratia susciperet. Susceptae sunt utrimque conditiones, et pars regni divisi iuxta modum sibi propositum ab utroque recepta est. Mansitque ista, quamvis cum summa difficultate, concordia, multis ex parte Karlomanni societatem separare mo-

Pipin je bil po odloku papeža z mesta upravitelja dvora povišan v kralja¹⁴ in je sam vladal Frankom petnajst let in več. Ob koncu akvitanse vojne, ki jo je devet let vodil proti akvitanškemu vojvodi Vaifariju, je umrl blizu Pariza zaradi vodenice¹⁵ in pustil za seboj dva sinova, Karla in Karlomana, ki sta po božji volji postala prestolonaslednika. Franki so na slovesni obči skupščini oba okronali za kralja pod pogojem, da si enakovredno razdelita oblast, Karel nad delom države, ki ga je upravljal oče Pipin, Karloman pa nad delom, ki ga je upravljal njun stric Karloman.¹⁶ Pogoji so bili sprejeti in vsak od njiju je prevzel del kraljestva, ki jima je pripadal po tem dogovoru. Sloga je zdržala, čeprav stežka, saj so mnogi na Karlomanovi strani skušali skrhati njuno zavezništvo, nekateri so ju skušali celo pripraviti do medsebojne vojne. Toda da je bilo vse to zgolj sumničavost in ne prava nevarnost, je dokazal dogodek ob Karlomanovi

14 Pipina Malega je okronal papež Zaharija (741–52). Ob tem dogodku se je papež prvič v zgodovini vmešal v izbor kralja, od takrat naprej pa sta njegov blagoslov ali celo osebno kronanje močno vplivala na politiko srednjeveške Evrope. Kraljevsko in cesarsko kronanje se je pogosto enačilo z zakramentom, od tod formula *rex/imperator gratia Dei* – »kralj/cesar po božji milosti«.

15 Pipin Mali naj bi umrl zaradi vodenice (*morbus aquae intercutis*) 24. 9. 768 v bližini Pariza v zadnjem letu akvitanse vojne. Frankovski državni anali ne poročajo o okoliščinah smrti, pač pa obstaja sumljivo podobno mesto pri Svetoniju: ... *decessitque Pyrgis morbo aquae intercutis* ... (Suet. Ner. 5)

16 Akvitanijo, Karlomanu pa Burgundijo, Provanso, vzhodno Akvitanijo, Septimanijo, del Nevstrije s Parizom in Soissonom, Alemanijo ter Alzacijo.

lientibus, adeo ut quidam eos etiam bello committere sint meditati. Sed in hoc plus suspecti quam periculi fuisse ipse rerum exitus adprobavit, cum defuncto Karlomanno uxor eius et filii cum quibusdam, qui ex optimatum eius numero primores erant, Italiam fuga petiit et nullis existentibus causis, spreto mariti fratre, sub Desiderii regis Langobardorum patrocini-um se cum liberis suis contulit. Et Karlomannus quidem post administratum communiter biennio regnum morbo decessit; Karolus autem fratre defuncto consensu omnium Francorum rex constituitur.

IV.

De cuius nativitate atque infantia vel etiam pueritia quia neque scriptis usquam aliquid declaratum est, neque quisquam modo superesse invenitur, qui horum se dicat habere notitiam, scribere ineptum iudicans ad actus et mores ceterasque vitae illius partes explicandas ac demonstrandas, omissis incognitis, transire disposui; ita tamen, ut, primo res gestas et domi et foris, deinde mores et studia eius, tum de regni administratione et fine narrando, nihil de his quae cognitu vel digna vel necessaria sunt praetermittam.

smrti, ko je njegova žena s sinovi in z najvidnejšimi odličniki pobegnili v Italijo. Brez kakršnegakoli pravega razloga je prezrla Karla in se z otroki zatekla pod zaščito langobardskega kralja Desiderija. Po dveh letih skupnega vladanja je Karloman podlegel bolezni, Karel pa je bil po bratovi smrti ob soglasju vseh Frankov ustoličen za kralja.

Načrt življenjepisa

Zdi se mi neprimerno pisati o njegovem rojstvu,¹⁷ otroštvu in deških letih, saj ni o tem ostalo nič zapisanega. Nobenega preživelega ni več, ki bi o tem vedel kaj povedati.¹⁸ Opustil bom neznane podrobnosti in prešel k opisovanju njegovih dejanj, navad in ostalih stvari v njegovem življenju, ki so vredne razlage in ponazoritve. Najprej bom poročal o njegovih delih doma in na tujem, nato o njegovih navadah in prizadevanjih, potem pa o upravljanju kraljestva in njegovi smrti ter ne bom opustil ničesar, kar bi bilo vredno in potrebno spoznati.

17 O kraju in datumu Karlovega rojstva nimamo zanesljivih podatkov. Če upoštevamo Einhardovo navedbo Karlove starosti ob smrti, dobimo letnico 742. Nekateri zgodovinarji zagovarjajo letnico 747, tri leta po poroki Pipina in Bertrade (Riché, *Les Carolingiens*, str. 93). Med morebitnimi kraji rojstva se po izročilu omenjajo Ingelheim, Pariz, Worms, Aachen, Karlsberg in ostala mesta.

18 Einhard v tem kratkem poglavju, ki napoveduje zgradbo življenjepisa, izrecno izpostavlja izpuščenje poročanja o Karlovem otroštvu zaradi pomanjkanja zanesljivih podatkov. To pritrjuje dejstvu, da se delo močno naslanja na Svetonijev življenjepis cesarja Avgusta, v katerem avtor po krajšem uvodu o poreklu in družini opiše prva leta (*infantia*), deška leta (*pueritia*) in mladost (*adolescencia*). Ta izjava napačna, Einhard je imel dostop do teh dokumentov in poznal vsaj enega očitka, ki bi lahko pričal o Karlovi zgodnji mladosti. To je bil njegov bratranec Adalard (umrl 827).

V.

Omnium bellorum, quae gessit, primo Aquitanicum, a patre inchoatum, sed nondum finitum, quia cito peragi posse videbatur, fratre adhuc vivo, etiam et auxilium ferre rogato, suscepit. Et licet eum frater promisso frustrasset auxilio, susceptam expeditionem strenuissime exsecutus non prius incepto desistere aut semel suscepto labori cedere voluit, quam hoc, quod efficere moliebatur, perseverantia quadam ac iugitate perfecto fine concluderet. Nam et Hunoldum, qui post Waifariorum mortem Aquitaniam occupare bellumque iam poene peractum reparare temptaverat, Aquitaniam relinquere et Wasconiam petere coegit. Quem tamen ibi consistere non sustinens, transmisso amne Garonna et aedificato castro Frontiaco, Lupo Wasconum duci per legatos mandat, ut perfugam reddat; quod ni festinato faciat, bello se eum expostulaturum. Sed Lupus saniori usus consilio non solum Hunoldum reddidit, sed etiam se ipsum cum provincia cui praeerat eius potestati permisit.

VI.

Conpositis in Aquitania rebus eoque bello finito, regni quoque socii iam rebus humanis exempto, rogatu et precibus Hadriani Romanae urbis episcopi exoratus bellum contra Langobardos suscepit. Quod prius quidem et a patre eius, Stephano

Vojna v Akvitaniji

Od vseh vojn, ki jih je vodil, je najprej prevzel vodenje akvitanse vojne, ki jo je začel že njegov oče in še ni bila končana. Nadaljeval jo je, ko se je zdelo, da jo je mogoče hitro dokončati in ko je bil brat še živ, saj ga je celo prosil za pomoč. Čeprav ga je brat razočaral z obljubljenjo pomočjo, je začeti bojni pohod izvršil nadvse uspešno ter ni hotel opustiti, kar je enkrat začel, in se umakniti od zadane delo, dokler ga ne bi z vztrajnostjo popolnoma zaključil. Prisilil je namreč Hunolda, ki je skušal po Vafarijevi smrti zavzeti Akvitanijo in obnoviti skoraj končano vojno, da zapusti Akvitanijo in se umakne v Baskijo. Tudi tam ga ni pustil pri miru. Prekoračil je reko Garono in zgradil utrdbo Frontiac, od baskovskega vojvode Lupa pa prek odposlancev zahteval, naj mu izroči pribežnika. Če ne bo tega storil takoj, ga bodo prijeli s silo. Toda Lupo je poslušal bolj moder nasvet ter mu ni izročil samo Hunolda, temveč je celo samega sebe in deželo, ki ji je bil na čelu, prepustil njegovemu veličanstvu.

Vojna v Lombardiji

Ko se je vojna končala in so se zadeve v Akvitaniji uredile, medtem pa je umrl tudi njegov zaveznik v vladanju, je Karel na priprošnjo rimskega škofa Hadrijana začel vojno proti Langobardom.¹⁹ Njegov oče jo

¹⁹ Po Štefanu III. (768–72), ki ga je na papeški prestol postavil kralj Desiderij, novi papež Hadrijan I. (772–95) prekine prolangobardsko politiko svojega predhodnika. Zanašajoč se na Karlovo pomoč je začel preganjati langobardske privržence med vatikanskim plemstvom. Po Desiderijevem posredovanju je Karlovo vmešavanje v langobardsko-papeške odnose postalo neizbežno.

papa supplicante, cum magna difficultate susceptum est; quia quidam e primoribus Francorum, cum quibus consultare solebat, adeo voluntati eius renisi sunt, ut se regem deserturos domumque redituros libera voce proclamarent. Susceptum tamen est tunc contra Haistulfum regem et celerrime completum. Sed licet sibi et patri belli suscipiendi similis ac potius eadem causa subesse videretur, haud simili tamen et labore certatum et fine constat esse completum. Pippinus siquidem Haistulfum regem paucorum dierum obsidione apud Tice-num compulit et obsides dare et erepta Romanis oppida atque castella restituere atque, ut reddita non repeterentur, sacramento fidem facere; Karolus vero post inchoatum a se bellum non prius destitit, quam et Desiderium regem, quem longa obsidione fatigaverat, in deditionem, filium eius Adalgisum, in quem spes omnium inclinatae videbantur, non solum regno, sed etiam Italia excedere compelleret, omnia Romanis erepta restitueret, Hruodgausum Foroiuliani ducatus praefectum res novas molientem opprimeret totamque Italiam suae ditioni subiugaret subactaeque filium suum Pippinum regem inponeret. Italiam intranti quam difficilis Alpium transitus fuerit, quantoque Francorum labore invia montium iuga et eminentes in caelum scopuli atque asperae cautes superatae sint, hoc loco describerem, nisi vitae illius modum potius quam bellorum, quae ges-sit, eventus memoriae mandare praesenti opere animo esset propositum. Finis tamen huius belli fuit subacta Italia et rex Desiderius perpetuo exi-

je začel že na zahtevo papeža Štefana, a z velikimi težavami, saj so nekateri izmed frankovskih prvakov, s katerimi se je imel navado posvetovati, tako nasprotovali njegovemu namenu, da so odkrito naznanjali, da bodo zapustili kralja in se vrnil domov. Vojna proti kralju Aistulfu se je bila tedaj vendarle začela in se tudi zelo hitro končala. Toda čeprav se zdi, da je imel Karel podobne ali celo iste razloge za začetek vojne kot njegov oče, se je vojna razlikovala od prejšnje po težavnosti bojevanja in po izidu. Pipin je seveda po nekajdnevnom obleganju v Ticenu kralja Aistulfa prisilil, da mu je izročil talce, vrnil Rimljanom odvzeta mesta in utrdbe ter obljubil, da si jih ne bo več poskušal prilastiti. Karel pa po začetku vojne ni odnehal, dokler ni po dolgem obleganju izčrpal kralja Desiderija in ga primoral k vdaji, njegovega sina Adalgiza, v katerem so videli upanje vseh Langobardov, pa je pregnal ne samo iz kraljestva, temveč tudi iz Italije. Rimljanom je povrnil vse, kar jim je bilo iztrgano. Pokoril si je Rodgauda, furlanskega vojvodo, ki je pripravljal prevrat, ter podvrgel vso Italijo svoji oblasti in ji za kralja postavil svojega sina Pippina. Na tem mestu bi moral opisati Karlovo težavno prečkanje Alp, napore, ki so jih morali prestajati Franki pri premagovanju gorskih hrbtov, k nebu štrlečih pečin in ostrih čeri, če ne bi bil moj namen bolj zabeležiti način njegovega življenja kot pa dogodke med njegovim vojskovanjem. Toda konec te vojne so zaznamovali pokoritev Italije ter dosmrtni izgon kralja Desiderija in njegovega sina

lio deportatus et filius eius Adalgisus Italia pulsus et res a Langobardorum regibus ereptae Hadriano Romanae ecclesiae rectori restitutae.

Adalgiza iz Italije ter povrnitev ozemlja, iztrganega langobardskim kraljem, Hadrijanu, poglavarju rimske cerkve.

VII.

Vojna na Saškem

Post cuius finem Saxonicum, quod quasi intermissum videbatur, repetitum est. Quo nullum neque prolixius neque atrocius Francorumque populo laboriosius susceptum est; quia Saxones, sicut omnes fere Germaniam incolentes nationes, et natura feroces et cultui daemonum dediti nostraeque religioni contrarii neque divina neque humana iura vel polluerent vel transgredi inhonestum arbitrabantur. Suberant et causae, quae cotidie pacem conturbare poterant, termini videlicet nostri et illorum poene ubique in plano contigui, praeter pauca loca, in quibus vel silvae maiores vel montium iuga interiecta utrorumque agros certo limite disterminant, in quibus caedes et rapinae et incendia vicissim fieri non cessabant. Quibus adeo Franci sunt irritati, ut non iam vicissitudinem reddere, sed apertum contra eos bellum suscipere dignum iudicarent. Susceptum est igitur adversus eos bellum, quod magna utrimque animositate, tamen maiore Saxonum quam Francorum damno, per continuos triginta tres annos gerebatur. Poterat siquidem citius finire, si Saxonum hoc perfidia pateretur. Difficile dictu est, quoties superati ac

Po koncu vojne v Lombardiji se je obnovila saška vojna,²⁰ čeprav se je zdelo, da je bila nekako prekinjena. Nobena druga vojna, ki jo je začelo ljudstvo Frankov, ni bila tako dolgotrajna, kruta in naporna, saj so bili Sasi, kakor skoraj vsi narodi, ki poseljujejo Germanijo, divji po naravi in predani čaščenju zlih duhov, poleg tega pa so nasprotovali naši veri ter prekoračitev ali kršitev božjih in človeških zakonov niso imeli za nekaj nečastnega. V ozadju so bili tudi vzroki za vsakodnevno kaljenje miru. Razen na nekaterih mestih, kjer so prostrani gozdovi ali gorski hrbti ločevali polja obeh strani z zanesljivo pregrado, je meja med nami in Sasi potekala skorajda povsod na odprtem. Tam se izmenični umori, ropi in požigi niso prenehali. Zaradi tega so bili Franki tako razjarjeni, da niso več izvajali povračilnih ukrepov, ampak so proti njim upravičeno razglasili odprto vojno. Proti njim so torej začeli vojno, ki je nepretrgano trajala triintrideset let²¹ z veliko gorečnostjo na obeh straneh, vendar v večjo škodo Sasov kot Frankov. Lahko bi se hitreje končala, če ne bi bilo saške zahrbtnosti.

20 Etonim »Sasi« izhaja iz starogermanske besede **sakhsan*, morda v pomenu »mečevalec« (primerjaj s staroangleški izrazom *seax*, v pomenu »nož, bodalo«). Sasi se kot pleme omenjajo že v 2. stoletju na področju severno od reke Labe. V 3. in 4. stoletju se pomaknejo na zahod in jugozahod do reke Weser, del pa jih v obdobju 6.–7. stoletja prodre do Rena.

21 Vojna je neprekinjeno trajala od leta 772 do 804.

supplices regi se dediderunt, imperata facturos polliciti sunt, obsides qui imperabantur absque dilatione dederunt, legatos qui mittebantur susceperunt, aliquoties ita domiti et emoliti, ut etiam cultum daemonum dimittere et Christianae religioni se subdere velle promitterent; Sed sicut ad haec facienda aliquoties proni, sic ad eadem pervertenda semper fuere praecipites, non sit ut satis aestimare, ad utrum horum faciliores verius dici possint; quippe cum post inchoatum cum eis bellum vix ullus annus exactus sit, quo non ab eis huiuscemodi facta sit permutatio. Sed magnanimitas regis ac perpetua tam in adversis quam in prosperis mentis constantia nulla eorum mutabilitate vel vinci poterat vel ab his quae agere coeperat defatigari. Nam numquam eos huiuscemodi aliquid perpetrantes impune ferre passus est, quin aut ipse per se ducto aut per comites suos misso exercitu perfidiam ulcisceretur et dignam ab eis poenam exigeret, usque dum, omnibus qui resistere solebant profligatis et in suam potestatem reductis, decem milia hominum ex his qui utrasque ripas Albis fluminis incolebant cum uxoribus et parvulis sublatos transtulit et huc atque illuc per Galliam et Germaniam multimoda divisione distribuit. Eaque conditione a rege proposita et ab illis suscepta tractum per tot annos bellum constat esse finitum, ut, abiecto daemonum cultu et relictis patriis caerimoniis, Christianae fidei atque religi-

Težko je reči, kolikokrat so bili poraženi in ponižno podvrženi kralju ter so obljubili, da bodo storili, kot jim je bilo ukazano, brez obotavljanja izročili zahtevane talce in sprejeli odposlance, ki so jim bili poslani. Nekajkrat so bili tako oslabljeni in pokorjeni, da so celo obljubili, da želijo zavreči čaščenje zlih duhov in sprejeti krščansko vero.²² Toda nič manj niso bili pripravljeni prekršiti teh dogovorov kot jih bili naklonjeni sprejeti, tako da je nemogoče povedati, kaj od tega jim je bilo lažje storiti. Od začetka vojne je preteklo komajda kakšno leto, ko bi na njihovi strani ni prišlo do takšnih preobratov. Vendar kraljeva brezkončna odločnost in stanovitnost tako v nesreči kot sreči nista mogli ne podleči njihovi omahljivosti ne opešati v nalogah, ki se jih je lotil. Nikoli jim ni namreč dopustil takšnega obnašanja, ne da bi jih kaznoval, temveč je nad njih povedel vojsko celo sam osebno ali jo poslal prek svojih grofov, da bi maščeval njihovo zahrbtost in za njih dosegel pravično kazen. Naposled, ko je premagal in podjarmil vse, ki so nudili odpor, je nabral deset tisoč teh, ki so prebivali na obeh bregovih reke Elbe, z ženami in otroki vred, in jih poselil tu in tam po številnih področjih Galije in Germanije.⁵ Vojna, ki je trajala toliko let, se je končala z njihovo privolitvijo v kraljeve pogoje, da se odpovedo čaščenju zlih duhov in opustijo obrede prednikov, da sprejmejo

22 Vojno s Sasi je zaznamovalo tudi prisilno spreobračanje v krščanstvo. Ker se Sasi takoj po odhodu frankovskih čet redno obnovili upor in preganjali misijonarje, je Karel Veliki leta 785 objavil zakon *Capitulatio de partibus Saxoniae*, po katerem so bile za vsak poskus neposlušnosti predvidene najstrožje kazni. Zakon je omilil leta 799, v kar so ga prisilili Sasi po številnih uporih.

onis sacramenta susciperent et Francis adunati unus cum eis populus efficerentur.

VIII.

Hoc bello, licet per multum temporis spatium traheretur, ipse non amplius cum hoste quam bis acie conflixit, semel iuxta montem qui Osneggi dicitur in loco Theotmelli nominato et iterum apud Hasa fluvium, et hoc uno mense, paucis quoque interpositis diebus. His duobus proeliis hostes adeo profligati ac devicti sunt, ut ulterius regem neque provocare neque venienti resistere, nisi aliqua loci munitione defensi, auderent. Plures tamen eo bello tam ex nobilitate Francorum quam Saxonum et functi summis honoribus viri consumpti sunt. Tandemque anno tricesimo tertio finitum est, cum interim tot ac tanta in diversis terrarum partibus bella contra Francos et exorta sint et sollertia regis administrata, ut merito intuentibus in dubium venire possit, utrum in eo aut laborum patientiam aut felicitatem potius mirari conveniat. Nam biennio ante Italicum hoc bellum sumpsit exordium, et cum sine intermissione gereretur, nihil tamen ex his quae aliubi erant gerenda dimissum aut ulla in parte ab aequo operoso certamine cessatum est. Nam rex, omnium qui sua aetate gentibus dominabantur et prudentia maximus et animi magnitudine praestantissimus, nihil in his quae vel suscipienda erant vel exsequenda aut propter laborem detraxavit aut propter periculum exhorruit, verum unumquodque

zakramente krščanske vere ter da se združijo s Franki v eno ljudstvo.

Vojna na Saškem (nadaljevanje)

Čeprav se je ta vojna vlekla dolgo časa, se Karel ni boril več kot dvakrat v boju s sovražnikom, enkrat pri gori, ki ji pravijo Osnegi, pri kraju, imenovanem Detmold, in drugič pri reki Haase v istem mesecu, v razmaku nekaj dni. V teh dveh bitkah so bili sovražniki tako poginili v beg in poraženi, da si nazadnje niso več drznili izzivati kralja ali se mu upirati ob prihodu, razen če jih je ščitila utrdba. Toda številni plemiči in nosilci najvišjih častnih naslovov, tako saški kot frankovski, so padli v tej vojni. In vendar se je končala šele v triintridesetem letu. Med tem so proti Frankom napovedali toliko takšnih težkih vojn na različnih delih sveta, ki jih je vodil spretni kralj, da se lahko vprašamo, ali je potrebno bolj občudovati njegovo potrpežljivost ob naporih ali srečo. Ta vojna se je namreč začela dve leti pred italijansko vojno in čeprav je potekala nepretrgano, obveznosti drugod niso zanemarjali in nikjer niso odstopili od enako zahtevnih spopadov. Kralj, ki je prekašal vse vladarje svojega časa po preudarnosti in veličini duha, se namreč kljub naporom ni umaknil pred nalogami, ki jih je bilo treba sprejeti in izvršiti, ter se jih ni ustrašil zaradi nevarnosti, saj se je izuril prenašati in zdržati, kar koli mu je prišlo nasproti, ne da bi se vdal nevšečnostim ali uklonil lažni

secundumsuam qualitatem et subire et ferre doctus nec in adversis cedere nec in prosperis falso blandienti fortunae adsentiri solebat.

IX.

Cum enim assiduo ac poene continuo cum Saxonibus bello certaretur, dispositis per congrua confinium loca praesidiis, Hispaniam quam maximo poterat belli apparatu adgreditur; saltuque Pyrinei superato, omnibus, quae adierat, oppidis atque castellis in deditionem acceptis, salvo et incolomi exercitu revertitur; praeter quod in ipso Pyrinei iugo Wasconicam perfidiam parumper in redeundo contigit experiri. Nam cum agmine longo, ut loci et angustiarum situs permittebat, porrectus iret exercitus, Wascones in summi montis vertice positos insidiis - est enim locus ex opacitate silvarum, quarum ibi maxima est copia, insidiis ponendis oportunus - extremam impedimentorum partem et eos qui novissimi agminis incidentes subsidio praecedentes tuebantur desuper incursantes in subiectam vallem deiciunt, consertoque cum eis proelio usque ad unum omnes interficiunt, ac direptis impedimentis, noctis beneficio, quae iam instabat, protecti summa cum celeritate in diversa disperguntur. Adiuvabat in hoc facto Wascones et levitas armorum et loci, in quo res gerebatur, situs, econtra Francos et armorum gravitas et loci

naklonjenosti sreče v ugodnih trenutkih.

Odprava v Hispanijo

Sredi neizprosne in skoraj neprekinjene vojne s Sasi je Karel na določenih točkah ob meji postavil stražne stolpe in prek Pirenejev²³ vkorakal v Hispanijo z vsem vojaštvom, ki ga je lahko zbral. Vsa mesta in gradovi, ki jih je napadel, so se mu vdali in domov se je obrnil brez izgub. Toda ko se je vračal prek Pirenejev, je izkusil zahrbtnost Baskov. Ko se je namreč vojska v dolgi vrsti pomikala, kot so pač dopuščale ozke soteske na tem kraju, so Baski na vrhu zelo visoke gore postavili zasedo. To področje je namreč zaradi gostote gozdov, ki jih je tukaj nadvse veliko, zelo prikladno za postavljanje zased. Baski so napadli zadnji del prateža in prednji del vojske ter ju zvrnili v dolino. V spopadu, ki je sledil, so pobili vse do zadnjega, oplenili pratež in se ob pomoči bližajoče se noči, ki jim je nudila kritje, z veliko urnostjo razpršili na vse strani. Baskom sta k temu uspehu pripomogla tudi lahki oklep in lega kraja, kjer se je to zgodilo, nasprotno pa so Franke postavili v povsem neenakovreden položaj njihovi težki oklepi in neprikladnost prizorišča. V tem boju so bili poleg številnih drugih ubi-

²³ Karel je vodil bojne pohode tudi južno od Pirenejev, kjer je od leta 756 vladal Abd al Rahman I., pobegli član arabske dinastije Omejadov. Eden izmed njegovih nasprotnikov je Karla zaprosil za pomoč, ta pa je začutil priložnost širjenja oblasti na jug. Odprava se je kljub uničenju Pamplone, končala z neuspešnim obleganjem Zaragoze, ko se je morala frankovska vojska umakniti.

iniquitas per omnia Wasconibus reddidit impares. In quo proelio Egghardus regiae mensae praepositus, Anshelmus comes palatii et Hruodlandus Brittannici limitis praefectus cum aliis conpluribus interficiuntur. Neque hoc factum ad praesens vindicari poterat, quia hostis re perpetrata ita dispersus est, ut ne fama quidem remaneret, ubinam gentium quaeri potuisset.

X.

Domuit et Brittones, qui ad occidentem in extrema quadam parte Galliae super litus oceani residentes dicto audientes non erant, missa in eos expeditione, qua et obsides dare et quae imperarentur se facturos polliceri coacti sunt. Ipse postea cum exercitu Italiam ingressus ac per Romam iter agens Capuam Campaniae urbem accessit atque ibi positis castris bellum Beneventanis, ni dederentur, comminatus est. Praevenit hoc dux gentis Aragisus: filios suos Rumoldum et Grimoldum cum magna pecunia obviam regi mittens rogat, ut filios obsides suscipiat, seque cum gente imperata facturum pollicetur, praeter hoc solum, si ipse ad conspectum venire cogeretur. Rex, utilitate gentis magis quam animi eius obstinatione considerata, et oblatos sibi obsides suscepit eique, ut ad conspec-

ti Egihard, kraljevi strežaj, Anzelm, palatinski grof in Roland,²⁴ upravitelj bretonske marke. Tega dejanja se ni dalo maščevati vse do danes, ker so se sovražniki po storjenem tako razpršili, da ni ostala za njimi nobena sled, po kateri bi jih mogli iskati med plemeni.

Pokoritev Bretoncev in Beneventancev

Karel si je pokoril tudi Bretonce, ki prebivajo na obali oceana na najzahodnejšem delu Galije.²⁵ Ker mu niso hoteli biti poslušni, je nad njih poslal odpravo in jih je prisilil, da so mu izročili talce ter obljubili, da bodo storili vse, kar jim bo ukazano. Potem je Karel osebno vstopil z vojsko v Italijo, potoval skozi Rim do Kapue, mesta v Kampaniji, kjer je postavil tabor in zagrozil z vojno Beneventancem, če se ne predajo. Vojvoda Aragiz se je izognil nevarnosti s tem, da je poslal svoja sinova Rumolda in Grimolda z veliko vsoto denarja naproti kralju s prošnjo, da ju vzame za talca, in obljubo, da bo skupaj z ljudstvom izpolnjeval ukaze pod enim pogojem: da mu ne bo treba priti osebno na srečanje. Kralj, ki mu je šlo bolj za dobrobit ljudstva kot trmoglavost vojvode, je sprejel ponu-

²⁴ Rolandova smrt je močno vplivala na srednjeveško književnost, najbolj znana obravnava tega dogodka je seveda ep *Chanson de Roland*, napisan v obdobju 1100–30. Tam je prikazan celo kot Karlov nečak. Upodablja ideal srednjeveškega viteza in zvestega vazala. Zaseda Baskov je tukaj prikazana kot napad 400 000 Saracenov. Karel nato maščuje Rolandovo smrt s pobojem Saracenov in kaznovanjem izdajalca. Rolandov lik je igral odločilno vlogo tudi v času rekonkviste kot simbol boja proti arabskim zavojevalcem.

²⁵ Polotok na severozahodu današnje Francije, nekdanja rimska Armorica. V 4. in 5. stoletju so jo poselili Kelti in Briti iz Britanije, ki so pobegnili pred saškimi osvajalci. Po naseljencih dobi polotok tudi ime – Bretanija (fr. *Bretagne*).

tum venire non cogeretur, pro magno munere concessit; unoque ex filiis, qui minor erat, obsidatus gratia retento, maiorem patri remisit; legatisque ob sacramenta fidelitatis a Beneventanis exigenda atque suscipienda cum Aragiso dimissis Romam redit, consumptisque ibi in sanctorum veneratione locorum aliquot diebus in Galliam revertitur.

XI.

Baioaricum deinde bellum et repente ortum et celeri fine completum est. Quod superbia simul ac socordia Tasilonis ducis excitavit; qui hortatu uxoris, quae filia Desiderii regis erat ac patris exilium per maritum ulcisci posse putabat, iuncto foedere cum Hunis, qui Baioariis sunt ab oriente contermini, non solum imperata non facere, sed bello regem provocare temptabat. Cuius contumaciam, quia nimia videbatur, animositas regis ferre nequiverat, ac proinde copiis undique contractis Baioariam petiturus ipse ad Lechum amnem cum magno venit exercitu. Is fluvius Baioarios ab Alamannis dividit. Cuius in ripa castris conlocatis, priusquam provinciam intraret, animum ducis per legatos statuit experiri. Sed nec ille pertinaciter agere vel sibi vel genti utile ratus supplex se regi permisit, obsides qui imperabantur dedit, inter quos et

jene talce in ga zavoljo velikodušnega daru ni silil v srečanje. Za talca je obdržal samo mlajšega sina, starejšega je vrnil očetu, pustil odposlanca, da z Aragizom uredijo sprejetje prisege vdanosti Beneventancev, in se vrnil v Rim, kjer je nekaj dni namenil počastitvi svetih krajev, ter se obrnil proti Galiji.

Tasilo in pohod na Bavarsko

Nato je nenadoma izbrunila bavarska vojna in se tudi naglo končala. Podžgali sta jo ošabnost in nespamet vojvode Tasila.²⁶ Ta je na pobudo žene, ki je bila hči kralja Desiderija in je domnevala, da se lahko prek moža maščuje za izgon očeta, sklenil zavezništvo s Huni,²⁷ ki so mejili z Bavarci na vzhodu. Ni samo zavrnil poslušnosti kralju, temveč ga je poskušal celo izzvati v vojno. Tasilove svojeglavosti, ki se je zdela prevelika, kraljeva visoka drža ni mogla prenašati, zato je nemudoma zbral čete z vseh strani, da bi se podal na Bavarsko, in prišel osebno z veliko vojsko k reki Lech, ki je delila Bavarce in Alemane. Na obrežju je postavil tabor in preden bi vstopil v deželo z vojsko, je ukazal odposlancem, naj preverijo vojvodovo razpoloženje. Tasilo je domnel, da se ni vredno upirati za dobro ljudstva in samega sebe, zato se je

²⁶ Tasilo III. (749–88), sin Odila Agilofinga in Hiltrude, Pipinove sestre in Karlove tete, poslednji bavarski vojvoda. Vse od prevzema vojvodskega naslova leta 763 si je prizadeval za neodvisnost od frankovske nadoblasti, kar mu je za kratko obdobje tudi uspelo, dokler ni bil dokončno poražen v bitki pri Leškem polju blizu Augsburga leta 784. Tedaj je moral obljubiti poslušnost in priznati frankovsko nadoblast, smel pa je obdržati vojvodski naslov.

²⁷ Einhard imenuje Avare tudi Huni, kar je tradicionalni etnonim v zgodnj srednjeveškem zgodovinskem zapisu za nomadska ljudstva na področju antične Panonije.

filiū suū Theodonem, data insuper fide cum iuramento, quod ab illius potestate ad defectionem nemini suadenti adsentire deberet. Sicque bello, quod quasi maximum futurum videbatur, celerrimus est finis inpositus. Tassilo tamen postmodum ad regem evocatus neque redire permissus, neque provincia, quam tenebat, ulterius duci, sed comitibus ad regendum commissa est.

XII.

His motibus ita conpositis, Sclavis, qui nostra consuetudine Wilzi, proprie vero, id est sua locutione, Welandi dicuntur, bellum inlatum est. In quo et Saxones velut auxiliares inter ceteras nationes, quae regis signa iussae sequebantur, quamquam ficta et minus devota oboedientia, militabant. Causa belli erat, quod Abodriti, qui cum Francis olim foederati erant, adsidua incursione lacescebant nec iussionibus coerceri poterant. Sinus quidam ab occidentali oceano orientem versus porrigitur, longitudinis quidem inconspertae, latitudinis vero quae nusquam centum milia passuum excedat, cum in multis locis contractior inveniatur. Hunc multae circumsedent nationes; Dani

predal kralju in mu izročil zahtevane talce, med katerimi je bil tudi njegov sin Teodon, ter mu moral obljubiti, da ne bo več soglašal z nikomer, ki bi ga skušal prepričati v upor proti njegovemu veličanstvu. Tako se je vojna, za katero se je zdelo, da bo prerasla v zelo obsežno, precej hitro končala. Tasilo pa je bil naposled vendar poklican h kralju, ki mu je prepovedal vrnitev.²⁸ Dežela, ki ji je vladal, ni bila več zaupana v upravljanje drugemu vojvodi, temveč grofom.

Vojna proti Slovanom

Ko so bili ti upori zatrti, se je začela vojna proti Slovanom, ki jim po naši navadi rečemo Vilzi, toda v njihovi govorici se ustrezneje imenujejo Velatabi.²⁹ Med številnimi narodi, ki so morali v pomožnih četah slediti kraljevemu praporu, so v tej vojni služili tudi Sasi, čeprav je bila njihova poslušnost hlinjena in ne najbolj vdana. Vzrok za vojno so bili nenehni slovanski vpadi k Abodritom,³⁰ ki so bili nekdaj frankovski zavezniki. Ti vpadi se kljub zahtevam, naj se prenehajo, niso končali. Od zahodnega do vzhodnega oceana se razteza zaliv³¹ neznane dolžine, po širini nikjer obsežnejši kot sto tisoč korakov in na mnogih krajih ožji. Poseljujejo ga številni narodi: Danci in Švedi,

²⁸ Tasilo je bil po uporu 787–88 na sojenju v Ingelheimu obtožen veleizdaje, ogrožanja varnosti meja in kraljevih vazalov ter obsojen na smrt. Nato je bil pomiloščen in bil skupaj z družino prisiljen vstopiti v samostan Jumièges.

²⁹ Velatabi, zahodnoslovanska plemenska zveza v vzhodnem delu Mecklenburga, Pomeranije in na severu Brandenburške marke.

³⁰ Abodriti (tudi Obodriti), najbolj severna skupina baltsko-polabskih Slovanov, naseljenih na področju srednjega Podonavja. V saških vojnah se borijo na strani Frankov, po porazu Sasov poselijo njihovo ozemlje.

³¹ Baltsko morje.

siquidem ac Sueones, ques Nordmannos vocamus, et septentrionale litus et omnes in eo insulas tenent. At litus australe Sclavi et Aisti et aliae diversae incolunt nationes; inter quos vel praecipui sunt, quibus tunc a rege bellum inferebatur, Welatabi. Quos ille una tantum et quam per se gesserat expeditione ita contudit ac domuit, ut ulterius imperata facere minime rennuendum iudicarent.

XIII.

Maximum omnium, quae ab illo gesta sunt, bellorum praeter Saxonicum huic bello successit, illud videlicet, quod contra Avars sive Hunos susceptum est. Quod ille et animosius quam cetera et longe maiori apparatu administravit. Unam tamen per se in Pannoniam - nam hanc provinciam ea gens tum incolebat - expeditionem fecit, cetera filio suo Pippino ac praefectis provinciarum, comitibus etiam atque legatis perficienda commisit. Quod cum ab his strenuissime fuisset administratum, octavo tandem anno completum est. Quot proelia in eo gesta, quantum sanguinis effusum sit, testatur vacua omni habitatore Pannonia et locus, in quo regia Kagani erat, ita desertus, ut ne

ki jim pravimo Normani, na severni obali in vseh otokih ob njej, na južni pa Slovani, Estonci in drugi različni narodi. Med temi so bili zlasti Vela-tabi tisti, proti katerim se je tedaj bojeval kralj. Te je v eni sami odpravi, ki ji je bil osebno na čelu, tako potolkel in podjarmil, da niso več ponovno pomislili na to, da bi mu odrekli poslušnost.

Vojna proti Avarom

Vojna proti Avarom ali Hunom, ki je sledila, je bila poleg saške najobsežnejša od vseh, ki se jih je Karel udeležil. Izpeljal jo je z večjo odločnostjo kot vse druge z daleč največjimi pripravami.³² Eno odpravo je osebno vodil v Panonijo, tedaj so namreč to deželo poseljevali Huni. Vse ostale odprave je zaupal svojemu sinu Pipinu, upravnikom dežel ter celo grofom in poveljnikom vojske.³³ Čeprav so jo vodili karseda odločno, je bila vojna končana šele v osmem letu.³⁴ O tem, koliko bitk je bilo v njej bojevanih, koliko krvi prelite, priča prazna Panonija brez prebivalcev in zapuščen kraj, kjer je bila Kaganova prestolnica, zdaj pa ne ostaja niti sled o tamkajšnji človeški poselitvi.³⁵ V tej

32 Po uklonitvi bavarske vojvodine frankovski državi so Avari postali neposredni sosedje na vzhodu. Avarska oblast se je raztezala na območju Gornje in Spodnje Panonije in na prostoru med Donavo in Tiso. Po zadušitvi Tasilovega upora (788), med katerim so bili Avari bavarski zavezniki, je Karel kmalu začel priprave za napad na Avarski kaganat.

33 Prvi pohod nad Avare se je začel leta 791. Del frankovske vojske, na čelu katere sta bila istrski vojvoda Janez in Karlov sin Pipin, je prodiral prek današnjega slovenskega in hrvaškega ozemlja, drugi del, pod vodstvom Karla, pa je napredoval s severa ob reki Donavi proti Gornji Panoniji.

34 Netočna trditev. Vojna je trajala v obdobjih 791–96 in 799–803.

35 Za izid vojne je bil odločilen globok prodor furlanskega mejnega grofa Erika na ozemlje Avarov leta 796. Tedaj so Franki zavzeli ring (avarsko upravno središče, na danes neznanem kraju med Donavo in Tiso) in ga oplenili. Neposredno po tem je severni del vojske pod vodstvom Pipina uspel zavzeti celotno avarsko ozemlje.

vestigium quidem in eo humanae habitationis appareat. Tota in hoc bello Hunorum nobilitas periit. tota gloria decidit. Omnis pecunia et congesti ex longo tempore thesauri direpti sunt. Neque ullum bellum contra Francos exortum humana potest memoria recordari, quo illi magis ditati et opibus aucti sint. Quippe cum usque in id temporis poene pauperes viderentur, tantum auri et argenti in regia repertum, tot spolia pretiosa in proeliis sublata, ut merito credi possit hoc Francos Hunis iuste eripuisse, quod Huni prius aliis gentibus iniuste eripuerunt. Duo tantum ex proceribus Francorum eo bello perierunt: Ericus dux Foroiulanus in Liburnia iuxta Tharsaticam maritimam civitatem insidiis oppidanorum interceptus, et Geroldus Baioariae praefectus in Pannonia, cum contra Hunos proeliaturus aciem strueret, incertum a quo, cum duobus tantum, qui eum obequitantem ac singulos hortantem comitabantur, interfectus est. Ceterum incruentum poene Francis hoc bellum fuit et prosperrimum exitum habuit, tametsi diutius sui magnitudine traheretur.

vojni je padlo vse hunsko plemstvo. Vsa slava je izpuhtela, ves denar in bogastvo, nabrana v dolgem času, sta bila izropana. Človeški spomin ne more priklicati nobene vojne, v kateri so bili udeleženi Franki, ki bi jim prinesla takšno bogastvo in plen. Seveda je vse do sedaj veljalo, da so Huni revni, toda toliko zlata in srebra se je našlo na kaganovem dvoru in toliko dragocenega plena je bilo odvzetega v bitkah, da se lahko po pravici verjame, da so Franki upravičeno odvzeli to, kar so Huni prej odvzeli drugim plemenom. Samo dva od frankovskih odličnikov sta umrla v tej vojni: Erik, furlanski vojvoda, ki je v Liburniji³⁶ pri obmorskem mestu Trsat padel v zasedo meščanov,³⁷ in Gerold, bavarški upravitelj, ki ga je skupaj z dvema spremljevalcema v Panoniji ubila neznana roka, ko je urejal bojne vrste za napad na Hune in jahajoč na konju spodbujal posameznike. Sicer pa je bila ta vojna za Franke skoraj nekrvava in se je zelo ugodno izšla, čeprav se je zaradi svoje obsežnosti zavlekla dlje.

XIV.

Vojna na Danskem

Post quod et Saxonicum suae prolixitati convenientem finem accepit. Boe-

Po tej vojni se je svojemu trajanju primerno uspešno končala tudi sa-

³⁶ Liburnija, nekdanje rimsko ime za obmorsko območje med Istro in Dalmacijo. Einhard po tradiciji prevzema stare antične geografske oznake, čeprav včasih niso v skladu s tedanjim geopolitičnim zemljevidom.

³⁷ Leta 799 je bil furlanski mejni grof Erik ubit v zasedi, ki so jo postavili prebivalci mesteca Tarsatica. Tarsatica je bilo rimsko mesto na območju današnjega starega dela hrvaškega mesta Reka. Toponim se je ohranil v hrvaški obliki »Trsat«.

manicum quoque et Linonicum, quae postea exorta sunt, diu durare non potuerunt. Quorum utrumque ductu Karoli iunioris celeri fine completum est. Ultimum contra Nordmannos, qui Dani vocantur, primo pyratiam exercentes, deinde maiori classe litora Galliae atque Germaniae vastantes, bellum susceptum est. Quorum rex Godofridus adeo vana spe inflatus erat, ut sibi totius Germaniae promitteret potestatem. Frisiam quoque atque Saxoniam haud aliter atque suas provincias aestimabat. Iam Abodritos, vicinos suos, in suam ditionem redegerat, iam eos sibi vectigales fecerat. Iactabat etiam se brevi Aquasgrani, ubi regis comitatus erat, cum maximis copiis adventurum. Nec dictis eius, quamvis vanissimis, omnino fides abnuebatur, quin potius putaretur tale aliquid inchoaturus, nisi festinata fuisset morte praeventus. Nam a proprio satellite interceptus et suae vitae et belli a se inchoati finem acceleravit.

ška vojna. Bohemska³⁸ in linonska vojna, ki sta izbruhnili kasneje, nista mogli dolgo trajati. Obe sta se hitro zaključili pod vodstvom Karla mlajšega. Zadnja se je začela proti Normanom, ki jim pravijo Danci. Ti so se sprva ukvarjali z morskimi razbojništvom, nato pa z večjim ladjevjem pustošili po galski in germanski obali.³⁹ Njihov kralj Godfrid je bil napihnjen s praznim upom, da bo dosegel oblast nad vso Germanijo, tudi Frizijo in Saško je prišteval med svoje dežele. Svoje sosede Abodrite si je bil že podvrgel in jih prisilil v plačevanje davkov. Bahal se je tudi, da se bo v kratkem z velikansko vojsko pojavil pred Aachnom,⁴⁰ kjer je bil kraljevi dvor. Čeprav so bile njegove besede prazne, jim ni bilo mogoče povsem odreči zaupanja, saj so domnevali, da bi poskušal kaj takega, če ga ne bi zaustavila prezgodnja smrt. Ubil ga je namreč osebni stražar in na ta način pospešil konec tako njegovega življenja kot vojne, ki jo je bil začel.

XV.

Obseg Karlovih osvajanj

Haec sunt bella, quae rex potentissimus per annos XLVII - tot enim annis regnaverat - in diversis terrarum par-

To so vojne, ki jih je mogočni kralj bojeval sedeminštirideset let z največjo preudarnostjo in srečo na raz-

38 Bohemija (današnja Češka) je prišla pod vpliv frankovskih interesov v času pohoda proti Avrom. Zato je že leta 791 del Karlove vojske prečkal Bohemijo in prebivalce prisilil, da sodelujejo v manjših bojnih skupinah. Očitno so po vojni v Bohemiji ostale frankovske posadke, saj je Karel leta 805 poslal vojaško odpravo, da bi kaznovala prebivalce zaradi nasilja nad frankovskimi enotami. Do končne priključitve frankovski državi ni prišlo, Bohemi so se zgolj obvezali, da bodo plačevali letni tribut.

39 Do prvih posamičnih napadov Skandinavcev je prišlo že ob koncu 8. stoletja. Spriče dejstva, da Franki nikoli niso razpolagali z močnim ladjevjem, so morski razbojniki zahvaljujoč hitrosti in okretnosti svojih ladij v manjših skupinah ogrožali celotno zahodnoevropsko obalo.

40 Aachen (Aquaegrans). Rimsko ime *Aquae Granni* naj bi nakazovalo na čaščenje Grana, keltsko-germanskega boga svetlobe in zdravljenja, ter bližino geotermalnih vrecev. Že v rimskih časih je bilo naselje znano kot zdravilišče. V času Karlove vladavine je bil Aachen prestolnica frankovske države.

tibus summa prudentia atque felicitate gessit. Quibus regnum Francorum, quod post patrem Pippinum magnum quidem et forte suscepit, ita nobiliter ampliavit, ut poene duplum illi adiecerit. Nam cum prius non amplius quam ea pars Galliae, quae inter Rhenum et Ligerem oceanumque ac mare Balearicum iacet, et pars Germaniae, quae inter Saxoniam et Danubium Rhenumque ac Salam fluvium, qui Thuringos et Sorabos dividit, posita a Francis qui Orientales dicuntur incolitur, et praeter haec Alamanni atque Baiarii ad regni Francorum potestatem pertinerent: ipse per bella memorata primo Aquitaniam et Wasconiam totumque Pyrinei montis iugum et usque ad Hiberum amnem, qui apud Navarros ortus et fertilissimos Hispaniae agros secans sub Dertosae civitatis moenia Balearico mari miscetur; deinde Italiam totam, quae ab Augusta Praetoria usque in Calabriam inferiorem, in qua Graecorum ac Beneventanorum constat esse confinia, decies centum et eo amplius passuum milibus longitudine porrigitur; tum Saxoniam, quae quidem Germaniae pars non modica est et eius quae a Francis incolitur duplum in late habere putatur, cum ei longitudine possit esse consimilis; postquam utramque Pannoniam et adpositam in altera Danubii ripa Daciam, Histriam quoque et Liburniam atque

ličnih ozemljih. Toliko let je namreč tudi vladal. Frankovsko kraljestvo, ki je bilo veliko in močno, že ko ga je prejel od očeta Pipina, je tako imenitno povečal, da mu je pripojil skoraj dvakratno velikost prvotnega ozemlja. Frankovska oblast se prej ni raztezala dlje od dela Galije, ki leži med Renom, Loaro, oceanom in Balearskim morjem, in dela Germanije, ki ga poseljujejo tako imenovani Vzhodni Franki. Ta meji na Saško, reke Donavo, Ren in Saale, ki ločuje Turingijce in Sorabijce,⁴¹ ter na deželo Alemanov in Bavarcev. Z omenjenimi vojnami je najprej pokoril in obdavčil Akvitanijo in Baskijo ter ves gorski hrbet Pirenejev do reke Ebro,⁴² ki izvira pri Navarcih in teče prek najrodovitnejših polj Hispanije ter se pod obzidjem Tortose⁴³ meša z Balearskim morjem, nato vso Italijo, vse od Aoste⁴⁴ do Spodnje Kalabrije, kjer je meja med Beneventanci in Grki, ozemlje, ki se razteza skoraj tisoč in več milj v dolžino.⁴⁵ Nato Saško, ki obsega nič kaj skromen del Germanije in ima domnevno dvakrat večjo širino od dežele, kjer prebivajo Franki, po dolžini pa sta si enaki. Potem obe Panoniji, Dakijo onkraj obrežja Donave, Istro, Liburnijo in Dalmacijo, z izjemo obmorskih mest, ki jih je prepustil bizantinskemu cesarju zavaljo prijateljstva in sporazuma, ki ga je skle-

41 Lužiški Srbi, zahodnoslovansko pleme ob Saali in Labi.

42 Karel je v obdobju 795–812 osvojil področje med Pireneji in reko Ebro ter ga pripojil Akvitaniji kot obmejno upravno območje z nazivom Španska marka.

43 Tortosa, mesto in pristanišče ob reki Ebro na severovzhodu Španije.

44 Aosta, antična Augusta Praetoria, mesto v Italiji ob reki Dora Baltea.

45 Prevzeto od Plinija, *Hist. Nat.* 3.5.6.

46 Vojna med Bizantinskim in Frankovskim cesarstvom je izbruhnila, potem ko so Benetke in Dalmacija priznali frankovsko nadoblast. Končala se je z mirovnim sporazumom v Aachnu leta 812. Bizanc je Karlu priznal naslov cesarja. Frankom je pripadla Istra, Bizancu pa Benetke z dalma-

Dalmaciam, exceptis maritimis civitatibus, quas ob amicitiam et iunctum cum eo foedus Constantinopolitanum imperatorem habere permisit; deinde omnes barbaras ac feras nationes, quae inter Rhenum ac Visulam fluvios oceanumque ac Danubium posita, lingua quidem poene similes, moribus vero atque habitu valde dissimiles, Germaniam incolunt, ita perdomuit, ut eas tributarias efficeret; inter quas fere praecipuae sunt Welatabi, Sorabi, Abodriti, Boemanni - cum his namque bello confligit -; ceteras, quarum multo maior est numerus, in deditionem suscepit.

XVI.

Auxit etiam gloriam regni sui quibusdam regibus ac gentibus per amicitiam sibi conciliatis. Adeo namque Hade fonsum Galleciae atque Asturicae regem sibi societate devinxit, ut is, cum ad eum vel litteras vel legatos mitteret, non aliter se apud illum quam proprium suum appellari iuberet. Scottorum quoque reges sic habuit ad suam voluntatem per munificentiam inclinatos, ut eum numquam aliter nisi dominum seque subditos et servos eius pronuntiarent. Extant epistolae ab eis ad illum missae, quibus huiusmodi affectus eorum erga illum indicatur. Cum Aa-

nil z njim.⁴⁶ Nato vse barbarske in divje narode, ki prebivajo med rekama Renom in Vislo ter oceanom in Donavo in poseljujejo Germanijo. Ti so si sicer skoraj enaki po jeziku, po običajih in oblačilih pa zelo različni. Med temi je spravil pod svojo oblast zlasti Velatabe, Sorabijce, Abodrite, Boheme – s temi se je namreč vojskoval – pa tudi ostale, ki so bili številčnejši.⁴⁷

Odnosi s tujino

Slavo svojega kraljestva je povečal tudi s tem, da je s pomočjo prijateljskih vezi pridružil k sebi nekatere kralje in plemena. Alfonza,⁴⁸ kralja Galicije in Asturije, je namreč z zavezništvom tako privezal nase, da se ta pri njem ni velel imenovati drugače kot njegov sorodnik, pa če naj mu je pisal ali k njemu pošiljal odposlanke. Tudi škotski kralji so bili zaradi njegove darežljivosti tako naklonjeni njegovi volji, da ga niso nikoli nazivali drugače kot gospoda in sebe kot njegove podanike in služabnike. Obstajajo pisma, ki so mu jih poslali in kažejo na njihova občutja do njega. S

tinskimi mesti in otoki. O frankovsko-bizantinskih odnosih v času cesarja Mihaela I. poročata tudi Amalarijeva pesem o mirovnem odposlanstvu v Carigrad.

47 Alfonz II (759–842), kralj Asturije od leta 791. Razširil je oblast na Galicijo in premestil prestolnico v Oviedo. Na njegovo prošnjo je Karel povedel vojaško odpravo v Španijo med leti 798–803.

48 Harun al Rašid (763 ali 766–809), bagdadski kalif iz dinastije Abasidov. Obdobje Harunove vladavine je vrhunec političnega, gospodarskega in kulturnega razvoja Abasidskega kalifata. Prvi stiki med Karlom in Harunom segajo v leto 797, ko sta si izmenjala odposlanstvi.

ron rege Persarum, qui excepta India totum poene tenebat orientem, talem habuit in amicitia concordiam, ut is gratiam eius omnium, qui in toto orbe terrarum erant, regum ac principum amicitiae praeponeret solumque illum honore ac munificentia sibi colendum iudicaret. Ac proinde, cum legati eius, quos cum donariis ad sacratissimum Domini ac salvatoris nostri sepulchrum locumque resurrectionis miserat, ad eum venissent et ei domini sui voluntatem indicassent, non solum quae petebantur fieri permisit, sed etiam sacrum illum et salutarem locum, ut illius potestati ascriberetur, concessit; et revertentibus legatis suos adiungens inter vestes et aromata et ceteras orientalium terrarum opes ingentia illi dona direxit, cum ei ante paucos annos eum, quem tunc solum habebat, roganti mitteret elephantum. Imperatores etiam Constantinopolitani, Niciforus, Michahel et Leo, ultro amicitiam et societatem eius expetentes complures ad eum misere legatos. Cum quibus tamen propter susceptum a se imperatoris nomen et ob hoc eis, quasi qui imperium eis eripere vellet, valde suspectum foedus firmissimum statuit, ut nulla inter partes cuiuslibet scandali remaneret

perzijskim kraljem Harunom,⁴⁹ ki je z izjemo Indije posedoval skoraj ves Vzhod, je imel tako složno prijateljstvo, da je ta dajal prednost prijateljstvu z njim pred vsemi kralji in knezi sveta ter menil, da je Karel edini, ki mu je treba izkazovati spoštovanje s častmi in darežljivostjo. Ko so Karlovi odposlanci obiskali presveti grob ter kraj vstajenja našega Gospoda in Odrešenika, so prišli k Harunu in mu z darovi nakazali voljo svojega gospoda. Ne samo, da je izpolnil, kar so prosili, temveč je Karlu celo prepustil ta sveti in blagoslovljeni kraj.⁵⁰ Ko so se odposlanci vračali, je v obsežen dar dodal še oblačila, dišave in druga bogastva vzhodnih dežel. Pred nekaj leti mu je na priprošnje poslal edinega slona, ki ga je imel v lasti. Bizantinski cesarji Nikifor, Mihael in Leon, ki so skušali doseči prijateljstvo in zavezništvo s Karlom, so mu poslali številne odposlance.⁵¹ Čeprav so sumili, da jim želi iztrgati oblast, ker si je nadel cesarski naslov, so vendar sklenili zelo trdno zavezništvo, da ne bi nobena od obeh strani ponujala priložnosti za spor. Rimljani in Grki so namreč vedno sumničavo gledali na frankovsko moč.⁵² Od tod izhaja znani grški

49 V znamenju dobrih odnosov so Karla leta 800 v Aachnu obiskali odposlanci jeruzalemskega patriarha in mu izročili ključ Svetege groba, Kalvarije in mesta Jeruzalem. Karel je dal v Jeruzalemu postaviti prenočišča za romarje, redovnice z zahoda so začele služiti v cerkvi Svetege groba, v cerkvi sv. Marije pa so maševali v latinščini.

50 Nikifor I. (802–11), Mihael I. (811–13) in Leon V. (813–20). Poslanci cesarja Leona V. so v Frankijo prišli šele po Karlovi smrti.

51 Bizanc je Karlovo cesarsko kronanje sprejel kot uzurpacijo in neposredno grožnjo. Pogajanja z Nikiforom I. niso prinesla konkretnih rezultatov, bizantinski cesar ni priznal Karlovega cesarskega naslova in obstoja dveh med seboj neodvisnih cesarstev. Leta 812, po šestletni vojni, je bizantinsko odposlanstvo v Aachnu priznalo Karla za cesarja na Zahodu. Tako je bil Karel v očeh Bizantincev samo »cesar Frankov«, njihov *basileus* pa je še naprej pretendiral za legitimno oblast nad vsem krščanskim svetom.

52 Τὸν Φράγκων φίλον ἔχεις. γείτονα οὐκ ἔχεις. Einhard navede pregovor v grščini, vendar ga zaradi nepoznavanja antične grške ortografije zapiše v bizantinski govorni obliki, v kateri se denimo diftonga *ei* in *η* izgovarjata kot *i* – »i«.

occasio. Erat enim semper Romanis et Grecis Francorum suspecta potentia. Unde et illud Grecum extat proverbium: ΤΟΝ ΦΡΑΝΚΟΝ ΦΙΛΟΝ ΕΧΙΕΙ, ΓΙΤΟΝΑ ΟΥΚ ΕΧΙΕΙ.

XVII.

Qui cum tantus in ampliando regno et subigendis exteris nationibus existeret et in eiusmodi occupationibus assidue versaretur, opera tamen plurima ad regni decorem et commoditatem pertinentia diversis in locis inchoavit, quaedam etiam consummavit. Inter quae praecipua fere non inmerito videri possunt basilica sanctae Dei genitricis Aquisgrani opere mirabili constructa et pons apud Mogontiacum in Rheno quingentorum passuum longitudinis - nam tanta est ibi fluminis latitudo; qui tamen uno, antequam decederet, anno incendio conflavit, nec refici potuit propter festinatum illius decessum, quamquam in ea meditatione esset, ut pro ligneo lapideum restitueret. Inchoavit et palatia operis egregii, unum haud longe a Mogontiaci civitate, iuxta villam cui vocabulum est Ingilenheim, alterum Noviomagi super Vahalem fluvium, qui Batavorum insulam a parte meridiana praeterfluit. Praecipue tamen aedes sacras ubicumque in toto regno suo vetustate conlapsas conperit, pontificibus et patribus, ad quorum curam pertinebant, ut restau-

pregovor: »Franka imej za prijatelja, ne pa za soseda.«⁵³

Javna dela

Karel, ki se je izkazal za tako velikega v povečevanju kraljestva in podjarmljanju tujih narodov ter je bil nenehno zaposlen s podobnimi načrti, je kljub temu na različnih krajih začel številna dela, ki bi služila kraljestvu v okras in dobrobit, nekatera je celo dokončal. Med temi lahko še zlasti upravičeno izstopata čudovito zgrajena bazilika svete Matere božje v Aachnu in most čez Ren blizu Mainza, ki je meril pol milje v dolžino, tolikšna je namreč širina reke. Slednji je leto, preden je Karel umrl, pogorel in zaradi njegove prenaple smrti ni mogel biti obnovljen, čeprav je cesar načrtoval, da bi ga obnovil s kamnom namesto lesa. Začel je z izvrstno gradnjo dveh palač, ene nedaleč od mesta Mainz ob posestvu, ki se imenuje Ingelheim, in druge v Nijmegenu nad reko Waal,⁵⁴ ki oblika južni del otoka Batavijcev. Toda še zlasti je poskrbel za svetišča povsod v kraljestvu, kjer so se od starosti porušila.⁵⁵ Duhovnikom in opatom, ki jim je naložil skrb za obnovo, je po odposlancih ukazal, naj izvršijo naročeno. Zgradil je tudi ladjeve za

53 Waal ali Vahalis, pritok Rena na območju današnje Nizozemske.

54 Suet. Aug. 30. Tudi Avgust je obnavljal poškodovana svetišča.

55 Razlog za gradnjo obrambnega ladjevja so bili pogosti danski napadi na obale frankovske države, vendar Frankom nikoli ni uspelo prevzeti nadzora nad Severnim morjem. V Sredozemlju je bila frankovska mornarica močnejša, vendar so ta prostor še bolj ogrožale muslimanske države in morski razbojniki. Tudi tu jim ni uspelo zagotoviti mirne plovbe in varnosti obalnih mest.

rarentur, imperavit, adhibens curam per legatos, ut imperata perficerent. Molitus est et classem contra bellum Nordmannicum, aedificatis ad hoc navibus iuxta flumina, quae et de Gallia et de Germania septentrionalem influunt oceanum. Et quia Nordmanni Gallicum litus atque Germanicum assidua infestatione vastabant, per omnes portus et ostia fluminum, qua naves recipi posse videbantur, stationibus et excubiis dispositis, ne qua hostis exire potuisset, tali munitione prohibuit. Fecit idem a parte meridiana in litore provinciae Narbonensis ac Septimaniae, toto etiam Italiae litore usque Romam contra Mauros nuper pyriticam exercere adgressos; ac per hoc nullo gravi damno vel a Mauris Italia vel Gallia atque Germania a Nordmannis diebus suis adfecta est, praeter quod Centumcellae civitas Etruriae per prodicionem a Mauris capta atque vastata est, et in Frisia quaedam insulae Germanico litori contiguae a Nordmannis depradatae sunt.

XVIII.

Talem eum in tuendo et ampliando simulque ornando regno fuisse constat. Cuius animi dotes et summam in qualicumque et prospero et adverso eventu constantiam ceteraque ad interiorem atque domesticam vitam pertinentia iam abhinc dicere exordiar. Post mortem patris cum fratre re-

vojno zoper Normane.⁵⁶ Ladje so bile v ta namen narejene ob rekah, ki se iz Galije in Germanije izlivajo v severni ocean. Še več, ker so Normani nenehno pustošili po galski in germanški obali, je dal postaviti utrjene postaje ter straže v vseh pristaniščih in ustjih rek, ki bi lahko sprejela ladje, da se sovražnik ne bi mogel izkrcati. Enako je ukrepal tudi na južni obali v delu Narbonske Galije⁵⁷ in Septimanijske⁵⁸, po vsej italijanski obali do Rima, zoper napade Mavrov, ki so se nedavno začeli ukvarjati z morskim razbojništvom. Zaradi tega v njegovih dneh Italija s strani Mavrov ni utrpela večje škode, Galija in Germanija pa ne od Normanov. Mavri so izjemoma po zaslugi izdaje zavzeli in opustošili toskansko mesto Civitavecchia, Normani pa so opleniili nekaj otokov v Friziji ob germanski obali.

Zasebno življenje

Jasno je, da je Karel uspešno branil in širil, pa tudi krasil svoje kraljestvo. Naj na tem mestu spregovorim še o njegovih nadarjenostih in izjemni stanovitnosti tako v dobrem kot slabem ter o ostalih podrobnostih iz njegovega zasebnega in družinskega življenja.⁵⁸ Po očetovi smrti, ko si je

⁵⁶ Narbona – Narbonne, mesto in pokrajina na obali današnje južne Francije.

⁵⁷ Septimanijska, upravno območje med reko Rona in Pireneji. Leta 720 so jo zavzeli Arabci, v naslednjem desetletju je je osvobodil Karel Martel, v času vladanja Pipina Malega pa je bila dokončno priključena frankovski državi.

⁵⁸ Suet. Aug. 61.

gnum partitus tanta patientia simultates et invidiam eius tulit, ut omnibus mirum videretur, quod ne ad iracundiam quidem ab eo provocari potuisset. Deinde cum matris hortatu filiam Desiderii regis Langobardorum duxisset uxorem, incertum qua de causa, post annum eam repudiavit et Hildigardam de gente Suaborum praecipuae nobilitatis feminam in matrimonium accepit; de qua tres filios, Karolum videlicet, Pippinum et Hludowicum, totidemque filias, Hruodtrudem et Berhtam et Gislam, genuit. Habuit et alias tres filias, Theoderadam et Hiltrudem et Hruodhaidem, duas de Fastrada uxore, quae de Orientalium Francorum, Germanorum videlicet, gente erat, tertiam de concubina quadam, cuius nomen modo memoriae non occurrit. Defuncta Fastrada Liutgardam Alamannam duxit, de qua nihil liberorum tulit. Post cuius mortem quattuor habuit concubinas, Madelgardam scilicet, quae peperit ei filiam nomine Ruothildem, Gersuindam Saxonici generis, de qua ei filia nomine Adaltrud nata est, et Reginam, quae ei Drogonem et Hugum genuit, et Adalindem, ex qua Theodericum procreavit. Mater quoque eius Berhtrada in magno apud eum honore consenuit. Colebat enim eam cum summa reverentia, ita ut nulla umquam invicem sit exorta discordia, praeter in divortio filiae Desiderii regis, quam illa suadente acceperat. Decessit tandem post mortem Hildigardae, cum iam tres nepotes suos totidemque neptes in filii domo vidisset. Quam ille in

delil kraljestvo z bratom, je tako prenašal njegovo rovarjenje in zavist, da so se vsi čudili, ker ga ni zmozel spraviti v bes. Ko se je naposled na materino prigovarjanje oženil s hčerjo langobardskega kralja Desiderija, jo je čez leto dni odslovil iz neznanega razloga in vzel v zakon Hildegardo, plemkinjo švabskega rodu. Z njo je imel tri sinove – Karla, Pipina in Ludvika, ter ravno toliko hčera – Rotrudo, Berto in Gizelo. Imel je še tri druge hčere – Teoderado, Hiltrudo in Rotaído, dve z ženo Fastrado, ki je bila vzhodnofrankovskega, torej germanskega izvora, tretjo pa s priležnico, katere imena se trenutno ne spomnim. Po smrti Fastrade si je vzel Alemanko Liutgardo, s katero ni imel otrok. Po njeni smrti je imel štiri priležnice – Madelgardo, ki mu je rodila hčer po imenu Rotilda, Gersvindo iz saškega rodu, s katero se mu je rodila hči Adaltruda, Regino, ki mu je rodila Drogon in Huga, ter Adalindo, s katero je imel sina Teodorika. Karlova mati Bertrada se je postarala ob njem v velikih časteh.⁵⁹ Do nje je gojil tako veliko spoštovanje, da ni med njima nikoli vzklikal noben spor, razen ob ločitvi s hčerjo kralja Desiderija, ki jo je sprejel ob njenem prepričevanju. Umrla je po Hildegardini smrti, ko je že videla svoje tri vnuke in ravno toliko vnukinj v sinovem domu. Karel jo je dal z velikimi častmi pokopati v isti baziliki, kjer je ležal tudi oče, pri svetem Dioniziju.⁶⁰ Imel je le eno sestro po imenu Gizela, ki je bila od dekliških let predana verske-

59 Svetonij govori podobno o Avgustovem odnosu do matere in sestre (Aug. 61).

60 Sv. Dionizij, opatija Saint-Denis pri Parizu.

eadem basilica, qua pater situs est, apud Sanctum Dionisium, magno cum honore fecit humari. Erat ei unica soror nomine Gisla, a puellaribus annis religiosae conversationi mancipata, quam similiter ut matrem magna coluit pietate. Quae etiam paucis ante obitum illius annis in eo, quo conversata est, monasterio decessit.

XIX.

Liberos suos ita censuit instituentos, ut tam filii quam filiae primo liberalibus studiis, quibus et ipse operam dabat, erudirentur. Tum filios, cum primum aetas patiebatur, more Francorum equitare, armis ac venatibus exerceri fecit, filias vero lanificio adsuescere colloque ac fuso, ne per otium torperent, operam impendere atque ad omnem honestatem erudiri iussit. Ex his omnibus duos tantum filios et unam filiam, priusquam moreretur, amisit, Karolum, qui natu maior erat, et Pippinum, quem regem Italiae praefecerat, et Hruodtrudem, quae filiarum eius primogenita et a Constantino Grecorum imperatore desponsata erat. Quorum Pippinus unum filium suum Bernhardum, fili-

mu življenju. Tudi do nje je gojil enako veliko spoštovanje kot do matere. Tudi ona je umrla nekaj let pred njegovo smrtjo v samostanu, kjer je bila posvečena.

Izobraževanje Karlovih otrok

Glede izobrazbe svojih otrok se je odločil, naj se najprej učijo svobodnih umetnosti,⁶¹ ki se jim je tudi sam posvečal. Potem, ko je bilo letom primerno, je dal sinove po frankovskem običaju uriti v jezdenju, bojevanju in lovu, hčere pa so se po njegovem ukazu morale privajati predenju volne, posvečati trud preslici in vretenu,⁶² da ne bi otopele v brezdelju, ter se vzgajati v poštenju. Preden je umrl, je od vseh izgubil samo dva sinova in eno hčer – Karla,⁶³ ki je bil najstarejši, Pipina, ki ga je kronal kot kralja Italije,⁶⁴ in Rotrudo,⁶⁵ ki je bila prvorojena med njegovimi hčerami in zaročena s Konstantinom, cesarjem Grkov. Pippin je zapustil sina Bernarda⁶⁶ in pet

61 Izobraževanje na dvoru je sledilo antičnemu zgledu *septem artes liberales* – sedem svobodnih umetnosti. Pouk se je delil na dve stopnji *trivium* (gramatika, retorika, dialektika) in *quadrivium* (aritmetika, geometrija, astronomija, glasba), poudarek so dajali predvsem prvi stopnji.

62 Suet. Aug. 64.

63 Karel mlajši je umrl 4. 12. 811.

64 Pippin je vladal kot kralj Italije od leta leta 781. Umrl je 8. 6. 810.

65 Rotruda je umrla 6. 6. 810.

66 Bernard se je rodil leta 797, vzgajan pa je bil v samostanu Fulda. Že leta 812 je dobil v upravljanje Italijo, leta 813 pa je bil na državni skupščini, kjer je bil Ludvik okronan za cesarja, imenovan za upravitelja in kralja Italije. Po Karlovi smrti se je Bernard poklonil Ludviku kot novemu cesarju, v zameno ga je te potrdil za kralja Italije. Po Ludvikovem načrtu razdelitve cesarstva med svoje sinove (*Ordinatio imperii*, 817) je bil Bernard izigran in prisiljen k pokorščini Ludvikovemu sinu Lotarju. Zato se je še istega leta uprl, vendar je bil premagan in primoran v vdajo. Aachenska skupščina ga je obsodila na smrt, Ludvik pa ga je pomilostil in spremenil kazen v oslepitev. Bernard je umrl tri dni po kruti izvršitvi ukaza, 3. 10. 818.

as autem quinque, Adalhaidem, Atulam, Gundradam, Berthaidem ac Theoderadam, superstites reliquit. In quibus rex pietatis suae praecipuum documentum ostendit, cum filio defuncto nepotem patri succedere et neptes inter filias suas educari fecisset. Mortes filiorum ac filiae pro magnanimitate, qua excellebat, minus patienter tulit, pietate videlicet, qua non minus insignis erat, compulsus ad lacrimas. Nuntiatio etiam sibi Hadriani Romani pontificis obitu, quem in amicis praecipuum habebat, sic flevit, acsi fratrem aut carissimum filium amisisset. Erat enim in amicitia optime temperatus, ut eas et facile admitteret et constantissime retineret, colebatque sanctissime quoscumque hac adfinitate sibi coniunxerat. Filiorum ac filiarum tantam in educando curam habuit, ut numquam domi positus sine ipsis caenaret, numquam iter sine illis faceret. Adequitabant ei filii, filiae vero poene sequebantur, quarum agmen extremum ex satellitum numero ad hoc ordinati tuebantur. Quae cum pulcherrimae essent et ab eo plurimum diligenterentur, mirum dictu, quod nullam earum cuiquam aut suorum aut exterorum nuptum dare voluit, sed omnes secum usque ad obitum suum in domo sua retinuit, dicens se earum contubernio carere non posse. Ac propter hoc, licet alias felix, adversae fortunae malignitatem expertus est. Quod tamen ita dissimulavit, acsi de eis nulla umquam

hčera – Adelaido, Atulo, Gundrado, Bertaido in Teoderado. Kralj je pokazal očiten dokaz svoje navezanosti na preminulega sina s tem, da je vnuka določil za očetovega naslednika, vnukinje pa dal vzgajati med svojimi hčera. S smrtjo sinov in hčera se ni mogel tako sprijazniti, kot bi pričakovali spričo njegove izjemne trdnosti v duhu, saj je bil očitno zaradi navezanosti, po kateri ni nič manj slovel, pretresen do solz. Ko so mu sporočili, da je umrl papež Hadrijan, s katerim je imel še posebej prijateljski odnos, je tako zajokal, kot da bi izgubil brata ali najdražjega sina. Bil je namreč sila spreten pri prijateljskih vezeh, ki jih je zlahka navezal in karseda stalno ohranjal. Najbolj sveto je spoštoval kogarkoli, s katerim se je povezal v tak odnos.⁶⁷ Izobraževanju svojih sinov in hčera je posvečal tolikšno skrb, da ni brez njih nikoli obedoval doma ali odpotoval. Sinovi so jezдили poleg njega, hčere pa so mu sledile v zaščitnici,⁶⁸ ki so jo varovali osebni stražarji. Sliši se čudno, a čeprav so bile zelo lepe in jih je nadvse cenil, ni hotel nobene od njih dati za ženo kateremu od domačinov ali tujcev ter jih je vse skupaj zadržal pri sebi doma vse do svoje smrti. Govoril je namreč, da ne more zdržati brez njihove družbe.⁶⁹ Zaradi tega je, čeprav je bil sicer srečen, izkusil škodljivost nesreče. Vendar se je pretvarjal, da ne ve za razširje-

67 Einhard meni, da s tem prekaša cesarja Avgusta, ki je prijateljstva ohranjal zelo skrbno, ni pa jih sklepal zlahka. Suet. Aug. 66.

68 Prim. Suet. Aug. 64, o Avgustu in njegovih vnukih.

69 Zdi se, da Karel ni zadrževal hčera pri sebi iz osebne navezanosti, temveč zaradi strahu pred zeti, ki bi lahko pomenili grožnjo celovitosti frankovske države, če bi hoteli uveljavljati pravico do dedovanja.

alicuius probri suspicio exorta vel fama dispersa fuisset.

ne govorice in sumničenja o njihovi kreposti.⁷⁰

XX.

Zarote proti Karlu

Erat ei filius nomine Pippinus ex concubina editus, cuius inter ceteros mentionem facere distuli, facie quidem pulcher, sed gibbo deformis. Is, cum pater bello contra Hunos suscepto in Baioaria hiemaret, aegritudine simulata, cum quibusdam e primoribus Francorum, qui eum vana regni promissione inlexerant, adversus patrem coniuravit. Quem post fraudem detectam et damnationem coniuratorum detonsum in coenobio Prumia religiosae vitae iamque volentem vacare permisit. Facta est et alia prius contra eum in Germania valida coniuratio. Cuius auctores partim luminibus orbat, partim membris incolomes, omnes tamen exilio deportati sunt; neque ullus ex eis est interfectus nisi tres tantum; qui cum se, ne comprehenderentur, strictis gladiis defenderent, aliquos etiam occidissent, quia aliter coerceri non poterant, interempti sunt. Harum tamen coniurationum Fastradae reginae crudelitas causa et origo extitisse creditur. Et idcirco in ambabus contra regem conspiratum est, quia uxoris crudelitati consentiens a suae naturae benignitate ac solita mansuetudine inmaniter exorbitasse videbatur. Ceterum per omne vitae suae tempus ita cum summo omnium amore atque favore et domi et foris conversatus est,

Karel je imel s priležnico sina po imenu Pipin, ki ga med ostalimi nisem omenil. Imel je sicer lep obraz, vendar ga je kazila grba. Ko se je Karel vojskoval proti Hunom in prežimoval na Bavarskem, je Pipin hlinil bolezen in se zarotil proti očetu z nekaterimi frankovskimi plemiči, ki so ga preslepili z obljubo po vladanju. Ko je Karel razkril zaroto in kaznoval zarotnike, mu je dal obriti glavo in mu na njegovo željo dovolil preživljati čas v molitvi v samostanu Prüm. Proti Karlu se je oblikovala močna zarota že prej v Germaniji. Zarotnike so deloma oslepili, deloma so prizanesli njihovim udom, vse pa so poslali v izgnanstvo. Ubiti so bili samo trije, ki so v svoji obrambi izvlekli meče, da ne bi padli v ujetništvo. Nekaj mož so celo ubili, preden so jih posekali, saj jih drugače niso mogli onesposobiti. Verjame se, da tiči izvor in vzrok tema zarotama v okrutnosti kraljice Fastrade.⁷¹ Obe sta bili uperjeni proti kralju, ker se je zdelo, da se je sprijaznil s kraljičino okrutnostjo in se močno oddaljil od dobrotljivosti svoje narave in običajne prijaznosti. Vse ostalo so v času njegovega življenja vsi cenili z ljubeznijo in naklonjenostjo tako močno, da proti njemu ni bilo moč

⁷⁰ Einhard zopet postavlja Karla zaradi mirnosti in blagosti v prednost pred Avgustom, ki se je zelo burno odzival na novice o nespodobnem obnašanju svoje hčere in vnukinje.

⁷¹ Ena najokrutnejših Karlovih odločitev je zabeležena tik pred poroko s Fastrado leta 782. Tedaj je bilo po sojenju v Verdenu pobitih 4500 saških ujetnikov. Število je seveda pretirano, tako kot antični historiografi skuša tudi Einhard s tisočicami ustvariti vtis velike množice.

ut numquam ei vel minima iniustae crudelitatis nota a quoquam fuisset obiecta.

zaznati nobenega očitka nepravilne okrutnosti.

XXI.

Karlov odnos do tujcev

Amabat peregrinos et in eis suscipiendis magnam habebat curam, adeo ut eorum multitudo non solum palatio, verum etiam regno non immerito videretur onerosa. Ipse tamen prae magnitudine animi huiuscemodi pondere minime gravabatur, cum etiam ingentia incommoda laude liberalitatis ac bonae famae mercede compensaret.

Tujce je imel rad in močno se trudil, da jih je lepo sprejel. Toliko se jih je gnetlo ne samo v palači, temveč tudi v kraljestvu, da bi jih lahko upravičeno imeli za breme. Vendar se on zavoljo veličine svojega duha ni kaj dosti obremenjeval, saj je bil v zameno za velike neprijetnosti deležen hvale svoji radodarnosti in nagrajen z velikim ugledom.

XXII.

Videz

Corpore fuit amplo atque robusto, statura eminenti, quae tamen iustam non excederet - nam septem suorum pedum proceritatem eius constat habuisse mensuram -, apice capitis rotundo, oculis praegrandibus ac vegetis, naso paululum mediocritatem excedenti, canitie pulchra, facie laeta et hilari. Unde formae auctoritas ac dignitas tam stanti quam sedenti plurima acquirebatur; quamquam cervix obesa et brevior venterque proiector videretur, tamen haec cetero-

Karel je imel veliko in močno telo, po postavi je izstopal,⁷² vendar ne neenakomerno, znano je namreč, da je meril v višino sedem dolžin svojega stopala.⁷³ Vrh njegove glave je bil okrogel, oči ogromne in živahne,⁷⁴ nos nekoliko daljši od običajnega, lasje lepi, obraz pa vesel in nasmejan. Tako je večina videla v njegovi zunanjosti moč in veljavo, če je stal ali sedel.⁷⁵ Čeprav je se je zdel njegov vrat zamaščen in trebuh nekoliko štrleč,⁷⁶ je vse to vendar prikrila enakomer-

72 Suet. Tib. 68, Calig. 50.

73 Po zadnjih raziskavah, o katerih so julija 2010 poročali F. J. Rühli, B. Blümich in M. Henneberg, M., *Economics & Human Biology* 8 (2010): 289–90, Karel Veliki ni bil tako visok, kot navaja Einhard, nikakor pa ni imel prekomerne teže. Trije izvedenci iz Švice, Nemčije in Avstralije so preučili Karlovo levo piščal, ki je ohranjena med njegovimi posmrtnimi ostanki v aachenski katedrali. Ob uporabi rentgena in računalniške tomografije so ugotovili, da je omenjena kost dolga 43 cm. Po znanstveni metodi merjenja glede na proporce človeškega telesa so ocenili, da je bil Karel visok 1.79–1.92 m. Povprečna višina moškega iz karolinškega obdobja naj bi znašala okrog 1.69 m.

74 Suet. Tib. 68, Caes. 45.

75 Suet. Claud. 30.

76 Suet. Ner. 51, Tit. 3.

rum membrorum celabat aequalitas. Incessu firmo totaque corporis habitudine virili; voce clara quidem, sed quae minus corporis formae conveniret. Valitudine prospera, praeter quod, antequam decederet, per quatuor annos crebro febribus corripiebatur, ad extremum etiam uno pede claudicaret. Et tunc quidem plura suo arbitrato quam medicorum consilio faciebat, quos poene exosos habebat, quod ei in cibis assa, quibus assuetus erat, dimittere et elixis adsuescere suadebant. Exercebatur assidue equitando ac venando; quod illi gentilicium erat, quia vix ulla in terris natio invenitur, quae in hac arte Francis possit aequari. Delectabatur etiam vaporibus aquarum naturaliter calentium, frequenti natatu corpus exercens; cuius adeo peritus fuit, ut nullus ei iuste valeat anteferri. Ob hoc etiam Aquisgrani regiam exstruxit ibique extremis vitae annis usque ad obitum perpetim habitavit. Et non solum filios ad balneum, verum optimates et amicos, aliquando etiam satellitum et custodum corporis turbam invitavit, ita ut nonnumquam centum vel eo amplius homines una lavarentur.

XXIII.

Vestitu patrio, id est Francico, utebatur. Ad corpus camisam lineam, et feminalibus lineis induebatur, deinde tunicam, quae limbo serico ambiiebatur, et tibialia; tum fasciis cru-

*nost ostalih udov.*⁷⁷ Njegov korak je bil trden, videz telesa povsem moški, glas jasen, toda manj, kot bi pričakovali glede na njegovo velikost. Bil je dobrega zdravja, z izjemo štirih let pred smrtjo, ko je pogosto podlegel vročici,⁷⁸ proti koncu je tudi šepal na eno nogo. Celo tedaj je bolj zaupal lastni presoji kot nasvetu zdravnikov,⁷⁹ ki jih je imel skoraj za sovražne, ker so mu svetovali, naj namesto pečene-ga mesa, ki ga je bil vajen, uživa kuhano. Še posebej se je ukvarjal z jezenjem in lovom, kar je bilo običajno v njegovem rodu, saj skoraj ni moč najti naroda na zemlji, ki bi se mogel v tej veščini meriti s Franki. Razveseljeval se je tudi z vdihavanjem hlapov iz naravnih toplih vrelcev, saj se je pogosto uril v plavanju. V tem je bil tako spreten, da ga nihče ni mogel prekositi. Zaradi tega je dal zgraditi palačo v Aachnu, kjer je stalno prebival zadnja leta svojega življenja do smrti. V kopališče ni vabil samo svojih sinov, temveč tudi plemiče in prijatelje, nekajkrat celo množico oseb-nih in telesnih stražarjev, tako da se je nemalokrat kopalo skupaj sto ali celo več ljudi.

Oblačila

Nosil je oblačila po izročilu svojih očetov, torej Frankov. Trup je oblačil v laneno srajco in lanene spodnje hlače, čez vse si je nadel tuniko, obrobjeno s svilenimi resicami. Hla-

⁷⁷ Suet. Aug. 79.

⁷⁸ Suet. Caes. 45.

⁷⁹ Suet. Tib. 68.

ra et pedes calciamentis constringebat et ex pellibus lutrinis vel murinis thorace confecto umeros ac pectus hieme muniebat, sago veneto amictus et gladio semper accinctus, cuius capulus ac balteus aut aureus aut argenteus erat. Aliquoties et gemmato ense utebatur, quod tamen non nisi in praecipuis festivitatis vel si quando exterarum gentium legati venissent. Peregrina vero indumenta, quamvis pulcherrima, respuebat nec umquam eis indui patiebatur, excepto quod Romae semel Hadriano pontifice petente et iterum Leone successore eius supplicante longa tunica et clamide amictus, calceis quoque Romano more formati induebatur. In festivitatis veste auro texta et calciamentis gemmatis et fibula aurea sagum adstringente, diademate quoque ex auro et gemmis ornatus incedebat. Aliis autem diebus habitus eius parum a communi ac plebeio abhorrebat.

XXIV.

In cibo et potu temperans, sed in potu temperantior, quippe qui ebrietatem in qualicumque homine, nedum in se ac suis, plurimum abhominabatur. Cibo enim non adeo abstinere puterat, ut saepe quereretur noxia corpori suo esse ieiunia. Convivabatur rarissime, et hoc praecipuis tantum festivitatibus, tunc tamen cum magno hominum numero. Caena cotidiana quaternis tantum ferculis praebebat,

če na nogah si je privezoval s povoji, stopala pa je obuval v čevlje. Pozimi si je zaščitil trup in ramena z lepo podajočim se plaščem iz vidrinega ali kunjega kožuha,⁸⁰ čez vse je vrgel modro ogrinjalo in imel vedno pripasan meč z zlatim ali srebrnim ročajem in pasom. Včasih je nosil tudi meč, okrašen z dragulji, vendar samo ob večjih praznikih ali ob obiskih poslanca tujih narodov. Tuja oblačila, pa naj so bila še tako lepa, je preziral in se nikoli ni pustil obleči vanje, razen dvakrat v Rimu – na prošnjo papeža Hadrijana in njegovega naslednika Leona se je oblekel v dolgo tuniko in ogrinjalo ter si obul čevlje, izdelane po rimski šegi. Ob praznikih se je pojavljal v oblačilu, tkanem z zlatom, v obuvalih, pokritih z biseri, s pokrivalom, spetim z zlato sponko ter ozaljšan s krono iz zlata in draguljev. Ostale dni se je po oblačilu le malo razlikoval od preprostih ljudi.

Navade

Pri hrani in pijači je bil zmeren, pri slednji še precej bolj, saj se mu je pri vsakem človeku studila pijanost, še najbolj pri sebi in svojih bližnjih. Sicer pa je menil, da se ne more zlahka odpovedati hrani, saj je pogosto tožil, da post škoduje njegovemu telesu. Zelo redko je prirejal gostije,⁸¹ samo ob redkih slovesnostih, vendar takrat za veliko število ljudi. Vsakodnevni obed mu je bil postrežen v

⁸⁰ Suet. Aug. 82.

⁸¹ V nasprotju z Avgustom, ki je pogosto prirejal gostije. Suet. Aug. 74.

praeter assam, quam venatores veribus inferre solebant, qua ille libentius quam ullo alio cibo vescebatur. Inter caenandum aut aliquod acroama aut lectorem audiebat. Legebantur ei historiae et antiquorum res gestae. Delectabatur et libris sancti Augustini, praecipueque his qui de civitate Dei praetitulati sunt. Vini et omnis potus adeo parvus in bibendo erat, ut super caenam raro plus quam ter biberet. Aestate post cibum meridianum pomorum aliquid sumens ac semel bibens, depositis vestibus et calciamentis, velut noctu solitus erat, duabus aut tribus horis quiescebat. Noctibus sic dormiebat, ut somnum quater aut quinquies non solum expergescendo, sed etiam desurgendo interrumperet. Cum calciaretur et amicaretur, non tantum amicos admittebat, verum etiam, si comes palatii litem aliquam esse diceret, quae sine eius iussu definiri non posset, statim litigantes introducere iussit et, velut pro tribunali sederet, lite cognita sententiam dixit; nec hoc tantum eo tempore, sed etiam quicquid ea die cuiuslibet officii agendum aut cuiquam ministrorum iniungendum erat expediebat.

štirih hodih,⁸² če ne štejemo pečene-ga mesa, ki so mu ga lovci ponavadi prinesli vsako pomlad. Tega je užival od vseh jedi najraje. Med obedovanjem je poslušal bodisi glasbo⁸³ bodisi bralca. Prebirali so mu zgodovino in dosežke starodobnikov. Užival je ob knjigah svetega Avgušтина, še zlasti ob delu z naslovom *O Božji državi*. V pitju vina in vsakršne pijače je bil tako skromen, da je pri obedu redko spil več kot tri čaše.⁸⁴ Poleti je po opoldanskem kosilu zaužil nekaj sadja in spil eno čašo, odložil oblačila in sezul obuvala, kot je bil navajen ponoči, ter šel počivat za dve ali tri ure.⁸⁵ Pri nočnem počitku ni imel le navade, da se je štirikrat do petkrat prebudil iz spanca, temveč ga je prekinil tudi s tem, da je vstajal.⁸⁶ Ko se je oblačil in obuval, ni samo pustil k sebi prijateljev,⁸⁷ temveč je tudi ukazal, naj privedejo k njemu oba udeleženca v sporu, če je palatinski grof presodil, da se ga ne da rešiti brez kralja. Tako je izrekel sodbo obravnavanemu primeru, kot da bi sedel na prestolu. To pa ni bilo edino, kar je opravljal v tem času, temveč je poskrbel za vse, karkoli je že bilo treba tisti dan opraviti ali naložiti komu od svojih služabnikov.

XXV.

Erat eloquentia copiosus et exuberans poteratque quicquid vellet aper-

Učenost

Imel je bogat besednjak, govoril je jasno in tekoče, lahko je najprimerneje

82 Suet. Aug. 74.

83 Prav tam.

84 Suet. Aug. 77.

85 Suet. Aug. 78.

86 Prav tam.

87 Suet. Vesp. 21.

tissime exprimere. Nec patrio tantum sermone contentus, etiam peregrinis linguis ediscendis operam impendit. In quibus Latinam ita didicit, ut aequae illa ac patria lingua orare sit solitus, Grecam vero melius intellegere quam pronuntiare poterat. Adeo quidem facundus erat, ut etiam dicaculus appareret. Artes liberales studiosissime coluit, earumque doctores plurimum veneratus magnis adficebat honoribus. In discenda grammatica Petrum Pisanum diaconem senem audivit, in ceteris disciplinis Albinum cognomento Alcoinum, item diaconem, de Brittania Saxonici generis hominem, virum undecumque doctissimum, praeceptorem habuit, apud quem et rethoricae et dialecticae, praecipue tamen astronomiae ediscendae plurimum et temporis et laboris impertivit. Discebat artem computandi et intentione sagaci siderum cursum curiosissime rimabatur. Temptabat et scribere tabulasque et codicillos ad hoc in lecto sub cervicalibus circumferre solebat, ut, cum vacuum tempus esset, manum litteris effigiendis adsuesceret, sed parum successit labor praeposterus ac sero inchoatus.

izrazil vse, kar je hotel. Ni se zadovoljil zgolj z materinščino, temveč se je posvetil tudi učenju tujih jezikov. Med temi se je tako izučil v latinščini, da jo je govoril prav tako vajeno kot materinščino. Grški jezik pa je sicer razumel, a ga ni zmogel najbolje govoriti.⁸⁸ Bil je tako izrazil v govorništvu, da bi ga lahko tudi poučeval. Z največjo vnemo je gojil svobodne umetnosti, učitelje, ki so jih poučevali, pa je najbolj cenil in obdaril z najvišjimi častmi. Predavanja in slovnice je poslušal pri diakonu Petru iz Pise,⁸⁹ ko je bil ta že star. Drugi diakon Albin, ki je imel vzdevek Alkvin,⁹⁰ po rodu Sas iz Britanije, najbolj učen mož svojega časa, je poučeval Karla pri ostalih predmetih. Še zlasti se je posvečal retoriki in dialektiki, toda večino časa in truda je namenil astronomiji. Učil se je večšine računanja ter z veliko radovednostjo in z bistroumno pozornostjo preučeval poti nebesnih teles. Poskušal je tudi pisati. Tablice in zvezke je po navadi polagal pod vzglavnik v postelji, da bi v prostem času privadil roko pisanju črk, vendar je dosegel malo, saj se temu ni posvetil v pravem času, temveč v poznejših letih.

88 udi Svetonij pri opisovanju življenj rimskih cesarjev komentira poznavanje jezikov: *Aug.* 89, *Tib.* 71, *Claud.* 42, *Tit.* 3.

89 Slovníčar Peter iz Pise je bil eden najimenitnejših predavateljev dvorne šole v Aachnu. Na Karlov dvor je prišel okrog leta 776, v Italijo pa se je vrnil v osemdesetih letih.

90 Alkvin, Anglosas, rojen leta 730 v Northumbriji, predstojnik katedralne cerkve v Yorku. Leta 881 je v Rimu srečal Karla, ki ga je povabil v Aachen. Alkvin je od leta 782 upravljal dvorno šolo, nato pa postal opat samostana sv. Martina v Toursu. Alkvin je bil ustanovitelj številnih novih izobraževalnih ustanov in samostanskih šol, šolski sistem je organiziral in reformiral na podlagi antične kulturne zapuščine ter krščanskega ustroja frankovske države. Napisal je številna teološka, hagiografska dela, učbenike in pesmi.

XXVI.

Religionem Christianam, qua ab infantia fuerat inbutus, sanctissime et cum summa pietate coluit, ac propter hoc plurimae pulchritudinis basilicam Aquisgrani extruxit auroque et argento et luminaribus atque ex aere solido cancellis et ianuis adornavit. Ad cuius structuram cum columnas et marmora aliunde habere non posset. Roma atque Ravenna devehenda curavit. Ecclesiam et mane et vespere, item nocturnis horis et sacrificii tempore, quoad eum validudo permiserat, inpigre frequentabat, curabatque magnopere, ut omnia quae in ea gerebantur cum qua maxima fierent honestate, aedituos creberrime commonens, ne quid indecens aut sordidum aut inferri aut in ea remanere permetterent. Sacrorum vasorum ex auro et argento vestimentorumque sacerdotalium tantam in ea copiam procuravit, ut in sacrificiis celebrandis ne ianitoribus quidem, qui ultimi ecclesiastici ordinis sunt, privato habitu ministrare necesse fuisset. Legendi atque psallendi disciplinam diligentissime emendavit. Erat enim utriusque admodum eruditus, quamquam ipse nec publice legeret nec nisi submissim et in commune cantaret.

XXVII.

Circa pauperes sustentandos et gratuitam liberalitatem, quam Greci

Pobožnost

Krščansko vero, v kateri je bil vzgojen že v otroštvu, je spoštoval z vso predanostjo in pobožnostjo. Zato je dal zgraditi prečudovito baziliko v Aachnu in jo okrasil z zlatom, s srebrom, s svetilkami ter z vrati in rešetkami iz trdega brona. Stebre in marmor je dal pripeljati iz Rima in Ravenne, saj jih drugod ni imel na voljo. Cerkev je redno obiskoval tako zjutraj kot zvečer, tako v nočnih urah kot v času maše,⁹¹ če mu je le dopuščalo zdravje. Nadvse je skrbel, da se je bogoslužje opravljalo s karseda velikimi častmi, zakristane pa je zelo pogosto opozarjal, naj ne dopustijo, da se kaj nespodobnega ali umazanega prinese v cerkev ali ostane v njej. Priskrbel je tolikšno količino svetega posodja iz zlata in srebra ter duhovniških oblačil, da celo vratarjem, ki so postavljeni najnižje v cerkvenem redu, ni bilo treba nositi vsakodnevnih oblačil pri opravih.⁹² Zelo zavzeto si je prizadeval izboljšati branje in petje psalmov. V obeh veččinah je bil namreč zelo izurjen, čeprav sam javno ni nikoli bral in pel, razen pritajeno in skupaj z ostalimi.

Dobrodelnost

Tako zelo je bil predan podpiranju revnih in skrbi za brezposojno

91 V tem času se je darovala samo ena maša na dan, vedno zjutraj. *Horae* so bile skupne molitve redivnikov, ki so bile razporejene čez dan in noč. Molile so se sedemkrat dnevno.

92 Med nižje cerkven stanove so spadali ostijar (vratar), lektor (bralec), eksorcist (izganjalec zlih duhov), akolit (nosilec sveč), med višje pa subdiakon, diakon, duhovnik in škof.

eleimosinam vocant, devotissimus, ut qui non in patria solum et in suo regno id facere curaverit, verum trans maria in Syriam et Aegyptum atque Africam, Hierosolimis, Alexandriae atque Cartagini, ubi Christianos in paupertate vivere conpererat, penuriae illorum compatiens pecuniam mittere solebat; ob hoc maxime transmarinorum regum amicitias expetens, ut Christianis sub eorum dominatu degentibus refrigerium aliquod ac relevatio proveniret. Colebat prae ceteris sacris et venerabilibus locis apud Romam ecclesiam beati Petri apostoli; in cuius donaria magna vis pecuniae tam in auro quam in argento necnon et gemmis ab illo congesta est. Multa et innumera pontificibus munera missa. Neque ille toto regni sui tempore quicquam duxit antiquius, quam ut urbs Roma sua opera suoque labore vetere polleret auctoritate, et ecclesia sancti Petri per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus prae omnibus ecclesiis esset ornata atque ditata. Quam cum tanti penderet, tamen intra XLVII annorum, quibus regnaverat, spatium quater tantum illo votorum solvendorum ac supplicandi causa profectus est.

dobrotljivost, ki jo Grki imenujejo *eleimosine* ali miloščina, da tega ni počel samo v domovini in v svojem kraljestvu. Ko je spoznal, da v Jeruzalemu, Aleksandriji in Kartagini živijo kristjani v revščini, jim je s sočutjem do njihovega pomanjkanja pošiljal denar prek morja v Sirijo, Egipt in Afriko. Zato si je tako močno prizadeval sklepati prijateljstva s prekomorskimi kralji, da bi kristjanom, živečim pod njihovo oblastjo, lahko priskrbel tolažbo in olajšanje.⁹³ Med vsemi svetimi in častitljivimi kraji je najbolj cenil cerkev svetega Petra apostola. V njeno zakladnico je prispeval veliko količino denarja tako v zlatu kot srebru in celo v dragih kamnih. Papežem je poslal mnoge in neštete darove. Njegova največja želja v vsem času njegove vladavine je bila, da bi si mesto Rim po njegovi zaslugi povrnilo stari ugled in vpliv⁹⁴ ter ne samo, da bi cerkev svetega Petra varoval in branil, temveč tudi, da bi jo pred vsemi drugimi cerkvami okrasil in obogatil s svojim premoženjem. Čeprav jo je imel tako v čislih, je k njej zavoljo zaobljub in priprošenj pripotoval samo štirikrat v sedeminštiridestih letih, ko je vladal.

XXVIII.

Cesarsko kronanje

Ultimi adventus sui non solum hae fuere causae, verum etiam quod Ro-

To pa niso bili edini razlogi za njegov poslednji obisk, temveč tudi to, da so

93 Pozitivno mnenje o Karlu, izraženo od poglavja 18 naprej, ne kaže samo na to, da Karel izpolnjuje vse zahteve moralnega kodeksa svojega časa, temveč da ga celo sam oblikuje in se postavlja za glavni vzor. Einhard, ki je več pisane hagiografije, pogosto riše Karla kot krepostnega posvetnega krščanskega junaka in mu z uporabo izrazito pozitivnih adjektivov in superlativov malodane nadeva svetniški sij. Cesarju zahodnega krščanskega sveta ne nalaga samo dolžnosti zaščite papeža, vernikov in romarjev v Sveto deželo, ampak zagotavlja njegovi osebnosti tudi potrditev legitimnosti kontinuitete krščanskega rimskega cesarstva.

94 Suet. Vesp. 8.

mani Leonem pontificem multis affectum iniuriis, erutis scilicet oculis linguaque amputata, fidem regis implorare compulerunt. Idcirco Romam veniens propter reparandum, qui nimis conturbatus erat, ecclesiae statum ibi totum hiemis tempus extraxit. Quo tempore imperatoris et augusti nomen accepit. Quod primo in tantum aversatus est, ut adfirmaret se eo die, quamvis praecipua festivitas esset, ecclesiam non intraturum, si pontificis consilium praescire potuisset. Invidiam tamen suscepti nominis, Romanis imperatoribus super hoc indignantibus, magna tulit patientia. Vicitque eorum contumaciam magnanimitate, qua eis procul dubio longe praestantior erat, mittendo ad eos crebras legationes et in epistolis fratres eos appellando.

XXIX.

Post susceptum imperiale nomen, cum adverteret multa legibus populi sui deesse - nam Franci duas habent leges, in plurimis locis valde diversas - cogitavit quae deerant addere et discrepantia unire, prava quoque acperperam prolata corrigere, sed de his nihil aliud ab eo factum est, nisi quod pauca capitula, et ea imperfecta, legibus addidit. Omnium tamen nati-

Rimljani po mnogih storjenih krivcah prisilili papeža Leona, potem ko so mu iztaknili oči in odrezali jezik, da pokliče kralja na pomoč. Zato je prišel v Rim, da bi popravil razmere v cerkvi, ker je bil zaradi tega preveč pretresen, in tam prebil vso zimo. V tem času je sprejel naslov cesarja in avgusta.⁹⁵ Sprva je bil tako nastrojen proti temu, da je zatrjeval, ne bi vstopil v cerkev, če bi vnaprej poznal papeževega namena, čeprav je bil še posebej velik praznik. Z veliko potrpežljivostjo je prenesel zavist, ki so jo ob njegovem imenovanju izkazovali rimski cesarji. Pogosto je k njim pošiljal odposlance in jih v pismih imenoval bratje. Njihovo trmoglavost je premagal z veličino duha, v kateri jih je nedvomno daleč prekašal.

Reforme

Potem ko je sprejel cesarski naslov in ko je spoznal, da je zakonodaja njegovega ljudstva zelo pomanjkljiva (Franki imajo namreč dve, na več mestih med seboj zelo različni zakonodaji),⁹⁶ se je odločil dodati, kar je manjkalo, zgladiti odstopanja in popraviti, kar bi se lahko izkrivljeno in narobe razumelo.⁹⁷ Toda nič od tega ni uresničil, razen tega, da je do-

95 Jeseni leta 800 je Karel osebno prispel v Rim, da bi s papežem Leonom III. praznoval božične praznike. Na božični dan je prišel v cerkev sv. Petra, da bi pred pričetkom maše pomolil pred Petrovim grobom. Sama izvedba kronanja je bila nenadna in nepričakovana. V trenutku, ko je Karel končal z molitvijo in nameraval vstati, se je približal papež ter mu položil na glavo priložnostno krono, medtem ko ga je ljudstvo s trikratnim vzklikom pozdravilo kot cesarja in avgusta Rimljanov. Nato se je sam papež vrgel predenj, kot je bila navada v času vladanja cesarja Dioklecijana.

96 Ripuarijski in salijski zakoni (*Lex Ribuaria*, *Lex Salica*) so zbirka zakonov frankovskih plemen in izvirajo iz obdobja 6.–7. stoletja.

97 Cesar Avgust je ravno tako dal pregledati zakone. Suet. *Aug.* 34.

onum, quae sub eius dominatu erant, iura quae scripta non erant describere ac litteris mandari fecit. Item barbara et antiquissima carmina, quibus veterum regum actus et bella canebantur, scripsit memoriaeque mandavit. Inchoavit et grammaticam patrii sermonis. Mensibus etiam iuxta propriam linguam vocabula inposuit, cum ante id temporis apud Francos partim Latinis, partim barbaris nominibus pronuntiarentur. Item ventos duodecim propriis appellationibus insignivit, cum prius non amplius quam vix quattuor ventorum vocabula possent inveniri. Et de mensibus quidem Ianuarius uuintarmanoth, Februarium hornung, Martium lenzinmanoth, Aprilem ostarmanoth, Maium uuinne-manoth, Iunium brachmanoth, Iulium heuui-manoth, Augustum aranmanoth, Septembrem uuitumanoth, Octobrem uuindume-manoth, Novembrem herbistmanoth, Decembrem heilagmanoth appellavit. Ventis vero hoc modo nomina inposuit, ut subsolanum vocaret ostro-niuuint, eurum ostsundroni, euroa-ustrum sundostroni, austrum sundroni, austroafricanum sunduuestroni, africanum uuestsundroni, zefyrum uuestroni, chorum uuestnordroni, circium norduuestroni, septentrionem nordroni, aquilonem nordostroni, vulturum ostonordroni.

dal zakonom nekaj poglavij, in še ta nepopolna. Vendar pa je dal zapisati dotlej nezapisane zakone vseh narodov, ki so bili pod njegovo oblastjo. Ravno tako je dal zapisati in ohraniti v spominu barbarske in prastare pesmi, ki so opevale dejanja in boje starodavnih kraljev. Začel je tudi s slovnicno domačega jezika.⁹⁸ Celo mesecem je nadel jeziku ustrezna imena namesto teh, ki so jih Franki uporabljali deloma v barbarskih, deloma v latinskih izrazih. Ravno tako je označil dvanajst vetrov z ustreznimi poimenovanji, saj prej za njih ni bilo moč najti več kot komaj štiri imena. Januar je poimenoval *wintarmanoth*, februar *hornung*, marec *lenzinmanoth*, april *ostarmanoth*, maj *winnemanoth*, junij *brachmanoth*, julij *hewimanoth*, avgust *aranmanoth*, september *witumanoth*, oktober *windumemanoth*, november *herbistmanoth*, december, *heilagmanoth*.⁹⁹ Vetrove je poimenoval takole: vzhodnik *ostroniwint*, vzhodnojužnik *ostsundroni*, jugovzhodnik *sundostroni*, južnik *sundroni*, jugozahodnik *sundwestroni*, zahodojužnik *westsundroni*, zahodnik *westroni*, zahodosevernik *westnordoni*, severozahodnik *nordwestroni*, severnik *nordroni*, severovzhodnik *nordostroni*, vzhodosevernik *ostnordroni*.¹⁰⁰

⁹⁸ Nič od tega se ni ohranilo do danes.

⁹⁹ *Wintarmanoth* – zimski mesec, *Hornung* – mesec lova, *Lentzinmanoth* – pomladni mesec, *Ostarmanoth* – velikonočni mesec, *Winnemanoth* – mesec radosti, *Brachmanoth* – mesec oranja, *Hewinmanoth* – mesec košnje, *Aranmanoth* – mesec žetve, *Witumanoth* – mesec sečnje, *Windumemanoth* – mesec trgatve, *Herbistmanoth* – jesenski mesec, *Heilagmanoth* – sveti mesec.

¹⁰⁰ Delitev na dvanajst vetrov izvira v antiki in se nadaljuje tudi v srednjem veku. Najdemo jo tudi v delu *Etymologiae sive Origines* Izidora Seviljskega (570–636).

XXX.

Extremo vitae tempore, cum iam et morbo et senectute premeretur, evocatum ad se Hludowicum filium, Aquitaniae regem, qui solus filiorum Hildigardae supererat, congregatis sollemniter de toto regno Francorum primoribus, cunctorum consilio consortem sibi totius regni et imperialis nominis heredem constituit, inpositoque capiti eius diademate imperatorem et augustum iussit appellari. Susceptum est hoc eius consilium ab omnibus qui aderant magno cum favore; nam divinitus ei propter regni utilitatem videbatur inspiratum. Auxitque maiestatem eius hoc factum et exteris nationibus nun minimum terroris incussit. Dimisso deinde in Aquitaniam filio, ipse more solito, quamvis senectute confectus, non longe a regia Aquensi venatum proficiscitur, exactoque in huiusmodi negotio quod reliquum erat autumnus, circa Kalendas Novembris Aquasgrani revertitur. Cumque ibi hiemaret, mense Ianuario febre valida correptus decubuit. Qui statim, ut in febribus solebat, cibi sibi abstinentiam indixit, arbitratus hac continentia morbum posse depelli vel certe mitigari. Sed accedente ad febrem lateris dolore, quem Greci pleuresin dicunt, illoque adhuc inediam retinente neque corpus aliter quam rarissimo potu sustentante, septimo, postquam decubuit, die, sacra communione per-

Ludvikovo kronanje in Karlova smrt

V poslednjih dneh življenja, ko sta ga že težili bolezen in starost, je poklical k sebi sina Ludvika, kralja Akvitanije, edinega preživelega od Hildigardinih otrok. Na slovesni skupščini so se zbrali odličniki iz vsega frankovskega kraljestva. S privoljenjem vseh teh je določil Ludvika za sovladarja in dediča cesarskega naslova, mu nadel krono na glavo ter ukazal, naj ga imenujejo cesar in avgust. Vsi navzoči so z velikim odobravanjem sprejeli ta sklep, kajti zdelo se je, da ga je Bog navdahnil za dobro kraljestva. To je povzdignilo njegovo veličino in navdalo tuje narode z nemajhnim strahom. Nato je poslal sina nazaj v Akvitanijo, on pa je kot običajno, čeprav obtežen s starostjo, šel na lov nedaleč stran od dvora v Aachnu in tako preživel preostanek jeseni, okrog novembrskih kalend pa se je vrnil v Aachen. Tamkaj je med prezimovanjem meseca januarja obležal s hudo vročico. Takoj ko je zbolel, si je zadal vzdržnost od hrane, kot je po navadi ravnal pri vročici. Menil je, da se da bolezen s stanovitnostjo pregnati ali vsaj omiliti. Poleg vročice se je pojavila tudi bolečina v boku, ki ji Grki pravijo *pleuresis*.¹⁰¹ Še naprej se je držal stradanja, telo pa je krepčal samo z občasnim pitjem. Umril je osemindvajsetega januarja, sedmega dne, odkar je obležal, ob tretji uri¹⁰² po prejetju svetega

101 *Pleuresis* izhaja iz grške besede πλευρά – bok, rebra, ter označuje vnetje porebrnice oz. popljučnice.

102 Ob devetih zjutraj. Tudi Svetonij sporoča točno uro smrti: *hora diei nona* – ob deveti uri (Suet. Aug. 1).

cepta, decessit, anno aetatis suae septuagesimo secundo et ex quo regnare coeperat quadragesimo septimo, V. Kalendas Februarii, hora diei tertia.

XXXI.

Corpus more sollemni lotum et curatum et maximo totius populi luctu ecclesiae inlatum atque humatum est. Dubitatum est primo, ubi reponi deberet, eo quod ipse vivus de hoc nihil praecepisset. Tandem omnium animis sedit nusquam eum honestius tumulari posse quam in ea basilica, quam ipse propter amorem Dei et domini nostri Iesu Christi et ob honorem sanctae et aeternae virginis, genetricis eius, proprio sumptu in eodem vico construxit. In hac sepultus est eadem die, qua defunctus est, arcusque supra tumulum deauratus cum imagine et titulo exstructus. Titulus ille hoc modo descriptus est: SUB HOC CONDITORIO SITUM EST CORPUS KAROLI MAGNI ATQUE ORTHODOXI IMPE-RATORIS, QUI REGNUM FRANCORUM NOBILITER AMPLIAVIT ET PER ANNOS XLVII FELICITER REXIT. DECESSIT SEPTUAGENARIO ANNO DOMINI DCCCXIII, INDICTIONE VII, V. KAL. FEBR.

XXXII.

Adpropinquantis finis conplura fuerit prodigia, ut non solum alii, sed eti-

obhajila, v dvainsedemdesetem letu starosti in sedeminištiridesetem letu vladanja.

Pokop

Telo so po slovesnem običaju umili in oskrbeli ter ga ob velikem žalovanju vsega ljudstva prinesli v cerkev in ga pokopali. Sprva se ni vedelo, kam naj ga položijo, saj ni v času življenja glede tega odločil ničesar. Vendar so se vsi strinjali, da ni častnejšega kraja, kjer bi ga pokopali, kot v tej baziliki, ki jo je prav sam dal zgraditi na istem kraju zaradi ljubezni do Boga in našega gospoda Jezusa Kristusa ter iz spoštovanja do njegove matere, svete in večne Device. Tam je bil pokopan istega dne, ko je umrl.¹⁰³ Nad grobnico so napravili pozlačen lok s podobno in napisom. Napis se je glasil takole: V TEJ GROBNICI LEŽI TELO KARLA, VELIKEGA IN PRAVOVERNEGA CESARJA, KI JE SLAVNO POVEČAL FRANKOVSKO KRALJESTVO IN SREČNO VLADAL SEDEMINŠTIRIDESET LET. UMRL JE V SVOJIH SEDEMDESETIH LETA GOSPODOVEGA 814, V SEDMI INDIKCIJI, 28. JANUARJA.

Znamenja bližnje smrti

Številna znamenja so grozila, da se bliža konec.¹⁰⁴ Tega niso zaznali

¹⁰³ Karel Veliki ni pokopan v cerkvi opatije Saint-Denis poleg deda in očeta, kot veleval običaj, temveč v aachenski cerkvi Božje Matere in sv. Odrešenika, ki jo je dal sam zgraditi.

¹⁰⁴ Suet. Caes. 81, Aug. 97, Calig. 57, Claud. 46.

*am ipse hoc minitari sentiret. Per tres continuos vitaeque termino proximos annos et solis et lunae creberri-
ma defectio et in sole macula quaedam atri coloris septem dierum spatium visa. Porticus, quam inter basilicam et regiam operosa mole construxerat, die ascensionis Domini subita ruina usque ad fundamenta conlapsa. Item pons Rheni apud Mogontiacum, quem ipse per decem annos ingenti labore et opere mirabili de ligno ita construxit, ut perenniter durare posse videretur, ita tribus horis fortuito incendio conflagravit, ut, praeter quod aqua tegebatur, ne una quidem astula ex eo remaneret. Ipse quoque, cum ultimam in Saxoniam expeditionem contra Godofridum regem Danorum ageret, quadam die, cum ante exortum solis castris egressus iter agere coepisset, vidit repente delapsam caelitus cum ingenti lumine facem a dextra in sinistram per serenum aera transcurrere. Cunctisque hoc signum, quid portenderet, ammirantibus, subito equus, quem sedebat, capite deorsum merso decidit eumque tam graviter ad terram elisit, ut, fibula sagi rupta balteoque gladii dissipato, a festinantibus qui aderant ministris exarmatus et sine amiculo levaretur. Iaculum etiam, quod tunc forte manu tenebat, ita elapsum est, ut viginti vel eo amplius pedum spatium longe iaceret. Accessit ad hoc creber Aquensis palatii tremor et in domibus, ubi conversabatur, assiduus laqueariorum crepitus. Tacta etiam de caelo, in qua postea sepultus est, basilica, malumque aureum, quo tecti culmen erat ornatum, ictu fulminis dissipatum et supra domum pontifi-*

samo drugi, temveč tudi on sam. V zadnjih treh letih njegovega življenja so bili zelo pogosti sončevi in luni- ni mrki, na soncu pa se je sedem dni videl madež črne barve. Stebrišče, ki ga je dal z mogočno prizadevnostjo zgraditi med baziliko in palačo, se je na dan Gospodovega vnebohoda nenadoma porušilo vse do temeljev. Tudi most čez Ren pri Mainzu, ki ga je dal sam zgraditi v desetih letih s tako neznanskim naporom in s čudovito izdelavo iz lesa, da se je zdelo, da bo zdržal večno, je v treh urah popolnoma pogorel, tako da ni od nje- ga ostala niti ena trska, razen tega, kar se je dotikalo vode. Nekega dne, ko je zaključeval odpravo na Saško proti danskemu kralju Godfridu in se je pred sončnim vzhodom odpravil iz tabora na pot, je nenadoma uzrl gorečo gmoto, ki je s silnim sijem z višav pridrvela prek jasnega neba z desne proti levi. Vsi so se čudili, kaj naj bi to pomenilo, ko je konj, na katerem je Karel sedel, nepričakovano sunil glavo predse in padel ter ga tako močno vrgel na tla, da se je zlomila sponka na ogrinjalu in zdrobil ročaj meča. K neoboroženemu in brez tuje pomoči nemočnemu Karlu so prihiteli služabniki, ki so bili poleg, in ga dvignili. Tudi kopje, ki ga je tedaj močno držal v dlani, je odletelo tako daleč, da je ležalo dvajset ali celo več čevljev stran. K temu lahko dodamo tudi pogoste potrese v palači v Aachnu, tudi v bivališčih, kjer je bil nastanjen, je kar naprej škripalo po stropih. V baziliko, kjer je bil pozneje pokopan, je treščila strela z neba. Od udarca se je zdrobilo zlato jabolko, ki je krasilo vrh strehe, in

cis, quae basilicae contigua erat, proiectum est. Erat in eadem basilica in margine coronae, quae inter superiores et inferiores arcus interiorem aedis partem ambiebat, epigramma sinopide scriptum, continens, quis auctor esset eiusdem templi, cuius in extremo versu legebatur: KAROLUS PRINCEPS. Notatum est a quibusdam eodem, quo decessit, anno paucis ante mortem mensibus eas, quae PRINCEPS exprimebant, litteras ita esse deletas, ut penitus non apparent. Sed superiora omnia sic aut dissimulavit aut spreuit, acsi nihil horum ad res suas quolibet modo pertineret.

XXXIII.

Testamenta facere instituit, quibus filias et ex concubinis liberos ex aliqua parte sibi heredes faceret, sed tarde inchoata perfici non poterant. Divisionem tamen thesaurorum et pecuniae ac vestium aliaeque suppellectilis coram amicis et ministris suis annis tribus, antequam decederet, fecit, contestatus eos, ut post obitum suum a se facta distributio per illorum suffragium rata permaneret. Quidque ex his quae diviserat fieri vellet, breviario comprehendit; cuius ratio ne textus talis est:

IN NOMINE DOMINI DEI OMNIPOTENTIS, PATRIS ET FILII ET SPIRITUS SANCTI. Descriptio atque divisio, quae facta est a gloriosissimo atque piissimo domno Karolo imperatore augusto anno ab incarnatione domini nostri Iesu Chri-

zletelo nad dom škofa, ki je stal blizu bazilike. V isti baziliki je bil ob robu kronišča, ki je med zgornjimi in spodnjimi loki obkrožalo notranji del svetišča, napis v rdeči barvi z imenom njegovega ustanovitelja, ki se je na koncu stavka glasil: KAROLUS PRINCEPS. Nekateri so istega leta, ko je umrl, nekaj mesecev prej opazili, da so črke, ki tvorijo napis PRINCEPS, tako zbrisane, da skoraj niso bile več vidne.¹⁰⁵ Vendar je vsa zgoraj omenjena znamenja je bodisi tako prikrival bodisi preziral, da jih ni nikakor upošteval pri svojih opravilih.⁷

Oporoka

Nameraval je narediti oporoko, v kateri bi hčere in otroke priležnic določil za dediče deleža svojega premoženja, toda ker je začel pozno, je ni mogel dokončati. Toda tri leta pred smrtjo je razdelil dragocenosti, denar, oblačila in pohištvo v navzočnosti svojih prijateljev in služabnikov, ki jih je zbral kot priče, da bi se po smrti izvršila razdelitev ob njihovi odobritvi. Na kratko je povzel, kako želi razdeliti svoje premoženje. Vsebina in obrazložitev sledita:

V IMENU GOSPODA VSEMOGOČNEGA BOGA, OČETA, SINA IN SVETEGA DUHA. Opis in razdelitev, ki ju vrši najslavnejši in najpobožnejši gospod Karel, cesar in avgust, v 811. letu utelešenja našega Gospoda Jezusa Kristusa, v 43. letu vladanja v Frankiji, 37. v Italiji, 11. v

¹⁰⁵ Suet. Aug. 97. Udar strele je izbrisal črko C iz napisa »CAESAR« na Avgustovem kipu.

sti DCCCXI, anno vero regni eius in Francia XLIII et in Italia XXXVI, imperii autem XI, indictione IIII, quam pia et prudenti consideratione facere decrevit et Domino annuente perfecit de thesauris suis atque pecunia, quae in illa die in camera eius inventa est. In qua illud praecipue praecavere voluit, ut non solum eleemosinarum largitio, quae sollemniter apud Christianos de possessionibus eorum agitur, pro se quoque de sua pecunia ordine atque ratione perficeretur, sed etiam ut heredes sui omni ambiguitate remota, quid ad se pertinere deberet, liquido cognoscere et sine lite atque contentione sua inter se conpetenti partitione dividere potuissent. Hac igitur intentione atque proposito omnem substantiam atque suppellectilem suam, quae in auro et argento gemmisque et ornatu regio in illa, ut dictum est, die in camera eius poterat inveniri, primo quidem trina divisione partitus est. Deinde easdem partes subdividendo de duabus partibus XX et unam partem fecit, tertiam integram reservavit. Et duarum quidem partium in XX et unam partem facta divisio tali ratione consistit, ut, quia in regno illius metropolitanae civitates XX et una esse noscuntur, unaquaeque illarum partium ad unamquamque metropolim per manus heredum et amicorum suorum eleemosinae nomine perveniat, et archiepiscopus, qui tunc illius ecclesiae rector extiterit, partem quae ad suam ecclesiam data est suscipiens cum suis suffraganeis partiatur, eo scilicet modo, ut pars tertia suae sit ecclesiae, duae vero partes inter suffraganeos dividantur. Harum divisi-

cesarstvu, v četrty indikciji. Po pobožnem in preudarnem razmisleku se je odločil, da razdeli dragocenosti in denar, ki se je oni dan nahajal v njegovi zakladnici, in ob Gospodovem privoljenju tako tudi storil. Pri tem se je še zlasti hotel zavarovati vnaprej, ne samo, da bi se skladno in razumno izvršila delitev miloščine, ki jo kristjani v obilju odmerjajo od svoje lastnine, temveč da bi bili njegovi dediči jasno in nedvoumno seznanjeni, kaj bi jim moralo pripadati, ter da bi si lahko brez spora in prepira soglasno razdelili, kar jim pripada. S tem namenom in predlogom se je torej vse predmete, pahištvo in kar je bilo onega dne v zlatu, srebru, draguljih in kraljevskem okrasju moč najti v zakladnici, kot rečeno, razdelilo najprej na tri deleže. Nato je iste deleže zopet razdelil, prva dva na enaindvajset deležev, tretjega pa je ohranil celega. Na enaindvajset delov pa ju je razdelil zato, ker je v njegovem kraljestvu, kot je znano, enaindvajset metropolitanskih mest. Vsako od teh dobi po en del iz rok njegovih dedičev in prijateljev kot miloščino, nadškof pa, ki bi bil tedaj upravljal s cerkvijo, bi prejel delež, namenjen svoji cerkvi, in ga delil s svojimi podrejenimi škofi tako, da ena tretjina pripada metropolitanski cerkvi, preostale dve pa njim. Ti deleži, ki so nastali iz prvih dveh deležev in so bili v skladu s številom enaindvajsetih metropolitanskih mest, kot smo rekli, so bili ločeni med seboj in spravljani vsak v svoji hrambi pod imenom mesta, kateremu so bili namenjeni. Imena metropolij, ki jim je bila poklonjena miloščina oziro-

*onum, quae ex duabus primis partibus factae sunt et iuxta metropoleorum civitatum numerum XX et una esse noscuntur, unaquaeque ab altera sequestrata semotim in suo reposito-
rio cum superscriptione civitatis, ad quam perferenda est, recondita iacet. Nomina metropoleorum, ad quas eadem eleimosina sive largitio facienda est, haec sunt: Roma, Ravenna, Mediolanum, Forum Iulii, Gradus, Colonia, Mogontiacus, Iuvavum quae et Salzburg, Treveri, Senones, Veson-
tio, Lugdunum, Ratumagus, Remi, Arelas, Vienna, Darantasia, Ebrodunum, Burdigala, Turones, Bituriges. Unius autem partis, quam integram reservari voluit, talis est ratio, ut, illis duabus in supradictas divisiones distributis et sub sigillo reconditis, haec tertia in usu cotidiano versaretur, velut res, quam nulla voti obligatione a dominio possidentis alienatam esse constaret, et hoc tamdiu, quoadusque vel ille mansisset in corpore vel usum eius sibi necessarium iudicaret. Post obitum vero suum aut voluntariam saecularium rerum carentiam eadem pars quattuor subdivisionibus secaretur, et una quidem earum supradictis XX et unae partibus adderetur, altera a filiis ac filiabus suis filiisque ac filiabus filiorum suorum adsumpta iusta et rationabili inter eos partitione divideretur, tertia vero consueto Christianis more in usum pauperum fuisset erogata, quarta simili modo nomine eleimosinae in servorum et ancillarum usibus palatii famulantium sustentationem distributa veniret. Ad hanc tertiam totius summae portionem, quae similiter ut ceterae ex auro et argento constat, adiungi*

ma dar, so naslednja: Rim, Ravenna, Milano, Čedad, Gradež, Köln, Mainz, Salzburg, Trier, Sens, Besançon, Lyon, Rouen, Rheims, Arles, Dunaj, Moutiers-en-Tarantaise, Embrun, Bordeaux, Tours in Bourges. Namen tretjega deleža, ki ga je hotel ohraniti nedotaknjene, je drugačen. Medtem ko sta prva dva deleža razdeljena na zgoraj omenjeni način in varovana pod pečatom, je tretji delež namenjen vsakodnevnim potrebam kot lastnina, ki ne sme biti ob nikaršnem primeru dolžnosti izpolnjevanja obljube odtujena od pristojsnosti imetnika, vse dokler je ta bodisi še živ bodisi meni, da ga nujno potrebuje. Toda ko bi umrl ali se prostovoljno odrekel posvetnim zadevam, bi se omenjeni delež razdelil na štiri dele. Prvi del bi se dodal zgoraj omenjenim enaindvajsetim delom, drugi bi bil namenjen sinovom in hčeram ter sinovom in hčeram njegovih sinov, med katere bi se razdelil pravično in enakovredno, tretji bi bil v skladu s krščansko navado namenjen v dobrobit revežev, četrti bi se podobno v imenu miloščine namenil za vzdrževanje slug in služkinj, ki skrbijo za dvor. Želel je, da se tretjemu deležu celotne zapuščine, ki zajema, podobno kot ostali, predmete iz zlata in srebra, doda vse posode iz brona, železa in drugih kovin ter pribor skupaj z orožjem, oblačili in drugimi tako dragocenimi kot cenenimi kosi pohištva, narejenimi za različne namene, na primer zavese, prte, preproge, volnene in usnjene izdelke, sedla ter vse, kar bi se tisti dan našlo v njegovi zakladnici in oblačilnici, da bi se lahko povečale delitve

voluit omnia ex aere et ferro aliisque metallis vasa atque utensilia cum armis et vestibis alioque aut pretioso aut vili ad varies usus facto suppellectili, ut sunt cortinae, stragula, tapezia, filtra, coria, sagmata, et quicquid in camera atque vestiario eius eo die fuisset inventum, ut ex hoc maiores illius partis divisiones fierent et erogatio eleemosinae ad plures pervenire potuisset. Capellam, id est ecclesiasticum ministerium, tam id quod ipse fecit atque congregavit, quam quod ad eum ex paterna hereditate pervenit, ut integrum esset neque ulla divisione scinderetur, ordinavit. Si qua autem invenirentur aut vasa aut libri aut alia ornamenta, quae liquido constaret eidem capellae ab eo conlata non fuisse, haec qui habere vellet dato iustae aestimationis pretio emeret et haberet. Similiter et de libris, quorum magnam in bibliotheca sua copiam congregavit, statuit, ut ab his qui eos habere vellent iusto pretio fuissent redempti, pretiumque in pauperibus erogatum. Inter ceteros thesauros atque pecuniam tres mensas argenteas et auream unam praecipuae magnitudinis et ponderis esse constat. De quibus statuit atque decrevit, ut una ex his, quae forma quadrangula descriptionem urbis Constantinopolitanae continet, inter cetera donaria, quae ad hoc deputata sunt, Romam ad basilicam beati Petri apostoli deferatur, et altera, quae forma rotunda Romanae urbis effigie figurata est, episcopio Ravennatis ecclesiae conferatur. Tertiam, quae ceteris et operis pulchritudine et ponderis gravitate multum excellit, quae ex tribus orbibus conexa totius mundi descrip-

ttega deleža in da bi deljenje milošćine doseglo več ljudi. Ukazal je, naj kapela, to je prostor, namenjen cerkvenim opravilom, z vsem, kar je bodisi sam naredil ali zbral bodisi poddedoval od očeta, ostane cela in naj se ne deli. Če najdejo posode, knjige ali ostalo okrasje, ki jih zanesljivo ni dal prinesiti v omenjeno kapelo, jih lahko vzame, kdor hoče, če jih plača v skladu s pošteno ocenitvijo. Podobno velja za knjige, ki jih je v veliki količini zbral v svoji knjižnici. Kdor jih želi imeti, naj jih kupi po poštenu ceni, izkupiček pa se nameni revežem. Med ostalimi dragocenostmi in denarjem so bile še tri srebrne in ena zlata miza, ena med njimi je bila še posebej velika in težka. Odločil in odobril je, naj se tista, ki je kvadratne oblike in vsebuje podobo mesta Konstantinopel, skupaj z ostalimi namenjenimi darovi pošlje baziliki svetega apostola Petra v Rimu, druga, okrogle oblike, okrašena s podobo mesta Rim, pa škofijski cerkvi v Ravenni. Tretja, ki ostali dve močno prekaša v lepoti in teži, ki je spojena s tremi krogi in upodablja cel svet s pretanjeno in podrobno umetnostjo, pa naj skupaj z zlato mizo, ki je bila omenjena kot četrta, poveča tisti delež, ki je namenjen njegovim dedičem in milošćini. Ta odlok in odredbo je napravil in potrdil vpričo škofov, opatov in grofov, ki so bili tedaj navzoči in katerih imena so zapisana.

Škofi: Hildebald, Riholf, Arn, Wolfarij, Bernoin, Laidrad, Janez, Theodulf, Jesse, Heito, Waitgaud.

Opati: Fredugis, Adalung, Engilbert, Irmino.

tionem subtili ac minuta figuratione conplectitur, et auream illam, quae quarta esse dicta est, in tertiae illius et inter heredes suos atque in eleimosinam dividendae partis augmento esse constituit. Hanc constitutionem atque ordinationem coram episcopis, abbatibus comitibusque, qui tunc praesentes esse potuerunt, quorumque hic nomina descripta sunt, fecit atque constituit.

Episcopi: Hildibaldus, Richolfus, Arn, Wolfarius, Bernoinus, Lairadus, Iohannes, Theodulfus, Iesse, Heito, Waitgaudus.

Abbates: Fridugisus, Adalungus, Engilbertus, Irmino.

Comites: Walah, Meginherus, Otulfus, Stephanus, Unruocus, Burchardus, Meginhardus, Hatto, Rihwinus, Edo, Ercangarius, Geroldus, Bero, Hildigernus, Hroccolfus.

Haec omnia filius eius Hludowicus, qui ei divina iussione successit, inspecto eodem breviario, quam celerime poterat post obitum eius summa devotione adimplere curavit.

Grofje: Walah, Meginher, Otulf, Štefan, Unrok, Burhard, Meginhard, Hatto, Rihwin, Edo, Erkangarij, Gerold, Bero, Hildigern, Rokulf.

Njegov sin Ludvik, ki ga je nasledil po Božjem povelju, je preučil ta kratki zapis in z največjo predanostjo poskrbel, da se je kar se da hitro po očetovi smrti izvršil.¹⁰⁶

¹⁰⁶ O izvrševanju oporoke pišeta Nithard (*Historiarum libri quattuor* 1.2) in Thegan (*Vita Hludowici imperatoris* 8) Ludvik je del premoženja namenil stroškom očetovega pogreba, del si je razdelil s sestrami, ki jih je nato napotil v samostan, preostanek pa je podaril revežem. Cerkvi je poslal delež, ki ji je bil namenjen v skladu z oporoko. Zase je zadržal zgolj tretjo mizo, »spojeno s tremi krogi«, ki so upodabljali zemeljski krog, nebo s soncem in planeti ter ozvezdje s svojimi potmi. Ludvikov naslednik Lotar jo je leta 842 med boji s svojim bratom vzel z dvora v Aachnu in jo razbil na kose, ki jih je razdelil med svoje pristaše (*Annales Bertiniani*, l. 842).

Izvlečki / Abstracts

Iztok Vrenčur

UPODOBITVE ŽIVALI NA CEREMONIALNIH PREDMETIH IZ GOMILNE GROBNICE V ČRNOLICI PRI ŠENTJURJU POD RIFNIKOM

V drugo polovico sedmega stoletja pr. n. št. datirana gomila v Črnolici je imela izjemno bogat grobni inventar. Med njim še zlasti izstopajo etruščanske ceremonialne bronaste posode, ki nosijo različne živalske upodobitve. *Presentatio* je predstavnik geometričnega sloga in upodobitve vodne ptice na njem se nanašajo na enega izmed prazgodovinskih aspektov svetega ali numinoznega. Kombinacija konjske in antropomorfne ikonografije na majhnem konjskem trinožniku razkriva elemente obeh, geometričnega in orientalizirajočega sloga, ter namenoma ne upošteva morebitne mitološke predloge. Ovnova glava na razvejanemu bronastemu fragmentu je zgolj iz živalskega sveta vzet okras, katerega vloga je dekorativna in je značilnost orientalizirajočega stila.

Animal Representations on Ceremonial Objects Found in the Tumulus at Črnolica pri Šentjurju at the Foot of Rifnik

The excavation of the heavily damaged, late 7th century BC tumulus in the village of Črnolica, Slovenia, has yielded an extraordinarily rich grave inventory, most notably the fragments of ceremonial bronze vessels of Etruscan origin, which carry various animal protomas. The aquatic bird representations on a Geometric-style *presentatio* refer to a prehistorical aspect of the sacred or numinous. The blend of equine and anthropomorphic iconography on a small tripod reveals the features of both Geometric and Orientalising styles, deliberately excluding any potential mythological reference, such as may be observed in the design of other comparable tripods. The ram's head on a branched fragment is purely decorative, typical of the Orientalising style.

Andrej Preložnik

LOVSKI MOTIVI V SITULSKI UMETNOSTI

Lovski prizori sodijo med najštevilnejše in najpestrejšje motive situlske umetnosti. Najdemo jih tako v sestavljenih pripovedih okrašenih posod kot na manjših predmetih, katerih okras je v celoti posvečen tej tematiki. Popularni so – tako kot večina realističnih prikazov – v klasičnem situlskem slogu konca 6. in prve polovice 5. stoletja. Jasno prepoznavnih je več lovskih tehnik (lov z mrežo, zalezovanje, pogon) in orožij (sulica, kopje, lok, kij, mreža), ki so povezane z določeno vrsto divjadi. Lovca običajno spremlja lovski pes. Najbolj priljubljena lovna vrsta je jelenjad, sledijo zajci in divji prašič. Razen kopenskega lova je upodobljen tudi ribolov z mrežo. Prispevek predlaga nekaj novih interpretacij že znanih predmetov in predstavlja nekatere grške oz. etruščanske predloge, ki osvetljujejo možne vplive na ikonografijo situlskih lovskih motivov.

Hunting Motifs in Situla Art

Hunting scenes are among the most numerous and diverse motifs of situla art. They are found both in the composite narratives of decorated bronze vessels and on smaller objects, where the decoration may be focused entirely on this subject. Like most realistic depictions, they are popular in the classic situla style of the late 6th and early 5th centuries BC. Clearly recognisable are various hunting techniques (netting, stalking, chase) and weapons (spear, javelin, bow and arrows, club, net), each associated with a particular type of game; there are also depictions of net-fishing. The hunter is usually accompanied by a hound. The most popular type of game is red deer (stag and hind), the rabbit and the wild boar. The paper proposes new interpretations of the already familiar objects, presenting some Greek and Etruscan depictions as potential models for the hunting iconography in situla art.

Borut Toškan

DOMAČE GOVEDO V ROMANIZIRANEM JUGOVZHODNOALPSKEM PROSTORU: ARHEOZOOLOŠKI POGLED

V članku obravnavamo vlogo domačega goveda (*Bos taurus* Linnaeus, 1758) v ekonomiji romaniziranega prebivalstva jugovzhodnoalpskega prostora. Študija je zajela 8.579 ostankov te vrste iz časa od sredine 1. stoletja pr. n. št. do 6. stoletja n. št., ki izvirajo iz 22 različnih vzorcev z najmanj 100 taksonomsko opredeljenimi najdbami. Rezultati so potrdili izjemen pomen govedoreje, ki

je temeljila na uvoženi napredni rimski pasmi in je bila primarno usmerjena v izkoriščanje sekundarnih proizvodov reje. Z nastopom politično in varnostno nestabilne pozne antike se je število goved močno zmanjšalo, v ospredje pa so zopet prišle sicer nizkorasle, a vzrejno manj zahtevne tradicionalne lokalne forme.

Domestic Cattle in the Romanised Southeast of the Alps: An Archeozoological View

The article examines the role of cattle (*Bos taurus* Linnaeus, 1758) in the economy of the Romanised population of the southeastern Alps. The study has included 8,579 remains of the species, dating from the mid-1st century BC to the 6th century AD and originating from 22 samples with at least 100 taxonomically identified finds. The results confirm the great importance of cattle-rearing, which was based on the improved Roman breed and was primarily oriented towards exploiting various secondary products. During the politically and economically unstable late antiquity the importance of cattle significantly decreased, with small local forms gradually substituting the more demanding imported breeds.

Ignacija J. Fridl

VLOGA KONJA V ANTIČNI FILOZOFIJI

V razpravi avtorica analizira vlogo konja v spoznavnem procesu resnice v Parmenidovi pesnitvi in Platonovem *Fajdrosu* ter opozarja na razlike med njima. Ugotavlja, da metafora v nekem filozofskem besedilu nima zgolj ponzoritvene vloge, temveč tudi sama prevzema spoznavnoteoretsko mesto izrekanja resnice. Če bi konjsko vprego, ki antične filozofe vodi k Resnici, sodobni filozof nadomestil z mercedesom, to hkrati govori o popolnem obratu v človekovem spoznavnem procesu od ključne vloge *phýsis* (ki jo prezentira figura konja) k *poíesis* (kot popolni očaranosti nad stvariteljsko močjo človeka) in sodobni teologizaciji *téchne*.

The Role of the Horse in Ancient Philosophy

The paper analyses and contrasts the roles attributed to the horse in the process of truth cognition in Parmenides' poem and Plato's *Phaedrus*. Much more than a simple illustration, a metaphor in a philosophical text itself assumes the cognitive theoretical position of asserting Truth. If the horses which drew the ancient philosophers toward Truth were replaced today with a Mercedes, this change would attest to a radical turn in the human cognitive process: a turn from the vital role of *phýsis* (embodied by the horse) to *poíesis* (as com-

plete enchantment with the creative human power) and the contemporary theologisation of *téchne*.

Alenka Cedilnik

KSENOFONT IN KONJI

Ksenofont je imel v svojem razgibanem pustolovskem življenju s konji tesen stik, zato si je pridobil bogate osebne izkušnje ter postal njihov dober poznavalec. Iz njegovih spisov lahko dobimo vrsto informacij o vzreji, negi, urjenju, prehrani in ravnanju s temi plemenitimi živalmi, pa tudi o tem, kaj od njih ob primerni skrbi zanje in ustreznem ravnanju z njimi lahko pričakujemo. Poleg tega nam Ksenofontovo pisanje o konjih in velik pomen, ki ga pripisuje vlogi konjenice na vojaškem področju, deloma razkrivata avtorjevo življenjsko pot. V prispevku je na osnovi podatkov, ki nam jih Ksenofont o konjih prinaša, najprej deloma prikazano Ksenofontovo življenje pred odločitvijo, da se priključi Kiru, nato pa je zaradi Ksenofontove tesne povezanosti s konji kratko orisan tudi njegov odnos do konj.

Xenophon on Horses

In his chequered and adventurous life Xenophon lived in close contact with horses, which afforded him a wealth of personal experience and knowledge of these noble animals. His writings are a mine of information on their breeding, grooming, training, feeding and general treatment, as well as on what can be expected of them when they are suitably groomed and treated. In addition, his writings on horses and his emphasis on the military role of the cavalry partly disclose his life's career. Based on the information provided by Xenophon on horses, the paper begins with a partial account of his life prior to his decision to join Cyrus, and continues by outlining his attitude to horses.

Gregor Pobežin

DIHOTOMIJA ČLOVEŠKEGA IN ŽIVALSKEGA: SALUSTIJ IN (NEKATERI) NJEGOVI ZGLEDI

Prolog Salustijeve prve temeljne monografije *Katilinova zarota* se ne začne kot pričakovani zgodovinoepisni prolog, temveč kot problematičen akademski diskurz, utemeljen na številnih antitetično postavljenih parih, med katerimi je prvi in najbolj izpostavljeni par *človek in žival*. Vse, kar sledi, je utemeljeno na tej dihotomiji, ki počiva na konceptu opozicije med dvema diametralno nasprotnima poloma: živalsko sužnostjo in tlako najbolj naravnim

vzhibom ter človeško (z)možnostjo, da svojo življenjsko silo investira v višje in trajnejše pridobitve. Iz Salustijevih besed v tem prologu, ki je obenem tudi tako rekoč avtorjev testament, je razbrati specifičen odnos do temeljnih vrednot. V zvezi s tem pa smo zanimanje osredotočili predvsem na morebitne grške vzporednice.

A Dichotomy of the Human and the Bestial: Sallust and (Some of) His Models

Rather than begin as a historiographic introduction, the prologue of Sallust's first seminal monograph, *The Catilinarian Conspiracy*, foils the reader's expectations by adopting the form of a problematic academic discourse. It is based on numerous antitheses, the first and most prominent being the *man/beast* dichotomy. This dichotomy underlies all that follows, resting on the concept of opposition between two contrasting poles: bestial enslavement by the most basic instincts on the one hand, and man's ability to invest his vitality in higher and longer-lasting achievements on the other. Sallust's words in this prologue-cum-testament suggest a specific attitude to the cardinal virtues, which is examined in this paper chiefly from the perspective of potential Greek parallels.

Klemen Grabnar

IE NE MENGE POINCT DE PORCQ: ZGODNJA PARODIČNA MAŠA ORLANDA DI LASSA

O razširjenosti del flamskega skladatelja Orlanda di Lassa (1530/1532–1594) v drugi polovici 16. in začetku 17. stoletja pričajo mnogi izvirni tiski in prepisi njegovih skladb, ohranjeni po številnih evropskih knjižnicah. Med njimi sta v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani ohranjena dva nepopolna rokopisna prepisa, ki vsebujeta Lassoovo zgodnjo parodično mašo, osnovano na pariški šansoni *Je ne menge point de porc* Claudina de Sermisyja (ok. 1490–1562). *Missa super Je ne menge point de porcq* danes vzbuja pozornost predvsem zaradi njenega modela. Med razlogi za Lassoovo uporabo Sermisyjeve šansone s popolnoma posvetnim značajem kot osnove za mašo se kot ključnega pomena kažejo predvsem prefinjene glasbene kvalitete predloge.

Je ne menge point de porcq: Orlando di Lasso's Early Parody Mass

Many surviving contemporary sources – both printed and manuscript – preserved in numerous European libraries bear witness to the wide circulation of works by the Flemish composer Orlando di Lasso (1530/1532–1594) in the

second half of the 16th and the early 17th centuries. Among them are two incompletely preserved manuscripts, kept in the National and University Library in Ljubljana, that contain Lasso's early parody Mass based on the Parisian chanson *Je ne menge point de porc* by Claudin de Sermisy (ca. 1490–1562). *Missa super Je ne menge point de porc* is particularly interesting because of its model. The principal reason for Lasso's use of Sermisy's thoroughly secular chanson seems to be its refined musical qualities.

Branislava Vičar

PRIMERJAVA ZAGOVORA ŽIVALI V PLUTARHOVI RAZPRAVI O UŽIVANJU MESA IN SHELLEYJEVEM ZAGOVORU NARAVNE PREHRANE

Plutarhovi teksti o živalih iz njegovega zgodnjega obdobja (*Ali so pametnejše kopenske ali morske živali*, *Živali imajo razum*, *O uživanju mesa*) predstavljajo prvo in najodločnejšo obrambo kapacitet in moralnega statusa živali, usmerjeno proti stoiški poziciji, da so vsa in zgolj človeška bitja člani sfere pravičnosti in da živali obstajajo zgolj za zadovoljevanje človeških želja. Plutarh kritizira stoiški vidik instrumentalne vrednosti živali in trdi, da imamo ljudje do živali dolžnosti pravičnosti. V razpravi *O uživanju mesa* opredeli uporabo živali za prehrano kot očitno nepravičnost, na osnovi argumenta o izkustvenih zmožnostih živali. Razprava je navdihnila angleškega romantičnega pesnika Percyja Shelleyja, da je napisal esej *Zagovor naravne prehrane* (1813). Shelley Plutarhov etični argument nadomesti s t. i. »lifestyle« argumentom, ki podpira končno izpeljavo liberalnega individuum, ki se vzpostavlja v razmerju do življenjskega sloga kot samozadostne politike.

Comparison of Plutarch's Defence of Animals in the Treatise *On the Eating of Flesh* and Shelley's *A Vindication of Natural Diet*

Plutarch's texts on animals in his early work (*Whether Land or Sea Animals Are Cleverer*, *Beasts Are Rational*, *On the Eating of Flesh*) represent the first and most spirited defence of the capacities and moral status of animals, directed against the Stoic position that all and only human beings are members of the sphere of justice and that animals exist only to satisfy human desires. Plutarch criticises the Stoic belief in the instrumental value of animals and argues that humans have the duty of justice toward animals. In his treatise *On the Eating of Flesh* he considers the use of animals for food as patent injustice, based on the argument of experiential capacities of animals. The text inspired the English Romantic poet Percy Shelley to write the essay *A Vindication of Natural Diet* (1813). In Shelley's text, Plutarch's ethical argument

is replaced by the so-called 'lifestyle' argument, which gives rise to the concept of the liberal individual – a concept established in relation to lifestyle as a self-contained policy.

KERIA. *Studia Latina et Graeca*
XV 1, 2013

VSEBINA

RAZPRAVE

Živali v antiki

(Prispevki s tretjega Grošljevega simpozija, Ljubljana, 13. in 16. oktobra 2012)

Iztok Vrenčur: *Upodobitve živali na ceremonialnih predmetih iz gomilne grobnice v Črnlici pri Šentjurju pod Rifnikom*

Andrej Preložnik: *Lovski motivi v situlski umetnosti*

Borut Toškan: *Domače govedo v romaniziranem jugovzhodnoalpskem prostoru: arheozoološki pogled*

Ignacija J. Fridl: *Vloga konja v antični filozofiji*

Alenka Cedilnik: *Ksenofont in konji*

Gregor Pobežin: *Dihotomija človeškega in živalskega: Salustij in (nekateri) njegovi zgledi*

Klemen Grabnar: *Je ne mange point de porcq: zgodnja parodična maša Orlanda di Lassa*

Branislava Vičar: *Primerjava zagovora živali v Plutarhovi razpravi O uživanju mesa in v Shelleyjevem Zagovoru naravne prehrane*

PREVODI

Einhard: *Življenje Karla Velikega*. Prevedel Blaž Strmole

ISSN 1580-0261

9 789612 373627

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA